ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

20

Knihovna UK PF
3125820644

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada

vedoucí redaktor:
akademik Václav Vaněček, nositel Řádu práce

výkonný redaktor:
doc. dr. Jaromír Kincl, DrSc.

členové:
doc. dr. Leonard Bianchi, CSc.
dr. Jiří Kejř, CSc.
prof. dr. Bohumil Kučera, CSc.
doc. dr. Karel Malý, CSc.
doc. dr Dragutin Pelikán, CSc.

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

20

Academia / nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1977

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy
Zn.č.: 7812/2/20
Inv. č.: 644/82 Z

© Academia, nakladatelstvi Československé akademie věd 1977

44/82 Acad. I.č. 21411 45

NAD DVACETI ROČNÍKY PRÁVNĚHISTORICKÝCH STUDIÍ

Akademik Václav Vaněček

Založení Československé akademie věd v roce 1952 vneslo do české a slovenské právní historie mimořádné oživení a dalo jí řadu nových podnětů. Zásluhu o to měl především zakladatel a první prezident ČSAV akademik Zdeněk Nejedlý, který jasně viděl význam marxistického studia tisícileté české státnosti a uvědomoval si, jak mnoho česká historiografie dluží opravdu vědeckému, soustavnému a hlubokému bádání o vývoji české právní kultury a výzkumu obdobných jevů - v době starší i nové - na Slovensku.

Téměř současně se vznikem Akademie vznikl i Kabinet ČSAV pro dějiny státu a práva, později začleněný do nového Ústavu státu a práva ČSAV a v roce 1955 byl vydán první svazek Právněhistorických studií, jejichž tiráž v prvních ročnících nese i jméno Kabinetu jako pracoviště, které tento periodický sborník začalo vydávat.

V dalších letech vyšel každý rok jeden svazek PHS průměrně o 300 stránkách, a to do r.1969 tiskem, odtud až na další ofsetem.

Lze říci bez nadsázky, že v dosud vyšlých 19 svazcích se nalézá nepřeberné bohatství vědeckého materiálu, analytického i syntetizujícího, k dějinám státu a práva v Československu i v řadě jiných zemí, počínaje epochami prvotně pospolné společnosti a starověku a konče živou současností. Provedené statistické šetření (K.Adamová) ukazuje, že až do 18. svazku včetně bylo v Právněhistorických studiích uveřejněno 141 statí k československým právním dějinám (o celkem 3127 stránkách) a 49 statí o 1194 stránkách k dějinám jiných zemí a národů, z toho 7 statí o 150 str. k dějinám jiných socialistických zemí. Podíl slovenských autorů činil 29 příspěvků o 638 stránkách.

Rozlišeno podle období, vykazuje uvedený počet prací k československým právním dějinám 3 stati (99 str.) k době před 10.stoletím, 25 statí (491 str.)k období 10.-14.stol., 26 statí (557 str.) k období stavovské monarchie, 19 statí (400 str.) k absolutismu,28 statí (592 str.) k době 1848-1918 a 50 statí (988 str.) k době po r. 1918.

Od prvního ročníku mají všechny články uveřejněné v PHS r e s u m é v některém světovém jazyku.

Mimoto obsahují všechny dosud vyšlé ročníky cenné údaje a poznatky k vývoji právněhistorické vědecké práce v Československu i jinde (zprávy z vědeckých zasedání, kongresů a konferencí, nekrology, články k osobním jubileím), dále příspěvky diskusní a počínaje šestým svazkem také (vedle recenzí zahájených už ve čtvrtém svazku) krátké zprávy-anotace o nově vycházející odborné literatuře, domácí a zahraniční. Tím se tento periodický sborník stal nezbytným doplňkem každé vědecké knihovny, která si činí nárok na úplnost informací o společenských vědách vůbec a o historiografii zvláště.

***

Zamyslíme-li se nad o b s a h e m dosavadních ročníků PHS a klademe-li si otázku, které práce zde uveřejněné znamenaly trvalý vědecký přínos a nepozbyly dodnes hodnot, pro něž kdysi byly přijaty k uveřejnění, nemůžeme nevyjít ze zkušenosti, že méně aktuálními, ne-li přímo mrtvými složkami každého sborníkového díla, časopisu apod. nezadržitelně se po čase stávají stati, jež byly publikovány z různých vnějších podnětů a důvodů, a ovšem zejména ony, jež byly napsány a uveřejněny pod různými tlaky, tak běžnými v letech padesátých. Musíme zde však konstatovat, že kupodivu PHS po této stránce obstály poměrně dobře a že v nich až na malé výjimky (sv.3) jsou naznačené případy vzácné. Totéž platí ostatně i o kritických letech 1968-1969, kdy se v PHS nenalezne prakticky nic, co by nasvědčovalo, že sem snad zasáhly vlivy tehdejšího ideologického zmatku.

Seřazeny chronologicky a posuzovány zejména podle kritéria častého citování v literatuře byly nejzávažnějšími ty články, jež se týkají i jiných vědních oblastí a nacházejí už proto širší odezvu ve společenskovědní literatuře,at již naší či zahraniční. Patří sem tématika keltská, germánsko-římská,velkomoravská a polabsko-slovanská z ročníků III. (1957), V. (1959) a IX. (1963); problematika českého právnického humanismu z ročníku VII. (1961) vydaného u příležitosti pětistého výročí narození Viktorina Cornelia ze Všehrd;stati věnované otázkám státu, práva a právnictví v posledních fázích feudalismu z ročníků III. (1957), VI. (1960), X. (1964), XI. (1965), XIV. (1968), XVI. (1971) a XVII.(1973); a konečně příspěvky k právním dějinám doby 1918-1945 soustavně zařazované skoro do všech dosud vyšlých ročníků.

Programově byla sledována tématika husitská a přednostně byly rozvíjeny otázky právního postavení poddaných za feudalismu a proletariátu za kapitalismu. Zvláštního vyzvednutí zaslouží zde polemika J.Kejře

a Vl. Procházky proti Fr. Grausovi o výkladu dějin venkovského lidu v předhusitských Čechách, publikovaná ve svazcích V.(1959) a VII. (1961).

Paradoxním jevem je, že daleko větší pozornosti se těší právněhistorické příspěvky právě k časově odlehlejším problémům, zatímco mnohé, jakkoli obsahově cenné stati z dějin státu a práva recentních období zůstávají buď bez povšimnutí anebo jsou zaznamenávány jen formálně. Tak archeologové nezřídka těží z toho, co PHS přinesly k celému prvnímu tisíciletí naší éry a zejména k problémům Velké Moravy a polabských Slovanů (práce předčasně zesnulého Vladimíra Procházky). Literárním historikům neunikají naše příspěvky k bohaté minulosti českého právnického písemnictví, husitologové sledují články v PHS k počátku 15.století a historikové-neprávníci zaznamenávají zejména pestré právněhistorické příspěvky k vývoji sociálnímu a k dějinám třídních bojů. Romanisté vítají římskoprávní obsah PHS (zvláště stati Kinclovy a Bartoškovy), orientalisté články a referáty k dějinám blízkého i vzdáleného východu, slavisté a germanisté nacházejí zde řadu prací svého zájmu a badatelé slovenští živě sledují vše, co PHS přinášejí k starší i mladší minulosti Slovenska, v první řadě k vývoji po r.1918 (např. o slovenské republice rad v roč. I., V. aj.).

Z význačných právněhistorických výročí, která se za poslední dvě desetiletí vyskytla a měla přímý význam pro vývoj státu a práva v Československu, nebylo v PHS opominuto žádné. Tak v roč.VII. bylo vzpomenuto jednak 15.výročí lidovědemokratického Československa, jednak pětistého výročí narození Všehrdova, jednak 40. výročí založení KSČ (viz také v roč. VIII.). K 500. výročí mírových návrhů krále Jiřího měly příspěvky ročníky IX. a (nepřímo) X. Výročí 1918-1968 připomněly PHS odbornými statěmi "K historickým kořenům 28.října 1918" ve svazcích XIV. a XV. Ročník XVII. osvětloval jednak vznik KSČ před 50 lety, jednak události Pařížské komuny před 100 lety. Svazek XVIII. vzpomněl třiceti let od uzavření československo-sovětské smlouvy z r. 1943 a také 625. výročí založení University Karlovy. Ve svazku XIX. zabývají se PHS jubileem Slovenského národního povstání a 30. výročím osvobození Československa Sovětskou armádou.

Ve všech svazcích dosud vyšlých dominují přirozeně dějiny českého státu a české právní kultury, přičemž byla věnována pozornost nejzávažnějším jevům z dějinného vývoje jak za feudalismu, tak za kapitalismu. Pokud jde o tisíciletě dějiny předkapitalistické, jsou v dosavadním obsahu PHS celkem rovnoměrně zastoupeny jak dějiny státu,státního práva a české státnosti (zvláště také novodobé od třicetileté války),tak vlastní dějiny státu a právní kultury, a to se zřetelem nejen k právu šlechtickému (zemskému),ale i k právu městskému a pozemkově vrchnostenskému. Hodnotné příspěvky byly podány k feudálnímu právu majetkovému a proces-

nímu, manželskému, hornímu a lennímu i k některým dalším úsekům,zvláště k vývoji právní úpravy poměrů poddanských.

Pro epochu kapitalismu vedle příspěvků k dějinám novodobé české státnosti od r.1848 převládají práce osvětlující základní rozpory této společenské formace, a to po stránce ekonomické i v ohledu politickém, jak se zrcadlily v nejrůznějších odvětvích práva. Počínaje buržoazním právem ústavním,přes právo trestní a procesní až k úpravě práva pracovního přinesly dosavadní ročníky PHS rozsáhlý výběr témat k vývoji státu a práva za Rakouska, za předmnichovské republiky i za okupace, se stálým zřetelem k třídnímu boji, k souvislosti ekonomiky a práva,k rozvoji dělnického hnutí a k boji národně osvobozeneckému.

Co se týče využití právní historie k výuce na právnických fakultách, neponechaly PHS ani tuto problematiku stranou (viz roč. II. a XVII.) neboť je jasné, že právě zde je jeden z hlavních bodů, zakládajících význam vědecké práce právněhistorické v dnešní době vůbec.

Z tématiky hraničící s jinými vědními oblastmi zaslouží zmínku lexikograficky zaměřené příspěvky z pera Vladimíra Růžičky sledující zpracovávání české právní terminologie v jejím vývoji (roč. III.,IV VI., VIII., IX.) a linguisticky založené články bohemisty Emanuela Michálka (roč. VII., XI.).

Soustavně byly podávány v průběhu uplynulých dvou desetiletí zasvěcené referáty o odborných právněhistorických zasedáních, a to doma i za hranicemi, pokud se jich českoslovenští delegáti účastnili. Přesvědčivě je zde dokumentováno úzké sepětí redakčního kruhu PHS s jednou z nejzávažnějších stránek současného vědeckého života v dané oblasti.

O vážnosti, kterou si PHS získaly v našem vědeckém světě,svědčí skutečnost,že pro ně napsali cenné příspěvky i badatelé neprávníci,zvláště historikové (F.M.Bartoš, J.Kudrna, Zd.Šimeček, A.Haas,Fr.Hoffmann aj.), stejně jako příležitostně s PHS spolupracovali pracovníci z oborů linguistiky, archeologie, literární historie, archivnictví a dalších. Mimořádný důraz je třeba položit na to, že v průběhu druhého desetiletí byly získány některé původní příspěvky také od právníků a historiků sovětských, polských, madarských, německých (NDR) a rumunských.

V této souvislosti není nezajímavé,že jeden z dosud vyšlých ročníků, totiž pátý (1959), je už dávno rozebrán a že z několika dalších ročníků je na skladě jen nepatrný počet výtisků.Při vhodné komerční propagaci (zvláště také na Slovensku) bylo by nepochybně možno odběr tohoto jediného československého právněhistorického periodického sborníku značně zvýšit, zejména kdyby atraktivnost knihy byla zesílena opětným návratem k výrobě tiskovou sazbou. Od r.1970 jsou totiž PHS bohužel vyráběny fototypickou cestou,ač nakladatelství Academia spolu s vydava-

teli tuto změnu považovalo původně za opatření jen přechodné, mimořádné a dočasné.

V letech 1968-1969 podniklo sice nakladatelství Academia propagační kampaň ke zvýšení odběru PHS vydáním a rozesláním náborových prospektů pro domácí zájemce i pro zahraničí (ve světových jazycích), ale události z tehdejších let nedovolily výsledky této akce náležitě využít.

Jakkoli svým obsahem PHS celkem nezůstávají pozadu za právněhistorickými periodiky zahraničními, jež jsou zčásti jejich staršími sestrami (francouzská Revue historique de droit francais et éntranger;holandský Tijdschift voor Rechtsgeschiedenis; španělské Annuario; polské Czasopismo prawnohistoryczne atd.), zčásti jejich následovnicemi (maďarské Jogtörténeti tanulmányok), zevní výpravou nyní za všemi právě uvedenými daleko zaostávají. Pokud jde ovšem o západoněmecký Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte,vycházející už po dlouhá desetiletí ve třech sériích, germanistické, romanistické a kanonistické,nemohou se s ním PHS svou informační hodnotou, mezinárodním dopadem a vahou ani zdaleka měřit, nemluvě o rozsahu a zevním vypravení.

Ačkoli PHS od počátku usilovaly o co nejširší tématický záběr, takže zde jsou v průřezu dvou desetiletí zastoupeny články o právní a politické kultuře starověku (v tom i starého Orientu), středověku i nové doby,přece jen je jasné,že jejich těžiště bylo a je v právních dějinách československých.Marxistické zpracování českých a slovenských právních dějin je nyní již bez PHS nemyslitelné, právě tak jako výuka a tvůrčí vědecká práce na všech čtyřech dnešních našich právnických fakultách. Právní historikové vyšlí z pracovišt ČSAV počínaje někdejším Kabinetem pro československé právní dějiny jsou svou vědeckou tvorbou spjati s PHS zcela nerozlučně.

Vzhledem k tomu, že na Slovensku sborník podobného odborného zaměření dosud nevychází, uchyluje se právněhistorická vědecká tvorba slovenských badatelů z velké části do PHS, takže má tato sborníková řada po celá dvě desetiletí charakter celostátní, a to zdaleka ne pouze formálně.

Autoritu, vážnost a oblibu získaly si PHS svými dosavadními svazky také v zahraničí, a to nejen v socialistických zemích,ale i na Západě, kde se čtou jednak v původním textu, jednak v cizojazyčných souhrnech. Znalost PHS doma i za hranicemi rozšířila se zejména také zásluhou jejich rubrik recenzí, anotací a diskusí. Výše uvedeným západním periodikům, zevně mnohem lépe vybaveným, tvoří tak PHS vědomě a plánovitě kulturní i politickou protiváhu, usilujíce o to, aby se po boku právněhistorických sborníků z ostatních socialistických zemí staly publikačním orgánem, který by bylo lze považovat za závažné středisko marxistické

práce o dějinách státu,práva, právnictví a do značné míry i dějin politických a právních učení v Československu.

***

Celkově zrcadlily PHS v celé dosavadní řadě svých ročníků poměrně věrně rozvoj vědeckého bádání na úseku právních dějin v Československu a zčásti i v zahraničí. Jak bylo naznačeno již výše,v padesátých letech se redakci v podstatě podařilo vyhnout se úskalí dogmatismu a výstřelků tehdejšího kultu osobnosti.V šedesátých letech pak zůstaly PHS uchráněny před vlivy revizionismu a zejména nepodlehly pravičáckým úchylkám z let 1968-1969.Soustavně naopak poskytovaly vždy podporu všemu, co může prohloubit a rozšířit spolupráci mezi historiky státu a práva veškerého socialistického společenství národů.

Pro oblast tvůrčí vědecké práce na úseku dějin práva a právnictví u nás staly se tak PHS nenahraditelným orgánem, který hluboko vrostl do českého i slovenského vědeckého života, jehož je integrující a závažnou složkou.

Rozvoji právněhistorické práce se pokusily PHS v rámci svých možností i napomáhat tím,že stimulovaly- zvláště u mladých autorů - novou vědeckou tvorbu a orientovaly ji na úseky, v nichž obohacování a rozšiřování našich vědních poznatků bylo obzvláště naléhavé. V posledních letech činily tak v intencích usnesení nejvyšších stranických orgánů KSČ, v první řadě aplikováním směrnic z usnesení XIV.sjezdu KSČ, tak jak byly rozvedeny pro náš vědní obor zejména na celostátní oborové konferenci historiků státu a práva[1)] konané v Brně ve dnech 17. a 18. října 1972. Odtud také vyplývá obsahové zaměření PHS nejen pro nejbližší léta, ale i v dlouhodobé perspektivě, přičemž závažnou úlohu mají přirozeně i zkušenosti z dosavadní dvacetileté kolektivní redakční práce a neméně i závěry ze srovnání obsahu a poslání našich PHS s obsahem a posláním jiných právněhistorických periodik, jak byly - alespoň hlavní z nich - vyjmenovány výše.Těžiště obsahu našich PHS musí zůstat především v oblasti zveřejňování nových vědeckých poznatků o vývoji státu, práva a právnictví na území Československa. Je to úkol nezastupitelný, pro který od jiných periodik, ať ze zemí socialistických či ze Západu, těžko lze očekávat více než pomoc příležitostnou a nahodilou, byť jakkoli cennou a vítanou. Soustavné publikování výsledků vědecké práce o problémech dějin státu a práva na území Československa nelze požadovat ani od periodik, jež v Československu vycházejí pro právní vědu vůbec (typu "Právník") nebo pro historiografii, nemluvě o jiných spole-

---

1) Právník, roč. 112, 1973, str. 401-426.

čenskovědních periodikách, ač ani jejich redakce se nijak zásadně historickoprávním příspěvkům neuzavírají.

Pro nejbližší ročníky PHS hodlá redakční kruh objednávat, vyhledávat a přednostně umísťovat studie, stati a jiné příspěvky zejména z těchto pěti tématických oblastí:

1. Metodické otázky vědecké práce právněhistorické a vysokoškolské výuky dějin státu a práva. Další rozpracovávání problémů projednávaných na oborové konferenci v říjnu 1972.

2. Sociálně revoluční hnutí v buržoazních státech Evropy v 19. a 20. století a jejich odraz v právním vývoji,zejména v zákonodárstvi, justici a správě.

3. Dějiny právnictví v českých zemích a na Slovensku,zvláště se zřetelem na problematiku vyučování právu, na vývoj právnické vzdělanosti a právní kultury vůbec.

4. Základní formy přechodu od kapitalismu, resp.od předkapitalistických formací k socialismu a jejich odraz ve vývoji socialistických a rozvojových států a právních systémů, zvláště po druhé světové válce.

5. Problematika tzv.Svaté říše římské a jejího vztahu k Českému státu v 9.-19. stol. a v údobí 1648-1806 zvláště.

Je to program, který byl v r.1975 projednán a schválen vědeckým kolegiem Československé akademie věd pro vědy o státu a právu. K tomu ovšem je třeba dodat, že také jiná tématika zpracovaná na náležité vědecké úrovni bude kladně přijímána. Lze tu poukázat na to, co bylo řečeno na oborové konferenci v r.1972 o tom, že aktuálnost právněhistorické tématiky nelze chápat úzce a jednostranně, např. jen vyzvedáváním recentního vývoje. "Společenská aktuálnost je výslednicí více kritérií; může být určena i momenty, při nichž je dána političnost složitějšími souvislostmi. A pak i tématika časově vzdálenější může se stát velmi aktuální."2)

Redakční kruh PHS bude proto do dalších desetiletí usilovat o to, aby se vyplnily mezery, které po druhé světové válce v našich právních dějinách vznikly zanedbáním celých dlouhých a složitých úseků české a slovenské minulosti mezi 9. a 19. stoletím a aby byla věnována patřičná pozornost i problémům z dějin státu a práva jiných zemí a národů, pokud je naši pracovníci mohou úspěšně zpracovávat, a to zejména za použití srovnávacích aspektů, jejichž důležitost - vzhledem k naléhavé potřebě syntetického pohledu na světové dějiny státu a práva - stále stoupá. Právní dějiny starověku včetně problematiky římskoprávní nemohou zůstat stranou našeho zájmu stejně jako závažná témata z vývoje právní a politické kultury rozvojových zemí nebo jako klíčové problémy

---

2) Právník, roč. 112, 1973, str. 416.

dějin politických a právních ideologií,kde namnoze "domácí" i "světová" problematika se nerozlučně prolíná.

Pokud jde speciálně o dějiny státu a práva v Československu, hodlá redakční kruh PHS podporovat studium vybrané tématiky z vývoje českého práva zemského a městského; z problematiky tisícileté české státnosti; z vývoje politických a právních institucí na území Slovenska; z dějin státu a práva po první i druhé světové válce; z dějin politických a právních učení a všech jiných vědecky pojatých otázek našeho oboru

Do jaké míry se tento program podaří splnit,ukáží příští desetiletí. Nelze totiž zapomínat na to, že PHS samy o sobě nejsou vědeckým pracovištěm, ale že jsou odkázány na produkci především právnických fakult, jejichž vědeckou aktivitu mohou sice ovlivňovat,ale jen nepřímo a sotva způsobem rozhodujícím.Situace zde po vyčlenění právní historie z Ústavu státu a práva ČSAV ani zdaleka není příznivá. Katedry právnických fakult se stále více soustřeďují na úkoly pedagogické, jimiž jsou jejich pracovníci - ostatně málo početní - vesměs přetíženi. Plány jejich vědecké práce nestačí pokrýt to, co bylo na předchozích řádcích podáno jako základní rysy edičního programu PHS na další léta. Vlastně jsou dnes PHS jediným stálým společným centrem československých právních historiků. Je přirozené, že funkci někdejšího Kabinetu ČSAV pro dějiny státu a práva nahradit nemohou stejně jako je jasné, že by znovuzřízení pracoviště pro dějiny státu a práva v rámci buď ČSAV nebo University Karlovy teprve náležitě rozvinulo tento obor a přispělo by nadto rozhodujícím způsobem i ke zvýšení významu Právněhistorických studií.

A tak nezbývá, než aby redakční kruh Právněhistorických studií jako dosud - ale s úsilím ještě zvýšeným - soustavně vyhledával,a to s předstihem, možnosti autorské spolupráce,včas objednával u vhodných vědeckých pracovníků, právníků i neprávníků, příspěvky na témata, jež vytyčený ediční program předvídá a citlivě vybíral z toho,co nadto,z vlastní iniciativy, další autoři nabídnou nebo přímo na redakční stůl zašlou. Je to ediční práce odpovědná, nesnadná, ale vděčná. Nejlepší odměnou za ni budou vydavatelům i redaktorům nové svazky PHS odpovídající na požadavky společenské objednávky,[3] přinášející nové vědecké poznatky, přispívající k "utváření socialistického vědomí lidu na principech vědeckého světového názoru", pomáhající při výchově nejen právníků, ale "všech našich občanů v duchu socialistického vlastnictví a proletářského internacionalismu", "aktivně se účastnící boje revolučních sil proti světovému imperialismu"[4] a všestranně uplatňující myšlenku mírové spolupráce lidí dobré vůle všech národů světa.

---

3) K tomuto pojmu viz B. K u č e r a, Právník, roč.112, 1973, str. 422 - 426.

4) Srov. znění rezoluce z Právněhistorické oborové konference 1972 v Právníku, roč. 112, 1973, str, 421.

KOŠICKÝ VLÁDNÍ PROGRAM A ZNÁRODNĚNÍ

Bohumil Kučera

Košický vládní program, jehož návrh vypracovala Komunistická strana Československa, byl programem vybudování lidově demokratického zřízení. Musel proto řešit nejen otázky politické, ale i problémy hospodářské a další.

Přestože v Košickém vládním programu není otázka znárodnění verbis expressis nikde řešena, obsahuje program základní předpoklady k realizaci znárodnění a bylo pak možné při prosazování znárodnění se o ně opírat.

Již v prosinci 1943 při jednáních v Moskvě mezi dr. Benešem a představiteli KSČ se jednalo o některých hospodářských otázkách poválečného uspořádání ČSR. Výsledek těch jednání se později promítl do Košického vládního programu.

V té době KSČ sama znárodnění neprosazovala. Hlavním cílem bylo porazit nacismus a vyhnat okupanty. Aby tento cíl byl dosažen, bylo třeba vytvořit širokou národní frontu.

Nebylo proto možné vytýčit požadavky, které by partnery odradily a sjednocení odbojových sil ztížily.

Bylo však nutné již zde jasně říci, že úprava hospodářských a výrobních vztahů je po válce nutná a tak vytvořit předpoklady pro obnovu hospodářského života v novém státě.

I.

Již při prvních jednáních navrhla KSČ zásahy proti majetkům Němců a osob státně nespolehlivých, zrádců a kolaborantů z řad Čechů. Tyto dvě kategorie majetků či podniků měly býti podrobeny správě veřejné ruky. Všechny majetky získané Němci v důsledku národní,politické či rasové perzekuce měly být vráceny původním vlastníkům,pokud nepřesáhly hodnotu Kčs 500.000,-. Podniky s hodnotou vyšší a všechny akciové společnosti měly být předány veřejné národní správě. O jejich osudu mělo de-

finitivně rozhodnout nové národní shromáždění. Až do té doby podléhaly správě státu. Tak se předpokládalo vytvoření majetkové masy, kterou nedisponují její vlastníci, která je ve správě státu a o níž má býti teprve rozhodnuto zákonodárným orgánem.

Prezident dr. Beneš nejen že s těmito návrhy souhlasil, ale prohlásil, že sám má dalekosáhlejší úmysly.[1)]

Ve stejné formě se dostaly tyto požadavky do programu KSČ, vypracovaného pro úpravu hospodářských poměrů po válce. Program byl vypracován v Moskvě počátkem roku 1944 a byl poněkud širší o to, že také do družstev všeho druhu měla být dosazena národní správa do té doby,než členstvo bude mít možnost demokraticky zvolit nové vedení.[2)]

Šlo především o hospodářská družstva skladištní, cukrovarnická a jiná, která byla doménou agrární strany.Jejich vedení byla v rukou velkoagrární buržoazie, nebot drobní družstevníci zde neměli žádný vliv a volbu vedení nijak neovlivňovali. Agrární strana z nich těžila a pomocí jich (např. poskytováním úvěru, výkupem obilí atd.) měla zcela v rukou drobného rolníka. Ustanovení se vztahovala na všechna družstva, neboť i v družstvech výrobních a drobných družstvech byly poměry podobné. Družstva ovládal namnoze velkokapitál,jenž měl v rukou většinu podílů.[3)]

Když byl návrh programu vlády Národní fronty projednáván politickými stranami v Moskvě v březnu 1945, dala KSČ ústy s. Klementa Gottwalda jasně najevo, že tato řešení nejsou konečná. Šlo o to, určit rozsah národní správy, který tehdy nebyl přesně znám. Soudruh Gottwald odkázal na to, že budou vydány zvláštní směrnice pro národní správu, že však je pravděpodobné, že v ní bude někdo ze závodního výboru. Tím byl vytýčen princip kontroly výroby dělnictvem.V dalším již naznačil, že strana bere v úvahu i další řešení. "Jiná je otázka, kterou úmyslně neřešíme jak s těmi objekty naložit, Zda vrátit a komu a nebo zda znárodnit a združstevnit atd., to zůstává otevřeno ... U živnostníků si představujeme, že to mají dostat ihned zpět, co jim bylo odňato. U advokátů a lékařů podobně. Větší objekty zůstanou ve veřejné správě potud, než se rozhodne, co s nimi bude."[4)]

Otázka znárodnění byla zde nadhozena a bylo nutno s ním počítat. Z přítomných stran také nikdo proti tomu nic nenamítal.

Při jednáních nezůstalo jen u majetků Němců, zrádců a kolaborantů. Znovuvýstavba národního hospodářství vyžadovala dalších zásahů. Proto KSČ navrhovala: "Postavit celý peněžní a úvěrový systém pod všeobecné

---

1) Cesta ke květnu I. - 1., str. 66 - 67, Praha 1965.
2) Tamtéž, str.110.
3) Rozhodování a hlasování v družstvech se dálo totiž podle podílu. Na jeden podíl připadal jeden hlas. Skupina, která měla většinu podílu mohla rozhodovat.
4) Cesta ke květnu, I. - 1., str. 420 - 421.

státní vedení." Proti tomu nejen že žádná strana neměla námitek, ale na návrh sociálního demokrata Majera došlo k rozšíření tohoto vedení na klíčové podniky průmyslové, pojištovnictví,přírodní a energetické zdroje. Návrh Majerův byl všemi akceptován a přešel do konečné verze Košického vládního programu.[5)]

Při těchto jednáních v Moskvě byl Košický vládní program schválen po menších úpravách s určitými upřesněními a dne 29. 3. 1945 podepsán zástupci stran komunistické, sociálně demokratické a národně socialistické.

Oficiálně byl vyhlášen na zasedání vlády v Košicích dne 5. 5. 1945. Odtud také nese název Košický vládní program.

II.

V Košickém vládním programu mají pro otázku znárodnění základní význam dva články: čl. X. a čl. XII.

Článek X. jedná o instituci národní správy. Jde o majetky a podniky, jichž se za okupace zmocnili Němci nátlakem a dále o majetky Němců, Maďarů a českých zrádců a kolaborantů.

Všechny tyto majetky zajistí národní výbory a zavedou na nich národní správu. Takto zajištěné majetky, pokud dříve patřily dělníkům, rolníkům, úředníkům, živnostníkům a příslušníkům svobodných povolání, budou jim nebo jejich dědicům ihned vráceny.

Proti původním předpokladům je zde určitá změna.Majetky do Kčs 500 000 měly být zásadně vráceny jejich bývalým majitelům. Nyní zde není omezující hranice, ale vrácení může nastati jen u těch, které bychom souhrnně označili jako pracující. Naproti tomu majetky bývalých podnikatelů,továrníků atd. podléhají národní správě a zatím nemají býti vráceny až do rozhodnutí zákonodárného orgánu.

S výjimkou majetků právě uvedených, všechny ostatní - zejména vlastnictví Němců či zrádců - podléhají národní správě. Národní správu dosazuje národní výbor, avšak po dohodě se závodním výborem podniku. Tak je zajištěna kontrola výroby dělnictvem.

Totéž se týkalo všech družstevních podniků a podobných organizací, do nichž se dosazuje národní správa až do doby, kdy členové družstev budou mít možnost demokraticky zvolit nové vedení.

---

5) Tamtéž, str. 421.

Ve smyslu čl. XII. Košického vládního programu národní správce podléhal všeobecnému vedení státních a hospodářských orgánů.[6)]

Pod národní správu se dostala hned v prvních dnech obnovené ČSR více než jedna třetina veškeré průmyslové výroby (nečítaje v to zemědělskou výrobu a drobnou řemeslnou). Tak vznikla značně veliká masa majetku, který nesloužil potřebám soukromých vlastníků, ale potřebám státu, potřebám obnovy národního hospodářství. Vedení všech záležitostí této ohromné majetkové podstaty se dálo pod řízením a dozorem státních orgánů.

Národní správa byla instituce v našem právním řádu zcela nová a dosud se nevyskytující. V literatuře bývá často srovnávána s konkursní správou. Srovnání není případné a podobnost je jen zcela vnějšková.

Konkursní správa zajišťuje majetek dlužníka, jenž zastavil platy a ze zajištěné podstaty uspokojuje věřitele. Jejím účelem je tedy chránit majetek věřitelů a uspořádat majetkové poměry dlužníka. Hájí ryze soukromé zájmy.

Národní správa sledovala jiný cíl: podle čl. X. Košického vládního programu byla uvalována na určené podstaty v zájmu "zabezpečení neruše-ného chodu hospodářského života v době přechodné". Šlo o důležitý zájem státu, jenž zasahoval do soukromého hospodaření s cílem překonat těžkou hospodářskou situaci státu a společnosti a provést znovuvýstavbu válkou narušeného národního hospodářství. Dosavadnímu vlastníkovi byla odnímána dispozice majetkem pro jeho nespolehlivost. Určující byl zájem státu a ten mohl být v případě potřeby uspokojován bez ohledu na třetí osoby. Práva národního správce byla také značně širší než správce konkursní podstaty. Tak zejména u podniku jest povinen vést ho a provozovat s péčí řádného hospodáře v zájmu obnovení hospodářského života státu. Konkursní správa uspokojovala především zájmy věřitelů a za tím účelem bylo jejím úkolem podnik likvidovat či prodat.

Postavení národního správce zdůraznil později § 18 dekretu presidenta republiky č. 5/45 Sb., když určil, že národní správci "budou svědomitě plnit své povinnosti s péčí řádného hospodáře v souladu s hospodářskými, národními a jinými veřejnými zájmy".

Tím je jasně určen smysl a cíl národní správy: instituce sloužící obnově národního hospodářství v zájmu státu. Tam, kde uloupený majetek nebyl vrácen původnímu majiteli, ale podroben národní správě, byl sledován zájem znovuvýstavby, který nemohl zajistit soukromý podnikatel. Celá majetková podstata národních správ ve svém souhrnu pak představovala převážně vlastnictví výrobních prostředků o jejichž osudu mělo

---

6) Program vlády národní fronty Čechů a Slováků, str. 17. Bratislava 1945. Všechny citace v dalším pocházejí z tohoto vydání, které je první tištěnou poblikací Košického vládního programu.

být rozhodnuto zákonodárným orgánem nového státu.A to byl i smysl článku XII. Košického vládního programu.

III.

Článek XII. Košického vládního programu sledoval cíl obnovy národního hospodářství, válkou a nacistickým loupením rozrušeného. Proto postavil národní správy pod všeobecné vedení státních a hospodářských orgánů. Na konci pak jednoznačně formuloval požadavek: "Postavit celý peněžní a úvěrovy systém,klíčové podniky průmyslové,pojištovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu."

Toto ustanovení je tak dalekosáhlé, že si musíme položit otázku,proč ho ostatní strany v Moskvě a v Košicích ochotně a bez námitek akceptovaly?

Důvodů může být několik:

1. Neuvědomovaly si jeho dosah.
2. Nepočítaly s tím,že tento požadavek bude nutno plnit. O tom svědčí celá jejich pozdější politika od května 1945 až do února 1948.
3. Počítaly s tím, že ve volbách získají takové pozice, které jim zaručí většinu v Národním shromáždění a pak budou moci kdykoliv všechna ustanovení Košického vládního programu odmítnout a nebudou jimi vázána.

Mám za to, že o první možnosti není třeba uvažovat. Buržoazie dobře věděla, co toto ustanovení může znamenat. Důvody uvedené sub 2 a 3 ovlivnily její souhlas. V situaci jasného vítězství SSSR nad fašismem a potvrzení správnosti politiky KSČ nebylo možné bez ztráty prestiže a bez ztráty výhodné pozice ve vládě nesouhlasit. Bylo to pro ni řešení jen dočasné. Buržoazie počítala s odlivem revoluce a s opakováním národní a demokratické revoluce z r. 1918.

Uvažme, co všechno může znamenat "všeobecné státní vedení" ve službách znovuvýstavby národního hospodářství a oživení výroby a obchodu. Je to pojem velmi široký. Znamená, že je možno jíti od určitých zásahů státu do hospodářství až do praktického rozhodování o celém podnikání. V každém případě sem patří možnost všeobecného plánování rozsahu výroby, materiálně technického zásobování, pracovních sil, určování mzdové politiky, tržních cen velkoobchodních i maloobchodních, podmínek úvěrování atd.

Takováto opatření byla používána ve válčících státech již v I. světové válce. Mluvilo se o řízeném hospodářství, kdy stát určoval všechny

výrobní otázky a podnikatel prováděl jen direktivy státem dané. Tehdy to bylo především v Německu.

Za II. světové války to bylo zcela běžné v Německu, ale i v USA, i když v míře podstatně nižší. Byly to hluboké zásahy do soukromovlastnických poměrů, že vlastníka zcela vylučovaly z disponování podnikem, i když výtěžky převážně plynuly do jeho kapes.

Nyní nešlo již o běžný kapitalistický stát, ale o stát lidově demokratický.

Všechna opatření jen letmo vyjmenovaná bylo možno použít, pokud šlo o "znovuvýstavbu národního hospodářství". Použita jen ve zmíněném rozsahu (a ten mohl být ještě daleko širší, např. odčerpání výtěžku daněmi apod.) znamenala plnou dispozici státu v národním hospodářství.

Náplň shora uvedená nemá již daleko do znárodnění. A konečně takovým opatřením k znovuvýstavbě národního hospodářství mohlo být i samotné znárodnění. Instituce národní správy byla značným zásahem do soukromovlastnických poměrů, zejména když dekret presidenta republiky o neplatnosti některých právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců,Madarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů č. 5/45 Sb. stanovil ve svém § 3: "Národní správa budiž zavedena do všech podniků (závodů) i do všech majetkových podstat, kde toho vyžaduje plynulý chod výroby a hospodářského života, zejména v takových podnicích a majetkových podstatách, opuštěných nebo takových, které jsou ve správě, držbě, nájmu nebo pachtu osob státně nespolehlivých." To už neznamenalo jenom majetky německé a zrádcovské, i když o ty šlo "zejména". Šlo o všechny podniky, kde to vyžadoval "plynulý chod výroby a hospodářského života".

Důsledným provedením tohoto zákona bylo možno zařadit značné množství podniků do majetkové masy odňaté dispozici vlastníků.

Instituce národní správy dávala takové možnosti zásahů do soukromoprávních poměrů, že si časem sama vynucovala znárodnění.

Citovaný dekret sice poněkud rozšířil rozsah podniků,které byly vráceny bývalým vlastníkům: majetky mohly být vráceny dělníkům, rolníkům, úředníkům a příslušníkům svobodných povolání, ale i středním podnikatelům. Nikoliv však podnikatelům velkým, které musely zůstat pod národní správou a o dalším osudu mělo rozhodnout národní shromáždění.

Rozšířil však možnosti uvalení národní správy v případech citovaných v § 3 a nadto rozšířil okruh osob, na něž se vztahovala národní správa, na osoby právnické ve svém § 5: "Za státně nespolehlivé jest z osob právnických považovati ty, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo nacistickým a fašistickým účelům".

Byla to téměř celá válečná výroba. Nebylo akciové společnosti či jiné firmy, která by záměrně a ochotně nerozšiřovala válečnou výrobu.

Dekret č.5/45 Sb. byl jen uskutečňováním požadavků Košického vládního programu, jeho naplňováním.

Košický vládní program měl však ještě další ustanovení, které jasně vyznačilo cestu znárodnění. V čl. XVI. se praví, "že vláda bude podle nejlepšího svědomí a vědomí plnit převzatý jí program a že se bude řídit zájmem našich národů a Republiky, že nepřipustí, aby v osvobozené Republice převládl kořistnický zájem příživnických jednotlivců a skupin nad zájmy pracujícího lidu měst a venkova".

To je ovšem prohlášení krajně závažné a zavazující.Zabránit převládnutí kořistnických zájmů nad zájmy pracujícího lidu měst a venkova bylo možné jediným způsobem: vyvlastněním výrobních prostředků lidově demokratickým státem. Pokud by výrobní prostředky zůstaly v rukou soukromých kapitalistů, nelze nalézt způsob, jak zabránit vykořistování. Měli být tento požadavek splněn, bylo nutné dříve či později sáhnout ke znárodnění.

Takový byl záměr Komunistické strany Československa.A tak tento program chápaly široké lidové masy.

IV.

V létě 1945 se vytvořila situace,kdy bylo nutné řešit otázku znárodnění. Nic jiného totiž již nezbývalo. Zdůraznil to i předseda ROH s. Antonín Zápotocký ve svém projevu o plnění vládního programu: "Bez zestátnění hlavního průmyslu dnes nikdo nepřiměje dělníky k práci. Nechci hrozit. Poukazuji jen otevřeně na poměry jaké jsou".[7)]

Těžké poválečné poměry v rozvráceném národním hospodářství, nízké příděly potravin, nedostatek oděvů, obuvi, otopu a všech životních potřeb, namáhavá práce při obnově válkou zničených podniků a komunikací, to všechno byl dělník ochoten snášet jen tehdy, věděl-li,že sliby vládního programu jsou plněny, že pracuje pro sebe a pro obecné dobro, že kořistnické zájmy nebudou převládat nad zájmy pracujících. Nebylo možné po něm požadovat, aby pracoval za těžkých životních podmínek proto, aby se obnovené národní hospodářství dostalo opět do rukou vykořistovatelů, aby pro ně už nyní dřel a připravoval své vlastní vykořistování. Na to upozorňuje ve svém projevu s.Antonín Zápotocký. Mělo-li dojít k "znovuoživení výroby a obchodu", jak vyžadoval Košický vládní program, bylo

---

7) Antonín Z á p o t o c k ý, Vládní program bude splněn. Projev na Všeodborové konferenci pražského kraje 16.7.1945. - Nová odborová politika, str. 25, Praha 1948.

bezpodmínečně nutné připravit znárodnění. Košický vládní program s tím počítal a jeho ustanovení to umožňovala. I na to s. Antonín Zápotocký poukázal:"Bylo by nošením dříví do lesa, kdybych se zde měl široce rozhovořit o našem stanovisku k zestátnění průmyslu, bank a peněžnictví. Je v p r o g r a m u, my za ním stojíme, musí být provedeno a bude provedeno."[8)]

Požadavek vychází z vládního programu a odvolává se přímo na něj. Nejen socialistické strany, ale celý národ tak Košický vládní program chápal. Na podzim 1945 bylo znárodnění požadováno pracujícími jako naplnění Košického vládního programu. V té době se obrací odboráři všech politických směrů na s.Zápotockého a kladou mu otázku:"Řekni nám upřímně, soudruhu předsedo, je snad zestátnění bank a peněžních ústavů, zestátnění podniků klíčového průmyslu a energetických závodů nějak ohroženo? Vždyt přece ve v l á d n í m p r o g r a m u, který byl všemi stranami ve vládě zastoupenými schválen a celým národem nadšeně přijat, je jasně vyjádřeno, že tato opatření a změny v našem hospodářském životě provedeny budou..."[9)]

Také žádná politická strana v té době nepopírala tento smysl ustanovení Košického vládního programu a netvrdila, že by znárodnění nebylo zamýšleno. Politické strany si byly vědomy závazku, který podpisem a schválením Košického vládního programu na sebe vzaly a nepokoušely se jeho ustanovením dát jiný smysl.

Proto také s. Antonín Zápotocký na všechny tyto dotazy a připomínky mohl dát spolehlivou odpověd: "Nemějte obavy, soudruzi, požadavky národního odboje, obsažené v p r o g r a m u naší vlády splněny budou a splněny být musí nejen v jednotlivých bodech, ale i v celku. Budou také proto i banky, peněžní ústavy zestátněny a klíčový průmysl znárodněn."[10)]

ZÁVĚR

I když Košický vládní program neměl výslovného ustanovení o znárodnění, počítal s ním, připravoval ho a vytvořil také určité předpoklady k jeho uskutečnění.

Tyto předpoklady jsou obsaženy v čl. X., čl.XII. a čl. XVI. Košického vládního programu.

---

8) Tamtéž jako sub 7., str.24.

9) Rozhlasový projev s. Antonína Zápotockého "Banky a klíčový průmysl zestátněny budou" z 5.9.1945 - viz Antonín Z á p o t o c k ý, Po staru se žít nedá, str. 28, Praha 1948.

Všechna tato ustanovení sledovala generální linii obnovení národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu v novém státě.

Čl.X. vytvořil svými zásahy poměrně značnou masu majetkových podstat a podniků,které byly odňaty jejich vlastníkům a podrobeny správě veřejné ruky. Tyto podstaty byly spravovány národními správci za účasti zástupců závodních výborů pod všeobecným vedením státních orgánů. Národní správci sledovali hospodařením v těchto podstatách veřejný zájem, zájem státu. Výtěžky tedy šly ve prospěch státu,který byl státem lidově-demokratickým. O konečném osudu těchto majetků měl rozhodnouti zákonodárný orgán nového státu.

Takto vytvořená podstata nezahrnovala jen majetky Němců, zrádců a kolaborantů, ale podle dekretu presidenta republiky č. 5/45 Sb., jímž byl Košický vládní program uskutečňován, bylo do ní možno přijmout všechny podniky, ať patřily komukoliv, vyžadoval-li to plynulý chod výroby a hospodářského života. To se také skutečně dálo všude tam, kde dosavadní vlastník či vedení akciové nebo jiné společnosti takový chod nezaručovalo.

Článek XII. Košického vládního programu šel již poněkud dále.V zájmu oživení výroby zaručil "postavit celý peněžní systém, klíčové podniky průmyslové, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu".

To bylo ustanovení široké, že dávalo možnost od aktů řízeného hospodářství přejít až ke znárodnění, pokud by to vyžadovala znovuvýstavba národního hospodářství.

Ve spojení s čl. XVI., který zaručil, aby v osvobozené republice nepřevládal kořistnický zájem příživnických jednotlivců a skupin nad zájmy pracujících, byla již cesta ke znárodnění jasně vyznačena. Kořistnictví příživnických vrstev se dalo zabránit jedině znárodněním výrobních prostředků. Řečeno souhrnně:Košický vládní program znárodnění připravil a umožnil, i když se v něm o něm výslovně nemluvilo. Naznačená ustanovení Košického vládního programu však k němu dávala plný podklad.

КОШИЦКАЯ ПРАВИТЕЛЬСТВЕННАЯ ПРОГРАММА И НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ

Богумил Кучера

Резюме

В Кошицкой правительственной программе нет постановления о национализации. Причины этого ясны. В то время, т.е. при возникновении Программы, главной целью было поражение фашизма; предпосылкой такого поражения было национальное единство, создание прочного Национального фронта. В Национальном фронте же союзниками рабочего класса были и представители буржуазии, а требование национализации могло их отпугнуть.

Поэтому то Коммунистическая партия Чехословакии не настаивала на включении в Кошицкую программу положения о национализации.

В этой программе все же следовало создать предпосылки для того, чтобы имелась возможность приступить к национализации. Поэтому Кл. Готвальд открыто заявил при ее составлении, что позже необходимо будет иметь в виду обобществление (в ориг. "здружстевнени", т.е. досл. "кооперирование" прим. пер.) или национализацию конфискованного имущества.

В самой Программе основой для национализации послужили статьи X и XII. Согласно ст. X для управления конфискованным имуществом назначалась народная администрация. Так создалась сравнительно большая масса имущества, изъятая из распоряжения собственников, предназначенная для восстановления народного хозяйства под надзором государства.

Ст. XII же предусматривала, в интересах восстановления народного хозяйства, подчинение общему руководству государства всей кредитной системы, ключевых промышленных предприятий, страхового дела, природных и энергетических ресурсов. Понятие "общее государственное руководство на службе восстановлению народного хозяйства и нового оживления производства и торговли" давало возможность непосредственно вмешиваться в управление предприятиями, а в зависимости от обстоятельств прибегнуть и к национализации.

Так воспринимала это понятие и Коммунистическая партия Чехословакии, равно это сознавали и остальные партии, входящие в Национальный фронт и потому они не возражали осенью 1945 г. против национализации.

Точно также понимали это постановление и трудящиеся Чехословакии, видевшие в постановлениях Правительственной программы возможность национализации и при требовании национализации ссылавшиеся на них. Наконец формулировка ст. XVI Кошицкой программы, в которой Правительство обязалось воспрепятствовать тому, "чтобы в освобожденной Республике преобладали эксплуататорские интересы паразитических индивидов и групп над интересами трудящихся" указывала единственную могущую это предотвратить возможность - национализацию.

ŠTÁTOPRÁVNE ASPEKTY RIEŠENIA VZŤAHU ČECHOV A SLOVÁKOV V ROKOCH 1944-1946

Jozef Beňa

Imanentnou súčasťou našej národnodemokratickej revolúcie bolo aj riešenie vzťahu Čechou a Slovákov. Boli v nej odmietnuté buržoázne formy riešenia slovenskej otázky, čechoslovakistický centralizmus i ľudácka "štátnosť". Svoj variant národnej budúcnosti v demokratickej, sociálne spravodlivej ČSR, národnostne založenej na princípe rovný s rovným, predložil V. ilegálny ÚV KSS, v intenciách záverov Prezídia Exekutívy Komunistickej internacionály a moskovského vedenia KSČ.[1] Princíp "rovný s rovným"presadený komunistami vo Vianočnej dohode,bol však formulovaný iba ako zásada, bez konkrétneho odrazu v štátoprávnej rovine.[2] Po vytvorení ilegálnej Slovenskej národnej rady prešli komunisti do etapy zápasu o prebojovanie realizácie tejto zásady s československou emigračnou vládou i domácimi benešovskými odbojovými prúdmi. Súčasne s tým rozvíjali a konkretizovali túto zásadu,hľadali jej adekvátne štátoprávne vyjadrenie.

I. NÁRODNODEMOKRATICKÁ REVOLÚCIA A RIEŠENIE VZŤAHU ČECHOV A SLOVÁKOV

1. Boj za realizáciu princípu "rovný s rovným"

Po paralyzovaní nového pokusu "... o hegemóniu buržoázie v odboji..."[3] zásluhou energického postupu komunistických členov, presadila SNR svoju autoritu. V Deklarácii z 1. septembra 1944 vyhlásila, že "... ako jediná oprávnená hovoriť v mene slovenského národa, preberá dnešným dňom na

---

1) SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 43.

2) Por. bod 7. druhej časti dohody. SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 126.

3) G. H u s á k, Svedectvo o SNP, Bratislava 1969, s. 248.

celom Slovensku zákonodárnú a výkonnú moc, ako i obranu Slovenska a túto moc bude vykonávať do tých čias, kým si slovenský národ demokratickým sposobom neurčí legitímnych zástupcov."[4] Vyjadrila v nej aj svoju voľu žiť v bratskej zhode s českým národom v novej ČSR.

V ten istý deň SNR prijala závažné, revolučné zákonodarné akty,s revolučným ústavným charakterom. Nariadením č. 1/1944 Zb. nar. SNR, o vykonávaní zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku, konštituovala sa SNR ako najvyšší revolučný zastupiteľský orgán slovenského národa, reprezentant jeho suverenity, vykonávajúcí celú zákonodárnú, vládnu a výkonnú moc na Slovensku.

Vypuknutím povstania nadobudol konflikt s československou vládou v Londýne novú kvalitu. Z ideovo-programovej sféry sa otázka postavenia Slovenska, riešenie vztahu Čechov a Slovákov dostalo do prakticke-politickej roviny. Tým nadobudol spor na závažnosti. Úsilie českej buržoázie, reprezentovanej emigračnou vládou o obnovu jej triednych pozícií stretlo sa tu s novou realitou. Tento spor nemožno však zjednodušovat na konfrontáciu, zápas dvoch nacionalizmov. Hlavnou príčinou Benešovho čechoslovakizmu neboli ani "medzinárodné aspekty, tj. úsilie zabezpečiť do budúcnosti pevnosť a jednotnosť československého štátu, znemožniť jeho rozpad."[5] "Základnou otázkou bola otázka moci na oslobodenom území, otázka, ktoré spoločenské sily a akým smerom, s akým cieľom budú viesť a usmerňovať vývoj na oslobodenom území, či k reštaurácii predmníchovského kapitalistického Československa (vrátane národnostnej otázky) alebo k ľudovodemokratickému a postupne socialistickému Československu (vrátanie leninského riešenia nacionálnej otázky)."[6] Slovenská národná rada s významným postavením komunistov v nej predstavovala rozhodujúcu prekážku pre realizáciu mocenských zámerov benešovskej buržoázie. Riešenie mocenskej otázky sa tu spojilo a súčasne nadobudlo vonkajšiu podobu riešenia slovenskej národnej otázky. "Za povstania malo nastolenie slovenskej otázky jednoznačné progresívny charakter, lebo pomáhalo riešiť otázku hlavnú, otázku ľudovej revolučnej moci."[7]

Beneš zahalil mocenské ašpirácie svojej triedy do nacionálneho rúcha. K uznaniu svojbytnosti slovenského národa ho nepriviedol ani tlak moskovského vedenia KSČ pri rokovaniach v decembri 1943. Na začiatku roku 1944 vystúpil so svojim "tolerančným patentom" a proklamoval, že "... s ohľadom na terminológiu; Češi, Slováci,Čechoslováci, národ český a slovenský, československý, ... má byť ... až do právoplatného usta-

---

4) SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 390.
5) SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 391.
6) G. H u s á k, Svedectvo o SNP, Bratislava 1969, s. 417.
7) Tamže, s. 418.

novenia a rozhodnutia o všetkých týchto veciach v republike zachovaná úplná tolerancia a plný rešpekt k názoru a presvedčeniu druhého."[8]

Takýmito teóriami dodával len argumenty pre ľudácku, protičeskú propagandu. Sťažoval získať pre vec republiky i tú skupinu slovenského národa, ktorá bola pomýlená touto ľudáckou demagógiou. Preto SNR i v záujme odstránenia nedorozumení medzi Čechmi a Slovákmi v novej republike i s cieľom úspešne viesť zápas za demokratizáciu slovenského verejného života a národného vedomia,v snahe združiť rozhodujúce protifašistické, demokratické, politické smery k spoločnej práci na obnove republiky, trvá na princípe rovný s rovným. Agilne presadzovala nutnosť zásadných korektúr v novom štáte a nové poňatie vzťahov medzi národmi republiky.

Triedno-mocenská s u b s t a n c i a sporu suverénnej reprezentantky slovenského ľudu, s londýnskymi predstaviteľmi nacionalistickej českej buržoázie, vystupujúce v podobe zápasu o uznanie svojbytnosti slovenského národa, dostala za SNP predovšetkým formu boja za uznanie SNR za reprezentatívny orgán revolučnej moci na Slovensku, ze rešpektovanie jej právomoci v zmysle § 1 nar. č. 1/1944 Zb. nar. SNR.

Londýnskej vláde sa nepodarilo odstaviť SNR, ktorá jej vo Vianočnej dohode vyjadrila ochotu postupovat vo svojej činnosti v dorozumení s československou vládou a nielen s ňou, ale aj s celým zahraničným odbojom,ktorých prácu na medzinárodnom a vojenskom poli - ale iba na ňou uznáva a podporuje. Teda nepriznáva jej právomoc vo vnútorných veciach. A 1. septembra 1944 získava tento orgán proklamujúci svojbytnosť slovenského národa i rovnoprávnosť s českým národom, ktorý vláda odmieta uznať za vedúci v domácom odboji reálnu moc. Nadšenie, ktoré vyvolali prvé informácie, že na čele je Šrobár, bolo vystriedané rozpakmi, neurčitými pocitmi, po poznaní skutočnej situácie. Beneš sa snaží degradovať SNR na Krajinský národný výbor a v odkazoch na Slovensko zdôrazňuje, "... aby všetko, čo patrí do kompetencie centrálnej vlády, alebo hlavného vojenského veliteľstva, bolo rezervované londýnskej vláde."[9]

20. septembra SNR odpovedala, že "... vedenie odboja po vojenskej, administratívnej a hospodárskej stránke vyžaduje denne okamžité rozhodovanie. Nie je nám preto možné v týchto vnútorných otázkach obracať sa na vládu v Londýne už aj z technických dôvodov a nútení sme podľa potreby a okolností sami konať". Zdoraznila, že "... otázky kompetencie jednotlivých orgánov domácich či zahranicných nie sú pre nás otázkami prestížnymi,ale dívame sa na ne z hľadiska účelnosti pre udržanie nášho boja."[10] To bola však pre vládu neuspokojivá odpoved.

---

8) SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 179.
9) Cit. podľa G. H u s á k, Svedectvo o SNP, Bratislava 1969, s.422
10) SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 544 - 545.

Po neúspechu pokusu vlády zabezpečiť si vedenie v odboji prostredníctvom svojich exponentov, neúspešne skončila i jej snaha ovládnuť SNR z Londýna. Rozhodne sa preto teraz zasiahnuť sama in medias res, podriadiť si SNR prostredníctvom svojho člena, vládneho delegáta pre správu oslobodeného územia. Právnym podkladom tohto jej úsilia je československo-sovietska dohoda z 8. mája 1944 a ústavný dekrét prezidenta republiky o dočasnej správe oslobodeného územia (Úř. věstník, číslo 10/1944).

Vláda 24. septembra oznámila SNR, že ju považuje za Krajinský národný výbor a že vysiela na povstalecké územie vládneho delegáta, ministra Němca. I keď poznamenáva, že "nakoľko by minister Němec prišiel na územie československou armádou a partizánmi oslobodené a držané, neprišiel by tam vo funkcii vládneho delegáta, ale ako člen československej vlády,"[11] z celého ducha depeše je zrejmá absolútna nadriadenosť vládneho delegáta nad ľudovými domácimi orgánmi.Ten sa aj intenzívne zaoberal myšlienkou ako dosiahnuť úplné podriadenie SNR vláde, eventuálne i uplatnenie autority a právomoci, ktoré mu ako vládnemu delegátovi poskytoval dekrét o správe oslobodeného územia. Je to teda priamy útok na kompetenciu SNR právne zakotvenú v jej prvom revolučnom štátoprávnom nariadení.

Na tajnom plenárnom zasadnutí 29. septembra 1944 prijala SNR uznesenie o vzájomnom vzťahu domáceho a zahraničného odboja. SNR sa v ňom označila za vrcholný orgán domáceho odboja, za orgán, ktorý vedie domáci odboj po stránke zákonodarnej, vládnej a výkonnej v dikcii § 1 nar. č. 1/1944 Zb. nar. SNR. Prezidentovi, vláde a Štátnej rade ako vrcholným revolučným orgánom zahraničného odboja prislúcha vedenie zahraničného odboja a všetky otázky týkajúce sa zastupovania štátu voči spojencom a zahraničiu. Stanovisko československej vlády z 24. septembra považuje SNR za situáciou prekonané a plné moci vládneho delegáta, znamenajúce úplnú superioritu nad domácimi orgánmi za skutočnosť, ktorá sa "... prieči princípu demokraciu a úplne znehodnocuje domáci odboj."[12]

Vládny delegát, minister Němec, prišiel na povstalecké územie 7. októbra. Jeho postavenie na Slovensku precizovalo uznesenie Predsedníctva SNR zo 16. októbra 1944, označené ako zásadné uznesenie o pomere SNR k vládnemu delegátovi. SNR ho považuje za sprostredkovateľa medzi ňou a prezidentom republiky a československou vládou v Londýne, ako aj za sprostredkovateľaamedzi SNR a veliteľstvom sovietskych vojsk podľa československo-sovietskej zmluvy. SNR vyhlasuje, že vykonáva a bude vykonávať celú zákonodárnú,vládnu a výkonnú moc na celom území Slovenska.

---

11) Tamže, s. 574.
12) Tamže, s. 601.

Potiaľto je toto uznesenie Predsedníctva v zhode s plenárnym uznesením SNR z 29. septembra. Teraz naviac a to je nóvum, SNR vyhlasuje, že túto svoju kompetenciu bude vykonávat "... na celom území Slovenska v jeho predmníchovských hraniciach a to bez ohladu na to, či jednotlivé časti Slovenska budú oslobodené vlastnými silami alebo spojeneckými armádami."[13] V tomto zmysle žiada, pokiaľ ide o územie Slovenska o pozmenenie dekrétu prezidenta republiky o vládnom delegátovi. SNR tak obhájila svoju kompetenciu i v konfrontácii so zástupcom londýnskej vlády a jeho poradcami.

V záujme vyjasnenia vzájomných vzťahov poslala SNR do Londýna politickú delegáciu SNR v zložení, Ursíny, Novomeský a pl. Vesel. Ich úlohou bolo osobne odovzdať prezidentovi a vláde uznesenie SNR z 29. septembra a usilovať sa tieto zásady prebojovať ako základ vzájomnej dohody medzi vládou a SNR. Mali teda i na londýnskej pôde dosiahnut rešpektovanie právomoci SNR.

Delegácia bola 15. októbra 1944 prijatá prezidentom Benešom. Po intanzívnych rokovaniach s ním i vládou sa prezident i vláda "...presvedčili o nevhodnosti "čelného útoku" o potrebe ustúpiť i za cenu straty prestíže, ale organizovane s možnostou prísť bez komplikácii domov, doma sa ujať moci a potom sa uvidí."[14] Výsledok týchto rokovaní bol zhrnutý v uznesení vlády z 23. októbra a v oznámení prezidenta republiky dr. Beneša delegácii SNR.

Vláda i Beneš boli prinútení rešpektovať fakty. Museli uznať právomoc SNR v zmysle jej nar. č. 1/1944 Zb. n. SNR, hoci len ako revolučné provizórium. Vláda akceptovala i stanovisko SNR obnoviť ČSR "ako samostatný a spoločný štát troch slovanských národov: Čechov, Slovákov a Karpatských Ukrajincov na základe princípu rovného s rovným."[15] Uznala, že ústava z roku 1920 nemože platit v plnom rozsahu. Beneš i keď hájil svoje stanovisko "vedecké, sociologické" ohladne jednotného československého národa, bol donútený vziať na vedomie existenciu slovenského národa. Vplyv SNR sa prejavil i v jeho koncepcii. V porovnaní s moskovskými rokovaniami z decembra 1943, kde vyhlasoval, že "... nikomu nebránim, aby o sebe hovoril, že je Slovák, avšak nedopustím, aby sa prehlasovalo, že existuje národ slovenský ...",[16] teraz je "tolerantný". Odmietol "... najmä, že by sa snád malo nariadovať, vnucovať alebo zákonne predpisovat, že sxistuje národ československý, ... u nás má byť úplne a poctivo rešpektovaný Slovák (ako národ),Čech (ako národ)."[17] Čechoslovák (ako národ)."[17] Vláda schválila aj dohodu uzavretú 16.októb-

---

13) Tamže, s. 708.
14) G. H u s á k, Svedectvo o SNP, Bratislava 1969, s. 467.
15) SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 748.
16) Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 54.
17) SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 810.

ra 1944 medzi ministrom Němcom, ako vládnym delegátom a SNR o vzájomnej spolupráci. Dekrét o vládnom delegátovi sa mal interpretovať v jej intenciách tak, že vláda prostredníctvom ministra Němca prevezme od vrchného veliteľa sovietskych vojsk správu oslobodeného územia, ktorú odovzdá SNR.

Tak slovenský ľud, ktorí vo svojom heroickom boji odmietol klérofašistický režim slovenského štátu, odmietajúci i čechoslovakistickú ideológiu prvej republiky, donútil jej nositeľov k rešpektovaniu jeho nacionálnej svojbytnosti i k uznaniu právomoci jeho revolučného zastupiteľského orgánu. Bolo to zásluhou predovšetkým KSS, avantgardy robotníckej triedy, ktorá sa v SNP na marxisticko-leninských zásadách zjednotila so sociálno-demokratickou stranou. Aj konferencia závodných výborov v Podbrezovej dokumentuje historické pozitívum tejto národnej epopeje pre slovenskú robotnícku triedu - jej rozchod s reformizmom a partikularizmom. Takto zjednotením posilnená KSS opretá o zväzok s pracujúcim rolníctvom i za podpory antifašistickej buržoázie spolupracujúcej na platforme SNR, dotlačila benešovskú, čechoslovakistickú buržoáziu k uznaniu realít.

Výsledky rokovaní s londýnskou vládou boli prvým krokom k prebojovaniu realizácie zásady rovnoprávnosti vo vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov. Úsilie o definitívne prebojovanie tohto princípu i nájdenie kvalitatívne novej štátoprávnej úpravy ich vzťahu v obnovenej republike, prebiehalo už v podmienkach postupného oslobodzovania Československa.

2. Pokusy o štátoprávne vyjadrenie princípu "rovný s rovným"

Vybudovanie oslobodenej republiky na zásade rovný s rovným, stalo sa myšlienkou spôsobilou rehabilitovať v slovenskom národnom vedomí československú štátnu ideu. Paralelne s deklarovaním tejto zásady a úsilím o prebojovanie jej realizácie zintenzivňovali sa i pokusy o jej konkrétne štátoprávne vyjadrenie.

Jedným z prvých takýchto pokusov bol aj článok českej komunistickej odbojovej skupiny "Předvoj" v rovnomennom ilegálnom časopise z apríla 1944, v ktorom jednoznačne požaduje pre slovenský ľud "... právo na úplne sebaurčenie,naprostú slobodu až do odtrhnutia, lebo jedina v slobodnom federatívnom štáte vytvorenom dobrovoľným združením slobodných národov sa nám podarí vzťah Čechov a Slovákov skutočne vyriešit."[18]

---

17) SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 810.

Riešenie národnostnej otázky v ZSSR bolo príkladom aj pre V. ilegálny ÚV KSS. Ten v správe o vývoji situácie na Slovensku, ktorú priniesol do Moskvy K. Šmidke, dôsledne rozlišoval vo vývoji Slovákov posledných rokov, stránku národnostnú, tj. danosť všetkých formálnych atribútov národa a stránku politickú - reakčný režim slovenského štátu."Kým dnešná politická línia bude nenávratne rozdupaná a už dnes nemá doma nijakú oporu, vývoj národný sa nedá vrátiť späť do roku 1938 ... a dovŕšiť sa musí slobodou politickou a sociálnou." Dokument formuloval i koncepciu slovenských komunistov v štátoprávnej oblasti; - "najradšej kombinácia so ZSSR, keď ČSR, tak federovaná a socialistická."[19] Takýto záver, predstavoval pre slovenských komunistov bojujúcich za socialismus,optimálny variant národnej budúcnosti vlastného ludu. Ich štátoprávna koncepcia nebola však ešte detailne rozpracovaná. Svedčí o tom aj výrok Šmidkeho na porade politických poradcov československej vládnej delegácie s predstaviteľmi zahraničného vedenia KSČ v Moskve (29.8.1944),že na Slovensku si predstavujú štátoprávnu úpravu tak, že "...popri autonómii českej (ktorá by zahrňovala všetky české krajiny) by bola autonómia slovenská a autonómia ukrajinská. Zatiaľ čo autonómia česká by mala povahu len administratívne politickú, mali by autonómie slovenská a ukrajinská okrem toho aj povahu národne politickú. To znamená, že Slovensko a Podkarpatská Ukrajina by mali svoje autonómne vlády, české krajiny by však spravovala len centrálna vláda. ... Štát bude treba budovať na troch suverénnych národoch a uznať ich."[20] Pokiaľ teda správa ilegálneho ÚV svojou formuláciou vyjadrovala jednoznačne požiadavku federatívneho usporiadania, toto stanovisko Šmidkeho predstavovalo asymetrické usporiadanie na národnostnom princípe, ale skôr na báze politickej autonómie ako federácie.

Koncepcia SNR aj vedenia KSS tesne pred Povstaním bola ešte vo vývoji, v procese svojho vykryštalizovania. To si uvedomil aj K. Gottwald, keď charakterizoval politickú platformu SNR; "... demokratická Československá republika na základe rovnoprávnosti českého a slovenského národa (nie je vylúčené, že na základe federatívnom)."[21]

V priebehu rokovaní so zástupcami SNR, predložil aj Beneš svoj projekt politickej štruktúry republiky. Nebol to však pokus o inštitucionálne vyjadrenie rovnoprávnych vztahov národov Československa. Išlo mu len o administratívno-regionálnu úpravu založenú na decentralizácii zákonodárnej moci a prevedení doterajšej právomoci vlády z centrálneho

---

19) Cit. podľa R. T r e l l a, J. C h o v a n e c, Nové štátoprávne usporiadanie ČSSR, Bratislava 1971, s. 52.
20) Cesta ke květnu, Praha 1965, s.185.
21) Tamže, s. 205.

snemu a vlády republiky do krajinských snemov a krajinských exekutív, reprezentujúcich štyri krajiny; Čechy, Moravu, Slovensko a Podkarpatskú Ukrajinu. Podľa neho tento systém štátnej správy by "... nebol tým, čomu sa bežne hovorí dualizmus alebo federalizmus."[22] Podstata jeho "decentralizácie" bola evidentná. Chcel obísť v podstate SNR ako národný, zákonodarný a vládny orgán a maskovať hegemónne snahy českej buržoázie rozdanlivým rešpektovaním Slovákov. Delegácia SNR však odmietla o ňom rokovať. SNR a tým viac jej delegácia si neosobovala právo rozhodovať o budúcom štátoprávnom postavení Slovenska. Dosiahla dohodu o uznaní právomoci SNR a o vzťahu vládneho delegáta a SNR. Cestou domov ju moskovské vedenie KSČ uistilo o podpore jej stanoviska. Tak mohol L. Novomeský konštatovať: "Z Londýna ani z Moskvy nevezieme domov prirodzene ani centralizmus, ani autonómiu, ani federalizmus, ani dualizmus. Nenesieme domov nijakú dohodu a nijakú zmluvu o budúcom štátoprávnom postavení Slovenska. ... Rozhodnutie v tomto smere prislúcha ... len a len oslobodeným národom samotným."[23]

Necitlivý vzťah Beneša k Slovákom okrem toho, že dával argumenty ľudákom pre ich protičeskú propagandu, vyvolával u antifašistov nedôveru k myšlienke obnovy ČSR, obavy z nadvlády českej buržoázie. U slovenských komunistov podporoval reminiscencie národnostných hesiel predchádzajúcich ÚV strany. Prejavilo sa to napríklad aj na podbrezovskej konferencii závodných výborov. Právo na sebaurčenie až do odtrhnutia ktoré reklamujú komunisti pre slovenský národ v stretnutí s čechoslovakistickým hegemonizmom vyjadrili aj v rezolúcii zjednocovacieho zjazdu KSS a sociálno-demokratickej strany. "Pevne veríme, ... že nikto nebude si uplatňovať predpráva, ktoré by nútili náš národ hľadať cesty k iným bratským národom." Pre komunistov bola to však iba krajná alternatíva. Verili v dohodu o demokratickom a spravodlivom spolužití s českým národom a vyslovili svoje presvedčenie, že "... čím priatelskejší a vy rovnanejší bude vzťah Slovákov a Čechov, tým pevnejšia bude nová ČSR."[24] Ich optimizmus pramenil z reálneho vplyvu pokrokových, najmä komunistických síl v českom politickom tábore.

Na predstavy moskovského vedenia KSČ i slovenských komunistov o štátoprávnom usporiadani republiky hlboko zapôsobil rozhovor s G. Dimitrovom v Moskve, 6. decembra 1944. Významný predstavitel medzinárodného komunistického hnutia bol presvedčený o velkej budúcnosti Čechov a Slovákov v znovuzriadenom československom štáte. Vyjadril svoj názor, že

---

22) SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, s. 809.
23) Tamže, s. 925.
24) KSS, Dokumenty z konferenci a plén 1944-1948, Bratislava 1971, s. 40.

"... najlepším riešením pomeru Čechov a Slovákov v oslobodenej ČSR by bolo, aby v Čechách bola česká vláda, aby na Slovensku bola slovenská vláda a aby bola spoločná federatívna vláda československá. Aby bol parlament český a parlament slovenský a okrem toho spoločný parlament československý."[25] Takéto federatívne inštitucionálne vyjadrenie je ekvivalentné princípu rovný s rovným v riešením vztahu Čechov a Slovákov, je adekvátne platforme vytvorenej povstaním, pre kvalitatívne novú štátoprávnu úpravu ich vztahu v obnovenej ČSR.

Slovenská národná rada, ktorá permanentne od svojho vzniku deklarovala a prebojúvala princíp rovný s rovným, v období SNP ho oficiálne štátoprávne nekonkretizovala. Až v oslobodených Košiciach 4. februára 1945 vo svojom Manifeste, formulovala svoju predstavu úpravy pomeru Čechov a Slovákov v novom Československu. Vyjadrila sa za novú ľudovodemokratickú republiku, v ktorej starý centralizmus nebude mať miesta a v ktorej pomer Čechov a Slovákov bude upravený "... na základe úplnej rovnosti tak, aby na Slovensku Slováci a v Čechách Česi si spravovali svoje veci, kým ústredný snem a ústredná vláda budú spravovať len spoločné veci jednotného a nedeliteľného štátu."[26] Presnejší výklad i keď snáď extenzívnu interpretáciu Manifestu podal L. Novomeský. Jeho inštitucionálna schéma bola následovná: "Prezident, ústredná vláda, ústredný snem, slovenská vláda, slovenský snem, česká vláda, český snem, spoločné: zahraničie, vojsko, nespoločné" osveta."[27] V jeho koncepcii štátoprávnych vztahov Čechov a Slovákov sa prejavil hlboký vplyv rozhovoru s G. Dimitrovom na ktorom sa zúčastnil v Moskve. Jej realizácia znamenala taktiež štátoprávnu úpravu, ktorú na košickej pracovnej konferencii KSS 28. februára - 1. marca 1945 v referáte vyjadril dr. Husák slovami: "Vychádzajúc zo skutočnosti dvoch rovnoprávnych národov, želáme si federatívny štát, štát jednotný a spoločný. ... Na Slovensku má mat slovenský národ svoju slovensku demokratickú vládu a svoj slobodne volený parlament, ktorý by rozhodovali o všetkom, čo sa netýka spoločného záujmu oboch národov. O veciach spoločných má rozhodovat spoločná vláda a spoločný parlament. Až do ustanovenia demokraticky volených orgánov, funkciu slovenskej vláda a parlamentu má zastávať Slovenska národná rada, ktorá je nateraz jediná oprávnená hovoriť a rokovať v mene nášho národa."[28] I keď v porovnaní s formuláciou L. Novomeského neobjavila sa tu požiadavka vytvorenia samostatných českých národných orgánov,

---

25) Cesta ke květnu, Praha 1965, s.519.
26) Tamže, s. 487.
27) Cit. podľa R. T r e l l a, J. C h o v a n e c, Nové štátoprávne usporiadanie ČSSR, Bratislava 1971, s. 55.
28) KSS, Dokumenty z konferencí a plén 1944-1948, Bratislava 1971, s. 83-85.

realizácia tohto návrhu by v podstate znamenala naplnenie štátoprávneho pojmu federácie na národnom princípe.

Tento názor komunistov, formulovaný v referáte G. Husáka si osvojila i SNR. Jej uznesenie z 2. marca 1945 o zásadách postavenia Slovenska v oslobodenej ČSR bolo smernicou pre delegáciu SNR odchádzajúcu na moskovské rokovania o vládnom programe a zložení novej vlády. SNR rovnako ako v povstaleckom období požadovala od prezidenta a vlády uznanie úplnej rovnoprávnosti slovenského a českého národa,potvrdenie už v Londýne dosiahnutej dohody o kompetencii SNR v zmysle § 1 nar. č. 1/1944 Zb. nar. SNR, okrem vecí spoločných, ako i "... záväzný príslub novej vlády, že budúce ústavné riešenie vzťahu slovenského národa k českému sa uskutoční na základe rovnosti a dohody oboch národov."Uznesenie však v bode treťom a to je novum, presne formuluje aj - ako vysvetlila tento bod delegácia SNR - "návrh na rozdelenie kompetencie orgánov moci vládnej a výkonnej medzi celoštátne ústredné orgány a SNR - (jej poverenírctva)." Taxatívne vypočítava záležitosti, ktoré patria do výlučnej kompetencie poverenírctiev SNR i kategórie vecí, ktoré majú patriť do výlučnej posobnosti vlády, ako aj veci, ktoré považuje "... za čiastočne spoločne, čiastočne prináležajúce do kompetencie ústredných úradov národných pri SNR."[29)]

I keď uznesenie výslovne nehovorí o federácii z jeho ustanovení, z konkrétneho rozdelenia posobnosti vyplýva, že išlo v podstate o federatívne usporiadanie.

3. Moskovské rokovania a VI. kapitola vládného programu

S uznesením z 2. marca prišla delegácia SNR do marcovej Moskvy 1945 roku. SNR je za federatívne riešenie. Taký bol v podstate vo februári 1945 aj názor moskovského vedenia KSČ. Možnosti realizácie ich zámerov i v štátoprávnej sfére boli determinované objektívne existujúcimi vonkajšími i vnútornými podmienkami. Vplývali na ne i medzinárodnopolitické faktory, situácia v protifašistickej koalícii, záujem na povojnovej spolupráci ZSSR so západnými velmocami. Stalin v rozhovore s Gottwaldom odporúčal "... veľku citlivosť a ohladuplnosť pri riešení slovenskej otázky, ... radil však i rátat s Benešom, dohodnúť sa s ním, akceptovať ho ako prezidenta."[30)] Aj vnútropolitický reálny pomer síl v triedno-mocenskom zápase v danej etape národnodemokratickej revolúcie si vyžadoval dohodu s buržoáziou. Protirečivosť danej situácie, jej

---

29) Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 367.
30) G. H u s á k, Svedectvo o SNP, Bratislava 1969, s.567.

dialektiku výstižne vyjadril K. Gottwald: "My sami vládnuť nemožeme a oni sami vládnut tiež nemôžu. Pritom oni viac bez nás ako my bez nich. Zostáva nutnost spolupráce s druhou politickou skupinou, ktorá je ku spolupráci s nami donútená."[31] Nevyhnutnosť dohody s benešovskými buržoáznymi kruhmi, znamenala aj nutnost kompromisu v národnostnej otázke.

I slová G.Dimitrova, ktoré povedal k problematike štátoprávnej úpravy treba zaradiť do kontextu jeho rozhovoru s československými komunistami. Povedal, "že prezident ČSR už z dovodov kontinuity bude dr. Beneš ... Otázku sovietizácie ČSR nestavať. ... Česi a Slováci sa musia na cestu sovietskej moci dopracovat sami vlastným vývojom.A tiež my musíme národy k socialismu a k sovietskej moci pripravovať sústavnou prípravou politickou, ideologickou. Na to má okrem iného slúžiť blok a súčinnosť s demokratickými živlami." Uvedomením si týchto faktorov lepšie vynikne i podmienenosť jeho myšlienky o štátoprávnej úprave ČSR. "Najleoším riešením ... by bolo ..."[32]

S touto historickou realitou stretla sa i delegácia SNR i uznesenie, ktoré predložila prezidentovi a zástupcom všetkých českých politických strán zúčastňujúcich sa na rokovaniach o vládnom programe. Predstavitelia národnosocialistickej a lidovej strany reagovali pobúrene. Obvinili SNR, že chce urobit z ČSR dvojštátie, resp.dualizmus. Nevzdali sa svojho šovinistického postoja v slovenskej otázke. Na jeseň 1944 boli nútení ustúpiť, vziať na vedomie samobytnost slovenského bároda, uznať postavenie SNR. Svoj vnútorný postoj však nezmenili. V nových podmienkach sa snažili odsunút definitívne riešenie, neprijať pevné zaväzky.

Aj moskovské vedenie KSČ muselo rátať so skutečnostou. Gottwald "... chcel dohodu s Benešom, zmierňoval požiadavky strany v iných otázkach, hľadal prijatelné riešenie i v slovenskej. ... Nechcel už ani len nastoliť federatívne riešenie, jednak sa obával roztržky s benešovskými kruhmi, jednak sa domnieval, že by takéto stanovisko KSČ zneužili benešovské kruhy na nacionalistickú agitáciu proti strane v masách českého ľudu. Komunistickí členovia delegácie SNR ustúpili, ale "... žiadali jasný konštitučný záväzok vlády a politických strán, že daný stav bude zabezpečený aj v novej ústave."[33]

Tak sa podkladom oficiálnych moskovských rokovaní stal aj v slovenskej otázke resp. v pomere česko-slovenskom, návrh delegácie KSČ formulovaný v VI. kapitole vládneho programu. Aj delegácie SNR súhlasila s touto kapitolou, ktorá bola vyjadrením štyroch bodov, ... ktoré formuloval Gottwald: 1. uznanie svojbytnosti, 2. uznanie právomoci SNR,

---

31) KSS, Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948, Bratislava 1971, s. 147.
32) Cit. podľa G. H u s á k, Svedectvo o SNP, Bratislava 1969, s.552
33) Tamže, s. 597.

3. uznanie tvorenia slovenských vojenských útvarov a 4. prísľub, že to všetko nie je provizórne, že je to stav trvalý, ktorý bude neskoršie konštitučne vyjadrený."[34] Národní socialisti a lidovci však nadalej trvali na čechoslovakistickom stanovisku.Ústupok delegácie SNR od uznesenia z 2. marca povzbudil ich v názore, že "... ak niečo zľavili, možu zľavit ešte viac."[35] Navrhnutému textu odporovali pod zámienkou, že smeruje k súštatiu. Ponúkali Slovákom "... štát jednotný,jednotný nie na výpoveď, ale uzatvorenie spoločného zväzku na veky..." Slováci pre nich nie sú, ale len "... v štátnej jednote chcú byť národom svojbytným - to musí byť upravené. ... Trvalá úprava však nemôže byť predmetom dnešného nášho rokovania."[36] To sú slová Stránskeho, ktorý sa na rokovaniach stal najväčším obhajcom prvej vety Ústavy z roku 1920: "My národ československý. Slov,ktoré povedal najväčší básnik slovenský Hviezdoslav a najväčší spisovateľ český Jirásek."[37] "Vykonštruoval si krkolomný argument, že priznať Slovákom samotným rozhodovať o svojom osude by znamenalo narušovať demokratické práva českého národa. Nezniesol myšlienku, že by mohol zavinič "majorizovanie" českého národa, keby uznal Slovákov za somobytný národ. Bránila mu v tom dokonca i "komunistická myšlienka zľudovenia". "rešpekt k vôle ludu"! ako povedal."[38]

25. marca predložili národní socialisti nový návrh kapitoly šiestej. Jeho podstatu odhalil sám Stránsky. Návrh bol výrazom ich želania, "... aby bolo zrejmé, že terajší stav vecí na Slovensku je provizórny, vyplynuvší zo slovenskej revolúcie ... štátna úprava nová bude taká, ako to rozhodne český národ a slovenský národ spoločne po oslobodení."[39]

To bolo však v zásadnom rozpore s návrhom KSČ i stanoviskom SNR. Vyjadril to i Kopecký, ktorý povedal, že "... to čo je na Slovensku, nie je púhe provizórium, ... ale, že to je základ nového, že je to základ pre trvalé riešenie."[40] Návrh národných socialistov bol neprijateľný i pre delegáciu SNR. G. Husák, ktorý predniesol stanovisko delegácie SNR, to vyjadril slovami: "... my chceme, aby tu bol pevný konštitučný prísľub novej vlády, že sa nejedná o dočasný slub, ale o pevnú líniu československej politiky."[41]

Tento zhodný postup delegácie SNR i delegácie KSČ prinútil národných socialistov k opusteniu svojho návrhu a k vysloveniu súhlasu s návrhom KSČ. Snažili sa ho však oslabiť novou formuláciou. Tým ale dokumentova-

---

34) Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 413.
35) Tamže, s. 414.
36) Tamže, s. 413.
37) Tamže, s. 413.
38) B. L a s t o v i č k a, V Londýně za války, Praha 1961, s. 520.
39) Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 426.
40) Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 428.
41) Tamže, s. 429.

li svoju čechoslovakistickú líniu,pretože sa snažili,aby sa týmito zmenami povedalo, "... že vláda nie je kompetentná, aby prepožičiavala Slovákom národnú svojbytnosť."[42] Usilovali sa označit SNR nie za "legitímnu", ale len za "revolučnú predstaviteľku". Generálny útok však viedli proti poslednému odseku, vágnosťou formulácie ktorého sa pokúšali relativizovať hodnotu konštitučného príslubu vlády.

Delegácia SNR po porade prehliadla tieto manévre a trvala na pôvodnom návrhu KSČ. Predložila však nový návrh posledného odseku. Trvala na princípoch, na jasnom konštitučnom záväzku vlády. Budúce rozdelenie kompetencie ponechala na dohodu legitímnych zástupcov slovenského a českého národa.

Národní socialisti však odmietli tento návrh a opustili rokovanie. Ich pozícia nebola však taká silná, aby presadili vlastný názor. "SNR dala nedvojzmyselne najavo, že v otázke konštitučných záväzkov vlády o novom postavení Slovenska sa ďalej ustupovať nebude. Delegácia KSČ bola so stanoviskom SNR úplne solidárna.Nový návrh SNR bolo možné alebo prijať alebo rokovania rozbiť. Benešovské kruhy kapitulovali. ... Obhajovali šovinistické stanovisko skutočne do "poslednej chvíle". Neobhájili ho ..."[43] 26. marca 1945 oznámili, že "... po novej porade národno-sociálna skupina prijíma konečnú formuláciu, ako ju navrhla SNR, pri čom sú nám hlavne smerodatné vysvetlenia so slovenskej strany, že sa tým v meritu nijako nepredbieha konečná dohoda Čechov so Slovákmi až bude oslobodená Československá republika."[44] Tak bola dosiahnutá dohoda o VI. kapitole vládneho programu.

Ako hodnotiť zo štátoprávneho hladiska túto kapitolu,nesprávne označenú ako "Magnu chartu" slovenského národa? Zásluhou pevnej jednoty medzi delegáciou KSČ a delegáciou SNR sa dosiahlo uznanie toho, že stav ktorý vznikol SNP sa stal základom budúceho ústavného riešenia. Zároveň treba povedať, že to bol kompromis medzi tendenciou riešiť vzťah Čechov a Slovákov na federatívnom princípe a úsilím čechoslovakistov, budovať republiku na koncepcii jednotného československého národa.

Bol to však významný kompromis. Rovnako ako v iných kapitolách i v kapitole šiestej Košický vládny program zakotvoval výdobytky národnej a demokratickej revolúcie. Otváral cestu pre jej ďalší vývoj, pre jej prerastanie v revolúciu socialistickú i pre tejto revolúcii zodpovedajúcu štátoprávnu úpravu vzťahov Čechoc a Slovákov. Bolo to prebojovanie principiálneho riešenia ich vzťahu, bez formulovania konkrétneho štátoprávneho usporiadania Československa.

---

42) Tamže, s. 432.
43) G. H u s á k, Svedectvo o SNP, Bratislava 1969, s. 599.
44) Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 438.

Jeho "... formulácia v otázke postavenia slovenských národných orgánov - možno povedať v slovenskej otázke vôbec - v konečnom dôsledku neutvárala bariéru pre náš budúci vývin v smere federatívneho usporiadania."[45] Jeho formulácie však posilňovali inú tendenciu. Štátoprávne usporiadanie bolo odsunuté do rámca politických dohod, ktoré mali pripravovať budúce ústavné riešenie.I keď tu boli určité federatívne prvky z ich rozvíjaním počítala len slovenská povstalecká politická reprezentácia."Otázka československého vzťahu v štátoprávnej sfére sa zúžila na vzťah - "Slovenská národná rada-ústredná vláda", čo vytvorilo základ pre budovanie asymetrického usporiadania, ktoré sa postupne dôsledne uplatňovalo v celom spoločenskom a politickom živote."[46]

II. OD KOŠICKÉHO VLÁDNEHO PROGRAMU PO BUDOVATEĽSKÝ PROGRAM

1. Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov v košickom období národnodemokratickej revolúcie

Slovenská národná rada na základe svojho nar. č. 1/1944 Zb. nar. SNR, vykonávala aj v košickom období na Slovensku zákonodárnú, vládnu a výkonnú moc. Jej právomoc rovnako ako v povstaleckom období, nadalej bola "... pôvodná, výlučná a neobmedzená."[47] Nariadením č. 30/1945 Zb. nar. SNR, prestal platiť § 1 jej nariadenia č. 1/1944 Zb. n. SNR. Slovenská národná rada vykonávala teraz na Slovensku zákonodernú právomoc, okrem vecí celoštátnej povahy. Jej právomoc bola síce naďalej pôvodná, ale stratila svoju výlučnosť a neobmedzenosť.

Zákonodárnú moc vo veciach celoštátnych vykonával prezident republiky po dohode so SNR. K priznaniu celoštátnej povahy niektorej veci bola potrebná dohoda vlády a Predsedníctva SNR. Účasť SNR pri tvorbe celoštátnych zákonov v zmysle uznesenia Predsedníctva SNR z 18. apríla bola zabezpečená tým, že dekréty prezidenty republiky v spoločných veciach schvaľovalo plénum SNR. Jeho súhlasný prejav vôle s osnovou dekrétu bol podmienkou pre vznik dekrétu prezidenta republiky, ktorý bol v tomto období formou normy celoštátneho zákonodarného charakteru. SNR teda v tomto období vystupovala pri tvorbe celoštátnych zákonov ako činiteľ

---

45) R. T r e l l a, J. C h o v a n e c,Nové štátoprávne usporiadanie ČSSR, Bratislava 1971, s.58.

46) V. P l e v z a, Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, Bratislava 1971, s.177-178.

47) S. M a t o u š e k, Slovenské národné orgány, Bratislava 1960. s. 202.

rovnoprávny a rovnocenný. V regionálnych, slovenských veciach mala SNR výlučnú právomoc.

V oblasti exekutívy, vládna a výkonna moc bola naďalej koncentrovaná v rukách SNR, presnejšie jej Zboru povereníkov. Povereníctva plnili nariadenia SNR i dekréty prezidenta republiky, teda celoštátne zákony. Vo výlučnej kompetencii ústrednej vlády boli len rezorty - zahraničných vecí, zahraničného obchodu a národnej obrany. V týchto ministerstvách boli slovenské národné záujmy zabezpečené inštitúciou štátnych tajomníkov, pri zakotvení princípu alternácie, tj. ak bol ministrom Čech,štátnym tajomníkom bol Slovák a naopak. (Úst. dekrét č. 1/1945 Zb., o novej organizácii vlády a ministerstev v dobe prechodnej.) Štátni tajomníci mali politický štatút plnoprávnych členov vlády. Na Slovensku bol Zbor povereníkov najvyšším orgánom vládnej a výkonnej moci.

Rozdelenie kompetencie nebolo ešte ani taxatívne ani demonštratívne určené. Rovnako ako vládny program i toto nariadenie SNR to ponechalo na dohodu, teraz už konkrétne určených orgánov - Predsedníctva SNR a ústrednej vlády. Takáto úprava obsahovala potenciálne možnosť kompetenčného konfliktu, ktorý sa aktivizoval v súvislosti s dekrétom prezidenta č.5/1945 Sb., o národných správach.[48] To len zintenzívnilo potrebu vymedziť kompetenciu slovenských národných orgánov i precizovať vzťah medzi povereníctvami a ministerstvami.

Právny stav, ktorý sa vytvoril na základe nariadenia SNR č. 30/1945 Zb.nar. SNR, posilňoval federatívne prvky obsiahnuté v kapitole šiestej vládneho programu. Ďalší vývin však viedol k posilňovaniu asymetrických prvkov na účet federatívnych.

Česká národná rada, možný partner slovenských národných orgánov pre symetrické usporiadanie, bola po príchode vlády do Prahy zrušená. Krajinské Národné výbory zriadené podla vl. nar.č.4/1945 Sb. v českých krajinách boli len územno-správnymi orgánmi. Celoštátna vláda suplovala funkciu českého národného vládneho a výkonného orgánu. Bola tu tak určitá anomália, keď slovenský minister, ako člen ústrednej vlády, ktorá plnila aj funkciu českej národnej vlády, "... mal v českých krajinách vládnu a výkonnu moc, ale na Slovensku nie, pretože tu túto moc uskutočňovala SNR prostredníctvom Zboru povereníkov."[49]

---

48) Por. V a r t í k o v á M., Revue dějin socializmu 1/1969, s. 77.
49) Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 685.

2. Prvá pražská dohoda

Slovenskí komunisti pre riešenie spomenutej anomálie i pre dôsledné uplatnenie v štátoprávnych reláciách princípu rovný s rovným navrhovali vytvorenie českých zákonodarných a vládnych orgánov.[50] Týmto názorom korešpondovalo i stanovisko SNR, ktorá na zasadnutí svojho pléna prijala 26. mája 1945 návrh na riešenie česko-slovenského pomeru.[51]

Tento návrh SNR bol v súlade s jej Manifestom zo 4. februára 1945, aj s jej usnesením z 2. marca 1945. V porovnaní s týmito dokumentmi išiel však ďalej. Požadoval symetrické usporiadanie. V článku trečom určoval nasledovnú štruktúru orgánov republiky: "ČSR má jednu hlavu štátu, československý snem, a československú vládu, slovenský snem a slovenskú vládu, český snem a českú vládu. Do ústavodarného usporiadania vecí zákonodarnú a vládnu moc na Slovensku vykonáva SNR."[52] V článku IV. návrh vymedzil zákonodarnú pôsobnosť československého snemu a v článku V. kompetenciu československej vlády. Bol to teda návrh na federatívne usporiadanie republiky na národnom princípe. Návrh na zásade pevnej, jednotnej a nedeliteľnej ČSR (Čl. I). Republika sa nemala skladať z dvoch štátoprávnych celkov, štát mal byť iba jeden. Národné orgány nemali byt nositeľmi štátnej suverenity českej a slovenskej, ale národnej suverenity. Spoločné ústredné orgány - Národné zhromaždenie, prezident a československá vláda - mali byt nositeľmi štátnej suverenity českého a slovenského národa.

Návrh vyjadroval stanovisko SNR i KSS pre rokovania o kompetenčných otázkach s vládou, ktorá vytvorila pre otázky ústavnoprávneho postavenia Slovenska ministerskú komisiu. Do rokovania s Predsedníctvom SNR však nevypracovala žiadny návrh. Vedenie KSČ zaujalo však inú pozíciu pre rokovania ako vedenie KSS. Svoju líniu potom presadilo Predsedníctvom ÚV KSČ aj na spoločnom zasadnutí s Predsednictvom ÚV KSS. Výsledkom spoločného zasadnutia z 31. mája, bolo uznesenie v ktorom sa konštatovalo, že štátoprávne otázky obsiahnuté v návrhu SNR nie sú na programe dňa, nie je ich možné meritórne riešiť na rokovaní vlády a SNR. Treba sa obmedziť, resp. sústrediť, "... len na vyjasnenie otázok kompetencie vlády a SNR."[53] Tak sa zabezpečil spoločný postup slovenských a českých komunistov pre rokovanie o týchto doležitých otázkach.

Základom rokovaní SNR a vlády 31. mája sa stal návrh SNR s 26. mája 1945. Predseda SNR dr. Lettrich sa vyslovil za vznik rovnoprávneho partnera SNR na českej strane.[54] Národní socialisti, lidovci a pravicový

---

50) Napr. L. Novomeský v Pravde, 27. máj 1945: "...aby takisto ako slovenský národ i český národ mal svoj zákonodárný a vládny orgán. Spoločné veci bude vybavovať spoločná ústredná vláda a spoločný snem."

51) Por. Prvé kroky po oslobodení, Bratislava 1970, s. 215-217.

52) Tamže, s. 215.

53) M. V a r t í k o v á, Revue dějin socialismu 1/1969, s. 78-79.

54) Prvé kroky po oslobodení, Bratislava 1970, s. 202.

sociálny demokrat Majer však odmietali i obmedzené pertraktovanie slovenskej otázky, tj. redukovanie vzťahu Čechov a Slovákov iba na vzťah - slovenské národné orgány - ústredné orgány. Ich úsilie smerovalo na degradovanie tejto otázky na problém administratívno-teritoriálny. Žiadali, aby sa vychádzalo z dekrétu prezidenta republiky o národných výboroch, ktorý počítal s krajinskými národnými výbormi. Postavili sa za tri celky s krajinskými národnými výbormi.[55)]

Proti ich návrhom vystúpili zástupcovia KSČ a KSS. Ich stanovisko sa stalo rozhodujúcim a fakticky predstavoval určitú výslednicu vzájomného pôsobenia protichodných názorov reprezentantov konkurujúcej si českej a slovenskej buržoázie v riešení slovenskej otázky. K. Gottwald dôsledne odmietol pokusy o administratívno-teritoriálny trializmus, ako úsilie, ktoré "... nezodpovedá koncepcii o dvoch národoch...",s cieľom,"... aby sa tým SNR stlačila na úroveň púheho administratívneho orgánu a postavila sa na úroveň Krajinským národným výborom."[56)]

Prívrženci krajinského zriadenia na Slovensku sa pokúšali ešte skryte presadiť svoj zámer. Súhlasili so zákonodarnou právomocou SNR, ale žiadali ju i pre Krajinské národné výbory v Čechách a na Morave.[57)] I tento manéver bol spoločným postupom predstaviteľov KSČ a KSS likvidovaný.Rokovanie prijalo uznesenie,v ktorom požadovalo, aby vláda prehlásila, že SNR je samostatným, zákonodarným orgánom, ktorému sa krajinské národné výbory nijako nevyrovnajú.Uznesenie bolo prijaté i s klauzulou, že sa "...tým neprejudikuje neskorší vývoj ani konečná dohoda o ústavnoprávnom postavení republiky."[58)]

Rokovania sa potom koncentrovali a riešenie vzťahu Čechov a Slovákov, kontinuitne s vládnym programom i zo spoločným zasadnutím vedení KSČ a KSS obmedzilo, na kompetenčné otázky, na určenie kategórie spoločných vecí, tj. na článok IV. až VIII. návrhu Slovenskej národnej rady.[59)]

Výsledkom rokovaní bola dohoda medzi vládou ČSR a Predsedníctvom SNR zo dňa 2. VI. 1945. Dohoda mala osem článkov a známa je ako tzv. I. pražská dohoda.[60)] Jej druhý článok demonštratívne a pomerne široko vymedzil pojem spoločných vecí, v ktorých až do ustanovenia Dočasného národného zhromaždenia vykonával na celom území republiky zákonodarnú moc prezident dekrétmi, na návrh vlády a po dohode so SNR. Až do ustanovenia Dočasného národného shromaždenia, 28. októbra 1945, pôsobila SNR ako činiteľ zúčastňujúci sa celoštátnej normotvorby. Túto svoju funkciu

---

55) Tamže, s. 203.
56) Tamže, s. 204.
57) Tamže, s. 206.
58) Tamže, s. 208.
59) Por. Prvé kroky po oslobodení, Bratislava 1970, s. 208-228.
60) Por. tamže, s. 228-230.

vykonávala prostredníctvom slovenských členov vlády, ktorí boli uznesením pléna SNR z 5. júna 1945 splnomocnení vysloviť v mene a za SNR súhlas s dekrétmi prezidenta vo veciach celoštátneho zákonodarstva. Slovenskí členovia československej vlády museli však byť pri udelovaní súhlasu jednomyseľní a mali informovať včas SNR a vyžiadať si jej mienku, ktorá bola pre nich záväzná.[61)]

Výlučná zákonodarná právomoc SNR bola vymedzená negatívne, tj. do jej kompetencie patrili všetky veci, ktoré neboli vymedzené v pojme celoštátnych vecí. V oblasti exekutívy bol Zbor povereníkov na základe tejto dohody, výkonným orgánom SNR i vlády. V dôsledku toho sa stal ako zbor,politicky zodpovední príslušným rezortným ministrom. Zbor povereníkov i jednotlivých povereníkov,menovala a odvolávala SNR a u nej bolo naďalej ťažisko zodpovednosti Zboru povereníkov. Jednotliví poverenící neboli však zodpovední príslušným rezortným ministrom.

Po prijatí I. pražskej dohody, v jej intenciách dochádzalo k uzatváraniu tzv. rezortných dohôd, ktorými sa rozdeľovala právomoc medzi rezortnými ministerstvami a povereníctvami.[62)] okrem vecí, ktoré boli v týchto dohodách vyhradené príslušnému ministerstvu, boli povereníctva na Slovensku naďalej konečnou administratívnou inštanciou. Vo všetkých personálnych otázkach bola nadalej príslušná Slovenská národná rada.

Prvou pražskou dohodou sa upevnilo asymetrické štátoprávne usporiadanie republiky. Z hľadiska formy štátneho zriadenia možno povedať, že išlo o politickú autonómiu so značnými federatívnymi prvkami.

Konštituovaním Dočasného národného zhromaždenia prestala byť SNR činiteľom ústrednej zákonodarnej moci. Ústavny dekrét prezidenta č. 47/1945 Sb., zamedzoval majorizácii slovenského národa, reprezentovaného poslancami v Dočasnom národnom zhromaždení tým,že požadoval vo veciach štátoprávneho postavenia Slovenska okrem kvalifikovaného kvóra, obligatórne súhlas absolútnej väčšiny poslancov reprezentujúcich Slovensko.

3. Objektívne podmienky prerastania národnodemokratickej revolúcie - determinanty štátoprávneho aspektu riešenia vzťahov Čechov a Slovákov

Riešenie vztahu Čechov a Slovákov bolo komponentom rozvíjajúcej sa národnodemokratickej revolúcie a vývoj pomeru triednych síl v jej prerastaní bol hlavným determinantom konkrétneho štátoprávneho riešenie ich vzťahu.

---

61) Por.M. K v e t k o, Dohody o štátoprávnom usporiadaní Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti, Bratislava 1947, s.44-45.

62) E. R á k o š, Š. R u d o h r a d s k ý, Slovenské národné orgány 1943-1968, Bratislava 1973, s. 100.

rastaní bol hlavným determinantom konkrétneho štátoprávneho riešenia ich vzťahu.

Komplikácie spôsobovala rozdielnosť až protirečivosť podmienok v národno-politických pospolitostiach v ktorých sa táto revolúcia rozvíjala v československých relaciách. Agrárny charakter ekonomiky Slovenska, tomu zodpovedajúca sociálno-triedna štruktúra s prevahou roľníckeho obyvateľstva a jemu vlastnou -v dôsledku predchádzajúceho vývoja vo vykoristovateľských spoločensko-ekonomických formáciách - kultúrnou vzdelanostnou i politickou úrovňou, so silným vplyvom reakčného kléra, to boli špecifiká slovenskej národnej society.[63] Boli to i momenty, ktoré v pulzujúcom národnom organizme spôsobovali možnosť extrémnych výkyvov. Po revolučnej povstaleckej a košickej amplitúde, vyvolávali nebezpečie, že ak táto revolučná vlna nebude mať dostatok podnetov pre ďalšie stupňovanie prípadne konsolidovanie, môže prejsť cez stagnáciu až k minusovej polarite a Slovensko sa môže stat brzdou revolúcie.

Výrazne odlišný bol charakter českej národnej pospolitosti. S väčšinou politicky vyspelej robotníckej triedy v sociálno-triednej štruktúre a s prevahou stredných hospodárstiev v roľníckych vrstvách spoločností, ktorých požiadavky v podstate uspokojovala prvá etapa pozemkovej reformy, tj. konfiškácia pôdy nepriateľov a zradcov. V takýchto odlišných podmienkach viedli slovenskí a českí komunisti svoj zápas o vedenie národa.

Slovenské špecifiká si vyžadovali radikálnejší postup. Impulzmi pre ďalší revolučný pohyb, pripravovaným úderom proti reakcii i proti pravicovej orientácii Demokratickej strany po jej zjazde v júli 1945, mali byť, všeobecná pozemková reforma, pevný kurz proti katolíckej hierarchii[64] ako aj úsilie, aby voľby na zjazd národných výborov, novej SNR a Dočasného národného zhromaždenia neprebiehali podla parity, ale "...podľa existujúceho zloženia revolučných okresných národných výborov,..."[65] v ktorých mali prevahu komunisti. Túto líniu vytýčilo Predsedníctvo ÚV KSS 13.júla 1945. Povstalecké vedenie strany v záujme rozvoja revolúcie na Slovensku požadovalo aj odkazu SNP, zásade rovnoprávnosti, adekvátne štátoprávne vyjadrenie riešenia vztahu Čechov a Slovákov. Takýto postup v riešení národnostnej otázky i jej štátoprávneho

---

63) "Na Slovensku 56% obyvateľstva sa skladá z roľníkov, 19 % pracuje v priemysle+. KSS, Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948, Bratislava 1971, s.267. Podrobnejšie údaje o sociálno-triednej štruktúre - V. J a r o š o v á, O. J a r o š, Slovenské robotníctvo v boji o moc, 1944-1948, Bratislava 1965, s. 64-68.

64) V. J a r o š o v á, O. J a r o š, Slovenské robotníctvo v boji o moc, 1944-1948, Bratislava 1965, s. 91.

65) V. J a r o š o v á, O. J a r o š, Slovenské robotníctvo v bo o moc, 1944-1948, Bratislava 1965, s, 96.

aspektu, bol v súlade a podporoval na Slovensku dosiahnutie základného strategického cieľa robotníckej triedy - víťazstvo socialistickej revolúcie. Parafrázujúc myšlienky správy V. ilegálneho ÚV KSS. O vývoji situácie na Slovensku, ktorú priniesol Šmidke v auguste 1944 do Moskvy, išlo vedeniu strany o národnodemokratické opatrenia pre zabezpečenie slobody v oblasti politickej a sociálnej, ktoré mali dovršiť vývoj národný, pri jeho kvalitatívne novej úrovni zodpovedajúcom štátoprávnom vyjadrení.

Slovenský ľud sa v povstaní spontánne prihlásil k bratskému zväzku s českým národom v ČSR. Revolučný pohyb prebiehal v jeho dimenziách a jeho dynamika v slovenskom prostredí sa musela synchronizovať s dynamikou revolučného pohybu v sociálne-triednom a politicky odlišnom českom prostredí v záujme úspešného vybojovania zápasu komunistov o vedenie československej spoločnosti.

Vplyvný spojenec KSČ v národnooslobodzovacom boji, česká protifašistická, nacionalistická buržoázia, bola teraz konkurentom v boji o národnú hegemóniu, o získanie väčšiny národa, vo vedomí,ktorého bola silne zakorenená idea československej národnej jednoty i presvedčenie, že Slováci povstaním odčiňovali len krivdy, ktoré "spáchali" na republike. Nedokázali pochopiť, že odčiňovali - ako povedal L. Novomeský - len sami seba a tiež dôsledky chýb českej buržoáznej politiky.

Požiadavka federatívneho usporiadania republiky bola teda v slovenských podmienkach postulátom umožňujúcim komplexne s riešením ďalších otázok prerastania národnodemokratickej revolúcie, priblíženie socialistických perspektív. V českých reláciách by pôsobila práve opačne; prispela by k oslabeniu pozícií KSČ. Bol to teda začarovaný kruh, ktorý sa za situácie, ked sa buržoázie podielala na moci len ťažko dal prekonat.

Vedenie KSS na moskovských rokovaniach i na spoločnom zasadnutí Predsedníctiev ÚV KSČ a KSS v máji 1945, ustúpilo od požiadavky federatívneho usporiadania. Povstalecké Slovensko tým prispelo k posilneniu národnodemokratického revolučného pohybu v českých krajinách,od ktorých vzhľadom na ich ľudský a hospodársky potenciál v celoštátnych reláciách, predovšetkým závisel osud revolúcie v Československu. Prispôsobením sa hlavnému faktoru revolúcie, stratilo však revolučné hnutie na Slovensku značnú časť svojej energie. To umožnilo vzhľadom na jeho špecifiká, uchytenie sa a aktivizáciu politickej reakcie.[66] Mechanické porovnávanie s českými podmienkami, ktoré znamenalo ignorovanie slovenských špecifík, viedlo potom aj v dôsledku subjektívnych informácií k stanoveniu a preceňovaniu tézy o zaostávaní revolučného vývoja na

---

66) Por. Tamže, s.90-96.

Slovensku. V dôsledku toho došlo k ďalšiemu podriaďovaniu politiky KSS, línii KSČ. Stalo sa tak na spoločnom zasadnutí vedení sesterských strán 17.-18. júla 1945 v Prahe. V intenciách uznesenia tohto zasadnutia prišlo v auguste 1945 na žilinskej konferencii ku kádrovým zmenám vo vedení KSS. Po výmene povstaleckého vedenia sa rovnako ako v českom i v slovenskom Národnom fronte prijal princíp parity pre voľby do Dočasného národného zhromaždenia,[67] a "...problém generálnej pozemkovej reformy sa dostal na vedľajšiu koľaj."[68] V riešení štátoprávneho aspektu národnostnej otázky sa žilinská konferencia orientovala na upevnenie štátnej jednoty.[69]

Nové vedenie KSS na čele s V.Širokým pre ktorého osobne je symptomatická,v dosledku vynúteného politického vákua,priama neúčast pri zrode a činnosti povstaleckých slovenských národných orgánov, aj v dôsledku neprepracovanosti marxistickoleninského učenia o národnostnej otázke na osobitné československé pomery, podceňovalo štátoprávnu stránku riešenia nacionálnej otázky. Sústredilo sa predovšetkým na sociálno-ekonomický moment tohto zložitého problému, ktorý bol síce veľmi dôležitým, ale zďaleka nie jediným. Mal však svoj veľký význam, prispieval k zlepšeniu sociálno-triednej štruktúry v prospech robotníckej triedy. Bol predpokladom pre zvyšovanie vzdelanostnej a kultúrnej úrovne, pre rozvoj politického triedneho vedomia. Komplexne tieto činitele umožňovali prekonať kultúrnu a politickú zaostalosť, ktorá bola výsledkom a súčasným prostriedkom pre posilnenie buržoázneho triedneho panstva. Program industrializácie Slovenska,ktorého prvá etapa sa začínala uskutočňovat, bol rozvinutím v nových podmienkach myšlienok plánu hospodárskeho,sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska z roku 1937. Jeho realizácia bola materiálnou podmienkou pre vyrovnanie Slovenska s českými krajinami. Bola súčastou boja "... o vedomie národa, o tú jeho časť, ktorej vedomie zaostávalo za skutočnosťou, za veľkými politickými premenami."[70] Rovnako ako jeho ideový predchodca z roku 1937 aj program industrializácie preferoval ekonomický aspekt riešenia vzťahu Čechov a Slovákov. Prinášal však už i určité štátoprávne prvky jeho vyjadrenia.

Pre zachovanie jednoty revolučného procesu v československom celku, bolo dôležité rešpektovať špecifiká jeho častí, osobitosti Slovenska a českých krajín. Nájsť takýto postup vo vzťahoch Čechov a Slovákov vyžadovala aj potreba eliminovať čechoslovakizmus a ľudácky separatizmus,

---

67) KSS, Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948, Bratislava 1971, s. 257-258.

68) S. C a m b e l, Slovenská agrárna otázka 1944-1948, Bratislava 1972, s. 150.

69) KSS, Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948, Bratislava 1971, s. 242.

70) M. V a r t í k o v á, Roky rozhodnutia, Bratislava 1962, s. 125.

ako nebezpečenstvá pre nové riešenie ich vzťahu. Prevedenie programu industrializácie Slovenska posilňovalo demokratickú časť slovenskej verejnosti, paralyzovalo nebezpečie oživovania novoľudáctva a tým bralo i argumenty čechoslovakistickému hegemonializmu.Napomáhalo k ich rovnoprávnosti v ekonomickej sfére a stávalo sa materiálnym prameňom rovnoprávneho štátoprávneho vyjadrenia ich vztahu. Štátoprávny aspekt, ako organický komponent komplexného riešenia vzťahu Čechov a Slovákov, mal tiež prispieť k zoslabeniu argumentov slovenskej reakcie i k vylúčeniu možnosti, aby "... v ktorejkoľvek vrstve slovenského národa sa mohlo hoci len zatajene s uznaním spomínať na časy slovenskej "samostatnosti" a "štátnosti"."[71]

I komunisti, ktorým išlo o nové Slovensko, museli vyvodzovať dôsledky zo závažnosti štátoprávnej stránky riešenia vzťahu Čechov a Slovákov a vyjadriť tieto momenty vo svojom volebnom programe. Vzhľadom na rozdielnosť politického pôsobenia tohto aspektu v českých a slovenských podmienkach hľadali líniu, ktorá by zabezpečovala úspešný priebeh revolúcie v oboch národných pospolitostiach. Túto líniu vyjadril akcentujúc i štátoprávny aspekt, K. Gottwald na VIII. zjazde KSČ. Jeho logická konštrukcia vychádzajúca "... z prostej skutočnosti, že Slováci sú osobitným, sbojbytným, prosto vlastným národom..." a z nej vyplývajúcej nutnosti budovať republiku ako štát dvoch rovnoprávnych národov, bola dovŕšená úsudkom o správnosti záverov, ktoré sa vyvodili z týchto premís. V jeho interpretácii to boli "... tie špeciálne administratívne, právne a legislatívne úpravy, ku ktorým na Slovensku došlo podla Košického vládneho programu a ktoré majú byť vo svojej podstate zakotvené v novej ústave Československej republiky."[72]

Aj predvolebný program KSS zdorazňoval, že strana sa bude "...usilovať o to, aby sa vtelili do novej ústavy vo vládnom programe proklamované zásady o štátoprávnom vztahu Čechov a Slovákov, menovite zásada, že SNR a Zbor povereníkov sú nielen oprávnenými predstaviteľmi slovenského národa,ale i nositeľmi štátnej (zákonodarnej, vládnej a výkonnej) moci na území Slovenska. To znamená, že chceme, aby slovenský národ mal na riešenie svojich hospodárskych, kultúrnych, sociálnopolitických a iných problémov svoje národné orgány."[73] Vzájomný vzťah medzi slovenskými a celoštátnymi zákonodarnymi, vládnymi a výkonnými orgánmi sa mal riešiť z hľadiska potrieb štátnej jednoty a rozdelenie kompetencie medzi nimi malo vychádzať zo zásad I. pražskej dohody. To boli ústavnoprávne požiadavky KSS. Pokiaľ povstalecké vedenie strany ustúpilo od

---

71) Zásadne stanovisko SNR, 16. júl 1944, Cesta ke květnu, Praha 1965, s. 167.

72) K. G o t t w a l d, Výber z diela II., Bratislava 1971, s.137.

73) KSS, Dokumenty z konferencií a plén, Bratislava 1971, s.156-157.

požiadavky symetrického usporiadania akceptujúc argumenty Gottwalda,že by tým spôsobili komplikácie českým komunistom, nové vedenie KSS považovalo už kompromis vyjadrený v VI. kapitole vládneho programu a na jeho základe vytvorený asymetrický model za adekvátne štátoprávne vyjadrenie národnej rovnoprávnosti.

Volebný program KSS vyjadroval úsilie komunistov dokázať pracujúcim, že sú národnou stranou, požadujúcou rovnoprávne postavenie slovenského národa v republike. Vedomie právnej irelevancie politických dohod upravujúcich posobnosť a postavenie slovenských národných orgánov, absencia celoštátneho zákonného podkladu upravujúceho postavenie povereníctiev a SNR, viedla KSS k úsiliu zakotviť v ústavnom zákone nové postavenie slovenského národa v intenciách prvej pražskej dohody. Proti tejto požiadavke vystupovalo vedenie národno-socialistickej a lidovej strany. Ani KSČ si nechcela vopred viazať ruky. Definitívne riešenie odkladala, čakala na volebné vyjadrenie pomeru triednych síl na Slovensku. To bolo v rozpore s úsilím KSS o získanie dôvery slovenského ľudu, so snahou upevniť svoje postavenie a vplyv. Prijateľné riešenie sa nakoniec našlo v kompromisnej formulácii odsekov 3 a 4, článku I. ústavného zákona č. 65/1945 Sb. o Ústavodarnom národnom zhromaždení z 11, apríla 1946. Týmito ustanoveniami bol ústavne sankcionovaný skutočný stav na Slovensku. Slovenská národná rada bola uznaná za orgán štátnej moci na Slovensku s právomocou vydávať nariadenia, s rozsahom posobnosti v zmysle dohody vlády a Predsedníctva SNR z 2.júna 1945, ktorej znenie bolo publikované ministrom vnútra pod č. 65/1946 Sb. Tým sa však neprejudikovala budúca ústavnoprávna úprava. Ústavný zákon bol totiž prijatý aj s klauzulou, že SNR prislúcha na Slovensku doterajšia právomoc a posobnosť, "...pokiaľ Ústavodarné národné zhromaždenie túto otázku inak neupraví". Pozitívum bolo však v tom, že slovenské národné orgány boli postavené na ústavný základ a tak začlenené aj na základe platného práva do štátneho aparátu Ľudovodemokratickej republiky.[74)]

4. Druhá pražská dohoda

Naznačená dialektika vzájomného ovplyvňovania a pôsobenia časove a priestorove rozdielne prebiehajúcej dynamiky revolučného pohybu na Slovensku a v českých krajinách tvorila materiálny prameň štátoprávnej úpravy-po odmietnutí federatívneho usporiadania-obmedzujúcej sa na precizovanie kompetenčných vzťahov medzi slovenskými národnými a Ústred-

---

74) Por. M. K v e t k o, Dohody o štátoprávnom usporiadaní Čechov vakov v oslobodenej vlasti, Bratislava 1947, s.54-56.

nými orgánmi. Kvalitatívne odlišné triedne hodnotenie tohto procesu predstaviteľmi politických strán, vyjadrujúce i ich vôľu dosiahnuť vlastné triedne záujmy, tvorilo ideologické východiská k tejto úprave. Konkrétna právna regulácia bola potom výsledkom pomeru triednych síl v danej etape.

Potrebu novej úpravy vyvolávali aj skúsenosti z aplikácie prvej pražskej dohody. Bolo potrebné odstrániť dvojkolajnosť v zákonodarnej činnosti, odlišné až rozporné úpravy tých istých otázok spôsobené rámcovostou jej ustanovení, ktoré umožňovali rozny výklad pojmu celoštátnych záležitostí. Motívom pre novú kompetenčnú dohodu bola aj požiadavka obnovenia práv prezidenta republiky na Slovensku podla Ústavy z roku 1920,ako aj otázka nastolenia jednotného právneho poriadku v republike.

Ustanoveniami II. pražskej dohody, ktorá bola prijatá 11. apríla 1946, boli obnovené práva prezidenta republiky na Slovensku v personálnych otázkach. Prezident na návrh Zboru povereníkov, ktorý predkladalo Predsedníctvo SNR vláde, po jej súhlase, menoval na Slovensku vysokoškolských profesorov, niektoré kategórie sudcov a štátnych úradníkov. Vláda však mala právo takýto návrh vrátiť Predsedníctvu SNR, ak bol v rozpore s jednotnou personálnou politikou v štáte. Na prezidenta republiky sa prenieslo právo udeľovať na Slovensku milosť a československé a slovenské rady a vyznamenania. Za účelom vylúčenia duplicít a kolízií v legislatívnych prácach sa mali rezortné osnovy zákonov a vládnych nariadení prerokúvať skor ako sa predložili vláde s príslušným poverenícom. Rovnako aj osnovy nariadení SNR a vykonávacie nariadenia Zboru povereníkov mali prerokúvať príslušné povereníctva s rezortnými ministerstvami. Išlo tu teda o vzájomné ovplyvňovanie normotvorby v záujme jednotnosti právneho poriadku. Toto ustanovenie sa týkalo tvorby nových právnych noriem. Koordinačný orgán pri úrade Predsedníctva vlády zložený z 3 Čechov a 3 Slovákov, ktorý sa mal zriadit podla článku III. tejto dohody, mal zase preskúmat a podat návrh na odstránenie diferencií, ktoré existovali v už platných normách.[75)]

Zhrňujúc ustanovenia II. pražskej dohody možno povedať, že jej podstatou bolo precizovanie článkov I. pražskej dohody, v záujme odstránenia jej medzier a trecích ploch. Dohoda z 2. júna 1945 bola iba doplnená,zostala naďalej v platnosti s tou dalšou zmenou, že v jej článku II. sa mali namiesto dekrétov prezidenta republiky uvádzať zákony Dočasného alebo Ústavodarného národného zhromaždenia. V štátoprávnom usporiadaní republiky mesiac a pol pred voľbami do Ústavodarného národného zhromaždenia, ktoré malo rozhodnúť o riešení vzťahu Čechov a Slovákov, naďalej existovali prvky federalizmu.

---

75) Por. aj, E. R á k o š, Š. R u d o h r a d s k ý, Slovenské národné orgány 1943-1968, Bratislava 1973, s.553.

5. Tretia pražská dohoda

Výsledky volieb do Ústavodarného národného zhromaždenia, ktoré sa konali 26. mája 1946, podstatne zmenili politickú situáciu na Slovensku. Absolútna väčšina hlasov, ktoré získala Demokratická strana aj zásluhou dohody jej vedenia s politizujúcim katolicizmom, vytvárala hrozbu reakčného zvratu. Vzniklo reálne nebezpečie zneužívania SNR a Zboru poverenícov buržoáznou reakciou na brzdenie pokrokového vývoja v republike. Aj v slovenskom poslaneckom klube v Ústavodarnom NZ mala Demokratická strana väčšinu.V jej rukách bol vtedy v podstate kľúč k prijatiu Ústavy, pretože na schválenie postavenia Slovenska v Ústave bol potrebný súhlas väčšiny poslancov zo Slovenska.

Víťazstvo KSČ v Čechách ako aj komunistov v celoštátnych reláciach vytvorilo možnosť pokojného prerastania revolúcie špecifickou československou cestou. Možnosť prerastania kvantitatívnych národnodemokratických zmien v socialistickú kvalitu bolo potrebné garantovať aj na Slovensku. Tu bolo treba paralyzovať nepriaznivé výsledky volieb. Prostriedkom k tomu boli podstatné modifikácie doterajšej štátoprávnej úpravy vzťahov slovenských a celoštátnych orgánov,konkrétne pokiaľ išlo o výkon zákonodarnej kompetencie SNR i pokiaľ išlo o zloženie a výkon právomoci Zboru poverenícov a jeho jednotlivých poverenícov.

Tendenciu k takejto úprave vytýčil na zasadnutí ÚV KSČ 30. mája K. Gottwald.[76] Pre jej realizáciu sa podarilo na rozhovoroch v čes-kom NF vytvoriť jednotný blok českých strán proti Demokratickej strane.[77]

Tretia pražská dohoda prijatá 28. júla 1946 predstaviteľmi "...politických strán združených v NF Čechov a Slovákov..."[78] (SNR na rozdiel od prvých dvoch už nevystupovala ako zmluvný partner), bola podstatným zásahom do doterajšej štátoprávnej úpravy. Novú dohodu vydala vláda uznesením, čím sa zvýraznila jej právna relevancia. Rozhodujúci politický motív prijatia dohody nie je v preambule vyjadrený. Proklamoval sa tu však ďalší prvok, ekonomicko-sociálna motivácia týchto opatrení, ich prijatie najmä v záujme čo najrýchlejšieho vyrovnania hospodárskej a sociálnej úrovne Slovenska s českými krajinami.

V dikcii článku I. dohody,[79] SNR zostala nadalej zákonodarná moc, vykonávaná formou nariadení vo veciach, ktoré neboli dohodou z 2. júna

---

76) KSS, Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948, Bratislava 1971, s. 424.

77) V. P l e v z a, Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, Bratislava 1971, s. 200.

78) Cit. podľa, K. R e b r o, Cesta národa, Bratislava 1969, s. 111.

79) Por. M. K v e t k o, Dohody o štátoprávnom usporiadaní Čechov a Slovákov v oslobodenej vlasti, Bratislava 1947, s.64.

1945 vyhradené NZ. Stanovila sa však predbežná kontrola vlády nad jej zákonodarnou činnostou.Pre vznik a platnosť nariadení SNR bol potrebný, ako esentialia negotia, výslovný alebo konkludentný, súhlasný prejav vôle vlády.

Ak vláda rozhodla, že návrh nariadenia SNR, ktorý jej mal byť predložený aspoň dva týždne pred schôdzou SNR, upravuje vec celoštátnej povahy, ktorá nepatrí do kompetencie SNR, alebo že rieši otázku v rozpore s vládnym programom alebo platným zákonom,nemohla byť táto osnova predmetom rokovania plenárnej schôdze SNR. O eventuálnych námietkach Predsedníctva SNR proti rozhodnutiu vlády mal rozhodovať rozhodcovský zbor zložený z predsedov ÚNZ a SNR a všetkých členov Predsedníctva vlády.

V porovnaní s predchádzajúcimi úpravami postavenia slovenských národných orgánov došlo teraz k významným zmenám. Prejavilo sa to v tom, že "... zatiaľčo v prvom období revolúcie bol pre prijatie celoštátneho platného rozhodnutia potrebný súhlas (dohoda) slovenského národného orgánu, po uzavretí tretej pražskej dohody nebolo myslitelné, aby SNR uskutočnila závažnejšie rozhodnutie n a r o d n e j p o v a h y bez súhlasu centrálnych orgánov."[80]

V úprave výkonnej moci na Slovensku sa dosledne uplatnila zásada dvojitej podriadenosti v postavení Zboru povereníkov i jednotlivých povereníkov. Zbor povereníkov,jeho predsedu a ostatných členov menovalo Predsedníctvo SNR po predchádzajúcom schválení vládou. Členovia ZP boli povinní skladať slub do rúk predsedu vlády. Zbor povereníkov vykonávať na Slovensku výkonnú moc v rámci normotvornej právomoci SNR prostredníctvom jednotlivých povereníkov, ktorí boli za jej výkon zodpovední SNR. V ostatných veciach mala výkonnú právomoc vláda, príp. jednotliví ministri, ktorí boli oprávnení na Slovensku vykonávať svoju právomoc priamo orgánmi svojho úradu s vedomím príslušných povereníkov, ktorí sa v tomto prípade dostali do postavenia ich výkonných orgánov. V rámci výkonu celoštátnych zákonov vystupoval ZP ako výkonný orgán vlády a bol jej zodpovedný. Okrem tejto kolektívnej zodpovednosti ZP vláde, stanovila sa aj individuálna zodpovednost povereníkov príslušným rezortným ministrom. Vláda dostala tiež právo zastavit výkon uznesení ZP, ak prekračovali jeho právomoc alebo boli v rozpore s celoštátnymi opatreniami.[81] Zbor povereníkov sa tak stal orgánom, ktorý "... podla právneho a politického stavu vykonáva ... väčšiu časť svojej právomoci ako výkonný orgán vlády a ministrov, proste ako právomoc, ktorá prislúcha vláde a jej Zborom povereníkov len vykonávaná."[82]

---

80) V. P l e v z a, Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, Bratislava 1971, s. 202.

81) Por. E, R á k o š, S. R u d o h r a d s k ý, Slovenské národné orgány 1943-1968, Bratislava 1973, s. 555.

82) G. H u s á k, Z bojů o dnešek, 1944-1950, Praha 1973, s. 140.

Zákonodarná, vládna a výkonná právomoc slovenských národných orgánov sa stala úplne závislou na rozhodnutí vlády a ani kreácia ZP nebola možná bez jej predbežného súhlasu. Na základe Košického vládneho programu vzniknuté redukované inštitucionálne vyjadrenie proklamovaných rovnoprávnych vztahov Čechov a Slovákov - na pomer SNR - ústredné orgány, dostalo teraz formu úplnej subordinácie výkonu činnosti slovenských národných orgánov v oblasti zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci ústrednej vláde. Prvky federalizmu boli odstránené a radikálne sa posilnili atribúty charakteristické pre unitárny štát s prevažujúcimi črtami autonómie. Silne sa tým oslabil štátoprávny aspekt, inštitucionálne vyjadrenie zásady rovný s rovným.

Obmedzenie právomoci slovenských národných orgánov bolo v záujme pokrokového vývinu na Slovensku v záujme podporenia tej skutočnosti "... aby sebaurčenie národa bolo sebaurčením proletariátu, aby realizácia práva sebaurčenia n a r o d a zodpovedala záujmom p r o l e t a r i á t u tohto národa."[83] Umožnilo vyvodiť logický záver z vystúpenia zástupcov DS z vlády vo februári 1948, tj. považovat demisiu členov vlády za DS i za demisiu zástupcov tejto strany v ZP, ktorý vykonával "... vládou delegovanú právomoc."[84] Tým táto úprava prispela k porážke slovenskej reakcie.

Tretia pražská dohoda bola odrazom konkrétnych historických podmienok a len ich existencia odovodňovala jej dobovú opodstatnenosť. Teoretická neujasnenosť riešenia národnostnej otázky, ako črta vlastná vtedajšiemu vedeniu KSČ sa pri stretnutí s volebnými výsledkami na Slovensku v dôsledku ich preceňovania,prejavila v absolutizovaní mocensko-politického aspektu riešenia štátoprávneho vztahu Čechov a Slovákov. Vedenie strany "...podcenilo význam ostatných kritérií, ktoré pri zabezpečovaní práv každého národa nebolo možno nerešpektovať tak v národnodemokratickej ako aj v socialistickej etape revolúcie, najmä rovnoprávnosť národov, ale aj dobrovoľný prejav ich vole upraviť vzťah k inému národu."[85] Nedocenilo ani silu pokrokových slovenských elementov, ktoré sa už v jeseni 1947 vedeli vyporiadať s najextrémnejšou časťou vlastnej reakcie.

Dočasnosť úpravy postavenia SNR a ZP v zmysle dohody z 28. júna 19 si uvedomovali všetky politické sily vtedajšej spoločnosti. Nebezpečenstvo novoľudáckeho separatizmu oživilo jeho nacionalistický antipól, buržoázny čechoslovakizmus. V tzv.Memorande o Slovensku zo 7. júla 1946

---

83) V. K n a p p, Lenin a socialistický federalizmus, Právník č. 4/1970, s.261.

84) G. H u s á k, Z bojů o dnešek, 1944-1950, Praha 1973, s.410.

85) V. P l e v z a, Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, Bratislava 1971, s. 202.

sformulovali národní socialisti plán duchovnej a mocenskej asimilácie slovenského národa, ktorý bol podla nich jedinou cestou ako získať "...bezvýhradne pre československú myšlienku slovenský lud..."[86] Bol to najreakčnejší prejav čechoslovakizmu povojnového obdobia.

Dominujúcou politickou silou boli však komunisti. Svoje stanovisko k úprave vztahov Čechov a Slovákov vyjadrili v Budovateľskom programe vlády K. Gottwalda, k návrhom zásad novej ústavy. Rozhodne požadovali, aby bola v novej ústave uznaná svojbytnost Slovákov a prakticky zaistená ich rovnoprávnost s českým národom. Tieto postuláty sa však mali ústavne zakotvit tak, aby sa štátna jednota republiky nielen neporušila, ale ešte väčšmi upevnila. To pri stotožnení pojmu štátnej jednoty s unitárnym štátom ako aj vzhladom na formuláciu, že národná svojbytnosť Slovákov je vyjadrená "...teraz ich osobitnými normotvornými a výkonnými orgánmi Slovenskou národnou radou a Zborom povereníkov,"[87] ktoré v zmysle III. pražskej dohody boli dosledne pod kontrolou vlády, umožňovalo v budúcnosti dalšiu centralizáciu a fakticky poprenie adekvátneho štátoprávneho vyjadrenia, verbálne akceptovaného princípu rovný s rovným.

Marxisticko-leninskému triednemu chápaniu sebaurčovacieho práva národov až do odtrhnutia a štátoprávnej realizácii tohto politického postulátu dosledne nezodpovedali názory niektorých predstavitelov vtedajšieho vedenia KSČ a KSS. Túto skutočnost dokázali potom po zásadnej zmene triedno-politických pomerov po Februári 1948, kedy zanikli špecifické dovody pre takéto riešenie v intenciách tretej pražskej dohody. Dočasná úprava sa stala základom pre úpravu trvalú. Naviac tu pristúpili ilúzie o automatickom riešení národnostnej otázky v socializme i osobitost doby stigmatizovanej kultom osobnosti - boj proti buržoáznemu nacionalizmu.

Až na základe ústavného zákona č. 143/1968 Zb., o československej federácii sa riešenie vztahu Čechov a Slovákov dostalo na platformu socialistickej federácie, ako formy štátneho zriadenia, ktorá adekvátne inštitucionálne vyjadruje princíp rovný s rovným.

Dosledné aplikovanie učenia marxizmu-leninizmu na naše pomery vzhladom na potreby dalšej výstavby vyspelej socialistickej spoločnosti, aj na dedičstvo SNP, ktoré negovalo buržoázne formy riešenia slovenskej otázky, viedlo potom ÚV KSČ a ÚV KSS k ich dialektickému prekonaniu vo forme federatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR.

---

86) Cestou k únoru, Dokumenty, Praha 1963, s. 177.
87) K. G o t t w a l d, Výber z diela II., Bratislava 1971, s. 157.

ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ УПОРЯДОЧЕНИЯ ОТНОШЕНИЙ ЧЕХОВ И СЛОВАКОВ В 1944-1946 ГОДАХ

Йозеф Бекя

Резюме

Автор рассматривает постановку т.наз. словацкого вопроса в период, когда было преодолено ограниченное понимание государственно-правового положения Словакии и была признана политическая необходимость урегулировать отношения чехов и словаков в освобожденной республике на принципе "равный с равным".

Объективные условия национально-демократической революции проявились в том, что, в результате Словацкого национального восстания были отброшены как "чехословакистское" решение словацкого вопроса, так и его людяцкая антитеза; однако форма государственного устройства освобожденной республики не вылилась в последовательное отрицание обеих буржуазных форм - в федеративное устройство. В основном к такому симметричному государственно-правовому выражению принципа равный с равным стремился и Словацкий Национальный Совет. Компромиссное, но принципиальное решение, закрепленное в Кошицкой правительственной программе, выражало соотношение классовых сил на этом этапе революции. Ведь это было положение, когда, по словам К. Готвальда, коммунисты, защищавшие требование равноправного положения словацкой нации и в сфере государственно-правовой с чешской нацией, были принуждены сотрудничать с буржуазией в интересах завершения национально-демократической революции и приближения ее социалистических перспектив. Чешская часть этой буржуазии, оказывавшая влияние на чешское общественное мнение, отступила, пусть временно, со своих классовых чехословакистских позиций. Эта проблематика составляет содержание первой части статьи.

Соотношение классовых сил на этапе перерастания национально-демократической революции в революцию социалистическую определило и государственно-правовое устройство, как это констатирует автор во второй части. Обеспечение возможности мирного перерастания революции после выборов 1946 года, побудило КПЧ принять устройство, закрепленное в Третьем пражском соглашении, которое, путем расширения полномочий правительства по отношению к словацким национальным органам вооружило

его средствами для парализования опасности злоупотребления этими органами со стороны реакционных сил. Вынужденное временными обстоятельствами решение стало платформой регулирования и тогда, когда прекратились условия его дальнейшего сохранения - после февраля 1948 г.

Только после издания Конституционного закона о чехословацкой федерации решение взаимоотношений чехов и словаков закрепилось на базе социалистической федерации, которая адекватно, интернационально воплощает принцип "равный с равным".

VZNIK A TVORBA LIDOVÉHO VLASTNICTVÍ - EKONOMICKÁ ZÁKLADNA PRO VÝVOJ DĚLNICKÉ TŘÍDY V NDR /1945 až 1949/

Dieter Fally-Sell (Berlín)

Lidové vlastnictví (Volkseigentum) jako celospolečenské vlastnictví tvořilo v NDR od svého vzniku rozhodující materiální základnu vytvářející se a rozvíjející se socialistické státní moci a socialistických výrobních způsobů. Představuje předpoklad pro uskutečnení ekonomických zákonů socialismu. V procesu vzniku lidového vlastnictví pozvedla a formovala dělnická třída své podstatné znaky, tzv. stala se vyráběj ící a zároveň produkci řídící třídou,která vede společnost a vykonává státní moc.

Od roku 1945 byly na teritoriu NDR v jednotném revolučním procesu provedeny společenské změny přechodu od kapitalismu k socialismu. Tento proces se odehrál, při plynulých přechodech obou vývojových etap v antiimperialistické, antifašistické a demokratické a v socialistické etapě. Společným charakteristickým znakem obou etap je vedoucí úloha dělnické třídy ve společnosti a její marxisticko-leninské strany jako politicky a třídně určující síla. Z ekonomického hlediska je pak vytvoření a rozvíjení lidového vlastnictví základem výkonu politické moci dělnické třídy a její strany, přičemž samozřejmě existovaly kvalitativní a kvantitativní rozdíly podmíněné vývojem.

Výstavba politicko-mocenských vztahů dělnickou třídou a jejími spojenci, po roce 1945 na území dnešní NDR, musela vést zákonitě ke změnám ekonomické základny, k odstranění základních rozporů kapitalismu a opírat se o nové vlastnické a výrobní vztahy, jelikož pouze v této neoddělitelné jednotě politického a ekonomického uchopení moci je možná výstavba nového socialistického společenského řádu. Uchopení politické moci, obsazení vedoucích pozic ve státních orgánech a v průmyslu dělnickou třídou, jakož i nové právní postavení dělnické třídy ve výrobním procesu zaručovaly, že nutné změny ve vlastnických vztazích k nejdůležitějším výrobním prostředkům budou mít také žádané výsledky. Vytvoření lidového vlastnictví, jeho rozšíření a upevnění, především v oblasti

průmyslu, vedly k zajištění a upevnění mocenských pozic dělnické třídy ve státě a hospodářství. S vědomím této jednoty byly proto ihned od roku 1945 podniknuty kroky a opatření a zakotveny v programech, usneseních a směrnicích KSN a později SED. S pomocí a podporou Sovětského svazu jako okupační moci byl dán dělnické třídě nutný ekonomický základ pro její cestu k vedoucí třídě vykonávající státní moc.

S vypracováním programu antifašisticko-demokratické výstavby Německa se zabývala KSN již v letech před porážkou fašismu.[1] Přitom představovalo odstranění moci monopolů hlavní úkol.[2] Především bylo třeba organizovat lidové masy pod vedením dělnické třídy a strany a zavést prostřednictvím rychle vytvořených antifašistických a demokratických státních orgánů taková politicko-hospodářská opatření, aby mohlo být odstraněno vykořistování člověka člověkem a zvýšen vliv mas na hospodářství.[3] Aby hospodářský vliv pracujících mas obdržel konkrétní podobu, bylo třeba vytvořit "společné vlastnictví" (Gemeineigentum) a garantovat "řízení klíčových hospodářských pozic..."[4] Podniky bez podnikatelů bylo třeba prozatímně řídit pomocí "spolehlivých, kvalifikovaných dělníků nebo zaměstnanců nebo podnikovým výborem"[5].

Uvědomělí dělníci převzali spontánně práci v důležitých závodech a zahájili podle možností produkci. Ve velkých průmyslových centrech sovětské okupační zóny (například v Sasku) převzaly antifašistické síly řízení závodů a továren, které opustili jejich majitelé. V organizované formě následovaly na základě iniciativy sovětské vojenské administrace v Německu (SMAD) znovu připuštěné politické strany a odbory v této činnosti a vytvářely zdola nahoru antifašistické demokratické správní orgány. Hlavní směrnicí pro strategii a taktiku strany k přebudování vlastnických vztahů představovalo provolání ÚV KSN z 11. června 1945.[6] S plnou odpovědností postupovaly v akční jednotě společně KSN a SPD při

---

1) H o n e c k e r Erich, in: Internationale wissenschaftliche Konferenz "Die wachsende Rolle der kommunistischen und Arbeiterparteien im revolutionären Prozess des Aufbaus des Sozialismus und Kommunismus", Berlin, 16.-18.6.1970, Berlin 1970, str. 14.

2) Dokumenty k činnosti KSN (únor - březen 1945), směrnice pro činnost národních výborů (Volksausschüsse) v oblasti hospodářství, Paul S c h w e n k und Paul W a n d e l, in: Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 1968, str. 477.

3) Tamtéž, str. 477/478.

4) Tamtéž, str. 478.

5) Směrnice politického byra ÚV KSN pro činnost antifašistů na německém území z 5.4.1945, in: Um ein antifaschistisch-demokratisches Deutschland, Dokumente aus den Jahren 1945-1949, Berlin, str.9.

6) "Aufruf des Zentralkomitees der KPD vom 11. Juni 1945 an das deutsche Volk zum Aufbau eines antifaschistischdemokratischen Deutsch-

prosazování těch úkolů, které vyplývaly z prosazování hegemonie dělnické třídy. Starý státní aparát byl rozbit a byly vytvořeny nové orgány, které reprezentovaly státní formu antifašistického a demokratického řádu, která mohla sloužit jako nástroj budoucí revoluční přeměny a ochrany společnosti. Tím,že dělnická třída a její spojenci odňali imperialistickým silám moc a vybudovali vlastní mocenské vztahy, staly se státní orgány organizátory dalekosáhlých přeměn.[7)]

Uvedené skutečnosti tvořily důležité předpoklady, které zároveň umožnily vykročit v kontinuitě a úspěšně na cestu k socialistickému státu diktatury proletariátu. Na tuto cestu vstoupila NDR v procesu posunu mezinárodního poměru třídních sil ve prospěch dělnické třídy, který od roku 1945, na základě vítězství Sovětského svazu, vedl k vytváření socialistického světového systému a který ovlivnil v rozhodující míře podstatu a formu nového státu.[8)]

Sovětský svaz působil nejen jako vedoucí síla při vytváření socialistického světového systému, nýbrž podporoval ve funkci okupační moci, jako nejvyšší mocenský orgán i německou dělnickou třídu v jejích snahách zavést revoluční společenské změny, což konečně přispělo plně k uskutečnění mezinárodněprávně závazných dohod. Tato pomoc, podpora a zprostředkování zkušeností odpovídaly konkrétním podmínkám a požadavkům mezinárodního třídního boje.[9)] Všechna opatření SSSR směřovala k tomu,poskytnout antifašisticko-demokratickým silám pod vedením dělnické třídy a její strany účinnou podporu a základní pomoc v politickém,ekonomickém, právním a ideologickém směru. Šlo zejména o to, aby již zahájený proces vzniku a vytváření nových státních orgánů a změn ve vlastnických vztazích k důležitým výrobním prostředkům mohl probíhat nerušeně. Toto jednání bylo příznačné pro jednu z rozhodujících událostí antifašisticko-demokratických přeměn, protože tak byly vytvořeny určující a základní ekonomické předpoklady pro celý další společenský vývoj na území NDR, tj. vyvlastnění podniků nacistů a válečných zločinců a vznik sektoru znárodněného průmyslu. Společně s pozemkovou reformou byla tak ve východní části Německa jednou provždy odstraněna moc

---

lands, in: Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, Reihe III, Bd.1, Berlin 1959, str.14 ff.

7) 25 Jahre Deutsche Demokratische Republik - ein Vierteljahrhundert Kampf für Frieden, Demokratie und Sozialismus, Thesen-Aufruf, Berlin 1974, str.11.

8) S c h ö n e b u r g, Karl Heinz-W i p p o l d Werner, Entstehung und Form des sozialistischen Staates in der DDR, in:Staat und Recht, 1974, str. 1444 ff.

9) M e l z e r Ingetraut-S e l l Dieter, Schöpferische Anwendung sowjetischer Erfahrungen beim Aufbau der Grundlagen des Sozialismus in der DDR, in:Staat und Recht, 1973, str.1130.

německého imperialismu a likvidována monopolní buržoazie jako třída. Zároveň vznikl s lidovým vlastnictvím pevný ekonomický základ pro rozvoj dělnické třídy a její strany jako vedoucí síly ve státě. Její státní orgány přerůstaly pak v soustavném vývoji v orgány diktatury proletariátu,takže v říjnu 1949 mohla vzniknout NDR jako socialistický stát.

Dne 30. října 1945 vydala SMAD rozkaz č. 124("Über die Beschlagnanme und provisorische Übernahme einiger Eigentumskategorien in Deutschland")[10] a dne 31. října 1945 rozkaz č. 126 ("Über die Konfiszierung des Vermögens der NSDAP").[11] V těchto rozkazech stanovila SMAD, že veškerý majetek bývalého německého státu a jeho centrálních a místních orgánů, NSDAP, jejích funkcionářů a vedoucích členů, jakožto i vlivných přisluhovačů německých vojenských úřadů a všech zakázaných společností,včetně veškerého opuštěného majetku má být postaven pod nucenou správu (sekvestrace). Majetek uvedený v rozkaze č. 126 pak měl být vyvlastněn.

Těmito opatřeními bylo odňato válečným zločincům a monopolistům dispoziční právo s majetkem. Provizorní dohled nad sekvestrovaným majetkem převzaly prozatímně sovětské úřady, které po dohodě s novými státními orgány dosadily německé správce. Dispoziční právo a užívání některých kategorií závodů přešlo okamžitě na nové správní orgány.Zodpovědnost za správu majetku k věrné ruce a jeho užívání bylo postupně předáno zemským a provinciálním správám. Tento plynulý proces dosáhl svého vrcholu vyvlastňovacími zákony v roce 1946 a byl ukončen na jaře 1948.

Podchycení a zajištění sekvestrovaných podniků a zabaveného majetku bylo přeneseno na německé státní orgány, které vytvářely při zemských, provinciálních, okresních a městských správách sekvestrační komise s účastí zástupců společenských organizací a průmyslové a obchodní komory. Uvedené komise stanovily, které podniky mají být převedeny do vlastnictví lidu.Náplní své činnosti stály bezprostředně ve středu nejtvrdšího třídního boje, který musela vést dělnická třída a její spojenci.[12] Zároveň došlo k vyloučení aktivních nacistů, válečných zločinců, ředitelů koncernů,členů dozorčích rad a jejich pomocníků ze správy podniků. Prostřednictvím činnosti sekvestračních komisí se upevňovala zároveň výstavba a vedoucí úloha dělnické třídy a její strany, což se projevilo také v tom, že v čele komisí stáli zpravidla osvědčení komunisté.

---

10) Viz:Befehle des Obersten Chefs der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland - Aus dem Stab der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland, Sammelheft 1, 1945, Berlin 1946, str. 20 ff.

11) Viz:Thüringische Rechtskartei in Loseblattform, Bd. III, Weimar 1947, str. 12 ff.

12) D o e r n b e r g Stefan, Die Geburt eines neuen Deutschlands 1945-1949. Die antifaschistisch-demokratische Umwälzung und die Entstehung der DDR, Berlin 1959, str.318 ff.

Rozvojem průmyslu, dále prostřednictvím spolurozhodování dělníků a dělnické kontroly, činností závodních rad a odborů rostla zároveň vedoucí úloha dělnické třídy, její vliv na řízení podniků, jakož i na správu sekvestrovaného majetku. Úřady a spolupracovníci SMAD pomáhali přitom německým dělníkům a ukázali jim jejich zodpovědnost.[13)]

Uvedenými opatřeními a přechodem sekvestrovaného majetku na zemské, resp. provinciální správy byl dán podnět pro vznik znárodněného průmyslu. K tomu přistoupilo první vyvlastnění nejznámějšího válečného zločince a jeho koncernů, to je tzv. "Flickova koncernu", na základě nařízení Saské zemské správy z 29. října 1945.[14)] Tím přešla jedna z nejvýznamnějších výrobních kapacit do lidového vlastnictví. Rozhodnutí nejvyššího mocenského státního orgánu v Sasku bylo revolučním opatřením prvořadého a základního významu. Tím byla určena další cesta, jak naložit se sekvestrovanými podniky.

Rokem 1946 vstoupil boj dělnické třídy o úplné a všeobecné vyvlastnění všech podniků nacistů a válečných zločinců, které se již nacházely pod sekvestrací, do nové fáze.

Třídní poměr sil se měnil podstatně ve prospěch antifašisticko-demokratických sil, vedených dělnickou třídou a od dubna 1946 organizačně sjednocenou stranou, což přispělo značně k rozvoji iniciativy lidových mas. Předcházející letargie obyvatelstva vůči jednotlivým událostem se postupně překonávala.[15)] Rostoucí společenská aktivita byla podporována státními orgány, jejichž struktura a výstavba navazovala sice na buržoazně demokratické formy, příslušníci dělnické třídy, komunisté a antifašisté v nich však vykonávali státní moc.To bylo vyjádřeno v novém revolučním způsobu státního vedení, ve kterém vznikly pevné organizátorské formy spojení s pokrokovými silami národa. (Výbory pro otázky mládeže, bytovou otázku, obchod a zásobování; komunální rady u místních správních orgánů;od léta 1946 se konstituují poradní shromáždění u zemských a provinciálních správ).

Důležitými předpoklady pro konečné rozhodnutí o sekvestrovaném majetku byla aktivita lidových mas a teoretická jasnost na cestě k výstavbě společenského řádu,směřujícího k socialismu. Vyplývá to zřetelně z programových dokumentů zakládajícího sjezdu SED, dne 21. až 22. dubna 1946 "Zásady a cíle Sjednocené socialistické strany Německa".[16)] Na

---

13) S c h ö n e b u r g Karl-Heinz, Staat und Recht in der Geschichte der DDR, Berlin 1973, str. 85.

14) Viz:Amtliche Nachrichten der Landesverwaltung Sachsen, 16. 11. 1945, str. 58.

15) P o l a k Karl, Zur Dialektik in der Staatslehre, Berlin 1963, str.120 ff.

16) Viz" Revolutionäre deutsche Parteiprogramme, Berlin 1967,str. 201 ff.

základě závěrů z dosavadní aplikace rozkazů SMAD č. 125 a č. 126 byly 29. března 1946 a 21. května 1946 vydány SMAD rozkazy č. 97[17] a č. 154,[18] v kterých bylo stanoveno, že velká část sekvestrovaného a zabaveného majetku má být předána do držby a k užívání zemským a provinciálním vládám. Dělnická třída a antifašistické síly v sovětské okupační zóně mohly tak plně disponovat s tímto majetkem.[19] Byl to další krok v procesu vytváření lidového vlastnictví.Právní rozhodnutí o těchto majetkových hodnotách, resp. jejich prohlášení za lidové vlastnictví a vyvlastnění bez náhrady sa staly otázkou bezprostředního dalšího vývoje.

Na základě iniciativy SED navrhly demokratické strany spojené v antifašistickém bloku a odbory v Sasku provedení lidového hlasování o vyvlastnění podniků nacistů a válečných zločinců.[20] V zápětí nato byly vydány právní předpisy o provedení tohoto lidového hlasování.[21] K hlasování došlo dne 30. června 1946 v celém Sasku s následujícími výsledky: přes 77% oprávněných voličů (při 93% účasti) se vyslovilo pro předání uvedených podniků do lidového vlastnictví.[22]

S výslovným odvoláním se na jednoznačné rozhodnutí obyvatelstva Saska a na požadavky a akce dělnické třídy v celé sovětské okupační zóně, vydaly ostatní zemské a provinciální správy zákony a nařízení o vyvlastnění podniků nacistů a válečných zločinců a jejich převedení do lidového vlastnictví,čímž byla zničena největší část monopolního vlastnictví.[23] Provedení a prosazování těchto zákonných opatření vyžadovalo

---

17) Rozkaz SMAD č. 97 "Über die Schaffung einer Deutschen Zentralkommission für Beschlagnahme und Sequestrierung mit Ausführungsbestimmungen" (29.3.1946), in: Um ein antifaschistisch-demokratisches Deutschland ..., o.c., str. 252 ff.

18) Rozkaz SMAD č. 154/181 "Übergabe des beschlagnahmten und sequestrierten Vermögens in den Besitz und die Nutzniessung der deutschen Selbstverwaltungsorgane" (21.5.1946), in:Um ein antifaschistisch- demokratisches Deutschland ..., o.c., str. 272 ff.

19) L e u s c h n e r Bruno, Was soll mit den Betrieben der Kriegsinteressenten geschehen? in:Die Witschaft, 1946, str. 39.

20) Zejména Otto S c h r ö d e r, Der Kampf der SED in der Vorbereitung und Durchführung des Volksentscheids in Sachsen, Februar bis Juni 1946, Berlin 1961.

21) "Verordnung über Volksbegehren und Volksentscheid" a "Anordnung zur Durchführung des Volksentscheids am 30. Juni 1946" (4. dubna 1946), in:Gesetze, Befehle, Verordnungen,Bekanntmachungen veröffentlicht durch die Landes-Verwaltung Sachsen 1946, Sonderausgabe vom 31.5.1946, str. 212.

22) Tamtéž, str.305,"Bekanntmachung uber das Abstimmungsergebnis des Volksentscheids am 30. Juni 1946" (15.7.1946) a "Gesetz über die Übergabe von Betrieben von Kriegs- und Naziverbrechern in das Eigentum des Volkes" (30.6.1946).

23) Jednotlivé právní předpisy byly vydány takto:Durynsko, zákon z 24.7.1946, Reg.Blatt f.d.Land Thüringen, 1946, I, str. III;Sasko,nař. z 30.7.1946, Verord. Blatt der Provinz Sachsen, 1946, str.351;Braniborsko, nař. z 5.8.1946, Verord. Blatt, 1946, str. 235; Meklenbursko, zakon z 16.8.1946, Amtsblatt für Meklenburg, 1946, str. 98.

však ještě obrovské vypětí a nasazení celé státní moci a její nosné síly. Tato opatření byla výrazem toho, že základna hospodářského sektoru lidového vlastnictví byla právně zajištěna. O právním zakotvení vlastnických vztahů bylo nyní již rozhodnuto.

Vznik společenského vlastnictví k výrobním prostředkům zahájil vývoj lidového vlastnictví, které se stalo rozhodující institucí státního a právního řádu NDR.[24] Zespolečenštěním vlastnictví k důležitým a významným výrobním prostředkům byl učiněn krok, který mimo jiné sloužil dalšímu zespolečenštění výroby.[25] Zároveň tím byl položen základ socialistické výstavby, která mohla být úspěšná pouze za odpovídajících vztahů a za podmínek dalšího rozšíření těchto vztahů,podporovaných dělnickou třídou a její stranou pod ochranou sovětské okupační moci.

Tyto základní zárodky budoucího společenského řádu vyžadovaly pro svůj kvalitativní, jakož i kvantitativní rozvoj,jako pevné základny pro výstavbu socialismu takovou státní moc, která musela vykonávat funkce diktatury proletariátu.[26] Budování politického panství dělnické třídy a přechod k takovéto státní kvalitě učinily na základě rozvoje lidového vlastnictví podstatné pokroky. Vznik znárodněného sektoru vedl ke změněnému postavení výrobců k výrobním prostředkům i ke vztahu k výkonu moci. Uvědomění jako nový princip jednání dělnické třídy se začalo silně projevovat,přičemž tvořil podstatný přínos předcházející boj o vznik lidového vlastnictví a dobytí klíčových pozic ve státě i v hospodářství. Problémy vznikajícího všelidového průmyslu a malé zkušenosti vyžadovaly přímo spolupráci a uvědomělé jednání každého jednotlivce v oblasti řízení, organizace a plánování v podnicích a při rozvoji forem spolurozhodování a dělnické kontroly. Nebylo však možno docílit okamžitě takovou změnu v uvědomění pracujícího lidu. Muselo se to stát postupně, činností uvědomělých sil dělnické třídy a ve straně, vytvářením nových vztahů a poměrů, které pevně zakořenily a tvořily základ pro budování socialistické demokracie.

Nové postavení výrobců k výrobním prostředkům a ve vztahu k výkonu moci vystupovalo ve svých základních tendencích. Bylo nezbytně nutné řešit v průmyslovém sektoru lidového vlastnictví existující otázky řízení a plánování. Tyto úkoly mohly být převzaty státními orgány, které již získaly určité zkušenosti při provádění revolučních akcí a poskytovaly svými kádry a dosavadní činností záruky pro to, že ve znárodněném

---

24) M e l z e r Ingetraut-S e l l Dieter, Leitung und Planung der volkseigenen Industrie beim Aufbau der Grundlagen des Sozialismus in der DDR, in: Staat und Recht, 1974, str. 799.

25) Friedrich E n g e l s "Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft", in:MEW, Bd. 19, Berlin 1962, str. 228.

26) L e n i n, W. I., Gruss den italienischen, französischen und deutschen Kommunisten, in Werke, Bd. 30, Berlin 1964, str. 40.

průmyslu budou zástupci dělnické třídy zaujímat vedoucí pozice. Podniky v lidovém vlastnictví byly sloučeny v samostatné hospodářské organizace, které podléhaly zemským, resp. provinciálním správám (později po volbách 1946 zemským vládám) a jejich zvláštním orgánům.[27]

Jednotlivé podniky v lidovém vlastnictví byly řízeny plně zodpovědným vedoucím podniku (Betriebsleiter). Zájmy dělníků a zaměstnanců zastupovala podniková rada (Betriebsrat). Činností podnikové rady a vedením odborů bylo zaručeno spolupůsobení dělníků a zaměstnanců při vedení podniku, při řešení důležitých otázek výroby, ve mzdových, pracovních a sociálních otázkách, jakož i při přijímání a propouštění pracovníků. Ve větších podnicích měly za účasti nejaktivnějších a nejuvědomělejších dělníků a techniků pracovat plánovací výbory (Planungausschüsse).

Podniky v lidovém vlastnictví byly spojeny v odborně a regionálně organizovaných průmyslových správách (Industrieverwaltung).Řízení těchto správ bylo svěřeno direktoriu, složenému z technického a obchodního ředitele a z ředitele pro personální a sociální záležitosti. K tomu přistupovala ještě správní rada (Verwaltungsrat), jejímiž členy byli vedoucí podniků a zástupci správních rad všech podniků jedné průmyslové správy.

Obdobné organizační formy řízení a správy podniků v lidovém vlastnictví se objevily ve všech zemích a provinciích sovětské okupační zóny. Tyto formy a metody řízení, na počátku roku 1947 téměř 3 000 průmyslových podniků v lidovém vlastnictví(zároveň existovalo ještě 28 000 soukromokapitalistických podniků), byly přes rozdílnosti ve formách a označení řídících a správních orgánů, ve výstavbě a kompetencích, v právech a povinnostech a přes řadu slabostí, zárodkem socialistické řídící a plánovací činnosti.

Vytvoření znárodněného sektoru a s tím spojené otázky souvisely úzce s upevněním pozic a vedoucí úlohy dělnické třídy. Tak n.př. v Sasku pocházelo podle sociálního původu a dřívější činnosti přes 47% vedoucích podniků z řad dělníků, 13% z řad zaměstnanců, dále 13,5% byli původním povoláním inženýři, 21,7% obchodníci a jen 4,2% byli již dříve ředitelé. Podle stavu ke dni 2.8.1946 bylo ze 1 092 vedoucích podniků v Sasku 662 členů SED (tj. 60,6%).[28] Postavení dělnické třídy se pro-

---

27) Viz také: S c h u l z e, Herbert, in: Die Arbeit,1947, str. 304 ff.; F e i l e n Baptist, in: Die Wirtschaft, 1946, str. 230 ff. a 1947, str. 4 a str. 70 ff.; R a u Heinrich, tamtéž, str. 100 ff.; F a l k Waltraut, in: Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1, 1967, str. 19 ff.;Werner M u s s l e r,Die Volkseigenen Betriebe, Entstehung- Organisation- Aufgaben, Berlin 1948, str. 21 ff., Werner K r a u s e, Die Entstehung des Volkseigentums in der Industrie der DDR, Berlin 1958, str.129 ff.

28) Zajímavé jsou i další údaje: 336 vedoucích podniků (tj. 30,9%) bylo bez stranické příslušnosti, 59 (5,4%) bylo členy LDPD, 34 (3,1%)

jevilo i v třídním složení ředitelů průmyslových správ, z nichž byli původním povoláním 27,3% dělníci, 11,9% zaměstnanci, 23,9% inženýři,31,7% obchodníci a 5,2% bývalí ředitelé.[29)]

Jestliže shrneme údaje o třídním složení vedoucích podniků a ředitelů výrobních správ, ve všech pěti zemích sovětské okupační zóny, podle jejich sociálního původu a předcházející činnosti, vyplývají z toho následující čísla.[30)]

Vedoucí podniku:	Ředitelé:	Sociální původ nebo předcházející činnost:
21,7 %	23,- %	dělník
30,7 %	15,9 %	zaměstnanec
17,8 %	23,- %	inženýr
23,6 %	32,2 %	obchodník
6,2 %	5,9 %	ředitel

Také volby na podzim r.1948 do všech lidových zastupitelských orgánů na úrovni obcí, měst, okresů a zemí prokázaly jasně, že se politická moc koncentrovala v rukou dělnické třídy a že proces uskutečnění vedoucí úlohy dělnické třídy a její strany v antifašisticko-demokratických zastupitelských orgánech a ve státním aparátu může zaznamenat další úspěch. Velmi konkrétně a přesvědčivě to ukazují další čísla o politickém složení zemských sněmů po volbách na podzim 1946[31)] a politické složení zemských vlád.[32)]

Počet poslanců podle stranické příslušnosti v zemských sněmech:

Politické strany:	SED	LDPD	CDU	VdgB	KB	poslanců, celkem
Braniborsko	44	20	31	5	-	100
Meklenbursko	45	11	31	3	-	90
Sasko	59	30	28	2	1	120
Sasko-Anhaltsko	51	32	24	2	-	109
Durynsko	50	28	19	3	-	100
Celkem	249	121	133	15	1	519
Ministři zemských vlád	21	9	8	1	-	

členy CDU a 1 vedoucí podniku byl členem Kulturního spolku (Kulturbund). K tomu srv. S e l b m a n n Fritz, Betriebe des Volkes, Pioniere des demokratischen Neuaufbaus (Vortrag, gehalten am 27. Januar 1947 ...) Dresden 1947, str. 29 a E g l b e r g e r Wolfgang, Politökonomische Probleme der Entwicklung der Sowjetischen Besatzungszone in der Zeit von 1945-1947, Dissertation, Bergakademie Freiberg, 1971, str. 71.

29) S e l b m a n n Fritz, o.c., str. 30.

Politické složení zemských sněmů nám napovídá ale relativně málo o sociálním původu poslanců. Tak bylo ze 120 poslanců saského zemského sněmu např. podle sociálního původu 19 dělníků a 33 zaměstnanců, ale řada dalších příslušníků dělnické třídy byla skryta pod označením "4 starostové", "7 členů vlád" a "6 stranických pracovníků".[33)]

Pro rostoucí význam dělnické třídy je příznačný i její vliv ve státním aparátu, což ukazuje jasně následující přehled sociálního původu poslanců v zemi Sasko-Anhaltsko a jejich spojení se státním aparátem Ze 109 poslanců tohoto zemského sněmu pocházelo 55% z pracujících vrstev (dělníci a zaměstnanci).Přitom bylo 68 poslanců (z toho 42 z řad SED) zaměstnáno ve státním aparátu, z nichž pocházelo opět více než 70% (tj. 50 dělníků a zaměstnanců) z dělnické třídy.[34)]

Rovněž na úrovni okresních výborů (Kreistage) se projevila početná síla dělnické třídy a SED, což vyplývalo jasně z politického složení těchto zastupitelských orgánů po volbách v roce 1946, kdy obsadila SED z celkového počtu 6 045 poslaneckých míst v okresních výborech 3 124 křesel (tj. 51,7%)[35)]. Charakteristický přehled o politickém a sociál-

Zaměstnání	SED	LDPD	CDU	VdgB
Dělníci	115	12	36	2
Zaměstnanci	259	48	51	3
Rolníci	44	55	69	42
Inženýři a technici	8	5	9	-
Řemeslníci a živnostníci	7	59	59	3
Lékaři	3	2	4	-
Umělci	7	-	-	-
Ženy v domácnosti	65	6	11	-
Ostatní	12	6	13	-
Celkem:	560	193	255	50

30) U l b r i c h t Walter in: Protokoll der Verhandlungen des II. Parteitages der SED, 20. bis 24.September 1947 in der Deutschen Staatsoper zu Berlin, Berlin 1947, str. 321.

31) B a r t h Willi, Aus den Parlamenten der Ostzone, Vorwärts, 8. 2. 1947, str.3.

32) Tamtéž.

33) Übersicht über die Arbeiten des Sächsischen Landtags von seinem ersten Zusammentritt am 22.11.1946 bis zur Beendigung seiner 1. Wahlperiode am 15.10.1950, in:Akten und Verhandlungen des Sächsischen Landtags, 1. Wahlperiode, 1.-39. Sitzung, str. 3.

34) Bližší údaje viz: S c h ö n e b u r g, o.c., str. 112.

Poslanci zemského sněmu podle sociálního původu:		z toho zaměstnanci státního aparátu:
Dělníci	35	32
Zaměstnanci	24	18
Rolníci	6	1
Jiní	44	17

35) Podrobný přehled viz: Um ein antifaschistisch-demokratisches Deutschland ..., o.c., str. 806 (tabule č.3).

ním složení obecních výborů podávají čísla týkající se 1 058 poslanců obecních zastupitelských orgánů Durynska po volbách na podzim 1946.[36)]

Obdobně dominovala v jednotlivých zemích i ve volbách do obecních zastupitelstev(Gemeindevertretung)v září 1946 jednoznačně SED.Z 132 356 poslanců těchto nejnižších zastupitelských orgánů bylo 100 886 příslušníků SED (tj. 76,2 %).[37)]

Postupně prosazovali členové SED v zastupitelských orgánech všech stupňů takové zásady, které přetvořily zastupitelské orgány v pracující instituce a učinily z nich, také na základě svého úzkého spolupůsobení se státním aparátem, orgány řídící a organizující probíhající přeměny. V zastupitelských orgánech bylo nejen rozhodováno a jednáno o důležitých životních otázkách lidu, nýbrž bylo také kontrolováno, jak se přijatá rozhodnutí uskutečňují. A právě to jsou podstatné znaky socialistické zastupitelské soustavy.[38)]

Vytváření antifašisticko-demokratické státní moci, která byla svou podstatou revolučně demokratickou diktaturou dělníků a rolníků a s ní spolupracujících antiimperialistických a neproletářských sil a její pomalé vnitřní přerůstání, formované vedoucí činností SED, v socialistický stát diktatury proletariátu,[39)] mohlo probíhat pouze v úzké spojitosti s bojem za upevnění materiálních základů a stále vyšší výrobní činnosti. Vzhledem k celospolečenskému charakteru lidového vlastnictví a všeobecného využívání jeho ekonomického potenciálu v zájmu účinného dalšího rozvoje sektoru lidového vlastnictví se ukázaly být zemské hranice překážkou. Bylo zejména třeba podchytit centrálně výrobně hospodářskou činnost zemí a řídit průmyslovou produkci podle celostátních potřeb a zájmů.

Založením Německé hospodářské komise (DWK), dne 14. července 1947 na základě rozkazu SMAD č. 138,[40)] bylo přikročeno k centralizaci státní řídící činnosti. Tato komise představovala dosud nejvýznamnější krok při výstavbě demokratického centralismu v antifašisticko-demokratickém řízení. Účinným centrálním státním nástrojem se stala na přechodu k socialistickým přeměnám Německá hospodářská komise, až na základě rozkazu

---

36) Srv. B ö h m e Curt, Soziologische Betrachtungen zu den in Thüringen gewählten Kreistagen, in: Demokratischer Aufbau, 1947, S. 195.

37) Zastoupení SED v obecních zastupitelstvech podle zemí: Durynsko 63,1%, Braniborsko 73,0%, Sasko 75,7%, Sasko-Anhaltsko 78,6%,Meklenbursko 90,3%. K tomu viz přehled č. 2 in: Um ein antifaschistisch-demokratisches Deutschland ..., o.č., str. 806; dále: F i e d l e r Helene, SED und Staatsmacht. Zur staatspolitischen Konzeption und Tätigkeit der SED 1946-1948. Berlin 1974, str. 96 ff.

38) Kolektiv, Marxistisch-leninistische Staats- und Rechtstheorie, Lehrbuch, Berlin 1975, str. 300.

39) Tamtéž, str. 280 ff.

40) Befehl Nr. 138 des Obersten Chefs der Sowjetischen Militäradministration in Deutschland zur weiteren Entwicklung der Wirtschaft vom 14.6.1947, Regierungsblatt für Thüringen Teil III, 1947, str. 36.

SMAD č. 32 z 12. února 1948,[41] kterým byla zahájena vyšší fáze její činnosti. Komise získala na významu a pravomocích a mohla již vydávat všeobecně závazná rozhodnutí a právní předpisy.

Německá hospodářská komise uskutečňovala koncepce SED a její představy o vývoji hospodářství i jiných oblastí společenského života.[42] Uvedená komise se stala státním orgánem, který vykonával důsledně státní moc v zájmu lidových mas, vedených dělnickou třídou a její marxisticko-leninskou stranou.[43] Vedoucím politickým štábem pro činnost Německé hospodářské komise byl Ústřední výbor SED. To odpovídalo leninskému principu státního vedení. Nerozhodovala při respektování specifik vedoucí činnosti a samostatnosti řídící a plánovací činnosti státu, žádnou důležitou politickou a organizátorskou otázku bez direktiv strany.[44] Tvůrčí aplikací leninských principů řízení státu, využitím zkušeností Sovětského svazu a na základě pomoci SMAD byla organizována úzká personální spojení mezi vedením SED a Německou hospodářskou komisí. V čele Německé hospodářské komise a jako vedoucí hlavních správ, jakožto i stálého sekretariátu stáli osvědčení komunisté. Toto pro výstavbu socialistických států typické spojení zajistilo nutnou úzkou spolupráci, jako předpoklad pro efektivní a cílevědomou řídící činnost.

Jestliže rozkazem SMAD č.64 ze 17. dubna 1948, byla sekvestrace prohlášena za uskutečněnou a sekvestrační komise zrušena a stanovena nedotknutelná zásada, že všelidové vlastnictví nemůže být reprivatizováno,[45] pak obsahoval rozkaz SMAD č. 76 z 23. dubna 1948, směrnice pro jednotné řízení, správu, organizaci a plánování všech podniků sektoru lidového vlastnictví.[46] Vztahovalo se to na 3 843 průmyslových podniků v lidovém vlastnictví, které představovaly asi 8% všech podchycených 40 000 průmyslových podniků a které měly přibližně 39 - 40% podíl na celkové průmyslové výrobě v sovětské okupační zóně.

Silný hospodářský sektor v lidovém vlastnictví a jeho soustavný vývoj umožnily a vyžadovaly dlouhodobé plánování výroby. Za tímto účelem předložila SED pro léta 1949 až 1950 dvouletý plán, včetně plánu pro

---

41) Rozkaz SMAD č. 32/1948 o složení a kompetencích Něm. hospod. komise (DWK), viz Zentralverordnungsblatt (ŽVOBL), 1948, str. 89, str. 138; usnesení DWK z 13.2.1948, tamtéž, str. 90; prováděcí směrnice DWK z 23.2.1948, tamtéž, str. 119.

42) W e i s s l e d e r Wolfgang, in:Staat und Recht, Heft 4/1975, str. 576 ff.

43) M e l z e r Ingetraut-S e l l Dieter, o.c., str. 802.

44) S c h a p k o W.M., Begründung der Prinzipien der staatlichen Leitung durch W.I. Lenin, Berlin 1970, str. 103 ff.

45) Rozkaz SMAD č. 64/1948 (Beendigung der Sequesterverfahren in der sowjetischen Besatzungszone), 17.4.1948, ZVOBL, 1948, str.140.

46) Rozkaz SMAD č. 76/1948 (Bestätigung der Grundlagen für die Vereinigungen der Betriebe, die das Eigentum des Volkes darstellen, und Instruktionen über das Verfahren der juristischen Eintragung), 23.4. 1948, ZVOBL. 1948, str.142.

druhé pololetí 1948, jejichž vypracování proběhlo v úzké spolupráci s Německou hospodářskou komisí. Návrhy plánu vyvolaly plodnou diskusi a byly zakotveny ve státoprávních, všeobecně závazných dokumentech řídící činnosti státu.[47)]

Celkem je možno říci, že změny provedené ve státu a hospodářství do poloviny roku 1948 byly výrazem hospodářsko-organizátorských funkcí DWK při jejichž výkonu tato uskutečňovala své postavení jako centrální výkonný státní orgán, který ztělesňoval vedoucí úlohu dělnické třídy a zastupoval její zájmy. Německá hospodářská komise se stala orgánem, který vyvíjel svou činnost v úzkém spojení se stranou dělnické třídy, čímž byla zároveň vyjádřena efektivnost vedoucí činnosti SED.

Důležité pozice v rukou dělnické třídy se v procesu výstavby řízení, správy a organizace průmyslu v lidovém vlastnictví a plánovitého rozvoje národního hospodářství rozšiřovaly tak, že v polovině roku 1948 byla již zjevná vedoucí úloha dělnické třídy a její strany při řízení státu a hospodářství a existovaly již důležité předpoklady pro rozhodující jednotu marxisticko-leninské strany a socialistického státu diktatury proletariátu. Potvrzují to jasně čísla o sociálním původu pracovníků státního aparátu v zemích sovětské okupační zóny[48)] a politická příslušnost těchto pracovníků[49)] v roce 1948.

S o c i á l n í p ů v o d:				
Dělníci:	zaměstnanci:	rolníci:	úředníci:	jiní:
46,4%	14,1%	14,1%	11,4%	18,6%

P o l i t i c k á p ř í s l u š n o s t:					
SED	CDU	LDPD	NDPD	DBD	bez stranické příslušnosti
43,6%	5,6%	5,4%	0,3%	0,3%	44,7%

Z průmyslového sektoru lidového vlastnictví, jako centra revolučního boje dělnické třídy,vyšla většina vedoucích kádrů státu a hospodářství. Nové organizační a řídící principy vyplývající z rozkazu SMAD č. 76 vedly také k tomu, že bylo stále více uvědomělých dělníků dosazeno na odpovědné hospodářské pozice. Již v květnu 1948 konstatoval k tomu místopředseda DWK, že více než 50% průmyslu v lidovém vlastnictví je

---

47) Viz:Beschluss S 94/1949 der DWK, 30.3.1949, ZVOBL.1949, str.221.

48) Blíže k tomu: N o r d e n Albert, Ein freies Deutschland entsteht, Berlin 1963, str. 20 a tam uvedeny přehled.

49) Tamtéž.

řízeno dělníky.[50] Tak např.podle svého sociálního původu pocházelo 37% vedoucích podniků z řad dělníků a 29% z řad bývalých zaměstnanců.[51]

Počátek a část výstavby státní moci typu diktatury proletariátu byly tímto provedeny, proces vytváření socialistického státu byl posunut vpřed. V polovině roku 1948 překročila antifašisticko-demokratická etapa do socialistické etapy jednotného revolučního procesu přechodu od kapitalismu k socialismu. Tvorba socialistického státu diktatury proletariátu v podobě Německé hospodářské komise, určena všeobecnou zákonitostí vedoucí úlohy dělnické třídy a její strany, učinila další pokrok. Nová kvalita vznikla na základě úzké spolupráce a spojení s lidovou radou (Volksrat), s odborovými výbory a s orgány hnutí zemských zastupitelských orgánů v plénu DWK na základě rozkazu SMAD č. 183 z 27. 11.1948,[52] představovala další krok, při kterém mohl být socialistický stát diktatury proletariátu předformován v činnosti Německé hospodářské komise. Přesto, že hospodářsko-organizátorská činnost Německé hospodářské komise stála v popředí, podchytila množstvím svých hlavních správ a kontrolních institucí a v úzké spolupráci s centrálními správami všechny oblasti společenského života.Německá hospodářská komise čerpala sílu pro svou řídící činnost ze svého vztahu k lidovému vlastnictví a z přímých kontaktů s dělníky a zaměstnanci v závodech a zajišťovala zároveň státními prostředky úspěšný rozvoj hospodářského sektoru lidového vlastnictví. Tím byly dány hlavní organizační, institucionální a právní předpoklady pro státní vývoj, který vedl bezprostředně k založení Německé demokratické republiky.[53]V podobě Německé hospodářské komise byla personálně a strukturálně připravena prozatímní vláda. Úkoly hlavních správ přešly na ministerstva,[54] čímž byla zajištěna okamžitá pracovní činnost ministerstev. Nařízení a příkazy Německé hospodářské komise zůstaly nadále v účinnosti a staly se součástí právního řádu NDR Prozatímní lidová komora (Volkskammer) NDR mohla nadto vydat právní předpisy, které již předem připravila Německá hospodářská komise.[55]

---

50) S e l b m a n n Fritz, Bedeutung und Aufgaben der volkseigenen Betriebe, in: Volksbetriebe im Aufbau, Berlin 1948, str. 14.

51) F e c h n e r Max, Drei Jahre Wiederaufbau in Deutschland, in: Neue Welt, Heft 9/1948, str. 37.

52) Rozkaz SMAD č. 183/1948 (Erweiterung der DWK).27.11.1948, ZVOBL. ZVOBL. 1948, str. 543.

53) Viz: Gesetz über die Konstituierung der Provisorischen Volkskammer der Deutschen Demokratischen Republik (7.10.1949), Gesetzblatt (Gbl.) 1949, str. 1 a Gesetz Über die Verfasssung der Deutscher Demokratischen Republik (7.10.1949), Gbl. 1949, str. 4;Verfassung der DDR, str. 5 ff.

54) Viz: Gesetz zur Überleitung der Verwaltung (12.10.1949), Gbl. 1949, str. 17, Strukturplan der Regierung der DDR (1.11.1949), Ministerialblatt 1949, str. 2.

55) Srv. 25 Jahre ..., o.c., str. 15.

DIE ENTSTEHUNG UND HERAUSBILDUNG DES VOLKSEIGENTUMS-ÖKONOMISCHE GRUNDLAGE FÜR DIE ENTWICKLUNG DER ARBEITERKLASSE IN DER DDR /1945 bis 1949/

Dieter Fally-Sell

Zusammenfassung

Das Volkseigentum als gesamtgesellschaftliches Eigentum bildet in der DDR seit seiner Entstehung die entscheidende materielle Grundlage der sich herausformenden und entwickelnden sozialistischen Staatsmacht und Produktionsweise. In diesem Prozess der Entwicklung des Volkseigentums erhob und formte die Arbeiterklasse in sich ihre Wesensmerkmale, produzierende und gleichzeitig die Produktion leitende sowie die Gesellschaft staatlich führende und machtausübende Klasse zu sein. Die politische Machtergreifung und die Einnahme fuhrender Positionen in den Staatsorganen und in der Wirtschaft durch die Arbeiterklasse,sowie ihre neue Rechtsstellung im Produktionsprozess gewährleisteten objektiv,dass notwendige Veränderungen in den Eigentumsverhältnissen an den wichtigsten Produktionsmitteln auch die beabsichtigten Erfolge haben würden. Anderseits führte das Entstehen und die Festigung des Volkseigentums zu einer Absicherung und Stärkung der durch die Arbeiterklasse eingenommenen führenden Machtpositionen. In Erkenntnis dieser Einheit wurden seit 1945 durch die KPD und später SED sofort Schritte unternommen und Massnahmen eingeleitet,um mit Hilfe der Sowjetunion als Besatzungsmacht der deutschen Arbeiterklasse auf ihrem Wege zur führenden und Machtausübenden Klasse das notige ökonomische Fundament zu geben.

Der Ansatz für das Entstehen der volkseigenen Industrie war mit den Befehlen der SMAD über die Sequestrierung und den Übergang bestimmter Eigentumskategorien in die Verfügung (später Besitz) und Nutzung durch die Landes-bzw. Provinzialverwaltungen gegeben. Hinzu kam die entschädigungslose Enteignung des "Flick-Konzerns" in Sachsen. Damit war der Arbeiterklasse und den anderen antifaschistisch-demokratischen Kräften in der sowjetischen Besatzungszone die Möglichkeit gegeben, voll über dieses Eigentum zu verfügen. Mit dem Jahre 1946 verlagerte sich somit das Klassenkräfteverhältnis wesentlich zugunsten der Kräfte,die von der Arbeiterklasse und ihrer im April 1946 organisatorisch geeinten Partei geführt wurden. In wachsendem Masse beeinflusste dies das Klassenbewusstsein der Arbeiter und trug zur Entfaltung der Aktivität der Volksmassen bei.

Das Entstehen des volkseigenen Sektors führte zu einer veränderten Stellung der Produzenten zu den Produktionsmitteln und hinsichtlich der Machtausübung, die in ihrer Grundtendenz hervortrat. Es wurde unbedingt erforderlich, die im volkseigenen Sektor der Industrie austehenden Fragen der Leitung, Organisation und Planung zu lösen. Diese Aufgabe konnte von den staatlichen Organen übernommen werden, die bereits gewisse Erfahrungen gesammelt hatten und deren Kader die Gewahr datür boten, dass im volkseigenen Sektor vor allem Vertreter der Arbeiterklasse entscheidende Leitungspositionen einnehmen konnten. Eine Analyse der sozialen Herkunft, früheren Tätigkeit und der politischen Zusammensetzung der Betriebsleiter, Direktoren der Industrieverwaltungen,der Staatsorgane und der Volksvertretungen in den Jahren 1946 bis 1948 gibt

deutlich zu erkennen, dass sich die politische Macht in den Händen der Arbeiterklasse konzentrierte und die Schaffung des volkseigenen Sektors eng mit der Festigung und Ausweitung ihrer Positionen verknüpft war.

Mit der Gründung der Deutschen Wirtschaftskommission (14.6.1947) wurde der Weg zur Zentralisation der staatlichen Leitungstätigkeit beschritten und die industrielle Produktion nach gesamtstaatlichen Interessen gestaltet. Die DWK wurde zu einem Staatsorgan, das die Staatsgewalt im Interesse des von der Arbeiterklasse und ihrer marxistisch-leninistischen Partei geführten Volkes konsequent ausübte. Mitte 1948 war die führende und machtausübende Rolle der Arbeiterklasse und ihrer Partei bei der Leitung vom Staat und Wirtschaft schon deutlich erkennbar und es bestanden bereits wichtige Voraussetzungen für die den sozialistischen Staat der Diktatur des Proletariats alles entscheidende Einheit von marxistisch-leninistischer Partei und sozialistischem Staat. Die Schwelle des fliesenden Übergehens der antifaschistisch-demokratischen in die sozialistische Etape des einheitlichen revolutionären Übergangsprozesses vom Kapitalismus zum Sozialismus konnte überschritten werden.

PRÁVNÍ ASPEKTY EKONOMICKÝCH PŘEMĚN V ČESKOSLOVENSKÉM HOSPODÁŘSTVÍ V LETECH 1945–1948

Jan Hurdík

Karel Marx, Bedřich Engels a V. I. Lenin při zkoumání zákonitostí vývoje kapitalistického výrobního způsobu vytvořili vědeckou teorii socialistické revoluce a vyzbrojili jí pracující v boji za likvidaci nadvlády vykořistovatelských tříd. Podle této teorie je možno skoncovat s kapitalismem pouze socialistickou revolucí, která zbavuje buržoazii politické moci a možnosti utiskovat a vykořisťovat pracující. Socialistická revoluce znamená zásadní zlom starých kapitalistických vztahů a nastolení nových, socialistických vztahů. Leninismus učí a historické zkušenosti potvrzují, že vykořistovatelské třídy se moci a ekonomické nadvlády nevzdávají dobrovolně. Proto také podle konkrétní situace a stupně odporu reakčních sil staré společnosti je nutné využívat pokojných i ozbrojených forem vývoje socialistické revoluce. Ať se však revoluční přerod od kapitalismu k nové společnosti uskutečňuje v jakékoli formě, socialistická revoluce znamená vždy hlubokou kvalitativní změnu výrobních vztahů: likvidaci soukromého vlastnictví výrobních prostředků a nastolení sociálních vztahů založených na nových formách vlastnictví a přispívajících k rozvoji materiální a duchovní kultury společnosti, k osvobození a rozkvětu společnosti.[1)]

Dějiny vývoje společnosti za posledních padesát let potvrzují správnost marxisticko-leninské teorie socialistické revoluce. Její první praktickou prověrkou byla Velká říjnová socialistická revoluce, která poprvé prorazila frontu imperialismu v jejím nejzranitelnějším článku, zahájila novou epochu dějin lidstva - epochu revolučního přechodu od kapitalismu k socialismu ve světovém měřítku.

V sovětském Rusku byla v důsledku vítězství VŘSR nastolena diktatura proletariátu ve forme sovětů. Sovětská moc byla nejmasovější organizací pracujících v boji za socialistickou přestavbu společnosti .V jiných

---

1) Viz Osnovy sovetskogo gosudarstva i prava. Pod redakcíjej I. D. Levina. Moskva 1957, str 100.

historických podmínkách, vzniklých po 2. světové válce, zvítězilo v řadě evropských a asijských zemí lidově demokratické zřízení, forma politické organizace společnosti, jejímž obsahem je rovněž diktatura proletariátu. Lidová demokracie odráží zvláštnosti vývoje socialistické revoluce v podmínkách zostřování všeobecné krize kapitalismu. Odrazily se v ní i historické a národní podmínky jednotlivých zemí, které vstoupily na socialistickou cestu vývoje.

Stát diktatury proletariátu je povolán splnit jeden z nejzákladnějších úkolů přechodného období - provést socialistické zespolečenštění výrobních prostředků a odstranit tak základní rozpor kapitalismu - rozpor mezi společenským charakterem výroby a soukromokapitalistickou formou přivlastňování.

V. I. Lenin učil, že proces socialistického zespolečenštění výroby se nevyčerpává pouze samotným vyvlastněním vykořistovatelů. Podniky, které byly přeměněny v majetek lidu, musí být zespolečenštěny fakticky, tj. jejich činnost musí být podřízena zájmům celé společnosti.

Vzhledem k tomu, že se tato práce zabývá především právními aspekty znárodnění a aspekty politickými a ekonomickými jen v úzké souvislosti s právní stránkou znárodnění, je zde pojat proces znárodnění v zúženém smyslu - pouze jako vlastní etapa vyvlastňovací, tj. léta 1945-1948.

***

Aby nám jasněji vyplynuly na povrch věci rysy, charakteristické pro znárodnění v Československu, uveďme si nejprve pro srovnání některé zvláštnosti,jimiž se vyznačoval proces nacionalizace v sovětském Rusku.

Říjnová revoluce se hospodářsky nejvýznačněji odrazila v zemědělství, v průmyslu, v obchodu a finančnictví. V průmyslu nebyl vyvlastňovací proces tak náhlý, jako například v zemědělství, a prošel několika fázemi, nežli se stal všeobecný.

Původní heslo revoluce v průmyslu znělo "dělnická kontrola".Ve všech závodech,zejména velkých, byly voleny závodní rady a výbory, které toto heslo měly provádět. To fakticky již znamenalo jakýsi přechod vlády v průmyslových podnicích od dosavadního majitele ke kolektivu.[2] Přímý přechod tu nebyl možný, poněvadž dělníci se podle Leninových slov museli naučit nejdříve průmysl řídit a potom teprve jej mohli převzít do vlastních rukou.

Cílem revolučních dělnických vrstev nebyla tedy pouhá dělnická kontrola v průmyslu, nýbrž úplné jeho ovládnutí.

O dělnické kontrole vydala nová sovětská moc zvláštní dekret již týden po svém ustavení. Byl to dekret VÚVV a RLK ze 14. listopadu 1917,

---

2) Josef Š r o m, Sovětské Rusko, Praha 1924, str. 241.

upravující Řád o dělnické kontrole. Dělnickou kontrolou začal proces, směřující k přechodu veškerého průmyslu do rukou všeho dělnictva.[3)]

Dne 5. prosince 1917 vytvořila sovětská vláda Nejvyšší radu národního hospodářství, která měla řídit celý nacionalizační proces, a to nejen v průmyslu, nýbrž ve všech odvětvích hospodářství.

První etapa vlastního zespolečenštění průmyslu byla prováděna formou konfiskace, tedy jako akt revolučního násilí vůči poražené třídě a zároveň jako sankce za sabotování výroby, neplnění dodávek a jiné činy majitelů podniků nebo osob podílejících se na jejich správě. V období od VŘSR do 28. června 1918 byly v základě vyřešeny vlastnické vztahy v oblasti průmyslu, když sovětská moc řadou dekretů nejprve konfiskovala a potom nacionalizovala téměř všechen průmysl na území RSFSR.Zprvu jednorázové akty konfiskace jednotlivých podniků byly nahrazeny dekrety, které znárodňovaly celá odvětví.[4)]

Paralelně s akty konfiskace jsou od ledna 1918 vydávány sovětskou mocí akty,vyjadřující vyšší formu zaspolečenštění výrobních prostředků, a to akty vlastní nacionalizace. V tomto období byly znárodněny banky, obchodní lodstvo, cukrovarnický průmysl, naftová těžba a některé další podniky.

Rozhodující krok v procesu nacionalizace byl učiněn 28. června 1918 historickým dekretem RLK o znárodnění veškerého velkého průmyslu.

Zespolečenšťování pokračuje i nadále, a to jak formou vlastní nacionalizace,tak formou sekvestrace tam,kde to bylo nezbytně nutné k udržení chodu podniku, či formou konfiskace jakožto represívního opatření.

Tento proces byl ukončen teprve nařízením NRNH z 29. listopadu 1920, podle něhož byl prohlášen za nacionalizovaný každý podnik, který měl více než 5 dělníků, pokud používal závod motory, nebo více než 10 dělníků, pokud závod nepoužíval motory. Teprve tímto aktem bylo možno prohlásit nacionalizaci v RSFSR za definitivně skončenou.

***

V Československé republice existoval před 2. světovou válkou značně rozvinutý průmysl, jehož nejsilnějším odvětvím byl průmysl lehký. Na průmyslové výrobě se značnou měrou podílel zahraniční kapitál.

Zásahy do vlastnictví výrobních prostředků v Československu byly plánovány již v době okupace. Dlužno říci, že hlavními iniciátory těchto plánů byli komunisté z moskevského vedení KSČ, sdružení kolem Klementa Gottwalda.

---

3) Viz Děkrety sovetskoj vlasti, Moskva 1957, str. 77 an.
4) Tamtéž, str. 213 an.

Tak v návrhu poválečných opatření, který předložilo moskevské vedení KSČ prezidentu Benešovi při jednání v Moskvě 16. prosince 1943, bylo mimo jiné uvedeno: "Pokud se týče zásahů do hospodářského života v přechodném období, vytyčujeme v tomto směru dva návrhy. Především, všechny hospodářské podniky, ovládnuté z rasových nebo nacionálních důvodů Němci, musí být vyrvány z jejich rukou - převody majetku musí být prohlášeny za neplatné. Přitom majetky asi do půl miliónu korun předválečných (příkladmo) mají být ihned vráceny do rukou starých majitelů, vyšší majetky nechť jsou dány do národní správy až do rozhodnutí řádného Národního shromáždění. - Za druhé, majetky zrádců nechť jsou okamžitě zkonfiskovány a nechť jsou využity ve prospěch obětí národně osvobozeneckého boje."[5] Při rozmluvě Klementa Gottwalda s presidentem Benešem vyslovil president s tímto návrhem zásadní souhlas, přičemž podotkl, že jeho úmysly jsou ještě dalekosáhlejší.[6]

Prvním aktem,jímž se fakticky zasahovalo do soukromovlastnických poměrů u nás, bylo na Slovensku nařízení SNR z 8. 9. 1944 o zajištění německých a arizovaných podniků.

Již začátkem září 1944 vydala kancelář presidenta Beneše zvláštní dokument "Co je třeba zde a doma ještě učinit před a po pádu Německa k provedení domácího osvobození". V dokumentu byl mimo jiné obsažen výčet hlavních dekretů,mezi nimi celá řada hospodářských dekretů o konfiskaci německého a maďarského majetku a jeho nové správě; o majetku zrádců a kolaborantů a jeho správě; o majetku germanizovaném a jeho správě; o majetku československých vlasteneckých, sociálních a jiných sdružení a institucí konfiskovaném Němci. Vydání tohoto dokumentu bylo výsledkem práce komunistů v "Socialistickém bloku", který byl vytvořen počátkem března 1944 v Londýně.

Dne 4. února 1945 vydala SNR, nacházející se již na osvobozeném území, Manifest SNR, ve kterém byly vytyčeny zásady její politiky. Jako jeden z programových cílů bylo uskutečnění rozsáhlých sociálních a ekonomických reforem. Měla být zajištěna účast dělníků na správě podniků a měly být znárodněny podniky klíčového významu.Všechny výrobní,obchodní a finanční podniky měly sloužit blahobytu všeho lidu, nikoli jednotlivcům.

V Košickém vládním programu, rozpracovaném komunistickou stranou a přijatém 5. dubna 1945, byly přijaty mimo jiné i zásady týkající se ekonomiky.Desátá kapitola je věnována zajištění a národní správě majetků všeho druhu, pokud byly v držbě, vlastnictví nebo ve správě občanů nepřátelských států, občanů německé a maďarské národnosti i ostatních občanů, kteří republiku zradili, akciových a jiných společností, které

---

5) Sborník Cesta ke květnu, Svoboda, Praha 1965, str. 39.
6) Tamtéž, str. 67.

se nacházely ve správě takových osob. Majetek měly zajistit a národní správu dosadit příslušné národní výbory v dohodě se závodním výborem dotyčného podniku. Dvanáctá kapitola obsahovala celou řadu opatření, která chtěla vláda provést k obnově a znovuvýstavbě výroby, válkou zničených hodnot a rozrušeného hospodářského života. Tato kapitola však obsahovala i některá dlouhodobější programová prohlášení, z nichž nejdůležitější nalezneme v předposledním odstavci: vláda zde prohlašuje,že chce postavit celý peněžní a úvěrový systém,klíčové průmyslové podniky, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu. Ačkoli program přímo nehovořil o nacionalizaci, obsah svědčí o tom, že otázka vynětí základních výrobních prostředků z rukou soukromých majitelů je jednou z nejdůležitějších pro rozvoj lidového státu.

Následující národní a demokratické zásahy do správy a vlastnických vztahů v průmyslu, stavebnictví,obchodu, živnosti a řemesle se uskutečnily v podstatě ve čtyřech formách:

1. zavedením národních správ,
2. ustavením dělnické kontroly,
3. konfiskací nepřátelského majetku,
4. znárodněním.

Po osvobození Československa zůstaly mnohé podniky stát, protože jejich majitelé utekli s okupanty. Pracující z vlastní iniciativy uvedli tyto podniky do chodu a organizovali v nich výrobu.
KSČ podporovaná dalšími demokratickými stranami Národní fronty přednesla požadavek okamžitého provedení nacionalizace.

Dne 19. května 1945 byl vydán dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Madarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. Dekret předpokládal sekvestraci majetku německého a maďarského státu, nacistů a členů jiných nepřátelských stran, německých a maďarských právnických osob, Němců a Maďarů kromě těch, kteří zůstali věrni republice.Pod jeho působnost spadal též majetek těch právnických a fyzických osob, nezávisle na národnosti,které působily proti suverenitě Československa. Tímto dekretem byly dány pod národní správu značné výrobní prostředky. Národní správa mohla být zavedena v kterémkoli podniku, pokud by se to ukázalo být nezbytné pro zajištění plynulého chodu výroby a hospodářského života. Toto stanovisko dekretu sehrálo velkou roli, protože národní výbory, působící pod vedením KSČ, ho často používaly jako politické zbraně v boji s reakcí. Národní správu podniků celostátní působnosti zaváděla rezortně příslušná ministerstva; národní správu ostatních podniků zaváděly příslušné

národní výbory, a to po dohodě se závodním výborem. Národním správcem se mohla stát jen osoba s patřičnými znalostmi a vhodná morálně i politicky.Měl to být zpravidla zaměstnanec dotyčného závodu.Národním správcem nemohl být člen příslušného národního výboru. Národní správce byl povinen skládat příslušnému orgánu účty o svém hospodaření. Zavedení národní správy zahrnovalo v českých zemích 40 % průmyslových podniků a asi 70 % průmyslových dělníků.[7)]

Zavedením národní správy podle dekretu č. 5/1945 Sb. na určitý majetek neztratil dosavadní vlastník tohoto majetku vlastnické právo k němu, pokud ho snad nepozbyl podle jiných zákonů (např. konfiskací nebo znárodněním). Je ovšem omezen podstatně ve výkonu svého vlastnického práva ustanovením § 20 tohoto dekretu. Podle tohoto ustanovení jsou neplatná právní jednání majitelů, držitelů a správců majetků, spadajících pod národní správu, jež se týkala podstaty těchto majetků a byla provedena po účinnosti tohoto dekretu. Dosavadní majitelé, držitelé a správci majetků daných pod národní správu byli povinni zdržet se jakéhokoli zásahu do jednání národního správce. Majetek daný pod národní správu se dočasně odděluje od ostatního vlastníkova majetku a je spravován jako samostatná hospodářská jednotka národním správcem podle pravidel daných v §§ 21 a 22 uvedeného dekretu. Národní správce není zákonným zástupcem vlastníka majetku daného pod národní správu, nýbrž je veřejným orgánem, který nespravuje majetek se zřetelem na zájmy vlastníka, nýbrž se zřetelem k zájmům veřejným. Národní správa má i procesní subjektivitu a může vést aktivní i pasívní soudní spory. Po dobu trvání národní správy lze pro závazky vzešlé z jednání národního správce provádět exekuci na majetek pod národní správou, nikoli však na jiný majetek vlastníka.

Dokud spravuje majetek národní správce, je tento majetek úplně oddělen od ostatního jmění vlastníkova, avšak z toho nevyplývá, že vznikl nový hmotněprávní subjekt, na nějž by přešlo vlastnictví k spravovanému majetku od dosavadního vlastníka. Proto jakmile je národní správa zrušena (§ 11 cit. dekr.), pominou omezení vlastníka stanovená v § 20 dekretu a jedině vlastník je oprávněn vykonávat práva a povinnosti spojená s majetkovou podstatou, jež byla v národní správě.[8)]

Dekret č. 5/1945 Sb. nedává vlastníkovi spravovaného majetku nárok na to, aby mu po zrušení správy byl majetek vrácen v původním stavu. Naopak z celého obsahu tohoto dekretu vyplývá, že vlastník musí přijmout majetek v tom stavu, v jakém byl v době, kdy národní správa by-

---

7) Zdeněk N e š p o r, O neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody. O národní správě, Praha 1945, str.16, 17, 19.

8) Rozhodnutí č.22/1949 Sbírky rozhodnutí čsl. soudů. Vyd. ministerstvo spravedlnosti, str. 31.

la zrušena,tedy se všemi změnami - přírůstky a ztrátami -,které vznikly činností národního správce podle §§ 21 a 22 dekretu. K těmto změnám patřily i smlouvy, které uzavřel národní správce pro spravovaný majetek a z nichž je tedy vlastník po zrušení národní správy oprávněn nebo zavázán. Zanedbal-li národní správce své povinnosti, může vlastník od něho žádat náhradu škody. To se však netýká věřitelů, pokud tito svých práv nabyli právoplatně proti národní správě za jejího trvání.

Na Slovensku předcházela národní správě "vnútená správa", zavedená podle nařízení č. 11/1944 zb. nar. SNR z 8. 9. 1944 o zajištění německých a arizovaných podniků. Národní správa zde byla zavedena nařízením č. 50/1945 Zb. nar. SNR z 5. 6. 1945.

Ještě před zaváděním národních správ a současně s ním začaly závodní rady přebírat mnohé závody, někde dokonce i tyto závody spravovat. Závodní rady se podílely aktivně na obnovování výrobní činnosti, na správě a na očistě závodů. Tím byla prakticky zavedena rozsáhlá dělnická kontrola, která byla potom v říjnu 1945 právně fixována dekretem prezidenta republiky č. 104/1945 Sb. o závodních a podnikových radách.V každém závodě, který měl alespoň 20 stálých zaměstnanců, se tímto dekretem zřizovala závodní rada. V případě, že bylo zaměstnanců méně, zřizoval se závodní důvěrník. Usnesením závodních rad několika závodů tvořících samostatnou hospodářskou jednotku s jednotným vedením téhož zaměstnavatele mohla být zřízena podniková rada pro celý podnik.

Mezi opatřeními, která byla provedena lidově demokratickou mocí už v prvních měsících po osvobození země a směřovala k likvidaci ekonomické základny fašismu, je nutné jmenovat též dekret č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů z 19.června 1945. V § 14 je nařízena konfiskace celého majetku nebo části při odsouzení za jakýkoli zločin vyjmenovaný v dekretu.

Dne 25. října 1945 byl vydán dekret č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku, který se vztahoval na velké množství průmyslových podniků a dílen. Dekretem byl předán do vlastnictví státu majetek,který podléhal sekvestraci podle dekretu č. 5/1945 Sb.

Jako určitá obdoba Nejvyšší rady národního hospodářství v sovětském Rusku byla v ČSR vytvořena dekretem č. 63/1945 Sb. zvláštní instituce - Hospodářská rada, která měla připravovat a koordinovat opatření vlády ve věcech hospodářských a vypracovávat celkový hospodářský plán. Skládala se z hospodářských ministrů a ze zástupců nejvyšších finančních a hospodářských útvarů a organizací. Hospodářská rada byla pomocným orgánem vlády. Všechna její usnesení a opatření podléhala schválení vlády. Jejím úkolem bylo zejména zachovávání přehledu o hospodářské situaci ve státě, vypracovávání hospodářského plánu ve všech oborech hospodář-

ského života a jeho běžné doplňování a dále navrhování konkrétních opatření a úkolů k provedení hospodářského plánu.[9)]

Komunisté ve vládě se dožadovali okamžité nacionalizace základních výrobních prostředků.Průmysl byl válečnou výrobou jednostranně zaměřen, zařízení v podnicích bylo zastaralé a opotřebované, a proto bylo nutno jej přebudovat a zmodernizovat. Přitom bylo třeba jednat rychle a vynaložit velké finanční náklady a na to by soukromníci byli nestačili.Bylo vystěhováno několik miliónů Němců, z velké části průmyslových dělníků. To znamenalo citelný úbytek pracovních sil. Z toho důvodu bylo třeba průmysl reorganizovat a provést jeho koncentraci. To bylo nejsnáze proveditelné v národních podnicích. Dále bylo nutné dbát především o zájmy státu a ne několika bank, které ovládaly průmysl, a především dělníci nebyli nadále ochotni trpět vykořisťování. Pro znárodnění hovořilo také to, že přebudování celé hospodářské soustavy mohlo umožnit velkorysé plánování, odstranění hospodářských krizí, zlevnění a zlepšení výroby, zvýšení mezd a celé životní úrovně.

Prvním aktem přímo stanovícím znárodnění, byl dekret č. 50/1945 Sb. z 11.8. 1945 o opatřeních v oblasti kinematografie.

Dne 24. října 1945 podepsal prezident republiky dekret č. 100/1945 Sb.o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Dekret se ideově opíral o dvanáctou kapitolu Košického vládního programu, vyhlášeného na první schůzi vlády ČSR dne 5. dubna 1945. Podniky, které podléhaly znárodnění, jsou charakterizovány především určitým výrobním procesem. V některých odvětvích je dalším předpokladem zestátnění větší rozsah podniku té které výrobní kategorie, měřený zařízením podniku nebo počtem jeho zaměstnanců. Všechny tyto předpoklady jsou v dekretu stanoveny taxativně u jednotlivých kategorií podniků. Pro rozhodnutí, zda tu jsou podmínky pro znárodnění, je směrodatný stav ke dni účinnosti dekretu, tj. ke dni 27. 10. 1945. Početní stav zaměstnanců je však určen pro každý případ samostatně. Znárodňovala se celá hospodářská jednotka charakterizována určitou výrobou, včetně všech jejích závodů a zařízení bez ohledu na to, jakou výrobou se zabývají. Tato situace se opakovala i v dalších zákonech o znárodnění. Znárodnění se zásadně dělo za náhradu, pokud nešlo o vlastnictví osob státně nespolehlivých. Ze znárodnění byly vyňaty družstevní podniky. Výjimku ze znárodnění připouští dekret pouze v určitých, pevně vymezených případech.

Dne 24. října 1945 podepsal president také dekret č. 101/1945 Sb. o znárodnění některých podniků potravinářského průmyslu. Tímto dekretem se znárodňovaly dnem jeho publikace cukrovary a rafinérie cukru, podniky na výrobu a zpracování lihu a některé pivovary, mlýny a podniky na

---

9) K tomu viz Nové zákony a nařízení ČSR 1945. Práv. knihkupectví a nakladatelství V. Linhart v Praze, str. 886 an.

výrobu umělých pokrmových tuků. V zásadě stanovil dekret totéž, co všeobecný dekret o znárodnění průmyslu.

Téhož dne podepsal prezident dekrety o znárodnění akciových bank č. 102/1945 Sb. a o znárodnění soukromých pojišťoven č. 103/1945 Sb.

Takovým způsobem byla na základě výše uvedených zákonodárných aktů začleněna do státního majetku většina velkých a středních podniků nejdůležitějších průmyslových odvětví, hlavní banky a soukromé pojišťovny. Rozsah znárodnění se dosti různil. Báňský, metalurgický a energetický průmysl byl prakticky znárodněn úplné. Průmysl chemický a kovozpracující byl znárodněn zhruba ze tří čtvrtin. V některých odvětvích lehkého průmyslu tvořily soukromé podniky méně než polovinu tohoto sektoru. Avšak v řadě odvětví si buržoazie uchovala vedoucí pozici. Např. v potravinářském průmyslu tvořily národní podniky pouze 17 % a ve stavebnictví jen 13 % všech podniků. Koncem roku 1946 bylo podle oficiálních údajů znárodněno více než 3 000 velkých a středních podniků. Množství pracujících zaměstnaných ve státních podnicích dostoupilo v té době 61 % a podíl jeho produkce převýšil počátkem roku 1947 70 %.

Výsledek prvé etapy nacionalizace byl ten, že republika mohla přistoupit k plánovitému řízení národního hospodářství a v roce 1946 mohl být přijat zákon č. 192/1946 Sb. o dvouletém hospodářském plánu.

První etapu znárodnění komentoval Klement Gottwald slovy: "Zestátňovací dekrety jsou velkým úspěchem pracujícího lidu a také velkým úspěchem naší strany. V podobné formě a rozsahu jako u nás nebylo dosud v žádném jiném státě kromě SSSR zestátnění provedeno... O rozsahu znárodnění musely být svářděny velké boje, ale vcelku bylo dosaženo všeho, co bylo možné, únosné a hlavně nutné zestátnit. Proto by nemělo smyslu žádat dnes víc."[10]

Ačkoli znárodňování v roce 1945 učinilo vážný zásah do vlády monopolů a zahraničního kapitálu, udržoval si soukromý kapitál i nadále důležitou pozici v řadě odvětví národního hospodářství. Tvůrci znárodňovacích dekretů z roku 1945 předpokládali, že soukromé podnikání bude vystupovat jako partner ve zdravé konkurenci s národními podniky. Tento předpoklad se nesplnil, naopak, ze strany soukromých podnikatelů docházelo k hospodářským a politickým útokům proti republice. Proti tomu vystoupili pracující s požadavkem dalšího rozšíření nacionalizace. Celostátní sjezd závodních a odborových organizací v Praze 22. února 1948 žádal vládu a strany Národní fronty o znárodnění všech průmyslových podniků s počtem zaměstnanců přesahujícím 50. Po porážce reakce v únoru 1948 vláda vypracovala a uskutečnila nový program znárodnění.Odhadovalo se,že provedením druhé etapy znárodnění se soukromokapitalistický podíl ve výrobě sníží na 8 %.

---

10) Klement G o t t w a l d, Aby zestátnění bylo požehnáním lidu a republice, Spisy XII, SNPL 1955, str. 182.

Nejdůležitějším aktem v této etapě byl zákon č. 114/1948 Sb. o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků, přijatý 28. dubna 1948. Zákon vycházel ze základních ustanovení, která byla zakotvena v Ústavě 9. května, jež byla přijata za několik dnů nato.

Množství podniků podléhajících znárodnění z 1. ledna 1948 patří především do těch průmyslových odvětví, která zůstala nedotčena v 1. etapě znárodnění.

Tak jako v dekretu č. 100/1945 Sb. zákon v některých případech hovořil o všech podnicích určité kategorie,v jiných případech rozhodl podle charakteru zařízení podniku nebo v závislosti na výrobní kapacitě.Hlavní zvláštností zákona, stanovícího významné rozšíření objemu nacionalizace, bylo ustanovení, že se znárodňují všechny ostatní podniky, pokud se na ně nevztahují jiné předpisy o nacionalizaci nebo vynětí z nacionalizace a pokud množství zaměstnanců v nich dosáhlo k 1. lednu 1948 padesát lidí. Přitom se počítali do množství zaměstnanců i domáčtí pracovníci. Toto ustanovení bylo vyjádřeno nejen v zákoně č. 114/1948 Sb., ale i v § 148 a zejména v § 158 ústavy, stanovícím záruku soukromého vlastnictví drobných a středních podniků do 50 zaměstnanců.

Druhé důležité specifikum zákona č. 114/1948 Sb. bylo obsaženo v § 3 který stanovil, že znárodnění není omezeno jen na podniky, které odpovídaly ukazatelům z 1. ledna 1948, ale musí být provedeno na návrh ministra průmyslu v každém podniku, jakmile tento bude odpovídat ukazatelům stanoveným v zákoně, zejména pokud množství zaměstnanců dosáhne počtu 50.Působnost zákona se nevztahovala na podniky lidových družstev. Tak jako dekret č. 100/1945 Sb. i on připouštěl možnost vynětí jednotlivých podniků ze znárodnění s tím, že majitel zastaví podnik, v případě, že by byla jeho další činnost v rozporu se zájmem společnosti.

V roce 1948 a v následujících letech byla vydána celá řada zákonů o znárodnění v různých oblastech národního hospodářství. Zákonem č. 311/1948 Sb. z 22. prosince 1948 o znárodnění dopravy byly znárodněny dnem publikace všechny soukromé železnice, provozující veřejnou dopravu, podniky letecké dopravy a řada akciových podniků, provozujících dopravu po vodních cestách.

V první etapě znárodnění se nacionalizace téměř nedotkla stavebních podniků. Nacionalizace v této oblasti byla provedena teprve zákonem č. 121/1948 Sb. z 28. dubna 1948. Dnem 1. ledna 1948 zákon znárodnil podniky provádějící stavební práce všeho druhu v případě, že počet zaměstnanců v nich někdy od 1. ledna 1946 přesáhl 50.

Zákonem č. 123/1948 Sb. z 5. května 1948 o znárodnění polygrafických podniků byly dnem 1. ledna 1948 znárodněny podniky, které mechanickou cestou nebo chemickou cestou vyrábějí nebo rozmnožují tisková díla. Po-

kud jde o typografické a grafické podniky, stanovil zákon za kritérium rozhodující pro znárodnění existenci určitého strojového zařízení. Všeobecným kritériem rozhodujícím pro znárodnění všech podniků daného odvětví, byl počet nejméně padesáti zaměstnanců dosažený kdykoli od 1. ledna 1946.

Zákony o nacionalizaci stavebních a polygrafických podniků, stejně jako zákon o znárodnění železnice, dávaly příslušnému ministru právo vyjmout z nacionalizace celý majetek nebo jeho část, pokud nebyl nutný pro činnost podniku. Přitom byla zachována možnost využít tento majetek národním podnikem v případě potřeby.

Zákonem č. 119/1948 Sb. o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasílatelství, přijatým 28. dubna 1948, bylo ministrovi zahraničního obchodu přiznáno právo znárodnit podniky, které se zabývaly v době od 1. ledna 1946 zahraničním obchodem nebo mezinárodní zasílatelskou činností. Zákon č. 118/1948 Sb. z 28. dubna 1948 o organizaci velkoobchodní činnosti a o znárodnění velkoobchodních podniků poskytl ministrovi vnitřního obchodu právo znárodnit některé velkoobchodní podniky. Zákon stanoví, že velkoobchodní činností se rozumí po živnostensku v tuzemsku prováděný nákup zboží vlastním nebo cizím jménem na vlastní nebo cizí účet a jeho další zcizování. Téhož dne přijatý zákon č.120/1948 Sb. o znárodnění obchodních podniků s padesáti nebo více činnými osobami se vztahoval na obchodní podniky, ve kterých počet zaměstnaných nebo činných osob dosáhl kdykoli od 1. ledna 1946 počtu 50. podle stejného ukazatele byly znárodněny od 1. ledna 1948 zákonem č. 124/1948 Sb. z 5. května 1948 některé hostinské a výčepnické podniky a ubytovací zařízení.

Roku 1948 byla vydána řada dalších znárodňovacích zákonů. Podle zákona č.137/1948 Sb. ze dne 28. dubna 1948 přešla na stát práva a povinnosti společnosti Český rozhlas.

Zákonem č. 122/1948 Sb. z 5. května 1948 bylo dáno ministrovi vnitřního obchodu právo znárodnit cestovní kanceláře.

Zákonem č. 185/1948 Sb. z 19. července 1948 byly znárodněny léčebné a léčebně profylaktické ústavy.

Zákonem č. 249/1948 z 25. října 1948 byla znárodněna vědeckovýzkumná zařízení zemědělského a lesního hospodářství.

Tento výčet významnějších znárodňovacích předpisů ukazuje na všeobecný charakter nacionalizace, uskutečněné ve druhé etapě znárodnění po porážce reakce v únoru 1948.Obsah těchto znárodňovacích předpisů byl nesmírně důležitý pro další rozvoj země a její cestu k socialismu. Do té doby ještě stále silný kapitalistický sektor byl nyní téměř úplně likvidován.

Otázka správy znárodněného majetku byla legislativně dostatečně upravena. Již prvním zákonem o znárodnění bylo určeno, že na základě majetku znárodněného nebo jiným způsobem získaného do vlastnictví státu se zřizují národní podniky, existující jako samostatné právnické osoby, což znamená, že stát neručí ani za závazky znárodněného, ani za závazky národního podniku, jak stanoví např. § 18 odst. 1 dekretu č. 100/1945 Sb. Podle ustanovení téhož dekretu spravoval národní podnik ředitel a představenstvo,jehož členy byli zástupci zaměstnanců podniku, zvolení osazenstvem ze svého středu.

Pokud se týče přechodu práv a povinností znárodněného podniku na národní podnik, dekrety č. 100/1945 Sb. ve znění zák. č. 114/1948 Sb., dekr. č. 101/1945 Sb. ve znění zák. č. 115/1948 Sb., dekr. č. 102/1945 Sb. zakotvují shodně,že "národní podnik,do kterého se začleňuje majetková podstata znárodněného podniku,vstupuje v den jejího převzetí v závazky znárodněného podniku".[11] Jedná se tedy v zásadě o to, že vznikem národního podniku přecházejí veškerá práva a závazky na národní podnik universální sukcesí.[12] z této zásady universální sukcese připouštěly znárodňovací zákony z r. 1948 výjimky, pokud šlo o závazky předlužených znárodněných podniků.

Části závazků předlužených znárodněných podniků jsou národní podniky zbaveny ustanoveními č. II/18 zák. č. 114/1948 Sb., č. II/9 zák. č. 115/1948 Sb., č. II a § 5a zák. č. 116/1948 Sb., podle nichž jsou taxativně určeny závazky, které je povinen uspokojit národní podnik, ostatní závazky znárodněného podniku pak proti národnímu podniku nesměřují.

Interpretací uvedených zákonů navíc praxe dospěla k dalším výjimkám z uvedené zásady. Tak např.podle praxe soudů vstupem národního podniku do závazků znárodněného podniku podle citovaných ustanovení znárodňovacích předpisů nezproštuje se dosavadní dlužník těchto závazků.[13]

Podle ustanovení citovaného sub 1) vstupuje národní podnik, do kterého je začleňována majetková podstata znárodněného podniku, v závazky znárodněného podniku v den převzetí. Uvedené předpisy však nikde nepraví, že by ručení předchozího dlužníka tím zanikalo. V tehdy platném občanském právu platila naopak zásada, že věřitel není proti své vůli povinen přijmout jinou osobu za dlužníka, zproštuje-li se tím současně dosavadní dlužník, vyjma případy zákonem výslovně připuštěné (viz §§ 1404 a násl. Obecného zákoníku občanského). Avšak nehledě k této zásadě je již např. z § 5a dekr. č. 100/1945 ve znění zák. č. 114/1948 Sb.

---

11) Viz např. § 5/1 dekr. č. 100/1945 Sb. ve znění čl. II/15 zak. č. 114/1948 Sb., dále § 5/1 dekr. č. 101/1945 Sb. ve znění č. II/6 zak. č. 115/1948 Sb., dále § 5 zak. č. 116/1948 Sb.

12) Viz též rozh. nejv. soudu z 8.3.1949, Rv II 337/48.

13) Viz např. rozh. kraj. soudu v Čes. Budějovicích ze 14. 4. 1949, v 18/49.

nejlépe patrný význam toho, aby věřitel dlužníka, jehož majetek byl znárodněn, nepřišel tím o svůj nárok proti dosavadnímu dlužníkovi. Je možné,že znárodněná majetková podstata bude předlužena, kdežto vlastník znárodněného podniku má další, se znárodněným podnikem nesouvisející a proto neznárodněné jmění,kterým před znárodněním svým věřitelům v plném rozsahu ručil. Kdyby byl však dlužník vstupem národního podniku v závazek znárodněného podniku zproštěn svého ručení, bylo by toto neznárodněné jmění odňato uspokojení jeho věřitelů. Proto také byl dosavadní dlužník chápán jako ručitel závazků, které postoupil národnímu podniku.

Národní podniky zřizované podle dekretu č.100/1945 Sb. a č. 101/1945 Sb. a též podle statutu národních podniků se objevily v československé ekonomice jako nové podnikatelské útvary, které dosud v našem zákonodárství neměly obdoby. Až dosud stát totiž provozoval podnikání bud podle zák. č. 404/1922 Sb. ve státních podnicích, které neměly vlastní právní subjektivitu a byly závislé na státním rozpočtu,nebo v samostatných kapitálových společnostech, jejichž podíly vlastnil stát.

Zkušenosti, zvláště pak sovětské, ukázaly účelnost typu podniku vybaveného v široké míře operativní samostatností.Proto byly národní podniky podle obou uvedených dekretů vybavovány právní a hospodářskou samostatností a nezávislostí na státním rozpočtu.

Ustanovení o samostatnosti národních podniků však reakční příslušníci buržoazie počali využívat nejen proti třetím osobám, nýbrž proti samotnému státu. Snažili se zkomolit obraz československého znárodnění v proces, ve kterém prý státu připadá pouze historická úloha předat výrobní prostředky národním podnikům. Z ustanovení § 17 dekr. č. 100/45 Sb. a § 14 dekr. č. 101/1945 Sb., podle nichž jsou národní podniky majetkem státu,rozvíjeli názor, že prý národní podniky jsou majetkem státu asi tak, jako kdyby stát měl všechny podíly akciové společnosti.Účelem všech těchto úvah bylo oddělit národní podniky od státu a vyvolat podněty, které by tyto postavily do protichůdných zájmových pozic. Přitom byla zcela opomíjena ustanovení statutů národních podniků, podle nichž mohl stát disponovat majetkem národních podniků, a obou uvedených dekretů,jež určovala zvláštní orgány pro jednotné vedení národních podniků a obstarávání jejich společných záležitostí,nebo která dávala státu právo zasahovat do činnosti národních podniků na základě jeho dozorčího postavení.

Na základě ustanovení § 18 dekretu č. 100/1945 Sb. a § 15 dekretu č. 101/1945 Sb., podle nichž mají národní podniky být vedeny zásadami obchodního podnikání, byly národní podniky z kapitalisty ovládaných míst nuceny soustředovat svůj zřetel na otázku rentability (v kapitalistickém chápání) a na to,aby snaha po zisku byla pro ně určující í ve vztahu k ostatním národním podnikům a ke státu.

Uvedené pokusy mařit výsledky znárodnění se nesetkaly u pracujících v národních podnicích s kladným ohlasem. Celkem lze toto období, jež ukončily únorové události, charakterizovat jako pokus reakce naplnit národní podniky kapitalistickým duchem,zabránit plnění jejich hospodářsko-politického poslání, oslabovat vědomí společných budovatelských cílů a připravovat půdu pro likvidaci znárodnění.

Vítězství pracujícího lidu v únoru 1948 učinilo těmto snahám přítrž. Bylo ovšem nutno postarat se v prvé řadě o zajištění výsledků vítězství a provést druhé znárodnění. Proto se ani zákony č. 114/1948 Sb. a č. 115/1948 Sb. nedotkly zásadní organizace národních podniků a soustředily převážně pozornost na převzetí průmyslového majetku,podrobeného znárodnění ve druhé znárodňovací etapě.

Snaha postavit národní podniky na nový právní, organizační a ekonomický základ je však zřejmá již od doby, kdy se stát bezpečně ujal nově znárodněného majetku a prohlubující se plánování učinilo naléhavým řešení některých otázek doposud ponechaných vývoji nebo dokonce upravených v rozporu se skutečnou potřebou.[14)]

Celkem však lze říci, že národní podniky, opírající se o dekret č. 100/1945 Sb., č.101/1945 Sb. a o zák. č.114/1948 Sb. a č. 115/1948 Sb., které nově upravily některé jejich otázky, jakož i o zákony č. 123/1948 Sb. o znárodnění polygrafických podniků a č.271/1949 Sb. o výrobě léčiv splnily úkoly, které byly od nich očekávány. Pomohly konsolidovat průmyslovou výrobu, válkou a okupací rozvrácenou, provést dílo hospodářské obnovy státu a především vytvořit mohutnou materiální základnu pro úspěšné budování lidově demokratického a socialistického Československa

Určitým nedostatkem dekretů č. 100/1945 Sb. a č. 101/1945 Sb. byla nedostatečně precizně formulovaná funkce ústředních, resp. oblastních orgánů jednotného vedení národních podniků. Ústřední a oblastní orgány měly být nositeli jednotného vedení národních podniků státem. Tato stránka jejich funkce však ani v dekretech ani ve statutech na jejich základě vydaných nebyla dostatečně zdůrazněna, i když do jejich pravomoci patřily věci zakladatelské povahy, věci plánovací, organizační, majetkové, finanční, koordinační, věci průmyslové techniky, zásobování a odbyt, jmenování vedoucích činitelů podřízených národních podniků a kontrola těchto podniků.Věcně příslušnému ministrovi dávaly sice dekrety a statuty rozsáhlou pravomoc dozorčí, postrádají však výrazného vyjádření jeho vrchního vedení národních podniků.

---

14) Zcela nový základ ekonomicko-politický, právní,organizační a finanční, který odpovídal požadavkům období budování základů socialismu, byl národním podnikům dán zákonem č. 103/1950 Sb. o národních podnicích průmyslových a z něho vycházející Statut národních podniků průmyslových (viz blíže Mir. T r n e c, Několik kapitol ze zákona o nár. podnicích průmyslových. Právník 89/1950, str. 365 a násl.)

Tato ustanovení dekretů zčásti zapříčinila,že některé ústřední orgány nepokládaly za těžiště svého poslání jednotné uplatňování státních zájmů, nýbrž uplatňování zájmů podřízených národních podniků. Zde přivodilo rozhodný zvrat vydání Ústavy 9. května, kde se v § 155 jasně hovoří, že národní podniky jsou podřízeny vrchnímu vedení a dozoru státu. Tím byl institucí generálních ředitelství určen pevný směr vývoje, který vedl k těsnému sepjetí s ministerstvy.

Také charakter činnosti ústředních a oblastních orgánů postupem doby doznal mnohé změny. Jakmile stát po únoru 1948 převzal do svých rukou velkoobchod a zahraniční obchod, ukázalo se nezbytným oddělit od národních podniků a jejich vyšších orgánů tuzemský i mezinárodní obchod a převést jej do útvarů, které stát k tomu účelu zvlášť zřídil. Tím ovšem z valné části odpadla podnikatelská činnost ústředních a oblastních orgánů, u nichž převládly administrativní stránky jejich funkce. Tyto změny znamenaly ve svém důsledku,že za subjekt funkcí přestal být pokládán ústřední orgán jako útvar, nýbrž generální ředitel, jehož prostřednictvím věcně příslušný ministr vykonává působnost vrchního vedení národních podniků a dozoru nad nimi. Generální ředitelství je v důsledku tohoto změněného nazírání podle zákona aparátem, který obstarává generálnímu řediteli přípravu a výkon jeho opatření.

Tím se prakticky dotvářela organizace znárodněného průmyslu, v níž byly národní podniky podrobeny vrchnímu vedení a dozoru státu, které obstarává věcně příslušný ministr prostřednictvím generálních ředitelů. Touto koncepcí byla zajišťována jednotnost postupu národních podniků a plánovitý rozvoj jejich činnosti. Nová organizace byla vedena zásadou, že každý národní podnik je součástí státního hospodářsko-politického celku, jehož zájmům musí podřizovat svou činnost a své zásadní otázky organizace a řízení.

Dekret č. 100/1945 Sb., stejně jako dekret č. 101/1945 Sb. určil princip náhrady za znárodněný majetek. Tanto princip byl potvrzen též zák. č. 114/1948 Sb., č. 115/1948 Sb. a č. 116/1948 Sb. Podle nich se náhrada nevyplácela za znárodněný majetek, který náležel:

1. Německé říši, Maďarskému království, institucím a organizacím těchto států, osobám fyzickým německé a maďarské národnosti, které se provinily proti ČSR,

2. občanům a právnickým osobám Československé republiky,jejichž činnost směřovala proti suverenitě ČSR a které jakýmkoli způsobem podporovaly okupaci,

3. bývalým majitelům,kteří byli do znárodnění právoplatně odsouzeni za spáchání některých trestných činů, např. podle zákona na ochranu republiky, za zabraňování nacionalizaci atd.

Dále se náhrada nevyplácela za majetek, který v době znárodnění byl předlužen. Zákon však dával vládě oprávnění podle svého uvážení poskytnout náhradu i těmto majitelům. V principu byly podobné podmínky vyplácení náhrady ve všech případech znárodnění. K výplatě náhrady za znárodněný majetek byl zřízen Fond znárodněného hospodářství, který byl samostatnou právnickou osobou.

Znárodnění bylo chráněno před činností,která by se snažila je zmařit nebo snížit, trestními sankcemi, zakotvenými přímo ve znárodňovacích předpisech. Měšťácká reakce totiž,která v květnu 1945 zalezla do kouta, počala stále zřetelněji vystupovat do popředí. Jelikož znárodňovací dekrety daly z velké části výrobu do rukou lidu, pokoušela se spekulující buržoazie ovládnout pole tam, kde k tomu byla příležitost, tj.tam, kde vládli buržoazní ministři,a to především v distribuci a v zahraničním obchodě. V této sféře se brzy obohacovaly tisíce drobných i velkých spekulantů a šmelinářů na účet spotřebitelů. Všichni příslušníci staré buržoazie s netrpělivostí očekávali,kdy budou moci rozšířit znovu svou moc na výrobu, doly a velký průmysl. Signálem k nástupu reakce v celé nesocialistické Evropě se stalo na jaře roku 1947 vyhlášení Trumanovy doktríny a následující vyhlášení tzv. Marshallova plánu na hospodářské ovládnutí Evropy. K tomu byly mobilizovány nejen buržoazní politické strany, nýbrž i pravicoví dělničtí předáci se zřejmým úmyslem uskutečnit rozkol v řadách dělnické třídy.[15)]

Je pochopitelné, že za těchto poměrů muselo v naší republice dojít k logickému rozuzlení vyhrocené vnitropolitické situace. Přímý podnět k tomu zavdala demise buržoazních ministrů v únoru 1948, se kterou byly spojeny dalekosáhlé plány vytlačení komunistů z vlády a definitivního rozbití dělnického tábora.

Ukázalo se však, že pracující lid je připraven do všech důsledků hájit své revoluční vymoženosti a že řady dělnictva pod vedením KSČ jsou pevné a jednotné. Reakce, která se chystala uchopit moc ve státě, sama si připravila zdrcující porážku.

Znárodnění se koneckonců stalo velkým vítězstvím levicových sil v Československu, zejména komunistů, kteří jediní je probojovávali důsledně. Je výrazem přerůstání národně demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Umožňuje zvyšování podílu pracujících na správě a řízení státu. V tomto směru mělo velký význam pro další politický a hospodářský vývoj našeho státu.

***

---

15) Zd. F i e r l i n g e r, Pět let svobodného Československa,Právník 89/1950, str. 131.

V. I. Lenin napsal, že nevyhnutelný přechod všech národů k socialismu se bude uskutečňovat nikoli naprosto stejným způsobem, nýbrž s určitými zvláštnostmi, které do tohoto procesu vnesou jednotlivé národy.

XX.sjezd KSSS zdůraznil potvrzení této leninské myšlenky historickou zkušeností rozvoje všech zemí, které nastoupily cestu k socialismu. Poukázal na nezbytnost odstínů a rozdílů v rozvoji těchto států a na zákonitost toho, že formy přechodu k socialismu budou i v dalším vývoji různorodé.

Komunisté vždy věděli a vědí, že násilí a občanská válka nejsou zdaleka jedinou cestou socialistické přeměny společnosti. Je známo, že v sovětském státě byla občanská válka vyvolána nikoli komunisty, nýbrž vykořisťovatelskými třídami, které v boji s proletariátem ztratily svou moc.Byly to ony, kdož zpočátku za podpory a později za přímé účasti kapitalistických zemí rozpoutaly a vedly válku až do té doby, než byly definitivně poraženy.

V Československu nebylo občanské války, protože buržoazie po osvobození nebyla dost silná. Německá buržoazie a ta část české buržoazie, která spolupracovala za okupace s nacisty, byla postižena trestními opatřeními prvních dekretů prezidenta republiky, vydaných po osvobození republiky Rudou armádou, zejména dekretů č. 5/1945 Sb., č. 12/1945 Sb., č. 16/1945 Sb. a č. 17/1945 Sb. Tím byla pozice buržoazie jako třídy u nás značně otřesena. Tato složka naší společnosti usilovala o navázání na tradice buržoazní demokracie a parlamentarismu předmnichovské republiky. Proti ní stála nejen drtivá většina dělnictva, ale i většina středních vrstev, která sa hlásila k socialismu nebo k němu měla kladný vztah. Československá společnost vstupovala na cestu socialismu v období spolupráce velmocí. Tato skutečnost vytvářela prostor pro to, aby o způsobu společenského pohybu rozhodovaly převážně vnitřní síly.

Uvedená fakta měla velký vliv na nacionalizační proces, který se v souladu s nimi rozvíjel s určitou specifičností. Avšak, nehledě na určitá specifika, nacionalizace měla ve všech zemích, které nastoupily cestu k socialismu, jednotný charakter hluboké revoluční přeměny ekonomiky. Ve všech těchto zemích nacionalizační opatření obsahovala už v prvých etapách revoluce elementy, svědčící bud o jejím socialistickém charakteru od počátku, jak tomu bylo v sovětském Rusku, nebo o nevyhnutelném vyústění národně demokratické revoluce v revoluci socialistickou, jak o tom svědčí zkušenosti československé a dalších lidově demokratických států.

Z našeho hlediska je důležité povšimnout si otázky sekvestrace. V Československu nebylo tohoto pojmu užíváno, místo něho bylo užíváno pojmu národní správa. Do národní správy byl dán jednak majetek osob státně nespolehlivých, jednak také majetek, u něhož to vyžadoval plynu-

lý chod výroby a hospodářského života, i když tento majetek nepatřil osobám státně nespolehlivým.

Při zavádění národní správy hrál tedy nejdůležitější úlohu nacionální moment a hospodářský zájem státu, který byl motivován snahou o rychlou poválečnou obnovu československého hospodářství.

Národní správa byla chápána jako dočasné opatření. Majetek podniků pod národní správou měl být spravován s péčí řádného hospodáře až do té doby, kdy bude provedena další zákonodárná úprava nebo až pominou důvody, pro které byla národní správa zavedena. Národní správa není tedy zestátněním nebo zesocializováním majetku, nýbrž odnětím majetku z dispozice vlastníků; tato dispozice přechází do rukou národních správců. Některé podniky, zvláště pak podniky osob státně nespolehlivých a podniky opuštěné,měly být znárodněny,ostatní pak mohly být vráceny do dispozice majitelům. V Československu byla národní správa zaváděna proto, poněvadž politická situace ještě nedozrála natolik, aby mohlo být přikročeno k přímému vyvlastnění podniků z rukou soukromých vlastníků. Šlo zde především o zajištění výroby a majetku, aby mohla být později učiněna další opatření, se kterými se již počítalo. "Máme zde co činit se specificky československým pokusem o důslednou demokratizaci. A také tento krok se osvědčil: zachránil národu a republice nesmírné hospodářské hodnoty. Přenáší nás přes velké obtíže přechodu od válečného k mírovému hospodaření. Systém národních správ nám usnadňuje logický a samozřejmý přechod k další etapě znárodnění některých sektorů našeho hospodářství - k zestátnění bank, těžkého a klíčového průmyslu."[16]

Jednou z forem, jíž soukromé vlastnictví přecházelo přímo do rukou státu, byla konfiskace.V Československu byla konfiskace používána jako forma trestu, ale nebyla prováděna (jak je obvyklé) individuálními akty, nýbrž podle zvláštních právních předpisů ve vztahu k majetku celých skupin: fašistických a válečných zločinců, osob, které spolupracovaly s okupanty a vůbec ve vztahu k majetku nepřátel státu, nacházejícímu se na území ČSR. Jedná se zejména o dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů atd. a o dekret prez. rep. č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců,zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech.

Ačkoli konfiskace v Československu měla trestní charakter, byla zároveň s tím jedním ze způsobů konstituování státního vlastnictví - ekonomické základny pro rozvoj společnosti v socialistické zřízení a pro likvidaci kapitalistického vlastnictví. Proto se konfiskace v podstatě

---

16) Klement G o t t w a l d, O další cestě národní a demokratické revoluce, Spisy XII, SNPL 1955, str. 138.

neodlišuje od nacionalizace se všemi z toho vyplývajícími právními důsledky. Viktor Knapp k této problematice podotýká, že v podmínkách lidové demokracie se může uskutečňovat nucené zcizování soukromého vlastnictví jakožto třídní expropriace vykořistovatelů nejen cestou znárodnění, ale částečně i cestou konfiskace, rekvizice, pozemkových reforem atd. Je nutno poznamenat, že na rozdíl od nacionalizace je konfiskace pojímána vždy jako odnětí majetku bez náhrady.[17)]

Nacionalizace oproti tomu může být pojímána jak s náhradou, tak bez náhrady. V Československu byl jako vhodnější přijat princip nacionalizace za náhradu vzhledem k tomu, že se nacionalizace vztahovala i na majetek řady příslušníků středních vrstev, kteří namnoze měli kladný vztah k demokratickému vývoji v naší zemi a aktivně se zapojili do práce na obnovu republiky. Československé znárodňovací předpisy vycházejí ze zásady, že za znárodněný majetek se poskytuje náhrada. Znárodňovací normy stanoví, že nárok na náhradu přísluší majiteli znárodněného majetku. Náhrada se dává za majetek, nikoli za utrpěnou škodu nebo ušlý zisk, proto provozovateli a podobným osobám zpravidla náhrada nepříslušela.[18)]

Pro Československo byl charakteristický široký rozsah nacionalizace. Ze soukromého vlastnictví byly vzaty a znárodněny nejen velké, ale i střední a někdy dokonce malé průmyslové podniky, doprava, banky, důležité obchodní podniky atd.

Jak již bylo uvedeno, ve všech evropských zemích, které nastoupily cestu k socialismu, existovala řada odlišností v celém procesu nacionalizace. Avšak nehledíc na uvedené rozdíly v jednotlivých zemích, jedním ze společných jmenovatelů nacionalizačních procesů ve všech těchto zemích bylo vytvoření zcela nového právního institutu - institutu státního socialistického vlastnictví.

Znárodněním se stal vlastníkem znárodněných podniků a majetkových hodnot vůbec stát. Musíme brát ovšem v úvahu, že je to stát (v tomto případě), který je orgánem a reprezentantem všeho pracujícího lidu. Stát jako vlastník znárodněného i jiného národního majetku vystupuje jako reprezentant všeho pracujícího lidu a jako jeho orgán je právním subjektem tohoto vlastnictví.

Podstata převedení soukromého majetku do státního vlastnictví formou nacionalizace je určena jejími úlohami, metodami provedení a výsledky. Úkoly, postavené před nacionalizaci, metody, kterými je prováděna, a výsledky, které jsou jí dosaženy, závisí na tom, která třída je v daném

---

17) Viz Viktor K n a p p, O konfiskaci nepřátelského majetku, Právní praxe 1946, str. 53.

18) Dlužno podotknout, že po roce 1948 se otázka náhrad v tuzemsku stala obsolentní.

státě panující. Dokud jsou u moci majetné třídy, jakékoli zestátnění neznamená skoncování s vykořisťováním, nýbrž pouze změnu formy vykořisťování.

Pojem nacionalizace byl znám již za kapitalismu. Zásadně se však odlišuje nacionalizace, prováděná v kapitalistických státech, od nacionalizace výrobních prostředků, uskutečněné jako součást proletářské revoluce. Kapitalistická nacionalizace nemění charakter vykořisťování pracujících. Používá se především v odvětvích nerentabilních pro kapitalisty, která však z jakéhokoli důvodu musí být zachována. Taková nacionalizace není v žádném případě krokem k socialismu, naopak, je používána jako prostředek stabilizace kapitalistického zřízení.

Pouze tehdy, když moc ve státě přechází do rukou dělnické třídy a jejích spojenců, napomáhá využití výrobních prostředků získaných nacionalizací maximálnímu rozvoji výrobních sil v zájmu celé společnosti: vlastnictví nabývá socialistický charakter.

Zákony o znárodňování v Československu přihlížejí značnou měrou k historickým zkušenostem legislativy a praxe nacionalizace provedené v sovětském Rusku. Tyto zákony mají velký význam v budování nového života, neboť napomáhají upevnění lidově demokratického státu a základů vytvářeného socialistického společenského zřízení a usnadňují (ne-li vůbec činí možným) vývoj cestou socialismu.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В ЧЕХОСЛОВАЦКОМ ХОЗЯЙСТВЕ В 1945-1948 ГОДАХ

Ян Гурдик

Резюме

Работа отправляется от положения, что любое преобразование общественного строя в прошлом должно было осуществляться вместе с перестройкой экономического базиса в целях социального, юридического и экономического обеспечения нового общественного строя. Поскольку эксплуатируемый класс домогался изменения общественного строя, он никогда не добился своего экономического обеспечения путем преобразования собственности на орудия производства. Поэтому социальные изменения в прошлом, за которые боролись эксплуатируемые народные массы, никогда не были прочными. Исключительно учение Маркса, Энгельса и Ленина о необходимости построить экономический базис для нового общественного строя создало идеологические предпосылки для прочной победы рабочих и крестьян, которая впервые осуществилась в царской России. Только государство пролетарской диктатуры способно, применяя идеи марксизма-ленинизма, ликвидировать основное противоречие капитализма - противоречие между общественным характером производства и частно-капиталистической формой присвоения, а именно при помощи социалистического обобществления средств производства.

В работе в первую очередь уделяется внимание правовым аспектам национализации, политические же и экономические рассматриваются лишь в тесной связи с правовым регулированием отношений, связанных с национализацией (в ориг. "znárodňovacích"), и потому автор понимает процесс национализации в суженном смысле, исключительно как этап отчуждения (в ориг. "vyvlastňovací"), в Чехословакии, следовательно, 1945-1948 годы. Для более четкого определения признаков, характерных для национализации в Чехословакии, в первой части работы рассматриваются некоторые особенности, которыми отличался процесс национализации в Советской России. Продолжением этой части является обзор отдельных актов, имеющих важное значение для национализации в Чехословакии. При этом в работе анализируется характер отдельных этапов процесса национализации и одновременно рассматривается вопрос правового

регулирования управления национализированным имуществом. При этом затрагивается и институт "народной администрации" в более широких взаимосвязях и в первую очередь анализируются причины его возникновения. Затем проводится различие между конфискацией и национализацией с позиций их применения в Чехословакии; коротко указывается необходимость различать национализацию, осуществляемую в капиталистических государствах и национализацию средств производства, осуществляемую как часть пролетарской революции. В заключение также определяются связи между возникновением нового правового института - института государственной общественной собственности - и мерами по национализации.

Таким образом можно сказать, как это вытекает из содержания работы в целом, что национализация в Чехословакии имела перед собой поучительный пример национализации, осуществленной в Советской России и могла, следовательно, руководиться советским опытом, хотя, конечно это не могло быть некритическим заимствованием всех методов, использованных Советской властью. В Чехословакии национализация осуществлялась в других экономических условиях, создавшихся в результате различного политического, экономического и общественного развития.

K PROCESU NACIONALIZACE PRŮMYSLU ZEMÍ STŘEDNÍ A JIHOVÝCHODNÍ EVROPY V LETECH 1944-1949

Pavel Mates

Proces národní a demokratické revoluce v zemích střední a jihovýchodní Evropy byl charakteristický prolínáním prvků boje za národní a státní svébytnost s momenty třídního střetu. Na jedné straně se drtivá většina národa, především pracující třídy vedené komunistickými resp. proletářskými stranami, postavily jak proti okupantům a cizím vetřelcům, tak zejména i kolaborující velkoburžoazii a na druhé straně došlo na půdě národních (vlasteneckých, lidových atd.) front a bloků, v nichž se spojily vlastenecké síly, k boji o hegemonii mezi dělnickou třídou a antifašistickou buržoazií.[1)]

Válka a národněosvobozovací boj vytvořily mimořádně příznivé podmínky k tomu, aby po obnovení národní a státní samostatnosti došlo i k vítěznému dokončení třídního boje ve prospěch proletariátu.

V důsledku válečných operací i loupeživé politiky nacistického Německa, došlo k značnému zbídačení obyvatelstva,především městského proletariátu a tím přirozeně i k jeho radikalizaci.

Podle oficiálních údajů komise pro vyšetřování německých válečných zločinů utrpělo Polsko během II.světové války materiální škody vyčíslitelné částkou 48,7 miliard dolarů.[2)] V Maďarsku dosahovala produkce v roce 1945 toliko 55% předválečné úrovně; Němci vyvezli ze země 15 tisíc tun zařízení továren, 963 vagonů důlních strojů atd.[3)] Špatný byl i stav v Rumunsku, jehož hospodářství utrpělo během kontaktů s Německem škodu ve výši 10 000 miliónů lei, což byla částka rovnající se více než dvanáct státních rozpočtů země, kolem 1 600 nejdůležitějších podniků země bylo buď přímo ve vlastnictví Němců nebo alespoň pod jejich kon-

---

1) J. H o u š k a, Společenská struktura a revoluce, str. 149-150 Praha 1974.

2) Stan i perspektywy badań w zakresie zbrodni hitlerowskich, wyd. Min. Sprawiedliwości, GKBHZwP, str.38, Warszawa 1973.

3) V. C. B a j k o v, Stroitelstvo osnov socializma v narodno demokratičeskoj Vengrii, str. 4-5, Moskva 1955.

trolou, v důsledku válečných operací klesla těžba ropy na 15 % předválečné úrovně atd.[4]

Kromě toho ve všech uvedených zemích existovaly revoluční strany dělnické třídy, které měly své vedení a ucelený program. Dále to byl vliv Sovětského svazu jako vítězné velmoci, který se v mezinárodních vztazích projevil mimo jiné i v tom, že nedošlo k cizí vojenské intervenci atd.[5] Rozbor těchto a dalších komponentů by ovšem daleko přesáhl rámec této stati, i když je třeba si vždy uvědomovat, že právě jejich vzájemná složitá podmíněnost a často i dialektická protikladnost určovaly vývoj zkoumané skupiny zemí.

Z hlediska sledované roviny je třeba zvláště vyzdvihnout fakt, že třídní aspekt národně osvobozovacího boje se v průběhu války i těsně po ní odrazil mimo jiné i v požadavku zlikvidovat hospodářské pozice velkoburžoazie a velkostatkářů, jakožto kořenů fašismu.[6] Jestliže sledujeme programy dělnických politických stran, lidových front i některých vlád z tohoto období, nalézáme v nich požadavky znárodnění, konfiskace či národních správ zakotvené jako prvořadé úkoly.

Např. Manifest Polského výboru národního osvobození z července 1944 obsahuje požadavek navrácení majetku, který byl Němci uloupen obchodníkům, řemeslníkům, drobným a středním podnikatelům, jejich původním majitelům. Německý majetek měl být naopak konfiskován. Zároveň však Manifest výslovně předpokládal, že do státní dispozice přejde i velký průmyslový majetek národní polské buržoazie.[7] Stejně i v programu Komunistické strany Maďarska z 30. listopadu 1944, který byl v prosinci téhož roku převzat i ostatními stranami Maďarské fronty národní nezávislosti, byl obsažen požadavek státní kontroly nad kartely, syndikáty a velkobankami, dále znárodnění naftového průmyslu, dolů a elektráren. Přestože Debrecínský program tyto požadavky již neobsahoval, šlo o důležitý impuls k dalšímu rozvíjení revoluce. Zajímavým dokumentem je i program Komunistické strany Německa, která působila v Sovětské okupační zóně. Ve svém Manifestu z 11. 6. 1945 se vyslovuje požadavek, aby v rámci obrození Německa jako mírumilovného státu byl okamžitě konfiskován majetek vůdců NSDAP a válečných zločinců a okamžitě předán do rukou lidu.[8]

Vedle specifičnosti v tempu i konkrétním obsahu forem, jimiž byly jednotlivé zásahy proti buržoazii v každé zemi prováděny, jež plynula z celkového komplexu podmínek, v níž se ta která země v daném okamžiku

---

4) Dějiny Rumunska, str. 506-507, Praha 1957.

5) Hospodárske dejiny socialistických krajín, str. 245-256, Bratislava 1972.

6) J. H o u š k a, cit. práce, str. 152.

7) Manifest citován podle znění v práci N. K o ł o m e j c z y k, B. S y z d e k, Polska w latach 1944-1949, str.283-284, Warszawa 1968.

8) E. D o e r n b e r g, Kurze Geschichte der DDR, str.24, citováno podle ruského vydání Moskva 1971.

nacházela, vystupují do popředí především shodné rysy. Jednak jde o to, že prakticky všude byly použity v prvním období proti nejreakčnějším živlům a okupantům obdobné formy, a to konfiskace resp. sekvestrace (např. Polsko, Bulharsko) a v dalším období je jako obecný prostředek vyvlastnění buržoazie přistoupeno k znárodnění postátněním (Československo, Jugoslávie). Dalším společným prvkem byla i realizace státní a dělnické kontroly průmyslu. K té se ve všech zemích přikročilo vesměs jako k prvnímu opatření, mnohde revoluční cestou bez státní sankce (např. Rumunsko). V neposlední řadě je třeba připomenout i skutečnost, že všude byl dán shodný cíl. Plynulo to mimo jiné i z toho, že tvůrcem a iniciátorem těchto opatření byly komunistické a dělnické strany,které cílevědomě sledovaly tendenci zajistit přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou. Ke splnění tohoto cíle bylo ovšem třeba ochromit ekonomickou moc buržoazie a převést rozhodující ekonomický potenciál země do rukou státu, jako představitele tvořící se lidově demokratické moci. Kromě již zmíněných programů komunistických stran Německa a Madarska, lze jako příklad uvést program rumunských komunistů z 26.9. 1945,[9] dále usnesení předsednictva AVNOJ z 21. listopadu 1944, které vychází především z podnětů komunistů atd.

Veškerá opatření, která napomáhala k vytvoření lidově demokratického zřízení, představovala jeden z důležitých momentů, na jejichž základě lze označit lidovou demokracii za formu přístupu k socialismu.Právě zde se totiž velmi markantně projevila hegemonie dělnické třídy a její strany,hegemonie, která zabezpečovala přechod k diktatuře proletariátu, jako nezbytného znaku socialismu.[10]

***

Vytlačování soukromého sektoru proběhlo v Maďarsku v několika etapách. Vzhledem k tomu, že v zemi probíhal po osvobození ještě delší čas ostrý třídní boj mezi silami reakce reprezentovaných především malorolnickou stranou a silami levice, lze právě na tomto příkladu zvláště zřetelně sledovat souvislosti mezi expropriací buržoazie a rozvojem revoluce.[11]

---

9) Istorija Rumynii novogo i novejsego vremeni,str.283, Moskva 1964.

10) L. B i a n c h i, J. B a k i č a, Triedna podstata a črty noriem SNR v rokoch 1944-1948,Právny obzor 7,8/74. K otázkám etap socialistické revoluce viz dále např. E. K u č e r a, V.I.Lenin o státu a diktatuře, Právník 5/70; E. K u č e r a, O leninském pojetí organizace moci a společnosti přechodného období nižší fáze komunismus, UK 1971; F. Č e r v e ň a n s k ý, Vedúca úloha strany, Štát a demokracia, Právny obzor 5/73.

11) Srovnej zejména sborník Konstitucija i osnovnyje zakonodatelnyje akty Vengerskoj narodnoj respubliki, str.191-209, Moskva 1951.

Již v listopadu 1945 byla na doly uvalena státní správa a zákonem z 26.června 1946 byly veškeré doly, až na ty, které byly ve vlastnictví USA, SSSR a Anglie resp. jejich občanů, znárodněny.[12)]

Zákonem ze 14.září 1946 byla do státní správy převedeno čtrnáct nejvýznamnějších podniků těžkého průmyslu (např. koncern Manfred Weis) a dále podniky, v nichž měly některé z předcházející skupiny alespoň 50 % účast. Státní správa byla ovšem původně uvalena jen na dobu zaplacení válečných reparací.[13)]

V září 1946 byly však znárodněny elektrárny a podniky zabývající se předáváním elektrické energie do sítě. Kromě toho dostal ministr průmyslu právo určit elektrárnám, které zůstaly v soukromém vlastnictví povinnost dodat určité množství elektrické energie do veřejné sítě, přičemž nesplnění mělo za následek znárodnění jen za poloviční náhradu než byla stanovena obecně. Dále mohl přikázat majitelům těchto podniků, aby provedli potřebná bezpečnostní a modernizační opatření.

V souvislosti s narůstajícím revolučním hnutím se zásahy zintenzivňují. Zákonem z 1. června 1947 byla nejdříve uvalena na 13 velkobank státní kontrola a 4. prosince téhož roku jsou tyto banky znárodněny. To mělo zároveň značný význam i pro zespolečenštění průmyslu, protože zákon stanovil, že do státního vlastnictví přecházejí i podniky, v nichž měly znárodňované banky více než 20% kapitálovou účast.[14)] Akcie bank byly prohlášeny za státní vlastnictví a jejich majitelé je museli buď odevzdat nebo vydat prohlášení o jejich zničení. Tímto zásahem se do státního vlastnictví dostává celkem 264 průmyslových podniků, tedy 60 % celkového průmyslového potenciálu země.

Po vítězství levicových sil ve volbách v srpnu 1947 byl proces zespolečenštění postupně dovršen. V únoru 1948 byl znárodněn bauxitový průmysl a v červenci majetek bývalé královské rodiny.Rozhodujícím zásahem však byl zákon z 26. března 1948, který postátnil veškeré podniky, jež kdykoli dosáhly počtu 100 zaměstnanců resp.i méně, byly-li významné pro celé národní hospodářství. Znárodnění se nedotýkalo podniků družstevních, ledaže i ty by měly celospolečenský význam.[15)] Ze znárodnění byl v této etapě vyňat majetek cizích státních příslušníků, pokud jej nabyli v souladu se zákony platnými do 20. 1. 1945, žili mimo území Maďarska a nakládali s ním v souladu s platnými předpisy. Tato výjimka však neplatila pro účastenské podniky,v nichž cizinci měli méně než 50%

---

12) K. K u.c h y n k a, Hospodářství Maďarska po druhé světové válce, str. 12, materiál ministerstva průmyslu.

13) B. T. I t v á n, Újjáépítes és ngaytökl elleni hare Magyarországon 1945-1948, str.22, Budapest 1962.

14) D. L. Z l a t o p o l s k i j, Gosudarstvennyj stroj Vengerskoj narodnoj respubliki, str.22, Moskva 1951.

15) Hospodárske dejiny socialistických krajín, str.292.

podíly.Znárodnění se podle stejných principů vztahovalo i na zahraniční obchod a pojištovnictví.[16)]

Přestože socialistický sektor se stával stále významnější (znárodnění v roce 1948 se např. dotklo kolem 600 podniků),[17)] byl v zemi stále ještě vlivný soukromý sektor, jehož existence v daném rozsahu se dostávala do rozporu se socialistickou cestou, kterou Maďarsko nastoupilo.

Důležitým mezníkem se v tomto smyslu stává přijetí ústavy Maďarské lidové republiky 18. srpna 1949. Ta stanovila, že ve výlučném státním vlastnictví jsou veškeré zdroje energie, nerostné bohatství, velké podniky, zahraniční obchod, velkoobchod, komunikace atd. a zároveň vyjádřila i preferenci družstevního vlastnictví před soukromým.[18)]

V zájmu úspěšného splnění pětiletého plánu bylo koncem roku 1949 přikročeno k ještě hlubším zásahům. 28.prosince byl přijat vládní výnos o znárodnění, v jehož úvodu se výslovně zdůrazňovalo, že důvodem nacionalizace je potřeba soustředit v rukách státu všechny základní výrobní prostředky, které je možno v zájmu splnění pětiletky použít k rozvoji těžkého průmyslu. Postátněny byly všechny průmyslové, dopravní a další podniky,v nichž počet zaměstnanců překročil kdykoli od 1.září 1949 deset resp. pět zaměstnanců. Zároveň bylo znárodněno i 60 velkých podniků,které náležely cizincům, a jichž se nedotkly dřívější znárodňovací předpisy (např. Shell Vacum Oil).[19)] Těmito opatřeními byl v zemi prakticky zlikvidován soukromokapitalistický sektor. V roce 1950 dával státní a družstevní sektor, který byl z působnosti výnosu z 28. 12.1949 výslovně vyňat, celých 97 % průmyslové produkce země. V soukromém sektoru fungovala prakticky jen drobná malovýroba a vliv cizího kapitálu vůbec nebyl.

Znárodnění bylo v Maďarsku provedeno vesměs za náhradu.Nacionalizační normy však konkrétní úpravu náhradového řízení neupravovaly a odkazovaly na speciální předpisy, k jejichž vydání však již nedošlo.[20)]

Vedle přímého vyvlastňování byl soukromý sektor omezován i cestou státní a dělnické kontroly. Již 15. února 1945 byla nařízením ministra průmyslu zřízena dělnická kontrola v soukromých podnicích, a to buď ve formě závodních výborů nebo důvěrníků; od června 1945 byly závodní výbory zřizovány i ve státních podnicích a jejich pravomoc ještě rozšířena. Měly právo zasahovat do otázek organizace práce, určovat podmínky práce, správa podniku jim byla povinna předkládat veškeré doku-

---

16) Istorija Vengrii v troch tomach (tom III), str.569-571, Moskva 1972.

17) S. F e n ď á k, Ústava Maďarskej ľudovej reoubliky, Právny obzor 9-10/48.

18) V. C. B a j k o v, cit. práce, str. 8.

19) Istorija Vengrii v troch tomach, str. 603.

20) A. N. I o d k o v s k i j, Nacionalizacija v evropejskich stranach narodnoj demokracii, str. 74, Moskva 1956.

kumenty atd. K řadě opatření bylo zapotřebí souhlasu závodního výboru,a to pod sankcí neplatnosti.[21)]

22. listopadu 1945 byl vydán vládní dekret o zřízení správy těžkého průmyslu,jíž bylo svěřeno řízení všech státních podniků v této oblasti. V polovině roku 1946 byl v zájmu boje s hospodářským rozvratem pod nátlakem komunistické strany vytvořen Výbor pro ceny a suroviny,který měl za úkol regulovat rozdělování surovin, zásob a stanovovat nové ceny. Dále byla prosazena kontrola plnění vládního programu v ekonomické oblasti prostřednictvím Hlavní ekonomické rady.[22)] Vládním nařízením 15 500/47 dostala Státní komise pro mzdy právo účastnit se při regulování mzdové politiky a kolektivních smluv.

V období narůstající převahy socialistických a demokratických sil se konal III. sjezd komunistické strany Maďarska (září-říjen 1946). Na základě jeho závěrů předložil koncem roku Ústřední výbor strany návrh tříletého plánu obnovy, který předpokládal likvidaci základních disproporcí v ekonomice země a vytvoření podkladů pro její industrializaci. Přijetí zákona o tříletce však narazilo na tak silný odpor reakce,která v té době měla ještě v Národním shromáždění většinu, že ke schválení návrhu došlo až 1. srpna 1947.[23)] Rozpracování plánu provedla Státní plánovací rada;kontrolou a koordinací při plnění jednotlivých úkolů byl pověřen Státní plánovací úřad. V nejdůležitějších podnicích byli zřízeni státní pověřenci pro plán, kteří podléhali přímo Státnímu plánovacímu úřadu.[24)] Za hlavní úkol plánu bylo označeno zajištění hospodářského a kulturního vzestupu země, upevnění demokratického řádu a zvýšení životní úrovně obyvatelstva.[25)]

***

Charakteristickým rysem bulharské předválečné ekonomiky byl poměrně silný státní sektor. Ve státním vlastnictví byla např.veškerá železniční doprava, zbrojní průmysl, téměř 62 % výroby elektrické energie atd. Významný podíl měla i výrobní družstva, která např. produkovala 18,7 % elektrické energie,29 % výroby dřeva, 84,3 % mléka atd. Státní a družstevní sektor disponoval téměř 83 % bankovních vkladů.[26)]

Po zářijovém povstání v roce 1944 dosáhly levicové síly na rozdíl od Maďarska prakticky ihned rozhodujících pozic v politicko-mocenských orgánech, takže předpoklady dalšího rozvoje socialistické revoluce zde

---

21) V. A. V i n o g r a d o v, Leninské pojetí dělnické kontroly, str. 154, Praha 1973.
22) Istorija Vengrii v troch tomach, str. 539-540.
23) Tamtéž, str. 557.
24) K. K u c h y n k a, cit. práce, str. 13.
25) Bulletin ústavu pro hospodářský a sociální výzkum 2/48.
26) S. R u s u n o v, Bolgarija na sovremenom etape ekonomičeskogo rozvitija, str. 22-23, Moskva 1973.

byly příznivější.V Bulharsku probíhala nacionalizace v několika etapách a stejně jako v Maďarsku došlo k jejímu dovršení až po přijetí ústavy z prosince 1947.

Bezprostředně po osvobození země byla přijata opatření, jimiž byla na majetek Němců uvalena státní správa. Dále byl zákonem 219/44 konfiskován majetek osob vinných účastí země ve válce na straně Osy. V prvním období přispělo k oslabení pozic buržoazie i konfiskování jejího majetku na základě zákona o potrestání fašistů lidovými soudy,jímž byla konfiskace stanovena jako jeden z trestů. Konečně je třeba uvést i opatření ze 17.října 1944 o povinnosti majitelů akcií tyto do jednoho měsíce zaregistrovat. Nesplnění povinnosti bylo i zde stíháno propadnutím akcií. Další konfiskace byly prováděny i na základě zákona o řízení cen a boji se spekulanty.[27)]

Proti buržoazii byl namířen též zákon O konfiskaci majetku získaného spekulací nebo jiným nezákonným způsobem z 5. dubna 1946.Zajímavým rysem tohoto zákona byla jeho retroaktivita,protože se vztahoval i na majetkové převody učiněné po 1. lednu 1935, pokud se tak stalo za tísnivé situace země nebo jedné ze smluvních stran.Protože pod působnost tohoto zákona spadly i dispozice s průmyslovými podniky,[28)] získal stát do svého vlastnictví 2 300 průmyslových podniků a majetek s nimi související.[29)]

Prvním znárodňovacím opatřením v užším smyslu byl zákon číslo 143 z 26.května 1946, jímž byl vytvořen státní monopol v pojišťovnictví a zároveň veškerý majetek soukromých pojišťoven přešel za náhradu na stát. V roce 1947 následovalo vytvoření státního monopolu na výrobu a distribuci tabáku, lihu, vína atp. Analogická opatření byla přijata i v naftovém průmyslu. Ve všech případech byla za znárodněné majetky poskytována náhrada ve formě dlouhodobých splátek.

Ačkoli do vydání ústavy se znárodnění ještě nedotklo všech rozhodujících odvětví průmyslové výroby (v roce 1947 produkoval státní sektor 16,6% a družstevní 8% výroby země), dostaly se soukromé podniky pod tak rozsáhlou kontrolu státu a orgánů pracujících, že buržoazie nemohla ohrozit socialistický vývoj země.

Hned po úspěšném zářijovém povstání vydal Národní výbor Vlastenecké fronty oběžník, který upravil činnost výrobních výborů v podnicích,které měly za úkol kontrolovat plnění plánu,bojovat proti spekulaci a bdít nad řádným využíváním surovin. Protože tyto orgány neměly nařizovací

---

27) O. O s t o i c z,N. S a m o k o w l i j e w, Specyfika rewolucji socialisticznej w Bulgarii, str.62, v Rewolucja i wlada ludowa w krajach europejskich 1944-1948, Warszawa 1972.

28) I. P. N e c o v, Stanovlenije i rozvitije diktatury proletariata v Bolgarii,str.160,v Obščeje i specifičeskoje v diktature proletariata, Moskva 1967.

29) Dějiny Bulharské komunistické strany, str. 197, Praha 1973.

pravomoc,[30] došlo v červnu 1945 k dohodě mezi Všeobecnými odbory pracujících a Svazem bulharských průmyslníků, na jejímž základě přešla kontrolní práva na odborové organizace.

Státní a dělnická kontrola byla dále rozvíjena v letech 1946 a 1947. Na základě zákona o zásobování a cenách dostalo ministerstvo obchodu a průmyslu právo stanovit jakost a množství výrobků, způsob jejich prodeje, výši cen, zisku, kontrolovat distribuci surovin a mohlo určovat výrobní programy podniků. Nedodržení příkazů ministerstva bylo posuzováno jako trestný čin. Od roku 1945 přešlo právo stanovit výši cen na Hlavní cenovou správu.[31]

Zákonem číslo 115 z roku 1945 byla zřízena Nejvyšší hospodářská rada, jako vrcholný orgán pro plánování.

V témže roce byly vypracovány plány pro jednotlivá odvětví globálně. V roce 1946 byla vyhláškou číslo 240 zřízena Ústřední státní kontrola nad všemi soukromokapitalistickými podniky (podrobnosti rozvedlo nařízení 107/47). Zákonem 265/47 bylo konečně stanoveno, že soukromé podniky mohou být zakládány a rušeny jen se souhlasem státu.[32]

Z hlediska rozvoje socialistické revoluce mělo značný význam přijetí dvouletého plánu obnovy dne 1.dubna 1947. Jeho hlavním úkolem bylo zajistit rekonstrukci válkou zničeného hospodářství a zvýšení úrovně výroby cestou industrializace, rozvoje energetické základny, odstraněním zaostalosti v dopravě atd.[33] Po úspěšném splnění dvouletky byl v roce 1948 přijat zákon o prvním pětiletém plánu, v jehož průběhu měly být položeny základy socialistické ekonomiky na bázi těžkého průmyslu a kolektivizovaného zemědělství.

Úplná nacionalizace průmyslu byla provedena až v prosinci 1947.4.12. 1947 přijalo Velké národní shromáždění novou ústavu lidově demokratického Bulharska, která stanovila v článku 7 za výlučné státní vlastnictví veškeré přírodní bohatství, přírodní zdroje energie, dopravu, komunikace, doly, rozhodující odvětví průmyslu atd.[34]

K provedení této části ústavy byl hned 24.prosince přijat zákon číslo 302 o znárodnění průmyslových a důlních podniků, jehož podrobnosti byly rozvedeny v Pravidlech pro užívání státního vlastnictví, které vydala vláda 5.února 1948.[35] Podle zákona číslo 302 byly znárodněny prakticky všechny významnější podniky, o čemž svědčí skutečnost, že účinností této normy přešly do státního vlastnictví celkem 93% výroby.[36]

---

30) V. A. V·i n o g r a d o v, cit. práce, str. 147.
31) O. O s t o i c z, N. S a m o k o w l i j e w, cit. práce, str.63.
32) V. E. T a b ž e r, Rozvitije graždanskogo prava v narodnoj respublike Bolgarii, str. 262, Moskva 1973.
33) Dějiny Bulharska, str. 294, Praha 1958.
34) Státní zřízení evropských socialistických zemí, str.453, Praha 1973.
35) A. N. I o d k o v s k i j, cit. práce, str. 94.
36) I. P. N e c o v, cit. práce, str. 161.

že znárodnění byla ovšem vyňata zařízení, která náležela družstvům a společenským organizacím.

26.prosince vyšel zákon o postátnění všech soukromých bank. Bankovnictví bylo prohlášeno za státní monopol a došlo ke zrušení akciových bank. Mimo státní sektor existovaly nadále jen družstevní (lidové) banky, které byly ovšem pod kontrolou Bulharské národní banky (k jejich zrušení došlo v roce 1951).

Ve smyslu článku 10 ústavy byla za znárodněný majetek poskytována náhrada ve formě dlouhodobých státních obligací. Náhrada však nepříslušela bývalým fašistům, kolaborantům, členům staré policie a podobným živlům.

***

V Rumunsku došlo podobně jako v Madarsku v období po osvobození země (srpen 1944) k ostrému třídnímu střetu, v němž socialistické a demokratické síly zvítězily již v březnu 1945.

Proces zespolečenštování průmyslu se v Rumunsku ubíral podobnou cestou jako v Bulharsku, protože i zde byl soukromý sektor zpočátku výrazněji ovlivňován cestou státní a dělnické kontroly a teprve po úplném vyřešení mocenské otázky a zakotvení výdobytků revoluce v ústavě z roku 1948 byly přijaty zákony o postátnění rozhodujících ekonomických zdrojů země.

K prvním vyvlastňovacím zásahům došlo již v průběhu srpnového povstání a prováděly je jednak ozbrojené vlastenecké oddíly, jednak tzv. občanské výbory ve městech, které konfiskovaly majetky spekulantů,kteří předražovali zboží, zatajovali zásoby atd.[37]

Značný význam měla též existence tzv. smíšených podniků. Šlo o továrny, které měly jako válečná kořist připadnout Sovětskému svazu, který se však po válce na jejich provozování pouze podílel společně s rumunskou vládou. Po vítězství levicových sil v březnu 1945 se změnil i charakter těchto podniků, které se v nových poměrech staly zárodkem státního socialistického vlastnictví.[38]

V prvním období byla též uvalena státní správa na podniky, které náležely občanům Německa a Itálie.

Komunistická strana Rumunska ve svých prvních poválečných programech sice vyhlásila požadavky znárodnění velkobank a průmyslových kartelů, ale v dalším období, v souvislosti s potřebou získat na svoji stranu

---

37) N. I. L e b e d e v, Borba za ustanovlenije narodnoj vlasti v Rumynii v period s 23. avgusta 1944 g. po 6. marta 1945 g., str. 132, v Novaja i novejšaja istorija Rumynii, Moskva 1963.

38) Obdobné podniky existovaly i v Bulharsku a Maďarsku. Kolem roku 1955 je vlády těchto zemí od SSSR vykoupily.

demokratickou část buržoazie v boji proti nejreakčnějším skupinám, nacionalizační program dočasně odvolala.[39]

Na druhou stranu však prosadily levicové síly vedené komunisty maximální podřízení soukromého podnikání celospolečenským zájmům. Již v listopadu 1944 si pracující několika velkých továren (např. Vulkan, Rumunsko-americká společnost, Kolumbia) vynutili právo kontroly nad výrobou. V továrně Vulkan byli dokonce prosazeni zástupci odborů do vedení podniku.[40]

K obratu došlo však až po nástupu vlády dr.Petra Grozy v březnu 1945. Již v květnu byl vydán zákon číslo 101 o stíhání hospodářské sabotáže a v průběhu roku 1945 další zákony, např. o regulaci cen a surovin, o povinnosti odevzdat na trh skryté zásoby, o regulaci mezd a občanské kontrole, která tím dostala rozsáhlá práva v boji s hospodářskou sabotáží.[41] V tomto období byl též proveden již dříve přijatý zákon o progresivním zdanění válečných zisků, na jehož základě byly postiženy zisky dosažené v době příprav a v průběhu války, a který nemohl být pro sabotáž vlády dříve skutečně uplatněn.[42]

Po parlamentních volbách v listopadu 1946 se dále upevnily pozice demokratických sil v zemi a proces omezování soukromého sektoru se dále prohloubil.

Do správních rad velkých podniků byli dosazeni zástupci státu, jejichž úkolem bylo kontrolovat,zda činnost podniku je v souladu s hospodářskou politikou státu.Konečně v prosinci 1946 dochází i k prvním znárodňovacím opatřením v užším smyslu. Zákonem číslo 298 z 20. prosince byla postátněna Národní banka Rumunska.Na stát přešly též veškeré akcie této banky, za něž byla ovšem poskytována náhrada. Přes jisté potíže, způsobené především snahou krále dosadit do vedení banky reakční živly, měl tento akt mimořádný význam zejména už proto, že na jeho základě získal stát možnost kontrolovat prostřednictvím úvěru prakticky celou ekonomiku země. Zároveň bylo cizincům zakázáno kupovat rumunské akcie.[43]

Významná opatření byla učiněna v první polovině roku 1947. Zákonem číslo 88 z 5. dubna bylo ministerstvo národního hospodářství reorganizováno na ministerstvo průmyslu, kterému byla svěřena kontrola nad vý-

---

39) Istorija Rumynii novogo i novejšego vremeni, str.283-287,Moskva 1964.

40) G. A p o s t o l, Profsojuzy Rumynskoj narodnoj respubliki v borbe za postrojenije socializma, str. 35, Moskva 1957.

41) V. I. L i n e c k i j, Poslevoennaja Rumynija, str. 9, Moskva 1947.

42) Dějiny Rumunska, str. 524, Praha 1957.

43) I. T. B e r d i, G. R a n k i, Revolucionyje preobrazovanija i konstrukcija ekonomičeskoj žizni v narodno demokratičeskich stranach v period meždu 1945-1949, str.151,v Očerki po novejšej istorii Vengrii, Kijev 1972.

robou i distribucí průmyslu a zemědělství v soukromém i státním sektoru. Jeho oprávnění zahrnovala např. i právo stanovit podmínky nákupu a prodeje výrobků, výši jejich cen atd. 25. května byly vytvořeny průmyslové správy, jako státní orgány pro koordinaci a řízení jednotlivých odvětví průmyslu. Současně s tím byly zrušeny kapitalistické kartely a trusty. V červnu jsou pak ve vládě přijaty návrhy komunistické strany na zřízení komise pro řízení národního hospodářství a stabilizaci měny, které byly vybaveny i kontrolními pravomocemi[44] (zákony 159 a 129).

K podkopání pozic buržoazie přispěla i měnová reformy, která byla podle návrhu komunistů provedena 15.srpna 1947. Mimo politického a ekonomického efektu - ukončení inflace a hospodářského chaosu - byla buržoazie postižena i přímo. Zákon o reformě totiž stanovil, že podnikatelé si mohou vyměnit maximálně částku rovnající se výši dvouměsíčního platu jejich zaměstnanců, kdežto zbytek propadl.[45] Důležité bylo i vládní nařízení o hospodářské kontrole z 15. června 1947. Jím bylo uloženo všem majitelům průmyslových podniků vést přesnou evidenci hospodářských prostředků a plnit nařízení státních orgánů v oblasti evidence. Příslušné kontrolní orgány byly zřízeny ve městech i okresech.[46]

V Rumunsku tedy až do vydání ústavy nedošlo naprosto k podstatným expropriačním zásahům a státní sektor byl v menšině.Kromě již zmíněného znárodnění Národní banky, převzala ještě vláda v prosinci 1947 do státního vlastnictví dvě největší naftové společnosti a to Astro Romána (30 % těžby země) a Unirea, které byly ovládány společností Royal Dutch Co. Zároveň však vzhledem k velmi intenzívní státní kontrole i účasti pracujících na správě a řízení soukromých podniků, nemohl soukromý kapitál již nijak podstatněji negativně ovlivňovat socialistický vývoj země.

13. dubna 1948 přijalo Velké Národní shromáždění novou ústavu Rumunské lidové republiky. Podle jejího 6. článku byly ve výhradním státním vlastnictví zejména zdroje energie, doprava, přírodní zdroje bohatství atd. Kromě toho mohly být podle 11. článku nacionalizovány banky, výrobní prostředky a pojišťovny, jestliže si toho vyžádaly celospolečenské zájmy.

K realizaci článku 11 ústavy došlo hned 11. června 1948, kdy byl vydán zákon č. 133. Jím byl znárodněn prakticky celý průmysl, bankovnictví, pojišťovnictví, doly a doprava, pokud ovšem již před vydáním tohoto zákona nebyly ve státním vlastnictví.Do celospolečenského vlast-

---

44) G. T u t u i, V. Z a h a r e s c u, Niektóre zagadnienia lidowodemokratycznej rewolucji w Rumuni, str.283-284, w Rewolucja i wladzaludowa...

45) Istorija Ruminii, str. 304.

46) V. A. V i n o g r a d o v, cit. práce, str. 157.

nictví tak přešlo 1 609 velkých a středních podniků a dále 10 soukromých železnic a 15 pojišťovacích společností.[47]

Zároveň s nacionalizací nejdůležitějších průmyslových odvětví byly postátněny i veškeré banky a na místo kapitalistického byl vytvořen socialistický úvěrový systém.[48] Stalo se tak zákonem z 13. srpna 1948.

Obdobně jako v jiných zemích byla i v Rumunsku poskytována za znárodněný majetek náhrada. Znárodňovací předpisy však vylučovaly poskytnutí náhrady osobám nepřátelským státnímu a společenskému zřízení, osobám, které se nelegálně zdržovaly za hranicemi státu atp.

Velmi záhy se přikročilo v Rumunsku k plánování. Již od druhého pololetí 1947 a na celý rok 1948 byl pro průmysl vyhlášen krátkodobý výrobní program, a to pro každé jeho odvětví zvláště.[49] 27. prosince 1948 schválilo Velké národní shromáždění první celohospodářský roční plán. Jeho hlavním úkolem bylo upevnit hospodářství země a zvýšit životní úroveň pracujících. Další roční plán byl přijat na rok 1950 s cílem připravit socialistickou industrializaci země.[50]

***

Požadavek ekonomických reforem v Polsku byl vytýčen již Červencovým manifestem Polského výboru národního osvobození (22.7.1944). Zde se mimo jiné výslovně stanovilo, že malé a střední podniky, které byly během okupace zabaveny Němci, budou navráceny původním vlastníkům a německý majetek bude konfiskován. Zároveň však i velké průmyslové, obchodní, bankovní a podobné majetky Poláků měly být převzaty pod národní správu.[51]

Ještě před vydáním příslušných právních norem byla tato ustanovení manifestu realizována revoluční cestou na osvobozených územích, kde dělníci přebírali do správy opuštěné majetky a zahajovali v podnicích výrobu.[52] K právnímu potvrzení těchto zásahů došlo dekretem z 2.března 1945 o opuštěném a odloženém majetku, jímž byl do státní správy převeden majetek, který jeho vlastník nebo zákonný zástupce opustil. Pokud však měl takový majetek důležitý význam pro stát, byl převáděn přímo do jeho vlastnictví. Další formou zespolečenštění byla konfiskace majetku, prováděná jako trestní opatření podle dekretu o potrestání fašistických hitlerovských zločinů z 31. srpna 1944.

---

47) Hospodárske dejiny socialistických krajín, str. 157.

48) A. A. U s p e n s k i j, Ekonomičeskaja istorija zarubežnych socialističeskich stran Evropy, str.159-160, Moskva 1971.

49) Plánování ekonomický zákon socialismu, str. 183, Praha 1949.

50) Dějiny Rumunska, str. 556.

51) Citováno podle N. K o ł o m e j c z y k, B. S y z d e k, cit. práce, str. 283-284.

52) R. H o f f m a n, Polsko včera a dnes, str. 18, Bratislava 1963.

Uvedené zásahy byly pro Polsko velmi důležité již jen proto, že během války utrpělo mimořádně vysoké materiální škody, ať již přímo válečnými operacemi, nebo rabováním okupantů. Jejich výše koncem okupace se rovnala pětinásobku ročního důchodu země z roku 1938. Prakticky dvě třetiny velkého a středního průmyslu byly zničeny nebo vyvezeny do Německa.[53]

Přestože tedy počátkem roku 1945 ještě nebyly vydány předpisy, které by přímo znárodňovaly, některou oblast hospodářství, stát již fakticky disponoval přibližně 3 000 podniky klíčového a středního významu.[54]

Velmi rychle se začala rozvíjet i státní a dělnická kontrola výroby. V únoru 1945 přijala Prozatímní vláda nařízení o výrobních radách, jejichž funkci vykonávaly odborové orgány. Rady měly právo kontrolovat prakticky celou činnost podniku a zároveň se i přímo účastnily na jeho řízení. K další úpravě došlo v červnu 1945 a na jejím základě byly rozšířeny kontrolní a řídící práva výrobních rad.[55]

Koncem roku 1945 došlo na jedné straně k převedení velkého množství výrobních prostředků do celospolečenské dispozice, což bylo navíc posíleno i opatřeními o státní správě a dělnické kontrole, ale na druhé straně se začaly ozývat požadavky po reprivatizaci velkých majetků. Proti těmto tendencím však vystoupily masy pracujících, které požadovaly urychlené zestátnění průmyslu. Typickým příkladem byla výzva Kongresu závodních svazů vládě, aby byl co nejrychleji vydán zákon o znárodnění.[56] Reakce byla nucena kapitulovat a 2. ledna 1946 byl předložen návrh zákona a hned následujícího dne byl plénem Zemské národní rady přijat zákon č. 3 (Dz.U.poz.17, ve znění zákona nr.17, poz.394, ročník 1946).[57]

Uvedeným zákonem byla znárodněna prakticky všechna rozhodující odvětví průmyslu,a to jednorázově a novela z prosince 1946 se již obsahové stránky příliš nedotýkala.

Znárodnění se vztahovalo jednak na majetek Němců, německého státu, občanů svobodného města Gdaňsk a obdobných nepřátelských subjektů, jednak i na majetek Poláků,a to v závislosti na velikosti podniků, množství jejich produkce a podobných ekonomických kritérií. U prvé skupiny šlo o úplnou nacionalizaci, která měla dokonce spíše povahu konfiskace a za znárodněný majetek se zásadně neposkytovala náhrada. V ostatních případech byla poskytována náhrada podle zásad uvedených v citovaném zákoně.

---

53) V. M e l i c h a r, Třicet let lidového Polska, Slovanský přehled 5/74.
54) J. K r ý l o v á, Polská lidová republika, str.22, Praha 1963.
55) V. A. V i n o g r a d o v, cit. práce, str. 152.
56) I. Kongres Związków Zawodowych, str.195, Warszawa 1946.
57) N. K o ł o m e j c z y k, B. S y z d e k,cit.práce,str.137-140.

Celkově stát získal do svého vlastnictví 83 % veškeré průmyslové výroby země.

Zákon číslo 9 z ledna 1946 se nevztahoval na banky, přesněji, dával vládě právo je postátnit jen z důležitých důvodů. K nacionalizaci bankovnictví došlo až zákonem z 25. října 1948.[58)]

K rozšíření státního sektoru přispěl i dekret o konfiskaci majetku z 22. října 1947 (Dz.U.nr.65, poz.309), který umožňoval soudům a komisi pro boj proti poškozování a defraudaci majetku konfiskovat ve stanovených případech včetně průmyslových podniků.

K plánovitému řízení národního hospodářství přešlo Polsko v roce 1947 vyhlášením tříletého plánu obnovy. Jeho úkolem bylo vedle obnovy válkou zničeného hospodářství zajistit i přípravu industrializace země, zvýšit úroveň zemědělství a přispět ke změnám v sociálně třídní struktuře společnosti.[59)] Na přípravě a realizaci plánu se podílela řada orgánů, z nichž je třeba se zmínit alespoň o Ústředním plánovacím úřadu (od roku 1949 Státní komise hospodářského plánování), dále to byl Nejvyšší kontrolní dvůr, který na základě zákona z 19. února 1947 byl oprávněn kontrolovat finanční a hospodářskou činnost státních hospodářských podniků, resp. i dalších institucí pokud mu byly ke kontrole přikázány. Spory mezi podniky, které prováděly plán, rozhodovala Státní hospodářská arbitráž,zřízená zákonem z 5. srpna 1949 (Dz.U.46,poz.340).

***

Rovněž Jugoslávie patřila k zemím, jejichž ekonomika byla válkou silně postižena.Celkové válečné škody dosáhly výše 46,9 miliard dolarů a průmysl byl zničen ze 64 %.[60)]

Průběh zespolečenštování byl v Jugoslávii značně ovlivněn i skutečností, že již v průběhu intenzívního národně osvobozovacího boje docházelo k ekonomickým reformám.V listopadu 1944 vydalo předsednictvo AVNOJ usnesení o konfiskaci a nucené správě. Konfiskace byla používána při vyvlastňování majetku Němců, Italů a kolaborantů, nucená správa uvalována na majetky, které se během války dostaly do rukou nových vlastníků a teprve po osvobození země mělo být rozhodnuto o jejich dalším osudu, jakož i na majetky příslušníků cizích států (neutrálních či spojeneckých). Těmito opatřeními dostal stát do své dispozice v polovině roku 1945 75,5 % veškerého průmyslu země.[61)]

---

58) I. P. G l u š k o, Polsko, Praha 1953; W. B a g i ń s k i, Nové polské ústavní právo, Právník 7/47.

59) H. M i n c, Budování základů socialismu v Polsku, Za trvalý mír, za lidovou demokracii 19.1.1949; též Z. L a n d a u, J. T o m a s z e w s k i, Hlavní etapy hospodářského rozvoje lidového Polska 1944-1973, Slovanský přehled 5/74.

60) Hospodárske dejiny socialistických krajín, str. 360.

61) Dějiny Jugoslávie, str.498, Praha 1970;L. B o h á č, SFRJ, str. 76, Praha 1968.

K oslabení ekonomických pozic buržoazie směřovaly i zákony z března 1945 o státní kontrole zahraničního obchodu a ze srpna 1945 o zrušení cizích koncesí na využívání nerostného bohatství. Konfiskace majetku byla též používána jako jeden z trestů v retribučním soudnictví.[62)]

Pokud jde o dělnickou kontrolu, byla upravena především zákonem o dělnických důvěrnících z 23. července 1945. Původně šlo o volené zástupce zaměstnanců,kteří měli za úkol jednak hájit jejich zájmy, jednak realizovat určité poradní funkce. 2. listopadu 1945 byl tento zákon novelizován a důvěrníkům se dostalo např. i právo kontrolovat i plnění plánu a zasahovat do organizace výroby.[63)]

Pro další vývoj země a její ekonomiky mělo zásadní význam vydání ústavy lidově demokratické Jugoslávie z 31. ledna 1946. Podle IV. kapitoly ústavy bylo za celonárodní majetek prohlášeno mimo jiné nerostné bohatství, železnice, komunikace atd. Podle článku 18 mohl být znárodněn i další majetek, pokud to vyžadovaly celospolečenské zájmy.[64)] Tyto ústavní zásady se staly podkladem pro vydání zákonů a znárodnění bankovnictví z října 1946 a o znárodnění soukromých průmyslových podniků a středních bank z prosince téhož roku. Prvním zákonem byly postátněny veškeré velkobanky,druhým všechny podniky s účastí zahraničního kapitálu a podniky celostátního či celorepublikového významu (těmito se rozuměly podniky, které již dříve byly řízeny ministerstvem průmyslu a ministerstvem hornictví, dále velkobanky, pojišťovny, velkoobchod, doprava, zasilatelství a dřevařský průmysl). Za znárodněný majetek byla poskytována náhrada ve formě státních dluhopisů.[65)]

V následujících letech byla nacionalizace provedena i u podniků místního významu, takže koncem roku 1947 tvořilo státní sektor 100 % podniků celostátního a 70 % místního významu. Konečně v dubnu 1948 byl postátněn i zahraniční obchod, který byl zároveň prohlášen za státní monopol.

Význam nacionalizace ocenil J. B. Tito na V. sjezdu strany,když prohlásil, že se stala prostředkem, který umožnil zemi přejít k plánovitému řízení hospodářství a vyhlášení pětiletého plánu industrializace a elektrifikace země.[66)]

Pokud jde o plánování, byl přijat na poslední čtvrtletí 1945 krátkodobý výrobní program a na rok 1946 orientační plán celého hospodář-

---

62) P. M o r a č a, O podstawowych cechach charakterystycznych Jugosłowianskiej wojny wyzwoleńczej, str.144, v Rewolucja i władza...
63) V. A. V i n o g r a d o v, cit. práce, str. 153-154.
64) J. M a r k o v, Ústava FLRJ z 31.1.1946, Verejné právo 9-10/46.
65) F.H e n d l,Znárodnění v Jugoslavii,Československý průmysl 6/47.
66) J. B. T i t o, Izbrannyje stati i reči, str. 196, Moskva 1973.

ství.[66a)] V roce 1947 bylo započato s plněním prvé pětiletky, jejímž úkolem bylo zabezpečit obnovu země a započít s její industrializací.

***

Počátek vývoje NDR byl více než kdekoliv jinde ovlivněn mimořádně silným hospodářským rozvratem, který byl důsledkem porážky nacistického Německa. Pracovní potenciál se snížil během války o 15 - 20 %,bylo zničeno 50 % městských obytných budov, 970 železničních mostů, 2/3 lokomotiv,60 % souprav osobních vlaků a strojní výroba dosahovala v roce 1945 jen 2,6 % předválečné úrovně.[67)] Navíc byla východní část Německa územím tradičně méně hospodářsky vyspělým s nižšími zásobami surovin atd. ve srovnání s západní částí Německa. Např. na předválečné produkci se východní část země podílela jen 2,7 % výroby černého uhlí, 5,4 % železné rudy a 7,7 % výroby oceli.[68)]

Na druhé straně zde však působily i příznivé skutečnosti, k nimž je třeba řadit především to, že okupační správu zde vykonával Sovětský svaz, dále poměrně velkou koncentraci proletariátu a chudých rolníků, možnost rychlé aktivizace pokrokových sil zejména komunistické strany atd.[69)]

V rámci realizace závěrů Postupimské konference začala sovětská okupační správa neprodleně realizovat požadavky potrestání válečných zločinců, demonopolizace a decentralizace ekonomiky země a demokratizace hospodářského života.[70)]

Rozkazy Sovětské okupační správy č. 124 a 126 z 30. a 31. října 1945 byl sekvestrován majetek nacistického státu,NSDAP, válečných zločinců a organizací nacistické strany. K uskutečnění sekvestrace byly vytvořeny zvláštní orgány složené z členů demokratických stran, v čele s Ústředním výborem. Sekvestry byly předávány do tzv. poručenství (Treuhandschaft), které vykonávaly jednotliví němečtí občané, a to pod kontrolou místních mocenských orgánů.

Prakticky tak byly zlikvidovány imperialistické monopoly, které patřily k hlavním oporám nacistického režimu. O dalším osudu těchto majetků si měl lid Německa rozhodnout sám.

V létě 1946 se konala ve všech zemích sovětské okupační zóny lidová hlasování, která měla stanovit, jak bude naloženo se sekvestrovanými podniky. První referendum proběhlo 30. června v Sasku, kde rozhodující

66a) L. F. K a r i n a, Ju. K n j a z e v, L. V. G j a g u n e n k o, Ekonomika Jugoslavii, str. 12, Moskva 1966.

67) K.H. S c h ö n e n b u r g, Staat und Recht in der Geschichte der DDR, Berlin 1974.

68) E. A p e l, Osnovnaja ekonomičeskaja zadača GDR, Problemy mira i socializma 6/60.

69) S. D o e r n b e r g, cit. práce, str. 15-22.

70) Germanskaja demokratičeskaja respublika, str.11, Moskva 1974.

většina (77,7 %) se vyslovila pro to, aby majetek uvedených subjektů byl konfiskován a předán do lidového vlastnictví (Volkseigentum). Téhož dne byl též vydán saský zemský zákon,jímž byly výsledky referenda právně sankcionovány.

Obdobné zákony byly vydány 24. července v Durinsku, 5. srpna v Brandenbursku a 16. srpna v Meklenbursku. Celkově bylo konfiskováno 9 281 podniků, z čehož byla téměř třetina velkých a středních.[71] Konfiskace průmyslových podniků byla záhy doplněna zespolečenštěním bankovnictví. Ještě v roce 1945 byly na místo zlikvidovaných bank nacistického Německa zřízeny banky jednotlivých zemí a Berlínská městská banka. Zákony z let 1947 a 1948 bylo stanoveno, že veškerý majetek zrušených bank a spořitelen přechází do vlastnictví příslušné země.

U konfiskovaných průmyslových podniků byla náhrada úplně vyloučena, v bankovnictví mohla být výjimečně poskytována,a to v případě, kdyby jejím nepřiznáním utrpěl vážnou újmu antifašista.

Konfiskace bylo použito ve východním Německu resp. v NDR několikrát i v dalších letech, ale vždy jen jako trestního opatření na základě zvláštního soudního výroku a nikoliv již podle obecně platných právních aktů.

Od roku 1947 se přechází k znárodňování.V květnu a v červnu byly postupně ve všech zemích sovětské okupační zóny vydány zákony, jimiž byl do všelidového vlastnictví převeden rozhodující průmyslový potenciál. Za znárodnění byla poskytována náhrada, pokud se nejednalo o majetek osob, které podléhaly konfiskaci.

Zvláštností zespolečenštování v NDR byla skutečnost, že až do roku 1949 neexistoval suverénní stát, takže nemohlo ani dojít ke konstituování státního vlastnictví.Zpočátku byl proto majetek předáván do vlastnictví jednotlivých zemí, v březnu 1948 došlo rozkazy Sovětské okupační správy č. 64 a 76 k vytvoření celospolečenského vlastnictví a po vyhlášení NDR konečně i státního společenského vlastnictví.[72]

Sovětská okupační správa též umožnila urychlené vytvoření dělnické kontroly. Již v létě 1945 byly zvoleny výrobní rady dělníků a zaměstnanců závodů, které se na rozdíl od Výmarské republiky neomezily jen na sociální otázky, ale podílely se i na ochraně majetku závodů před rozkrádáním, očistě od nacistů, reorganizaci výroby atd.

V září 1945 se sešla konference výrobních rad a na základě jejího usnesení se dělnickým radám dostalo značných kontrolních pravomocí při řešení všech otázkách výroby i řízení podniku. Své funkce vykoná-

---

71) W. M u s s e l r, Die volkseigenen Betriebe, str. 14,Berlin1948.
72) A. N. I o d k o v s k i j, cit. práce, str. 52-53.

valy ve státních i soukromých podnicích až do roku 1948,kdy jejich kompetence přešla na odbory.[73)]

Dalším důležitým opatřením bylo plánovité řízení hospodářství. Jak řekl W. Ulbricht,[74)] začalo hospodářské plánování již v r. 1945 a to výrobními příkazy pro nejdůležitější podniky a jednotlivá odvětví hospodářství. Dále následovaly plány hmotného zásobování průmyslových odvětví, po nich čtvrtletní a od druhého pololetí 1948 pololetní plány. V červenci 1948 předložilo předsednictvo SED návrh dvouletého plánu obnovy.

Současně došlo k rozvoji státní a hospodářské kontroly. Nejdůležitějším orgánem se zde stala Německá hospodářská komise, na níž byla nařízením č. 32 z roku 1947 přenesena pravomoc i odpovědnost za administrativní i legislativní činnost při hospodářské výstavbě Německa.Právní akty Německé hospodářské komise se staly závaznými pro všechny instituce, fyzické i právnické osoby, které náležely do sovětského okupačního pásma a plnily zde jakoukoli hospodářskou činnost.[75)] Při této komisi byla dále zřízena Ústřední hospodářská komise, která měla za úkol kontrolovat veškerý hospodářský život země. Lidové kontrolní výbory byly vytvořeny v obcích a okresech.

V roce 1949 byl vyhlášen dvouletý plán obnovy země. Po jeho úspěšném splnění přešla Německá demokratická republiky v roce 1951 k realizaci prvé pětiletky.

Výsledky revoluce byly zahrnuty v ústavě NDR z roku 1949.[76)] Zde je třeba upozornit zejména na článek 23, který umožňoval omezení a vyvlastnění majetku k blahu celku, článek 24 o konfiskaci majetku válečných zločinců a článek 25 o znárodnění klíčového průmyslu.

Poznámka

K základní dostupné literatuře v této oblasti náleží: A. N. I o d k o v s k i j, Nacionalizacija v evropejskich stranach narodnoj demokracii, Moskva 1956; G. P. M u r a š k o v á, Socializace výrobních prostředků ve střední a jihovýchodní Evropě v letech 1945-1948, Československý časopis historický 1/75; V. A. V i n o g r a d o v, Leninské pojetí dělnické kontroly, Praha 1973; L. S. J a g o d o v s k i j, Narodnyj front v evropejskich stranach socialisma, Moskva 1968; Hospodár-

---

73) S. D o e r n b e r g, cit.práce, str.64-65;V. A. V i n o g r a d o v, cit. práce, str. 158-159.

74) W. U l b r i c h t, Hospodářská a sociální výstavba Německé demokratické republiky,z referátu na III. sjezdu SED, str.197, Praha 1952.

75) Tamtéž, referát na I. konferenci SED, str. 17-18.

76) J . H o u s e r, Ústavní vývoj NDR, Právník 6/73.

ske dejiny socialistických krajín, Bratislava 1972; A. A. U s p e n s k i j, Ekonomičeskaja istorija zarubežnych socialističeskich stran Evropy, Moskva 1971; P. P e š k a, Ústavy lidově demokratických zemí, Praha 1954; Rewolucja i wladza lidowa w krajach europejskich, Warszawa 1972, N. K o l o m e j c z y k, Rewolucje ludowe w Europie 1939-1948, Warszawa 1973.

ZUM PROZESS DER NATIONALISIERUNG DER INDUSTRIE DER LÄNDER MITTEL-UND SÜDOSTEUROPAS IN DEN JAHREN 1944-1949

Pavel Mates

Zusammenfassung

Der Zweite Weltkrieg brachte in seinen Konsequenzen nicht nur grundsätzliche Veränderungen in den völkerrechtlichen Beziehungen, sondern auch wichtige Verschiebungen in den internen Verhältnissen aller Länder Mittel- und Südosteuropas mit sich. Der nationale Befreiungskampf hatte durchweg nationale und demokratische Revolutionen zur Folge, die in allen Sphären des politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Lebens verliefen.

Alle diese Tatsachen fanden ihren Niederschlag in Massnahmen, die in der Übergangsperiode in allen untersuchten Ländern getroffen wurden. Es handelte sich um drei Gruppen von Eingriffen: 1. Nationalverwaltung und Konfiskation der Vermögen der Okkupanten und inländischen Kollaborateure; 2. Verstaatlichung der Industrie; 3. staatliche Lenkung und Kontrolle und Arbeiterkontrolle.

Alle angeführten Massnahmen wurden durchweg etappenweise verwirklicht, wobei sich die einzelnen Formen überlagerten und in die Verstaatlichung der wichtigsten Produktionsmittel und des Bankenwesens einmündeten. Endergebnis dieser Etappe der Revolution war die völlige Vergesellschaftlichung aller wichtigsten Produktionsmittel; im Privateigentum verblieb nur die wirtschaftlich unbedeutende Produktion und die Kleinproduktion.

Die Intensität und die Raschheit, womit man in jedem einzelnen Land diese Massnahmen in Angriff nahm, war ein Reflex der Entwicklungsstufe der Revolution, bzw. signalisierte ihren Übergang in eine sozialistische Revolution.

Der gesamte Prozess der Vergesellschaftlichung der Industrie in den Ländern Mittel- und Südosteuropas beweist zugleich das Vorhandensein gemeinsamer und allgemeiner Elemente der Entwicklung der sozialistischen Revolution.

NORMATIVNÍ TEORIE V HISTORICKÉM KONTEXTU BURŽOAZNÍHO PRÁVNÍHO MYŠLENÍ

Lubomír Kubů

I.

Když František Weyr ve svém článku "Hans Kelsen" uveřejněném v roce 1932 v Časopise pro státní a právní vědu podává povšechnou charakteristiku stavu buržoazní právní vědy konce 19. a počátku 20.století, pak jeho historickoprávní úvaha vyúsťuje v neutěšený obraz,v jakousi fin de siècle jurisprudence. Autor s neskrývaným odsudkem podrobuje kritice historickoprávní, sociologické,srovnávací a praktickopolitické tendence v buržoazních právních směrech, které zahrnuje pod společný - poněkud vágní - název, tradiční nebo panující právní nauky. Autorovy nepříznĕ není samozřejmě ušetřena ani volnoprávní a zájmová jurisprudence.

Stejně neutěšeně popisuje stav v buržoazní právní vědě i Vladimír Kubeš. I on shledává, že situace vytvořená v právní vědě prudkým útokem právního modernismu (kam zahrnuje volnoprávní školu, sociologickou a pozdější zájmovou jurisprudenci) proti panující doktríně, byla velmi nepříznivá.

Oba autoři směřují teoreticky a ideologicky k předsevzatému závěru, ukázat, že to byla normativní teorie (ryzí nauka právní), která znamenala výrazný - ba podle obou autorů - převratný obrat v dosavadním právním myšlení, což Weyr v citovaném článku vyjadřuje slovy, že tuto nauku, kterou má za naprosto nerozbornou, považuje současně za nejdůležitější zjev, který se dosud vyskytl v dějinách právních věd.[1] Nebo, jak uvádí Kubeš, že "bylo opravdu na čase, aby někdo vystoupil s novým učením, které by šlo jak proti jurisprudenci XIX. stol., tak i proti škole volnoprávní a sociologické, které by dovedlo nejen kriticky vyvrátit základy dosavadní pravovědy, nýbrž i vybudovat základy nové."[2]

A tímto někým, resp. něčím novým je, jak nás oba autoři ujistili - ryzí nauka právní.

---

1) Fr. W e y r, Hans K e l s e n, Časopis pro právní a státní vědu, roč. XV. 1932, str. 9.

2) Str. 4 nepublikované práce Vl. Kubeše o právní filozofii brněnské školy, Knihovna právnické fakulty UJEP Brno.

Co představitelé ryzí nauky právní dosavadní právní vědě vytýkali, je především absence jakékoliv noetiky a metodologie, což shledává Weyr v nedostatku jednotné poznávací soustavy, v metodologickém synkretismu dosavadní jurisprudence a v nedůsledné konstrukci právních pojmů.Všechny tyto nedostatky podle teoretiků normativní teorie je třeba přičíst na vrub protifilozofickým tendencím tradiční právní vědy. Proto,měla-li ryzí nauka právní vymanit dosavadní právní myšlení z oné "rezignace právní vědy,která vedla ve svých důsledcích - namnoze jistě nevědomky - k přímé abdikaci její ve prospěch praxe",[3] resp. přesněji:měla-li konstruovat skutečnou vědecky fundovanou právní vědu, musela hledat pevný bod - opřít se o filozofické východisko a to, jak je přesvědčena, nalézá v kritickém idealismu Kantově.

Jestliže bychom brali vývoj právního myšlení mimo souvislost s vývojem ostatních forem společenského vědomí, pak by se mohlo zdát, že ono zdůraznění filozofického přístupu k právnímu fenoménu v buržoazním právním myšlení na počátku 20.století je do jisté míry vskutku výjimečné. Avšak už jen zevrubnější pohled na historii oněch let ukazuje, že zde - v případě právní vědy - hledání a nalezení Kanta i pro jurisprudenci není ničím jiným než historicky opožděnou analogií hesla "zpět ke Kantovi", kterou prošla filozofie ve své novokantovské podobě zhruba v poslední třetině 19. století.

Jeden z nejvýznamnějších vykladačů ryzí nauky právní, buržoazní teoretik Ebenstein, když chce seznámit čtenáře svého díla "The Pure Theory of Law" z roku 1946 s teoretickými základy ryzí nauky právní, obrací se v úvodní části své práce k exkurzu do historie společenského myšlení 19.století, aby na něm (a pouze na něm) projektoval teoretické a filozofické základy a východiska ryzí nauky právní. Podle Ebensteina střed 19. století je obdobím, poznamenaným výrazným odklonem od filozofických spekulací. Příčiny autor shledává v tom, že pronikavý pokrok a úspěchy speciálních věd doslova absorbovaly všechnu spekulativní energii lidského intelektu. Věda omezovala filozofii jak ve sféře přírodních tak i kulturních věd. Onen bouřlivý rozvoj vědeckých výbojů a objevů trvá do poslední třetiny 19. století, kdy takto vědou dobyty svět se konzoliduje, čímž se současně vytvářejí předpoklady pro to, aby se člověk opět obrátil k teoretické spekulaci, jež by mu zprostředkovala pevný základ pro nový světový názor. Hnutí bojující podle slov autora proti "the poverty of philosophy" vyrůstalo z Kanta,když Hegelovy a Schellingovy koncepce se ukázaly být pro další filozofickou orientaci neplodné, a to v podobě, kterou mu dalo novokantovství. Kant byl vhodným východiskem především ze dvou důvodů: aplikace Kantovy teorie poznání

---

3) Viz cit. článek v pozn. 1, str. 8.

na poznání přírodních věd v žádném případě nehrozila nebezpečím intervence do profesionální sféry činnosti vědců v přírodních vědách a dále byl Kant zajímavý tím, že v jeho filozofickém systému absentovaly ony metafysické aspekty,na něž tak nevraživě pohlížela dosavadní pozitivisticky zaměřená věda.

K podobným závěrům dospívá Kubeš ve svém díle "Právní filozofie XX. století". V závěrečné části úvodní kapitoly vyslovuje určitá zevšeobecnění, s kterými i když nemusíme zcela souhlasit, mohou se stát spolu s citovanými názory Weyra a Ebensteina vhodným východiskem pro konfrontaci marxistického a nemarxistického pojetí historie právních teorií.

II.

"Podíváme-li se na tyto směry s ptačí perspektivy, a to pod zorným úhlem filozofickým", říká Kubeš, "shledáme jednu skutečnost, která jest pro non-filozofa opravdu překvapující. Takřka všechny právněfilozofické směry 20. století, století to, kdy filozofie práva je teprve budována na skutečně vědeckém základě,jsou buď v přímé nebo alespoň nepřímé souvislosti s velkým kritickým dílem Emanuela Kanta."[4] A zde se autor "Právní filozofie XX. století" ke škodě čtenáře odmlčel a stejně jako Weyr a Ebenstein se omezuje a spokojuje s pouhým konstatováním o principiálním významu Kantova myšlení, aniž by dal odpověď,proč právě Kantův filozofický odkaz se mohl stát pro právní teorii, resp. právní filozofii tak přitažlivý.

Odpověď je nasnadě. Žádný z citovaných autorů vzhledem k buržoazní filozofické tradici, na níž se formuloval jejich teoretický profil, nezkoumá tyto společenské jevy historickým prismatem, který by odkryl jimi opomíjenou vědeckou skutečnost, že filozofické a právněfilozofické systémy jsou "sociálně podmíněným poznáním a současně i formulací světonázorových stanovisek tříd, jakož i výzvou k jednání". Princip historickofilozofické metodologie, "princip poznávací hodnoty historickofilozofického procesu a jeho sociálně ekonomické podmíněnosti, stranickosti dějin filozofie a jejich kontinuity", jím zůstává neznám.

Metafyzická absolutizace jedné ze stránek historickoteoretického vývoje na jedné straně, nedocenění ostatních aspektů společenského vývoje na druhé straně, nepochopení dialektiky závislosti vědomí individua, skupiny a třídy na celkovém vývoji společenského procesu způsobuje, že autoři nám předestřeli obraz právněteoretického myšlení konce 19. a počátku 20. století, který si nemůže reklamovat nárok, aby byl uznán za

---

4) Viz str.23, Vl. K u b e š, Právní filozofie XX.stol., Brno 1947.

vyčerpávající, tím méně za zcela vědecký,máme-li na mysli především Leninova slova,která - ač adresována filozofii - platí bezpochyby o všech formách společenského vědomí, když poznamenává: "... ale filozofie nemá být vyprávěním o tom, co se děje, nýbrž poznáním toho,co je v tom pravdivé.[5] Jinými slovy, jak správně uvádí sovětský filozof B. V. Bogdanov, nejadekvátnějším zobrazením historicko-filozofického vývoje tedy nemůže být popis vedle sebe stojících učení,z kontextu vytržený popis "čistého pohybu", problémů a kategorií, ale problémová a kategoriální analýza samotných filozofických učení v úzké souvislosti se sociálně historickou analýzou epochy, boje tříd, vývoje vědy a duchovního života společnosti a jejich odrazu v boji "linií" stran ve filozofii. Problémy a kategorie jsou oním ohniskem, kde se národní pojí s internacionálním a osobnost s celým světem, kde v sebe navzájem přecházejí ne vnějškově, ale podle vnitřní podstaty samotné filozofie.[6] Kdyby tedy úlohou vědy při zkoumání a vysvětlování vývoje forem společenského myšlení mělo být učiněno zadost pouhou faktografickou deskripcí, popisem skutečností, událostí a jevů, pak by bylo možno se spokojit s tím, co uvedení autoři jako vysvětlení pohybu právního myšlení na přelomu dvou století nabízejí a jako vědeckou explikaci prezentují.

III.

Marxistická teorie vycházejíc z odkazu myšlenek klasiků[7] staví před teorií vyšší a současně vědecky hlubší aspirace. Jí nejde pouze o to, podat společensky neproblematický, třídně bezkonfliktní, jedním slovem jednodimenzionální, pozitivisticky chápaný pohled na vývoj společenského myšlení, pohled uzavřený pouze do roviny myšlení a z procesu myšlení sebe sama vysvětlující, jak je tomu v tomto případě Weyrova, Kubešova a Ebensteinova pokusu o vysvětlení buržoazního právního myšlení epochy nastupujícího posledního stadia kapitalismu - imperialismu.

---

5) V. I. L e n in, Spisy, sv. 38, str. 169.

6) Leninismus a filozofické problémy současnosti, Praha Svoboda, 1972, str. 185.

7) "Neboť každé z těchto velikých dějinných období lidstva - otrokářské, feudální a kapitalistické - trvalo desítky a stovky staletí a zahrnuje takové množství politických forem, rozmanitých politických teorií, názorů a revolucí, že v celé této neobyčejné pestrosti a nesmírné rozmanitosti - zvlášť pokud jde o politické,filozofické a ostatní teorie buržoazních učenců a politiků - se vyznáme jen tehdy,jestliže se jako vodítka, jako základní nitě pevně přidržíme tohoto rozdělení společnosti na třídy,této změny ve formách třídního panství a budeme-li z tohoto hlediska zkoumat všechny společenské otázky: ekonomické, politické, duchovní, náboženské atd." V. I. L e n i n, Vybrané spisy,Praha, Svoboda, 1974, Swr 4. str. 532.

Teprve marxistická teorie resp. filozofie správně ukázala,[8] že v případě novokantovství (a totéž platí i o dalším vývoji pozitivismu v té podobě,kterou mu dal empiriokriticismus a který především na Kélsenovo pojetí ryzí nauky právní nezůstal bez vlivu)šlo o teoretický a ideologický střet a konfrontaci s materialismem, především s dialekticko-materialistickým světovým názorem,který od svého vzniku ve čtyřicátých letech minulého století znamenal revoluční převrat ve filozofickém myšlení, ale nejen to, - tento světový názor se stal pro buržoazii nebezpečnou vědeckou ideologií,neboť jejím nositelem se stává nová revoluční třída, třída proletariátu, která ji začala využívat jako účinného nástroje k dosažení své společenské emancipace.

Buržoazní myšlení musí proto hledat nové účinnější ideologické a teoretické prostředky, které by ospravedlňovaly nejen její panství, ale které by současně zprostředkovaly víru v historickou trvalost buržoazního společenského statu quo. Proto jedním z takových východisek jsou ony "návraty" - mezi nimi návrat ke Kantovi. Ovšem při vším epigonství a eklekticismu nelze pustit ze zřetele, jak bylo zdůrazněno v marxistické literatuře, že společenská situace druhé poloviny 19.století klade v důsledku výrazné akcelerace společensko-ekonomického vývoje, provázeného zostřením třídního boje nové problémy a otázky,které samozřejmě musí alespoň do jisté míry být nově zodpovězeny nebo staré odpovědi nově přeformulovány.

Tuto úlohu mohlo a také splnilo novokantovství jak marburské, tak i bádenské školy. Prvá se konstituovala jako zcela idealistická filozofie, když ze svého systému vyloučila jakákoliv rezidua materialismu,vyloučením Kantovy "věci o sobě". Současně využitím některých moderních tendencí ve vědě,aspirujíc na to, být skutečnou vědeckou filozofií, tj. vědeckou nejen co do metody filozofie, ale i filozofií vědy samé, ohraničila se pouze logickými a gnoseologickými aspekty. I když druhá škola - bádenská -věnovala značnou pozornost společenským vědám ve snaze traktovat je nověji z hlediska filozofického idealismu,nelze ani význam marburské školy, máme-li na zřeteli právě ryzí nauku právní pro společenské vědy a tedy i právní vědu považovat za zanedbatelný. Dostatečným důkazem je Cohenovo pojetí etiky, které jak poznamenává sovětský filozof V. F. Asmus zdůvodňuje pojem i učení tak zvaného etického socialismu, teorie, která zbavuje socialismus jakéhokoliv společensko-ekonomického obsahu a odsuzuje jej k iluzorní nikdy neuskutečnitelné ideji. Týž sovětský teoretik v této souvislosti správně upozorňuje, že teorie etického socialismu se stala přijatelnou a perspektivní pro teoretiky a praktiky oportunistického směru v německé sociální demokracii

---

8) Viz "Sovremennaja Buržuaznaja filosofija," Izdatělstvo moskovskogo universitěta 1972, str. 26 a násl.

tím, že přiznávala nezbytnost socialismu slovy, v teoretických diskusích,ale zbavovala učení o socialismu jeho revolučního obsahu a náboje.[9]

Totéž platí o hypertrofovaném zdůraznění významu státu v buržoazní společnosti, která má své historické kořeny v ideologickém boji mladé německé buržoazie proti feudální zvůli a současně - ve společenské rovině - v rostoucí úloze pruského státu v průběhu 19. století.Jestliže pro Kanta je stát ochráncem a protektorem práva a Fichte mu přiznává i některé ekonomickosociální úlohy, pak v Hegelově koncepci je stát představován v oné exaltované podobě racionálního ideálu, onoho skutečného duchovního prvku civilizace, státu jako zbožněného ideálu, který podmínil vznik německé pozitivistické tradice Rechtsstaatu, zprostředkované nemalou měrou i marburskou školou,především Cohenem. Jestliže však Kantovo, Fichtovo a Heglovo pojetí státu je z hlediska zájmů rozvíjející se německé buržoazie pochopitelné, pak totéž Cohenovo pojetí v období vstupu kapitalismu do období imperialismu je nejen ideologickým anachronismem, ale současně nebezpečným ideologickým instrumentem v rukou oportunismu v dělnickém hnutí, namířeným proti základní ideji vědeckého socialismu - myšlence sociální revoluce a revolučního nahražení buržoazního státu státem diktatury proletariátu. A v těchto intencích,konzervujících buržoazní stát myslí a formulují svou teorii i tvůrci ryzí nauky právní Kelsen a Weyr, bez ohledu na Kubešem zdůrazňovaný rozdíl mezi filozofickými východisky Kelsena a Weyra.[10]

Výsledek u obou je týž - apologetika buržoazního státu a jeho vůle jako formálního pramene práv.

Nicméně ideologická a teoretická úloha novokantovství a pozitivizmu jako druhého teoretického základu normativní teorie a tím i ryzí nauky právní samé, byla a je - jak ani jinak nemůže být - historicky omezena. I jejich vznik,existence a konečně úpadek jejich vlivu přesvědčivě ukazují, že představa, že ideová myšlenková konstrukce, jež by žila izolována od reálného života a zejména od společenskopolitického života, nemůže být ničím než iluzí. Víra v jistotu, soběstačnost, které byly tak charakteristické pro tyto teorie, je totiž otřesena, jakmile je otřesena sama stávající rovnováha společenských sil,když se společnost dostane na práh sociální revoluce. A právě takovým obdobím byl konec 19.století a počátek 20.století. Proto lze přisvědčit německému marxistickému filozofu W. Heisemu: "Deshalb ist dieser Positivismus neukantianischer oder Machistischer Prägung der philosophische Ausdruck der wirklichen Klassenhaltung, ist die typische Philosophie der Bourgeosie einer bestimmten Epoche und Lage. Diese sind dadurch gekennzeichnet, dass die Bourgeoisie nicht mehr revolutionär ist,aber noch nicht durch den Klas-

---

9) Srov. V. I. L e n i n, Spisy, sv. 15, str. 29.
10) V. K u b e š, Právní filozofie XX. stol., str. 57.

senkampf des Proletariats und den imperialistischen Kampf um die Weltherrschaft, somit durch die Zuspitzung der Widersprüche gezwungen ist zur Herausbildung aktiver Herrschafts- und Aggressionskonzeptionen. Dabei ist der entscheidende Widerspruch der Klassenantegonismus. Solange dieser Zwang nicht besteht - und er entsteht bald -, genügt die Beruhigung bei dem Vertrauen in die Macht des Faktischen, "Gegebenen", in die vorhandene Gesamtbewegung, in das unmittelbar praktisch Vorhandene und seine Bewegung, genügt die "kritische"abwehrende Sicherung gegen Störungsfaktoren."[11)]

Tato Heiseho správná myšlenka může být současně i východiskem pro vysvětlení dominující úlohy pozitivisticky orientované právní teorie, ať už v její sociologické či analytické interpretaci, která ovládala buržoazní myšlení ve střední Evropě nejen před první světovou válkou, ale která byla rozhodující i v buržoazním Československu. Oba tyto směry přes významný gnoseologický rozdíl spočívající v tom, že u právního pozitivismu jde o cognitio ex datis, zatímco právního normativismu o cognitio ex principiis[12)] mají jedno společné: už vzpomenutý buržoazní stát, v němž sice ono "das allegemeine Rechtsbewusstsein" je materiálním pramenem práva, ale formálním pramenem je vůle státu, kterou jedině je onen materiální pramen jako právo zprostředkován.

I přes optimistickou víru Kelsenovu a Weyrovu, že v ryzí nauce právní jsou dány neotřesitelné základy teorie každého skutečného i možného práva, neunikla ani ona osudu všech filozofických, resp. právněfilozofických myšlení, osudu daného, jak poznamenává sovětský teoretik Bogomolov tím,že i ony mají dvojakou rozpornou povahu. Na jedné straně jsou relativně stálé, uzavřené a podobně jako umělecká díla jsou do jisté míry neopakovatelnými individuálními výtvory a zároveň vyjadřujíce sociální, třídní, individuální pohled na svět jsou historicky neustále vystřídávány novými učeními a jako takové mizí ze scény. Tak je tomu i s normativní teorií.

Druhá polovina 20. století v důsledku rozhodných společensko-ekonomických a politických změn ve světě znamená současně i pokles významu normativní teorie. Jestliže některé její principy,pojmy tvoří integrální součást současné buržoazní jurisprudence, především v její dogmatické rovině, v pojmovém aparátě, pak z ideologické stránky, ona sama, - sama o sobě - se jako nástroj konfrontace s marxismem resp. marxistickou teorií práva v podstatě vyčerpala. Její juristickou exkluzivnost i z hlediska buržoazní právní ideologie bylo možno připustit ještě v prvních desetiletích 20. století. Avšak v druhé polovině tohoto století, kdy pouhý pohled na mapu světa dává výmluvnou odpověd na rozlože-

---

11) W. H e i s e, Aufbruch in die Illusion, Berlin 1964, str.122.
12) W. E b e n s t e i n, The Pure Theory of Law, 1945, str. 36.

ní společenských a politických sil je i pro buržoazní právní ideologii její juristický lartpourlartismus nežádoucím handicapem.Buržoazní ideologie ve svém střetu s marxismem potřebuje výrazněji profilovanou teorii, než jakou je normativní teorie ve své tradiční podobě.Tato skutečnost má své důsledky především ve dvou směrech. Autor ryzí nauky právní musí vystoupit ze své ideologické anonymity a neutrality a pokud mu k tomu nemůže posloužit jeho teorie,pak musí nabídnout své jméno a svou vědeckou prestiž v konfrontaci s marxismem. Tak to alespoň učinil Kelsen svými dvěma díly: "The Political Theory of Bolshevism" z roku 1949 a "The Communist Theory of Law" z roku 1955. A dále. Dosud polemicky vyhraněný charakter teorie, nesnášenlivý tón argumentace se změkčuje, stává se formálně i věcně smiřlivější (Kelsenův poměr k sociologii práva) a (i když ve větší míře u epigonů či interpretů ryzí nauky právní než u autora samého) hledají se a nalézají styčné plochy s jinými teoriemi nebo, což je charakteristický rys moderní buržoazní právní filozofie a teorie vůbec, činí se pokusy integrovat normativní teorii s jinými myšlenkovými proudy, jak je tomu například v Hartově koncepci, či v Kubešově pokusu o vybudování normativní teorie na syntéze transcendentální metody a kritické ontologie. Téměř všechny tyto pokusy se dějí ve snaze adaptovat ryzí nauku právní na novou společenskou situaci,tak, aby byla "up to date" změněných ideologických potřeb,jimž ve své původní podobě už nemůže odpovídat, pro něž už není adekvátním ideologickým výrazem.

IV.

Právní normativismus je chápán jako spojení pozitivismu a novokantovství.[13] Z těchto dvou stránek byla především novokantovství věnována pozornost; pokud jde o prvou stránku, zdůrazňoval se vztah ryzí nauky právní k právnímu pozitivismu 19.století, v jehož druhé polovině měla tato teorie postavení bezpochyby dominující. Nelze popřít, že právě druhá polovina 19. století je charakterizována výrazným nástupem pozitivismu, a to nejen ve společenských vědách. Úspěchy pozitivismu jsou zprostředkovány výsledky přírodních věd, jež budovány na experimentálním pozorování jevů a faktů a indukci, pohlížejí nevraživě a kriticky na všechny spekulativní filozofické koncepce a tak svým pozitivistickým postojem činí společenským vědám a tedy i právní vědě ultimativní vý-

13) Viz V.A. T u m a n o v, Buržuaznaja pravovaja ideologija,Moskva 1971, str. 214.

zvu: užít těchže metodologických postupů, chce-li právní věda ospravedlnit svou existenci jako věda a současně nemá-li pozbýt vědeckou prestiž v soutěži s exaktními vědami.

Zdůrazníme-li ve výměru pozitivisticky orientovaných právních teorií především onen zásadní rozdíl mezi právem jaké je a právem jaké má být, pak nevystačíme jenom s odkazem na tento vztah, neboť jak správně připomíná V. Knapp (byť by šlo o výrok učiněný v jiné souvislosti) právní normativismus je v mnoha směrech antipodem právního pozitivismu 19.století.[14] To nás nutí,abychom hledali rudimenty právního pozitivismu nikoliv jenom v jeho kontinentální podobě druhé poloviny 19. století, ale v širším historickém kontextu, jenž by nám umožnil v syntetičtější podobě vyjádřit ideovou kontinuitu pozitivistické orientace v buržoazním právním myšlení až do jeho nejkonsistentnější současné podoby v ryzí nauce právní.

Ve vztahu k ryzí nauce právní je tato skutečnost o to výraznější, uvážíme-li, že těžiště normativní teorie po Kelsenově odchodu do Spojených států bylo přeneseno do prostředí, jehož sociální, politické a ideologické podmínky se podstatně lišily od onoho kontinentálního milieu,v němž vznikla a dále, že jeho teorie byla v tomto novém prostředí konfrontována s právněteoretickým myšlením, které je velmi silně poznamenáno pozitivistickou tradicí. To všechno proto vede k tomu, projektovat ryzí nauku právní v širších historických a teoretických dimenzích a především situovat ryzí nauku právní do vztahu nejen s pozitivismem v jeho kontinentální podobě, ale zvláště s analytickou jurisprudencí a jejími historickými pozitivistickými zdroji v myšlení Hobbesově,Humově a autorů rozkazní teorie.

Situovat normativní teorii do kontextu buržoazního právního myšlení znamená hledat ony afinity v historické, event.systémové rovině jednotlivých buržoazních teorií, které dávají uspokojivou odpověd na to, co je jejich tertium comparationis. Takovým pořádajícím činitelem, "společným jmenovatelem", (odhlédneme-li v této souvislosti od společensko-ekonomických podmínek), může bezpochyby být pozitivistická orientace těchto směrů. Přes značnou frekventovanost slov "pozitivismus", "pozitivistická orientace" v jejich používání,postrádají tyto pojmy z nedostatku konvence všeobecně uznávaný obsah, pro což jistě není třeba uvádět důkazy. Protože ujasnění obsahu těchto pojmů má význam především z metodologického hlediska, pokusím se vymezit, co jimi rozumím.

---

14) Viz V. K n a p p, Filosofické problémy socialistického práva, Praha 1967, str. 166.

Pozitivistickou nebo lépe pozitivisticky orientovanou právní teorií rozumím vyhlašovanou rezignaci té, které teorie na pokusy transcendovat nadpřirozenou ideu práva empirické realitě, za kterou se považuje stanovené nebo "positum" právo nějaké sociální komunity, koneckonců státu. Znamená to - z hlediska historické konfrontace s dosavadními teoriemi - nejen odmítnutí teologických úvah o právu, jež platily ve středověku a celé metafyzické éry klasických přirozeněprávních teorií, jež ovládaly právní myšlení v době od renesance do poloviny 19. století, ale i odmítnutí evolučních názorů Hegela či historickoprávní školy Savignyho. Z toho vyplývá nezbytné kritérium pro pozitivisticky orientovanou právní teorii - ostrá césura mezi právem jaké je a právem jaké má být, což současně neznamená nic jiného než požadavek emancipace a soběstačnosti právního fenoménu pro pochopení sebe sama, jakož i absenci kontaktů mezi právem a morálkou a současně absenci hodnotících hledisek v právu.

Jestliže kořeny pozitivistické orientace ryzí nauky právní shledávám spíše u Hobbese, Huma a představitelů rozkazní teorie Benthama a Austina, nemá tím být zrušena "genetická" souvislost mezi ryzí naukou právní a právním pozitivismem 19. století (především německým). Vždyť ryzí nauka právní navazuje na předchozí vývoj klasické německé jurisprudence Labanda, Gerbera a Georga Jellinka, (za jehož žáka se např. Kelsen považoval).[15)]

Druhý závažnější důvod, jenž vede k situování normativní teorie, do právě uvedených relací, spočívá v tom, že pozitivismus ryzí nauky právní je spíše v ideové kontinuitě s právním pozitivismem angloamerickým, než s pozitivismem Kantovým či německé klasické jurisprudence.

Mám proto za to, že nepochybíme, budeme-li ryzí nauku právní orientovat i do těchto vztahů, zvláště připomeneme-li si Leninova slova, zdůrazňující potřebu komplexního historického přístupu ke zkoumaným společenským jevům, v jejichž světle je třeba mít stále napaměti,že nelze zapomínat na historické vztahy, to znamená, pohlížet na každý problém z toho hlediska, jak vznikl, jakými hlavními etapami prošel a tak současně ukázat čím se daný jev stal nyní.

Weyr i Kelsen jsou totiž sami nespokojeni s pozitivistickou jurisprudencí, které vytýkají, že i nadále podržela myšlenku právní hodnoty v etické idei spravedlnosti. V této souvislosti Weyr ve své "Teorii práva" poznamenává: "Řadu vznešených zásad mezi nimi na prvním místě zásadu nějaké absolutní spravedlnosti, platné bez podmínek a předpokladů nemůže (normativní teorie) následkem svého zásadně relativistického postoje uznávat, spatřujíc v nich protiklady nebo tautologie."

---

15) Viz H. K e l s e n, Ryzí nauka právní, Brno-Praha 1933, str. 18, 24, 34.

A Kelsen doplňuje: "Ruku v ruce s pokroky v empirických přírodních vědách a s kritickým rozřešením náboženské ideologie nastává i odklon tehdejší právní vědy od přirozeného práva k pozitivismu. Tento odklon nebyl však při veškerém svém radikalismu nikdy úplný. Právo nepovažuje se sice více za věčnou a absolutní kategorii; připouští se, že jeho obsah podléhá historickým změnám,a že jest jakožto pozitivní právo zjevem, závislým na místních a časových okolnostech. Avšak myšlenka absolutní právní hodnoty nezaniká a žije v etické idei spravedlnosti, kterou podržela i pozitivistická jurisprudence dále. ... Aby byl "právem", musí pozitivní státní řád - tak se učí - mít nějaký podíl na spravedlnosti, buď tak, že realizuje minimum etiky,buď tak, že musí býti - byť i pouze nedokonalým - pokusem, býti správným, tj.právě spravedlivým právem."[16] Z uvedené citace je zřejmá nepochybná narážka na etické minimum, které Georg Jellinek v souvislosti s definicí práva zavedl do právní teorie. Podobně ve svém díle Pure Theory of Law, reklamuje Kelsen vlastně toliko pro ryzí nauku právní nárok nazývat se teorií právního pozitivismu, neboť ona je "teorií radikálně realistickou", která je oproštěna od každého ideálního a správného práva.[17] I Fr. Weyr zastává týž postoj,když ve svém úvodu do právnického studia z roku 1946 říká: "Za svůj pozitivní úkol považuje ryzí nauku právní (normativní teorie), aby vybudovala ucelenou soustavu obecných pojmů, které jsou předpokladem a prostředkem k poznávání normativního obsahu jakýchkoliv konkrétních právních řádů. ... Můžeme tedy v ryzí nauce právní (v normativní teorii) spatřovati obdobu disciplíny, která v oblasti přírodovědecké se nazývá exaktní vědou." Uvedené citace svědčí, že ani Kant nemůže uspokojit ono "radikálně realistické"hledisko normativní teorie, protože Kant byl a zůstal představitelem přirozeného práva. Je to zřejmé už v jeho požadavku, aby se právníci obraceli k rozumu - jako prameni, jenž zprostředkuje základ veškerého zákonodárství. Zcela evidentní podobu nabývá tento přirozeněprávní postoj Kantův v tom, že se nespokojuje toliko s odpovědí na otázku quid juris?Kant je důsledný a přesvědčený kritik právního empirismu a proto v něm nenalézá odpověd na to, co je právo.Kant chce na tuto otázku slyšet,že jím je "gerechtes Recht". Jinými slovy, na otázku quid ius? Kant chce slyšet odpověd - ius quia iustum est.[18] Je tedy pro Kanta přirozené právo nejvyšší právní kategorií a teprve odkazem na ně získává právo svou legitimaci.

---

16) Hans K e l s e n, Ryzí nauka právní, Brno-Praha 1933, překlad Chytiluv, str. 15.

17) Hans K e l s e n, Pure Theory of Law, str. 106 - It seeks to konw the real and possible, not the "ideal", the "right" Law. In this snese the Pure Theory is a radical realistic theory of law, that is, a theory of legal positivism.

18) Viz. A.P. d' E n t r è v e s, Natural Law, London 1970, str. 110.

Něco podobného však nenalezneme ani u Weyra a Kelsena,ani u Hobbese, Huma či autorů rozkazní teorie Benthama a Austina. Nic na tom nemění, že Hobbesovo východisko při vysvětlování vzniku státu a práva spočívá v utilitárním principu. Ani skutečnost, že ke vzniku státu dochází na základě společenské smlouvy. Rozhodující je výsledek. Jak v Hobbesově konstrukci, tak v rozkazní teorii i v ryzí nauce právní jsou to rozkazy svrchované moci,tedy státu, jež jsou pramenem práva. Hobbes zdůrazňuje, že zákony nejsou ničím jiným, než rozhodnutím vůle (a proto jimi zákonodárce není vázán, může je kdykoliv změnit, event. jich nedbat). Rozkazní teorie i ryzí nauka právní sdílí týž postoj k právu a hodnotám práva. Hobbes (na rozdíl od Huma) sice ještě nevylučuje ze svého systému přirozené právo, avšak ve vztahu ke skutečnému (pozitivnímu) právu mu přiznává - srovnáme-li místo, jež mu příslušelo v klasickém období přirozeného práva - úlohu koneckonců velmi skromnou. První i druhý Hobbesův přirozený zákon jsou rozumovými postuláty, jež vedou člověka k dosažení nezbytného míru a ukončení stavu války všech proti všem.Jeho přirozený zákon je jen prostředkem, jímž se realizuje moc,která uspořádává poměry lidského spolužití a toliko s jejím posvěcením se něco může stát právem. Stejně skeptický k přirozenému právu je i Fr. Weyr,když v už citované práci "Úvod do právnického studia" poznamenává: konkrétní obsah nějakého přirozeného nebo božského práva se nedá nijak vědecky prokázat.Zejména z povahy přírody (natura) nikdy nemohou plynouti úsudky o tom, co má nebo nemá býti. Jsou tedy domněle objektivní zásady, na nichž přirozené právo spočívá (např. humanita, láska k bližnímu apod.), vpravdě subjektivními předpoklady těch, kdož o obsahu jeho uvažují. Nejinak uvažuje i Kelsen, který říká: Patřeno ze stanoviska rozumového poznání, existují pouze interesy a v důsledku toho konflikty interesů, jejichž řešení plyne z jistého jejich řádu, který buďto uspokojuje jeden zájem na místo či na útraty druhého, nebo dává vzniknouti určitému kompromisnímu vyrovnání mezi protivnými interesy.[19] Hume je pak důsledný odpůrce přirozeného práva. S moderním pozitivismem jej spojuje jeho relativismus a skepticismus, zásadní odmítání zkoumat a bádat o podstatě jsoucna a jeho vyhraněný odpor k metafyzice, jež nemůže být ničím, než "sofistikou a sebeklamem". Pro Huma pak přirozené právo jako systém norem nemůže být chápáno jako objektivní faktum, jakým je "positum" právo,neboť je podmíněno relativním postojem těch, kteří se jej dovolávají. Naproti tomu pozitivní právo, je existentní, platné, bez zřetele na takové subjektivní postoje, i když Hume a po něm Weyr i Kelsen připouští, aby s přirozeným právem resp. morálkou korespondovalo. A dále co spojuje Huma s pozitivisticky orien-

19) Hans K e l s e n, Ryzí nauka právní, překlad Chytilův, str. 13, Brno-Praha 1933.

tovanou jurisprudencí a zvláště ryzí naukou právní je zřetelně stanovený rozdíl mezi bytím a měním. Lze přisvědčit D. Lloydovi, když tvrdí, že skutečným duchovním otcem Kelsenovým je Hume spíše, nežli Kant. Neboť zatímco pro Kanta zůstává poznání fyzického světa nezbytně nedokonalé, lze morální pravdu, vyjádřenou kategorickým imperativem, či nezměnitelným přirozeným právem, pochopit apriori. Naproti tomu pro Huma, Weyra a Kelsena morální řád (v podstatě vždy mající relativní povahu vzhledem k subjektivním názorům lidí) nelze odvodit z fyzického světa. "Ought" nemůže být vyvozeno z "is".[20] Právní a morální výroky jsou normativní a nesmí být zaměňovány s fakty - normu nelze vyvodit z faktů, ale opět z normy, uzavírají Weyr a Kelsen.[21]

Ryzí nauku právní za jejíhož tvůrce je třeba považovat vedle Kelsena i českého buržoazního právního teoretika Františka Weyra je proto možno označit za nejkonsistentnější výraz pozitivismu v právní teorii. V ní dosahuje právní pozitivismus svůj nejformálnější výraz.[22]

V.

Přes značné rozšíření tohoto buržoazního právněteoretického směru především v německé a české literatuře rozhodující místo ve formulaci základních principů normativní teorie patří Weyrovi a Kelsenovi. Zvláště prvého je nutno považovat za filozofického představitele ryzí nauky právní. Ve Weyrově díle je věrnost filozofickým východiskům - kritickému idealismu - zprostředkovaného v Schopenhauerově podobě více než zřejmá. Weyr mohl a zůstal věren těmto východiskům mimo jiné proto, že

---

20) David H u m e, In every system of morality,which I have hitherto met with, I have always remark'd, that the author proceeds for some time in the ordinary way of reasoning, and establishes the being of a God, or makes observations concerning human affairs;when of a sudden I am surprized to find,that instead of the usual copulations of propositions, i s and is n o t, I meet with no proposition that is not connected with an o u g h t, or an o u g h t consequence.For as this ought, or ought not, expresses some new relation or a affirmation"this necessary that it should be observed and explained;and at the same time that a reason should be given, for what seems altogether inconceivable, how this new relation can be a deduction from others,which are entirely different from it." D. H u m e, A Treatise of Human Nature, cit. viz D. L l o y d, Introduction to Jurisprudence,London1965, s. 23.

21) H. K e l s e n, Pure Theory of Law,str.193:From the circumstance that something is cannot follow that something ought to be;and that something ought to be,cannot be the reason that something is.The reason for the validity of a norm can only be the validity of another norm.

22) Viz V. M. T u m a n o v,Buržuaznaja pravovaja ideologija,Moskva 1971, str. 210.

české resp. později československé poměry zůstávaly vždy poznamenány určitým provincialismem,vědecký život buržoazních teoretiků byl ovlivňován a zůstával poplatný (mnohdy i proti své vůli) kosmopolitnímu a "světovějšímu" charakteru života bývalé metropole habsburské monarchie, která si tuto tradici zachovala i v prvních desetiletích po rozpadu Rakouska-Uherska. Tím lze také vysvětlit podstatně větší popularitu, kterou mělo Kelsenovo dílo, jehož práce byly přeloženy do 24 jazyků, ve srovnání s omezenější popularitou Weyrovou. A současně tím lze i vysvětlit vliv oněch v literatuře popsaných teoretických proudů, které tak výrazně působily na Kelsena, zatímco Weyrovu koncepci normativní teorie ponechaly zcela nedotčenu.[23]

K rozvoji československé větve normativní teorie však také významně přispělo zřízení právnické fakulty v Brně v roce 1919, která se stala její institucionální představitelkou téměř do konce padesátých let. Avšak jen několik teoretiků (at už buržoazních či marxistických) připomíná výrazný podíl F. Weyra při konstituování normativní teorie.

Jedním z autorů, který zdůraznil Weyrův význam je mimo už vzpomenutého W. Ebensteina George E. Gloss, který ve svém článku "The normative Theory of Law"věnuje pozornost právě F. Weyrovi "who can be regarded as a representative of its philosophical foundation".I tento autor současně poznamenává, že doktrína normativní teorie, kterou v Brně založil F. Weyr je také zvána "brněnskou právní školou". Zde se Gloss podobně jako jiní autoři mýlí. Brněnská právní škola je širší pojem než normativní teorie. K tzv. brněnské právní škole patří nejen ti, které považujeme vedle Weyra za představitele normativní teorie, tedy Procházka, Sedláček, Neubauer a s určitou výhradou Kubeš (alespoň pokud jde o jeho pozdější tvůrčí období), ale i ti, kteří k ní patří filozoficky tím, že mají za své teoretické východisko kritický idealismus, resp. jejichž noetické stanovisko straní pluralitě poznávacích metod, tak jako je tomu u Engliše, který svou teleologickou poznávací metodou konstruuje noetický trialismus (toho co jest,co má být a co je chtěno), jakož konečně i ti, které byť i volně,nicméně přece s normativní teorií spojuje společný kriticismus v právní metodologii,jak je tomu v případě Kallabově.

Poznamenává-li sovětský teoretik Tumanov, že životnost ryzí nauky právní je mimo jiné podmíněna "neutuchající cílevědomou aktivitou jejího zakladatele H. Kelsena - jedné z nejvýznamnějších postav buržoazní

---

23) Vl. K u b e š, Právní filozofie XX. století, Brno 1947. str. 48 a násl.;Julius S t o n e, Legal System and Lawyers' Reasonings Sydney 1969, str. 98 a násl., a W. E b e s t e i n v sedmém a osmém svazku "International Encyclopedia of the Social Sciences, 1972, str. 361 a násl. zdůrazňující vedle vlivu Cohena a Cassirera vliv Freudův, Husserlův, novopozitivistů a jiných.

právní vědy XX. století, který vždy dovedl upoutat na svou teorii soustředěnou pozornost",[24] pak tato slova platí i o jeho československém pendantu - Fr. Weyrovi. Stačí, abychom nahlédli do "Časopisu pro právní a státní vědu", který byl tribunou normativní teorie, abychom získali zcela plastický obraz o vážnosti, které se mezi svými žáky a epigony Weyr těšil. Málo snášenlivý a trpělivý tón mnohdy pozoruhodné argumentace patrně bránil vystupovat s příspěvky orientovanými jinak,než z pozic přijatelných tvůrci české normativní teorie.

Vývoj normativní teorie české provenience je vyznačen čtyřmi základními díly Fr. Weyra: "Příspěvky k teorii nucených svazků" z roku 1908 a z téhož roku "Zum Problem eines einheitlichen Rechtssystems","Základy filozofie právní" publikované v roce 1920, "Teorie práva" z roku 1936 a "Úvodem do studia právnického" z roku 1946.

Ona už zmíněná autorita Weyrova,jeho vskutku dominantní postavení je patrné zhruba do konce dvacátých let, kdy až na případ Dominikův se nesetkáváme s žádným výrazným literárně teoretickým excesem jeho následovníků.

Platí-li o celém Weyrově díle, že je především orientováno metodologicky a kriticky, tím více to platí o období, které předcházelo vydání jeho Teorie Práva.

Tenorem jeho teoretického úsilí, které se snažili realizovat i jeho žáci bylo odstranit, resp. vyplnit mezeru - nedostatek jednotné metody, systematické metody právnického poznání, kterou podle jeho přesvědčení tradiční právní nauka, jež žila v zajetí teorie a praxe římského práva, zcela postrádala. V protikladu k tradiční právní nauce, kterou podobně jako Kelsen vidí jako vědu o rozdílech, chce svou teorii budovat na už vzpomenutých kantovských filozofických základech skutečné a jediné metody právnického poznání, jako obecnou a univerzální teorii. A oním Archimedovým bojem je jí (normativní teorii) "norma, kterou sama poznáváním nemůže vytvořit, nýbrž, kterou pouze poznává, zůstávajíc tím věrnou poslání každé pravé vědy".[25]

A právě tento ústřední pojem normativní teorie může posloužit za jakousi pars pro toto počínající teoretické diferenciace nejen mezi Weyrem a Kelsenem, ale i mezi Weyrem a příslušníky české normativní teorie. Na rozdíl od Weyra ani Kelsen ani čeští představitelé normativní teorie, vycházejíce v tomto směru z realističtějšího i když stále idealistického postoje se nechtějí vzdát předpokladu, že povinnost může mít toliko člověk. Sedláček toto stanovisko demonstruje ve svém "Občanském právu československém; Všeobecných naukách" z roku 1931, když říká, že norma se táhne k lidskému jednání, povinným může být člověk a jen

---

24) V. A. T u m a n o v, Buržuaznaja pravovaja Ideologia, Moskva, 1971, str. 208.

25) Srovn. F. W e y r, Teorie práva, Brno 1936, str. 19.

člověk ... Pro Neubauera je norma projevem chtění, vůle a nic na tom nemění, že to objektivní ve vůli, pro co lidstvo nalezlo myšlenkovou formu v normě, je zbaveno subjektu a jeho psychologického volního procesu a vytváří tak samostatný myšlenkový předmět, protože, jak tvrdí Weyr, představa vůle, představa toho, co má být chtěno, je pro normativní teorii zbytečné. Se stanoviskem výrazně na svém učiteli emancipovaným, se hlásí Neubauer ve svém článku "Weyrova teorie práva" (Časopis pro právní a státní vědu, ročník XX, 1937, str. 67 a násl.), když poznamenává,že otázka zda je možno vystačit pouze se dvěma hledisky,jimiž lidský intelekt poznává "si bude každý teoretik odpovídat koneckonců sám podle subjektivního založení a světového názoru,neboť to jsou otázky vědecky jednoznačně neřešitelné".V tomto článku se u Neubauera hlásí to, co později vyslovil ve své "Státovědě a teorii politiky"[26] z roku 1947, že "příští teorie práva bude musit obsahovati kapitolu o tom, co bychom nazvali aplikabilitou mezi světem kauzálním a normativním." Právě proto, že - jak výše uvedeno - Weyrovi hledisko kausální a normativní nemá styčného bodu,není např.žádného důvodu poznání,že stát ve smyslu normativním (právní řád) a stát ve smyslu kauzálním (který jakožto přírodovědecký fenomén konstatovaný historií, sociologií, psychologií atd. prostě nemůžeme ignorovati), nějak si odpovídají, nějak k sobě patří".

Nejvíce se však rozchází s právněfilozofickou orientací normativní teorie Kubeš. První symptomy tohoto odklonu a pozdějšího rozchodu (především s noetickými postoji normativní teorie) jsou u Kubeše patrny v jeho díle "Smlouvy proti dobrým mravům" z roku 1933 a z práce "Nemožnost plnění a právní norma" z roku 1938. V "Právní filozofii XX. století" pak autor vyslovuje první pochybnosti, zda noetická problematika byla normativní teorií s konečnou platností rozřešena. Nicméně i zde přiznává normativní teorii zásluhy o zvládnutí logické problematiky a jako právní logiku ji kvalifikuje jako bezespornou.Ponechme stranou,zda normativní teorie zvládla všechny logické problémy před které je právní věda postavena (někteří buržoazní autoři jsou spíše přesvědčeni o opaku)[27] a povšimněme si spíše na Kubešově případu té skutečnosti-tak typické pro rozdílnou názorovou orientaci v rámci normativní teorie -, že

---

26) Z. N e u b a u e r, Státověda a theorie politiky, Praha 1947, str. 29: "I když pokládáme za základní prvek pojmu státu normu a normový řád, přece je stát v obecném smyslu (ale také v tom smyslu, jak jej chápou ostatní vědy, jako historie, sociologie a geografie) o něco více než pouhým souborem norem. Na ten se omezuje normativní či právní státověda. Obecná státověda chce popsat stát jako jev celkový:poznává celou skutečnost státu. A tu shledává právě na průsečíku obou jevových komplexů, které jinak probíhají zásadně nezávisle na sobě: normativity a fakticity."

27) V této souvislosti např.: J. S t o n e, Legal System and Laweyrs' Reasonings, Sydney 1960, str. 135.

téměř žádného z Weyrových následovníků neuspokojoval onen subtilní teoretický prostor, který právní vědě vymezil jejich učitel. Kubeš ostře kritizuje indiferentnost normativní teorie k obsahu právní normy. Rozhodně odmítá, že by vzor normy,kterou uvádí Weyr "růže mají kvésti" byl vůbec normou. Když ve svých článcích z konce šedesátých let kritizuje Weyra z pozic kritické ontologie, dovozuje, že o normě lze hovořit jen ve sféře reálné vrstvy duchovního bytí a nikoliv, jak to činí Weyr, ve vrstvě bytí fyzicko-materiálního nebo organického.Nezbytným požadavkem pro Kubeše (v příkrém protikladu k Weyrovi) je, že norma je stanovení povinnosti k něčemu a že její funkcí je jednak působit na lidskou aktivitu a jednak být měřítkem pro hodnocení. Kubeš, jak je zřejmo, se chce problému právní normy, resp. práva zmocnit byť i z idealistických pozic, komplexněji, v širších relacích. Nakolik se s normativní teorií rozchází - přes zdůrazňovaný postoj vybudovat tuto teorii nově na syntéze transcendentální metody a kritické ontologie - je zřejmé z jeho prací z konce šedesátých let,kdy zdůrazňuje, že ontologickoprávní zkoumání jsou předurčující pro zkoumání logickoprávní, noetickoprávní,stejně jako pro všechny ostatní úvahy o právu.[28]

Kubešovo odmítnutí samého filozofického (noetického) základu této školy nemůže ve čtenáři nevyvolat přesvědčení,že jeho nová teorie má jen velmi málo společného s původní normativní teorií, o čemž nás Kubeš přesvědčuje jak svým pojetím právní filozofie[29] jejímž vymezením daleko překračuje ony teoretické ambice,které si před sebou stavěla ryzí nauka právní, tak i svou - z hlediska normativní teorie - zcela neudržitelnou definici práva. Jestliže Weyr se přímé definici práva vyhýbá a Kelsen právo definuje jako "donucující řád lidského chování", jako "specifickou techniku společenské organizace", pak Kubeš ovlivněn idealistickou filozofií N. Hartmanna, vidí právo jako soubor norem odvozených a odvoditelných z normy základní, zakotvené v duchovním bytí právním a směřující ke spravedlnosti, účelnosti a jistotě, norem nadaných v průměru organizovaným donucením a faktičitou a upravujících značnou část vztahů v dotyčném společenství.[30]

Hodnotíme-li tedy vývoj normativní teorie z tohoto zorného úhlu lze konstatovat, že na sklonku literární činnosti českých normativců (do tohoto období patří Weyrův "Úvod do studia právnického" z roku 1946) nebyl pohled na normativní teorii z autorova hlediska - co do její teoretické homogennosti - nijak povzbudivý. Jestliže ještě v roce 1936 mohl tvůrce normativní teorie ve své "Teorii práva" optimisticky říci,

---

28) V. K u b e š, Právní vědy a dnešek, Sborník prací filozofické fakulty brněnské University 1969, str. 78.

29) V. K u b e š, Úkoly filozofie práva, Právník, str. 142.

30) V. K u b e š, Teorie práva a státu a právní filozofie, nepublikované skriptum;Práv. fak., Brno, str. 52.

že přes "jisté odštěpování" zůstala v české literatuře zachována věrnost původním východiskům, obsažených v jeho"Základech", pak ve třicátých a čtyřicátých létech je tendence emancipovat se na Weyrově koncepci u jeho následovníků už zcela zřejmou skutečností. Tedy táž nevyhnutelná zákonitost (přes Weyrovu víru v nerozbornost normativní teorie), která postihla i druhého představitele ryzí nauky právní Hanse Kelsena,se osvědčila i v případě Weyrovy teorie - skutečnými normativci zůstali toliko on a Kelsen. Ostatní, jak trefně poznamenává Tumanov, (pokud jde o Kelsenovu teorii), byli ze školy vyobcováni, nebo se sami diferencovali a odštěpili, jako v případě českých normativců. Normativní teorie se tak stala synonymem jmen Weyra a Kelsena. Právě tato skutečnost potvrzuje názor, který tak příléhavě vyjádřil Engels, a který si tvůrci normativní teorie nepřipustili (ostatně ani nemohli připustit), totiž, že "chtít, aby jedna teorie vyřešila všechny otázky a rozpory neznamená nic jiného než požadovat, aby jediný filozof vykonal to, co může vykonat jen celé lidstvo ve svém vzestupném vývoji ..."
Ponecháme "absolutní pravdu", které nelze dosáhnout touto cestou a které nemůže dosáhnout žádný jednotlivec, jejímu osudu a pídíme se raději po dosažitelných relativních pravdách cestou pozitivních věd a shrnováním jejich výsledků pomocí d i a l e k t i c k é h o m y š l e n í.[31]

---

31) K. M a r x, B. E n g e l s, Spisy, sv. 21, str. 300.

DIE NORMATIVE THEORIE IM HISTORISCHEN KONTEXT DES BÜRGERLICHEN RECHTSDENKENS

Lubomír Kubů

Zusammenfassung

Die Vertreter der normativen Theorie und einige ihre Interpreten finden beim Vergleich der reinen Rechtslehre mit dem Stand des dieser Lehre vorangegangenen Rechtsdenkens in der reinen Rechtslehre, vor allem in ihrer philosophischen Grundlage - dem Neokantismus - einen entscheidenden und festen Punkt, der für dauernde Grundlagen der Rechtstheorie ausbaufähig ist. Auch sie begehen aber denselben Irrtum, dem keine der nichtmarxistischen Rechtstheorien entging, dahingehend, dass sie - auch bei Anerkennung der relativen Selbständigkeit des philosophischen Rechtsdenkens - nicht den Umstand respektieren, dass auch jenes Denken von der sozial-ökonomischen Entwicklung der Gesellschaft in reichlichem Masse vermittelt wird, mit ihr korrespondiert und von ihr bedingt ist.

Als solche muss jede Theorie stets eine bestimmte ideologische Aufgabe erfüllen. Die reine Rechtslehre ist - ähnlich wie ihre philosophische Grundlage des Neokantismus - im bürgerlichen Rechtsdenken keine Ausnahme. Ihre programmatorisch betonte ideologische Neutralität und Indifferenz kann nur scheinbar oder zeitweilig sein. Gesetzmässig mit den grundsätzlichen Bewegungen und Veränderungen in der sozial-ökonomischen Struktur muss auch sie neue Mittel und Formen suchen, wenn sie nicht in der Konfrontation mit dieser durch die Veränderungen der sozialen Klassenbedingungen hervorgerufenen unausweichlichen Konfrontation eine, wenngleich keineswegs bedeutungslose, so doch blosse Episode sein will. Einem solchen historischen Geschick vermochte nicht einmal die Konzeption der normativen Theorie sowohl bei Kelsen, als auch bei den Tschechen zu entgehen.Die allgemeine Krise des Kapitalismus im XIX. Jahrhundert mit allen Begleiterscheinungen, die Aufwärtsentwicklung der marxistisch-leninistischen Theorie zwingen Kelsen, in der Konfrontation mit dem Marxismus - sofern hierfür die Argumente seiner Theorie nicht ausreichen - seinen Namen und sein wissenschaftliches Prestige in solchen Werken wie "The Political Theory of Bolshevism" und "The Communist Theory of Law" herzugeben, denn nicht nur er, sondern auch die tschechische normative Schule muss im Streben nach Aufrechterhaltung der wissenschaftlichen Autorität dieser Theorie gewisse Konzessionen anderen theoretischen Aspekten machen, oder zulassen, dass die reine

Rechtslehre andere Gedankenströmungen integriert, wie dies vor allem in der letzten Redaktion der normativen Theorie im Versuch Kubeš s mit ihrer Konstruierung auf den Grundlagen der kritischen Ontologie N.Hartmanns der Fall ist.

Alle diese Tendenzen bestätigen nur, dass keine der nichtmarxistischen Rechtstheorien, also auch die reine Rechtslehre, im Hinblick auf ihre gesellschaftlich-ökonomischen Wurzeln und methodologischen Einstellungen ihren derart bedingten Horizont überschreiten kann,dass auch sie hinsichtlich ihrer historischen Bedeutung begrenzt ist, dass demgemäss auch sie nicht für sich das Recht in Anspruch nehmen kann,die einzige ein für allemal gültige wissenschaftliche Explikation eines solchen gesellschaftlichen Phänomens zu sein, wie es das Recht ist.

"ZAKÁZANÉ" KNIHY V KNIHOVNĚ TEREZIÁNSKÉHO CENTRALISTY

Valentin Urfus

Cílem historického poznání jsou v prvé řadě obecné rysy vývoje. Ruku v ruce s tím však jde i snaha zmocnit se minulosti v celé její jedinečné neopakovatelnosti. Jen v zrcadle živých a živoucích podrobností mohou jednotlivé události nabýt své skutečné váhy a přesného významu.

Všechny tyto staré a běžně známé pravdy dostávají novou platnost, jakmile se ocitáme tváří v tvář souvislostem, jež se protínají v rukách významného jedince a kde tedy úloha subjektivního činitele v dějinách je jasně patrna. Je tomu zvláště tehdy, lze-li v takovémto průsečíku nalézt nové skutečnosti, jež mohou jednající osobu postavit do nového a nečekaného světla nebo které mohou odhalit její mentalitu či blíže určit podmíněnost jejích názorových východisek.

F r i d r i c h V i l é m h r a b ě H a u g v i c, jeden z tvůrců tereziánského centralismu a vlastní protagonista prvé vlny tereziánských reforem z konce čtyřicátých let 18. stol. k takovýmto osobnostem nepochybně náleží. Jeho životopisná data, jakož i celkový profil připoutaly již vícekráte pozornost historiků, kteří se zabývali zmíněným časovým úsekem či jinak se svou prací přiblížili otázkám,jež s ním úzce souvisejí.

Haugvicova osoba i jeho podíl na dotčeném vývoji vyhražovaly ostatně takovémuto zájmu dostatek místa. Příslušník staré rodové šlechty, náboženský konvertita a současně někdo, kdo měl nepochybný vztah k myšlenkovému ovzduší raně osvícenské éry, významný představitel tereziánského dvora, zároveň však druhořadý aristokrat z provincie, který ve výchozím bodě své životní dráhy měl málo naděje na pozdější uplatnění - tak by bylo možno asi načrtnout několik základních kontrastů, v jejichž rozmezí se pohybovaly i ostatní vůdčí linie Haugvicova portrétu. K nim jistě na předním místě náležela nekompromisní důslednost, se kterou bez jakýchkoliv rozpaků prosazoval svoje záměry, nezastavuje se ani před tím, že jeho dílo měnilo od základu státoprávní vztahy mezi jednotlivými součástmi habsburského imperia.

Nelze se proto divit, že jeho charakter byl již v očích současníků vybaven rysy jistého arivismu. A připočteme-li k tomu skutečnost, že Haugvicovi připadla úloha někoho, kdo pomáhal pohřbívat poslední zbytky státoprávní svébytnosti českého historického státu, pochopíme značnou dávku antipatie,která v české literatuře vždy doprovázela zmínky o něm. Pochopíme však zároveň i něco dalšího: bezděčný, dramatický pathos,který dokresluje vylíčení životních postojů Haugvicových protihráčů z řad teritoriálně a zčásti i jazykově cítící české šlechty, zvláště pak obrysy, jež tu dostávají postavy jeho hlavních odpůrců. posledních českých dvorských kancléřů hr. Filipa Josefa Kinského, a jmenovitě pak hr. Bedřicha Gervése Harracha.

Jejich ve svém základu jen skupinově a stavovsky omezená stanoviska přerůstají tak najednou v obhajobu českého státoprávního dědictví. Neúspěchy Haugvicova administrativního systému i jeho konečné selhání vyznívá tak v naznačeném pohledu s jistou dávkou mimoděčného zadostiučinění jako nezbytný důsledek, ne-li přímo spravedlivý trest, jímž byla stížena jeho nevybíravost a nedostatek jakýchkoliv skrupulí.[1)]

Není zajisté třeba čtenáře příliš přesvědčovat, že právě nastíněný obraz měl na stránkách historiografické literatury svoji dobovou podmíněnost;že by jej tedy bylo možno v ledačems poopravit a uvést do objektivnější viděných souvislostí,zejména zdůrazněním historické úlohy tereziánského absolutismu a jeho třídně ekonomického pozadí; současně je však třeba přiznat, že v tomto novém pohledu by řada tradičních hledisek zůstala nepochybně neotřesena.

Stačí zajisté jen několik slov k tomu, aby byla naznačena historická úloha, kterou tereziánské období a osvícený absolutismus jako určitá

---

1) Základní biografická data o Haugvicovi jsou nejsnáze po ruce u C.v. W u r z b a c h a, Biographisches Lexikon des Kaiserthuma Oesterreich, sv. 8., Wien 1862, 68; ve starší čes. literatuře podali - pokud vím - Haugvicův portrét nejúplněji, zejm.v souvislosti s přípravou decenálního recesu, B. R i e g e r, Dílo centralismu v 18. stol., Drobné spisy B. Riegra, I., Praha 1914, 5 an. (a dříve již i v:Krajské zřízení v Čechách, II.1, Praha 1892, 2 an.) a J. P e k a ř, České katastry 1654-1789, Praha 1932 (2.vyd.), 145 an.; zvl.Pekař, opíraje se o známý deník tereziánského nejv. hofmistra, kn. Khevenhüllera (vydaný R. Khevenhüllerem a J. Schlitterem), líčí H. jako někoho, kdo je nezatížen svazky s tradiční aristokracií u dvora a přichází do Vídně plný ctižádosti a nových myšlenek,svou energií se rychle dostává(prý záslubou Frant.Št.Lotrinského) do nejužšího kruhu rádců Mar.Terezie; dvorská šlechta H. pohrdá, mimo jiné i pro jeho osobní vlastnosti, v neposlední řadě i pro jeho fyzickou ošklivost. - K významu správních a státoprávních změn srv. z novější literatury: J. K a l l b r u n n e r - M. W i n k l e r, Die österreichische Zentralverwaltung,Die Zeit des Directorium in publicis et cameralibus, Wien 1925, Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 18, F. W a l t e r, Die österreichische Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias, Wien 1938, Veröffentlichungen ... 32, t ý ž, Die theresianische Staatsreform von 1749, Wien 1958.

modifikace feudálního absolutismu sehrály v pozdně feudálním vývoji našich zemí. Skutečnost, že náš národ právě v této chvíli, kdy se počal stávat národem v novodobém slova smyslu, nežil ve vlastním státě a že tedy zásadní podmínky pro rozvoj našeho národního obrození spoluvytvářela politická organisace, která vlastně nebyla pokračováním historického českého státu, tu měla nepochybně základní význam. Tradiční státoprávní hlediska starší české literatury, jež sloužila jako rámec pro posouzení všech událostí tohoto období, zůstávají tedy v platnosti nadále a jsou nepochybně rozhodujícím činitelem při hodnocení podílu,jenž připadal jednotlivcům v průběhu tohoto vývoje.

***

Nové rysy ve známém portrétu historické osobnosti mohou být opřeny jen o nové poznatky. Ty pak - obecně vzato - mohou buď doplňovat dosavadní znalosti o jejím veřejném působení, nebo mohou být laděny intimněji, dovolujíce nahlédnout do ideového a názorového světa, který motivoval její jednotlivá vystoupení a její psychosociální mentalitu.V historické vědě se od určité doby vžilo přesvědčení, že k takovémuto poznání se mimořádně dobře hodí sledovat dobovou literární produkci, se kterou se určitý jednotlivec musil dostat do styku, že jsou to tedy především knihy, jež procházely jeho rukama, v nichž se zračí všechny právě dotčené podněty. K předpokládanému cíli mohou ovšem vést jen konkrétní zjištění.Proto v popředí badatelského zájmu historiků se ocitají soubory knih či celé knihovny, jež mají prokazatelný vztah k významným jednotlivcům a jejichž studium může také přinést očekávaný výsledek. Je samozřejmé, že i tato cesta, stejně jako každý jiný pramenný výzkum, vyžaduje značné dávky opatrnosti a pečlivého zvažování.

To platí nepochybně i o osobě, jež je v popředí pozornosti těchto odstavců. Souvislosti, jež se tu nabízejí - i to je možno povědět hned na začátku - mají nadto, třeba jde v jádře o drobnou epizodu, určitou zvláštní lákavou a pikantní příchut zároveň; Haugvic, o němž je známo, že byl vlastníkem Náměště nad Oslavou, starého moravského, kdysi žerotínského panství, byl totiž, jak vyšlo najevo při projednávání jeho pozůstalosti,[2] vlastníkem knih, které jako "zakázané" vzbudily nežádoucí pozornost cenzurních orgánů. Ne-li skutečnost, že tak významný představitel tereziánského dvora měl podobnou literaturu,tedy jistě postup

---

2) Státní archiv Brno, C 2 Tribunal - pozůstalosti H 172: "Consignation deren unter denen gräfl. Friedrich Wilhelm v. Haugwitzischen ... Verlassenschafts-Büchern befundenen verbotenen Büchern"; 13.IV.1767 se censurní komise obrací na gubernium (za komisi je podepsán Jos. bar. Widman):knihy je třeba "zur weiteren beliebigen Veranlassung gehorsamdienst-schuldig zu überreichen"; 18. resp. 25.IV.1767 žádá gubernium tribunal, aby sepsané knihy byly odevzdány "anhero zur weiteren Vorkehrung".

úředních orgánů v pozůstalostním řízení, jsou samy o sobě dostatečně zajímavé. Opravdu také soubor oněch "zakázaných" knih byl z Haugvicovy pozůstalosti vyčleněn a z cenzurních důvodů pozastaven.

Dotčených knih nebylo ostatně málo, celý soubor obsahoval více jak 50 položek. Ponechme zatím stranou, zda šlo o ustrašenost úzkoprsých byrokratů či aplikaci běžně praktikovaných zásad;[3] co musí asi více zaujmout a co je také vlastním důvodem, proč si tato podrobnost zaslouží samostatného literárního zájmu, je něco jiného: je to nepochybně otázka, jak dalece se v těchto knihách jeví Haugvicova osobnost a její názorová a ideová profilace, otázka, která, jak je snad zbytečné předem zdůrazňovat, může být kladně zodpovězena a jež tedy přináší nepochybně i nové postřehy doplňující naše vědomosti o Haugvicovi, a nejen o něm, nýbrž do značné míry i naše vědomosti o názorové atmosféře poloviny 18. století v českých zemích a v Rakousku.

Zmíněný, cenzurou pozastavený soubor knih je svým způsobem nahodilým celkem, nahodilým v onom smyslu, jak byl vyčleněn z ostatního knižního majetku. Přes to jsou tu však určité vnitřní obsahové vazby a určitá tématická příbuznost, která dovoluje rozlišit několik blíže a přesněji ohraničitelných skupin. Tyto zřetele vystupují nejprve prostřednictvím formálních znaků: jde převážně o díla publicistického rázu. Jinými slovy tedy o knihy náležející onomu literárnímu druhu, který se v evropských kulturních dějinách uplatňoval již od pozdní renesance a jemuž křídla propůjčilo především masové rozšíření knihtisku. Letáková a pamfletistická publicistika je něčím, s čím se badatel od raného novověku setkává na každém kroku. Co odráží, ale také záměrně působí na zvolna se formující veřejné mínění a co hraje významnou roli již v průběhu třicetileté války, a zejména pak později v předvečer buržoazních revolucí, kdy pamflety a letáky se stávají tribunou společenskokritických a osvíceneckých myšlenek. Ne náhodou také řada reprezentativních prací z tohoto okruhu měla i jistý vztah k počátkům žurnalistiky a novin.

Je samozřejmé, že po obsahové i formální stránce měly tyto literární projevy nestejnou a velmi rozmanitou úroveň. Příznačnými pro ně byly tak některé výrazové prostředky: jejich autoři si běžně libovali v nejrůznějších fikcích, užívajíce jednou prostoduchých, jindy rafinovaně pointovaných jinotajů, jimiž útočili na city čtenářů a snažili se je

---

3) O cenzuře v Rakousku srv.nejnověji:Grete K l i n g e n s t e i n, Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18.Jahrhundert,Das Problem der Zensur in der theresianischen Reform, München 1970 (Osterreich Archiv-Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde,hg.v.E.Zöllner), k situaci v šedesátých letech: 158 an., 197 an.;o církevní cenzuře dobře informuje starší práce: Jos. H i l g e r s, Der Index der verbotenen Bücher in seiner neuen Fassung, Freiburg i.Br. 1904; děkuji při této příležitosti Dr.Zd.Šimečkovi,CSc.za cenné rady o těchto otázkách.

přesvědčit. Nezbytným doprovodem toho byl převážně anonymní ráz této produkce,který zpravidla tvořil jen chatrnou zástěrku skutečnému původcovství nebo byl manévrem vypočítaným k zvýšení účinu.Ostatně autorství bývalo současníkům zřejmé, takže jeho určení působí obtíže spíše historikovi při retrospektivním pohledu.[4)]

I když knihy a knihovny jsou vítaným pramenem pro poznání mentality a ideového profilu jejich majitelů a uživatelů, je přece jen, jak bylo již naznačeno, třeba vidět i heuristické hranice této metody. Ne vždy je možno, zvláště jde-li o knihy z pozůstalosti, jako je tomu právě v našem případě, prokázat bezprostřední čtenářský vztah, který spojuje zemřelého s tím, co zanechal. V našem případě lze však podobné rozpaky odložit stranou. Knihy jsou součástí soukromé pozůstalosti a sotva lze tedy předpokládat, že by se v jejím rámci ocitly náhodou či jako vedlejší produkt úřední činnosti. Ani otázky provenience nemohou působit vážnější obtíže. Obsah knih i jejich vydavatelský původ mají určitý vztah k době či k otázkám, jež mohly zajímat někoho, kdo se podílel na událostech, jež určovaly její ráz.

Vedle publicistických děl tvoří druhou relativně samostatnou skupinu knihy náležející svou povahou nebo osobami svých autorů mezi díla právnická nebo mezi práce, jež se hlásí - mluveno dobovou terminologií - do okruhu tak řečených policejních nebo také politických věd,tedy do okruhu, který byl předchůdcem pozdější státovědy nebo také i prvých náběhů k teoretické ekonomii.

Konečně další, rovněž ohraničenou skupinu tvoří knihy náboženského obsahu, pro naše sledování asi nejméně zajímavé, jejichž souvislost s protestantskou minulostí Haugvicovou je zřejmá. Nicméně i tady, jak bude příležitost se k tomu ještě vrátit,šlo v jednotlivostech nepochybně o projev specifického zájmu o náboženské poměry ve Slezsku, jež měly v protireformačním vývoji svoje osobité postavení.

V užší publicistické skupině upoutá pozornost především několik letáků z doby, která od poloviny 18.stol. byla časově již značně vzdálenou, totiž z doby českého stavovského povstání. Jsou to publikace nále-

---

4) K charakteru publicistických projevů, a zejm. letákové literatury na konci 17. s v prvé polovině 18.stol.: J. H a l l e r, Die Deutsche Publizistik in den Jahren 1668-1674, Ein Beitrag zur Geschichte der Raubkriege Ludwigs XIV.,Heidelberg 1892, Preussische Staatsschriften aus der Regierungszeit König°Friedrichs II.,hg.v.J.G.Droysen und M. Duncker,I., bearbeitet v. R. K o s e r, Berlin 1877, XI an.; z čes. literatury ovšem pro dobu starší názorně ukazuje velkou účinnost letáků (v tomto případě skutečných, tištěných na jediném listě) M. B o h a t c o v á, Irrgarten der Schicksale, Einblattdrucke vom Anfang des dreissigjährigen Krieges, Praha 1966; z literárněvědného hlediska zachycuje dobře atmosféru této doby disertace: W. P r o m i e s, Die Bürger und der Narr oder das Risiko der Phantasie, Eine Untersuchung über das Irrationale in der Literatur des Rationalismus, München 1961.

žející do řady označené společným, rozmanitě obměňovaným názvem "V a r i c o r u m d i s c u r s u u m B o h e m i c o r u m n e r v u s o d e r R u s s i t e n G l o c k".[5] Jako její fiktivní autor byl uveden "J o h a n n e s H u s r e d i v i v u s", podrobnost jistě natolik výmluvná, že není potřebí obšírně zdůrazňovat, jaké bylo obsahové zaměření. Ostatně mnohomluvné a obrazné podtituly jednotlivých svazků to blíže naznačují zcela jednoznačně: oživlý Hus, v některých pokračováních i Jan Žižka,tu řeší vždy aktuální politické otázky,vystupují jako prostředkovatelé husitských tradic v předbělohorské současnosti. Jistě by bylo možno - ovšem v jiných souvislostech, než sledují tyto odstavce - pokračovat v úvahách, jak těchto fantasijních prostředků užívala stavovská propaganda a jak je zpracovali jejich skuteční autoři Johannes Meteranus (Janus Meder) a Johannes v.Rorig, který sám sebe označil přídomkem "Hussi discipulus". Co nás bude asi více zajímat je skutečnost, že v Haugvicových, cenzurou pozastavených knihách bylo základní vydání "Zvonu" a jeho dalších pět pokračování, jejichž tématika byla většinou protijesuitská. Již tato okolnost sama naznačuje - a další srovnání mění takovýto předpoklad v jistotu - že mezi Haugvicovými knihami se tyto historické dokumenty, nebot v polovině 18.stol. takovouto povahu tisky z doby kolem Bílé hory měly - neocitly náhodou. Byla to nepochybně tedy jejich tématika, která vedla majitele k tomu, aby si je obstaral.

Že protijesuitská propaganda nalézala u Haugvice ochotného sluchu, aniž musila být prostředkována historickými doklady z českého povstání, zdá se naznačovat jiná dvojice brožur, obsahově příbuzných,ne-li totožných. Obě jsou výplodem ostrých výpadů proti jesuitům,motivovaných tentokráte jinak, dokonce událostmi, které se dotýkaly Dálného Východu.Jesuité dosáhli na přelomu 17. a 18. stol., jak známo, významných misijních úspěchů v Číně.Ty byly však vykoupeny určitými ústupky ve prospěch domácích konfuciánských tradic, zvláště pokud šlo o uctívání mrtvých

---

5) Č. Z í b r t, Bibliografie české historie, III.2, Praha 1906, 619 (č. 12060), J. G e b a u e r, Die Publicistik über den Böhmischen Aufstand von 1618, Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte, Hf.XXIX. (1892), 102 an. - k autorským atribucím "Zvonu": M. H o l z m a n n - H. B o h a t t a, Deutsches Pseudonymen Lexikon, Wien-Leipzig 1906,136, popř. E. W e l l e r, Lexikon Pseudonymorum, Regensburg 1886, 264,t ý ž, Index Pseudonymorum, Leipzig 1856, 73; v Haugvicově pozůstalosti je základní brožura a její čtyři pokračování (viz Z í b r t, l.c.), v soupisu ("Consignation" viz. výše pozn. č. 2) jsou zapsána pod č. 38, 39, 41, 46 a 47, v názvech jsou některé drobné odchyl'y - např. prvé pokračování má v podtitulu "Ohrbösel" místo u Zíbrta uváděného "Ohrlöffel"; k stejnému tématickému okruhu se v Haugvicových knihách hlásí i jiná kniha (č.45): "Nachsimliche, doch unvorgreifliche zu Bedenken gebende Deuttung, über die zu Prag in Junio 1621 bey der erschröcklichen Execution am Himmel erschienenen 2 Regensbogen ..."

předků. Protivníci všemocného řádu se chopili této příležitosti a našli v ní záminku k rozpoutání protijesuitské kampaně, tvrdíce, že jesuité, aby upevnili svoji moc, neváhají opouštět hranice přísné křestanské ortodoxie. V našich souvislostech nejde pochopitelně o meritorní stránku tohoto sporu, jenž se stal záhy jesuitům i dosti nebezpečným. Co zaslouží většího důrazu, je skutečnost, že to byla jedna z prvých legálních platform, jak proti nim útočit. Že se s tím setkáváme právě mezi Haugvicovými knihami, zaslouží jistě pozornosti.[6)]

Haugvice však nepřitahovala jen protijesuitská propaganda. Lze soudit,že mu byla blízká i typicky osvícenská nechut k mnišství a klášternímu životu, u něho jako u bývalého protestanta tím pochopitelnější. Proto jej zřejmě zajímalo postavení řádového duchovenstva a klášterů v tehdejší společnosti. Jasně to ukazuje další dvojice brožur, jedna francouzská, druhá německá (jde zřejmě o dvojí znění téhož textu) řešící otázku, jak zmenšit počet klášterů a jak změnit jejich poslání.[7)] Aniž by bylo třeba činit hned předčasné závěry,je přece jen již na tomto základě možno vyslovit předpoklad, že Haugvicovi nebyly vzdáleny ani myšlenky, z nichž se rodila pozdější josefinská, a z části již i terezián ská úprava poměru státu a církve.

Jinou velkou skupinu v Haugvicově cenzurované pozůstalosti tvoří letákový konvolut "R o z h o v o r ů v ř í š i m·r t v ý c h" ("Gespräche in dem Reiche derer Toten"). Tady jde ovšem o zcela jinou tématiku. "Rozhovory v říši mrtvých", stejně jako řada jiných podobných "rozhovorů", byly oblíbenou formou publicistické pamfletistiky 18.století. Spisky tohoto druhu měly ustálenou podobu dialogů, vedených rozmanitými historickými osobami. Fiktivní prostředí záhrobního života dávalo autorům značné možnosti vkládat do úst konverzujících, kteří zpravidla náleželi rozmanitým epochám,výroky odrážející veřejné mínění současníků. Autorem "Rozhovorů v říši mrtvých" byl německý publicista D a v i d F a s s m a n n a po něm C h r i s t o p h G o t t l o b

---

6) Č. 19 a 29 seznamu "zakázaných" knih v Haugvicove pozůstalosti: "Das unchristliche Christentum, in einem Sendschreiben des bekehrten Chinieser Pavang anonymus...", "Das unchristliche Christentum in einem Sendschreiben aus dem Chinesischen in das Englische so dann ins Teutsche versetzt..."

7) Č.27 a 28 seznamu:"Bedenken über die Notwendigkeit die Anzahl der geistlichen Ordens-Häuser zu vermindern und deren Verfassung anderst einzurichteten", "Memoire sur·la necessité de diminuier le nombre et de change le systéme des maisons religieses"; tématicky příbuznou byla i jiná kniha (č.36) o možnostech likvidace majetku náležejícího k tzv. (mrtvé ruce):"Discussio quaestionis an Princeps Imperii Romani...Catholicus ecclesiatici praesertim ordinis in territorio suo legem aut statutum, vigore cuius monasteria atque ordines religiosi ab hereditatibus...quacunque ratione acquirendis sive in totum sive pro parte excludantur ... jure ac conscientia salva condesse valeat ..."

R i c h t e r; z obou zaslouží zmínky prvý, který měl blízko k proslulému "tabákovému kolegiu" pruského krále Fridricha Viléma I. a byl tady v tomto smyslu jakýmsi téměř oficiálním propagandistou.[8]

V haugvicovskom souboru jsou "Rozhovory" zastoupeny 6 exempláři. Z aktérů jednotlivých schůzek (z nichž každé byl věnován vždy jeden svazek) je možno zaznamenat populární postavy loupežníků L i p s T u l i a n a a C a r t o u c h e, jejichž osudy se dostaly i u nás v poslední době do obrazových seriálů a na plátna kin. V 18. stol. to byl mimo jiné i běžný výraz zájmu o zbojnictví, jež se rozšířilo zejména počátkem tohoto období, jak ukazuje nejen příklad našeho Jánošíka, nýbrž i velmi známá postava francouzského zbojníka Mandrina. V našich rozhovorech nešlo ovšem jen o kriminální interes či reprodukci historek na úrovni pozdějších pitavalů. Zajímavé je,že saský Lips Tulian tu vystupuje především jako zbojník poškozující majetek církve ("kostelní lupič"). Romantická kulisa může tak sotva zastřít, o co v rozhovorech ve skutečnosti šlo a proč si je Haugvic opatřoval: byly to v podstatě nástroje pruské propagandy, což je i jinak naprosto zřejmým, neboť v jednom z nich v Haugvicově souboru vystupuje pruský m a r š á l S c h w e r i n, padnuvší v bitvě u Štěrbohol.

Podobný, i když poněkud jinak - možno říci - světověji a v jistém ohledu i snad frivolněji laděný obsah měla jiná,rovněž mnohoznačně rozvětvená pamfletistická řada tak řečených "Š p i o n ů",ventilující nejrůznější klepy a historiky z dvorského života evropských vladařů, nejednou s anekdotickým a pomlouvačným podtextem. Autorem většiny z nich byl G i o v a n n i P a o l o M a r a n a; jinak však napodobení tohoto vzoru se táhlo v rozmanitých obměnách celým 18.stol. a doznívalo ještě na jeho konci.[9] U Haugvice najdeme jeden exemplář, o němž však podle pozůstalostního soupisu není jasno, zda náležel původní řadě či dalším modifikacím. I to však stačí,aby byla zřejmou snaha jeho majite-

---

8) Arn. K r a u s, Husitství v literatuře zejména německé, II., Husitství v literatuře barokní a osvícenské,Praha 1918(Rozpravy Čes. akademie III.49), 131: D. Pasmann (1683-1744) byl v tabákovém kolegiu jakýmsi mluvčím intelektuálních kruhů; podle K. se však lišil od jiné podobné osobnosti, jíž byl J.F.Gundlig, který prý tam vystupoval v úloze bezděčného šaška; myšlenku "rozhovoru" pochytil prý P. asi od Gundlingova staršího bratra Mikuláše Jeronýma; k Richtrovi, jenž v "rozhovorech" pokračoval v l.1757-1763:M. H o l z m a n n - H. B o h a t t a, Deutsches Anonymen Lexikon 1501-1850, II., Weimar 1903, 220;za přátelskou pomoc v těchto věcech vzdávám dík Dr. Vl. Dokoupilovi.

9) "Špion" či správněji "L' espion dans les courts des princes chrétiens" vycházel ponejvíce v Kolíně n.R., ale i jinde; autorskou atribuci opírám o katalog pražské univ.knihovny;autorů bylo však více - Goudar, Saint Flour; i svazek v Haugvicově pozůstalosti (je zapsán jako č.6) je zřejmě obměnou hlavní řady (viz. níže v textu), jak ukazuje jeho nejasný titul:"Espion de Thomas Caceli dans les courts de l' Europe ou lettres et memoires ...contentant diverses anecdotes politiques pour servir à l' histoire du temps present ..."

le být informován o proměnách veřejného mínění,spojená snad i s trochou touhy po senzačních příbězích.

Vážnější zaměření naznačuje několik knih věnovaných Macchiavellimu, či snad přesněji vzato macchiavellismu. Šlo tu nejen o politickou,nýbrž v pravém slova smyslu módní tématiku. I pozdější pruský král Fridrich II. se v mládí, veden svými diletantskými literárními a filozofickými zájmy, zabýval těmito otázkami, ovšem způsobem, jenž ostře kontrastoval s jeho pozdějšími vladařskými výkony. Pro nás je cennější to,že u Haug- vice se na tomto místě setkáváme se jmény, která mají prvořadý zvuk: přichází tu V o l t a i r e a vedle něho S a i n t P i e r r e.[10] K zbystření pozornosti to jistě stačí, nemluvě o tom, že zmíněná díla jsou i dobrým svědectvím o vkusu svého majitele.

Do užší oblasti politické a právnické literatury náleží v haugvicov- ském souboru i několik dalších knih, vesměs zvučných autorských jmen. V prvé řadě je to známý spis V e i t a L u d w i g a v. S e c k e n- d o r f a "Christenstaat", který bývá považován za jedno z východisko- vých děl pro německou kameralistiku;[11] dále jedna z prací plodného a významného představitele téže disciplíny J o h a n n a H e i n r i- c h a G o t t l o b a v. J u s t i h o,[12] jejíž umístění mezi cenzu- rovanými knihami vzbuzuje podiv, nebot Justi se svou činností dotkl i Rakouska. Konečně se tu setkáváme se jménem, které představuje stálici prvé velikosti - se jménem H u g o G r o t i a, i když, pravda, v ne- typické souvislosti, neboť nejde o dílo právnické, nýbrž o jeho spis "D e v e r i t a t e r e l i g i o n i s c h r i s t i a n a e".[13] Pozůstalostní soupis neprozrazuje, zda Grotiovo dílo bylo výsledkem Haugvicova zájmu o otázky náboženství a církve v duchu již osvícenském, či naopak jen pozůstatkem jeho protestantské minulosti.

Do naznačeného okruhu politické a právnické literatury v Haugvico- vých knihách náleží konečně práce A d a m a F r i d r i c h a C l a f f e y e, nadepsaná "V e r n u f t- und V ö l k e r - R e c h t". Jde o dílo saského historika autora známých pragmatických dějin České koruny, které bývají, ač ovšem daleko mladší, uváděny dobo-

---

10) V seznamu pod č.24 je především 6ti svazková,blíže neurčená edice Macchiavelliho díla; č.25:"Antimacchiavelle ou essai de critique sur le Prince de Macchiavelle publiée par Voltaire", č.26:"Reflexions sur l' antimacchiavelle par M. l' abbé de St. Pierre."

11) Pro začátek kameralistických nauk má ze Seckendorffových děl ještě větší význam starší jeho práce (1656) "Teutscher Furstenstaat", rovněž však "Christenstaat" (z r.1685), který je v Haugvicove pozůsta- lostním seznamu uveden pod č.1, je z tohoto hlediska důležitý.

12) Jsou to Justiho "Neue Wahrheiten zum Vortheil der Naturkunde und des gesellschaftlichen Lebens der Menschen", uvedené pod č. 3.

13) Grotiovo dílo je v seznamu pod č. 2; jde o vydání publikované v Lipsku v r. 1726.

vou literaturou jedním dechem s Goldastem.[14] Stejný zájem o přirozené právo u Haugvice navozuje i jiná další francouzská brožura podobného obsahu. Konečně na okraji této tématické skupiny je možno mezi Haugvicovými knihami nalézt i francouzský spisek dovolávající se ve svém titulu navarské královny Markéty z Valois a rovněž jen podle titulu zajímavou brožuru "moskevských dopisů".[15]

Náleží sem konečně do určité míry i spis německého básníka z konce 17.stol. H e i n r i c h a A n s e l m a Z i e g l e r a v. K l i p h a u s e n a (1663-1696) "Historischer Schauplatz und Labyrinth der Zeit", který stejně jako jeho ostatní práce se těšil čtenářské oblibě hluboko do 18. stol.[16] Ostatně i název sám ukazuje, že v něm nešlo jen o zpracování čistě literárního sujetu,nýbrž o vyjádření ideologicko-politických zřetelů.

Zbytek Haugvicových cenzurou pozastavených knih tvoří spisy převážně religiózního zaměření,zdaleka však ne jen ve smyslu teologickém a bohoslužebném, ale i tady s jasně církevně politickou orientací. Každé pochybnosti o tom rozptyluje brožura o "tajnostech tyranské španělské inkvizice", jakož i práce o čarodějnictví,hlásící se k anglickému původu, která je nepochybně výrazem osvícenské kritiky tohoto neblahého jevu.[17] V ryze nábožensky zaměřených dílech převládá luteránská literatura. Ale i tady je cítit vždy znovu, jak bylo již podotčeno, důraz na církevně politickou tématiku, jak to dosvědčují práce o poměrech protestantů v Uhrách a o náboženské situaci ve Slezsku,[18] která nepochyb-

---

14) Ke Claffeyovi, zejm. k jeho státoprávním stanoviskům, pokud šlo o vztah Čech k říši srv. např. A. K r a u s, l.c., 113 nebo např. i F. M. B a r t o š, Osvícenská rozprava o poměru Čech k říši německé, Časopis Musea království Českého, XCl. (1917), 200.

15) Č.15 soupisu (Markéta z Valois) a č. 35: "Moskowitische Briefe, oder wieder der löbl. Russischen Nation, von einem aus der anderen Welt zurückgekommenen Italiener ausgesprengte Verleumbdungen"; do tohoto okruhu náleží asi i (č.33) "Abhandlung von denen Ursachen Gesetze zu setzen oder abzuschaffen,von dem Verfasser der Brandenburgischen Merckwürdigkeiten" (jde zřejmě o montesquieuovskou tématiku).

16) Zieglerovo nejznámnější dílo je "Asiatische Banise"; u Haugvice (č.7) je jeho "Historischer Schauplatz"zapsán s doložkou "continuirter" šlo tedy zřejmě o doplněné a aktualizované vydání.

17) Č. 5 "Der tyrannischen hispanischen Inquisition Heimlichkeiten, so durch wunderbahre Gottesschickung offen bahret werden ..." (jako autor je uveden Joachim Peringer či Beringer); č.37 "Huchinsonis Franc. Historischer Versuch von der Hexerey in einem Gespräch zwischen einem Geistlichen, einem schriftgelehrten Advocaten und englischen Geschwohrnen Theodor Arnoli ..."

18) O uherských poměrech je práce uvedena v seznamu pod č.4, o slezských od známého theologa Valentina Alberta "Wohl gegründete Widerlegung der Scheingründen, dass die Lutheraner in Schlesien der verliehenen Religions Freiheit unfähig und verlustiget wären" (č.43); z čistě náboženských děl překvapí zařazení známého díla Andrease Wiganda "Sermo revocatorius" (č.44), vydaného v Mohuči (např. r.1671) mezi cenzurované knihy;jinak tu převládají ponejvíce díla apologetická (z protestantského stanoviska): např. č.53 - proti papežství, č.40 - o konversi ke

ně odráží nejen Haugvicův původ z této oblasti, nýbrž i zvláštní náboženský vývoj, jehož projevem byl ještě na počátku 18.stol.altranstedský mír. Nepochybíme tedy, budeme-li v této nábožensky laděné skupině knih vidět díla,která mohla Haugvice podněcovat ve směru osvícenské náboženské tolerance.

***

Pohled, který rýsuje rozbor knih z Haugvicovy pozůstalosti, jež se dostaly do nežádoucího zájmu cenzury, sotva může vést hned k jednoznačnému závěru. Co se tu spíše před očima čtenáře objevuje je list vytržený jaksi ze skicáře, který některé tahy sice naznačuje, aniž však je podává v úplnosti. I tak - a nebo snad právě proto - nelze pochybovat o tom, že jde o pohled cenný, a možná ve své konkrétní neúplnosti tím cennější.

Co v něm vystupuje nejvíce je silný důraz na otázky církevně politické a úpravu poměru státu a církve. Je to jistě akcent poněkud zkreslený cenzurními zřetely, přesto však nelze mít pochybosti o jeho průkaznosti. Zájem o tyto věci byl u někoho, kdo se hlásil k osvícenskému proudu nebo kdo jej alespoň sledoval, nezbytný. To, že Haugvic mezi rané osvícence tereziánského dvora náležel, je jasné. Knihy, které měl, tento vztah nejen dále prokazují, nýbrž činí jej - a v tom je jejich hlavní cena - i určitelným.

Obraz, jenž takto získáváme, je přes svou neúplnost a útržkovitost plastičtější než dvojrozměrná silueta ctižádostivého byrokrata, který se dere vpřed bez jakýchkoliv skrupulí a ohledů. V Haugvicově knižní pozůstalosti se tak tedy potvrzují i některé pozitivní rysy jeho osobnosti, a co více objevují se tu i nepochybné ideové a názorové zdroje, z nichž musel vycházet. I tím se tedy ověřuje, že pozornost věnovaná drobné epizodě, jakou byl cenzurní zásah do pozůstalostního řízení po tvůrci tereziánského správního centralismu, není zbytečnou.

---

katolictví atp.); Haugvicova náboženská stanoviska osvětluje i deisticky, ba libertinsky laděná brožura (č.32) "Lucina sine concubitu, d.i. ein Brief ... worinen eine unwidersprechliche Art, sowohl aus der Vernunft, als aus der Erfahrung bewiesen wird, dass ein Frauenzimmer ohne Zuthun eines Mannes schwanger werden und ein Kind zur Welt bringen könne".

"VERBOTENE" BÜCHER IN DER BIBLIOTHEK EINES THERESIANISCHEN ZENTRALISTEN

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Die hier resümierte Abhandlung ist einer geringfügigen Episode gewidmet. Dazu kam es bei der Abhandlung der Verlassenschaft Fridrich Wilhelm Haugwitzens, der als Schöpfer des theresianischen Zentralismus angesehen wird. Dem unerwünschten Interesse der Zensurorgane fiel hier ein Komplex von mehr als 50 Büchern aus dem Besitz Haugwitzens anheim, deren Bestandaufnahme in den Archivbeständen des staatlichen Archivs in Brno aufbewahrt wird. Es handelt sich grösstenteils um Werke publizistischen und pamphletischen Charakters (z.B. die populären "Gespräche in dem Reiche derer Toten" von D.Fassmann). Viele von ihnen haben eine Thematik über kirchenpolitische Fragen gemeinsam, insbesondere das Verhältnis von Staat und Kirche. Eine ausgeprägte Gruppe unter ihnen bilden auch jesuitenfeindlich orientierte Arbeiten: es sind dies z.B. auch Werke aus der Zeit des böhmischen Ständeaufstandes, die damals als Grundlage für die offizielle habsburgfeindliche Propaganda dienten (einige Bände der Reihe "Variorum discursuum Bohemicorum nervus oder Hussiten Glock"). Sonst taucht unter den zensurierten Büchern auch das damalige Interesse an Macchiavelli und den Macchiavellismus, hier sogar in Verbindung mit dem Namen Voltaires, auf; ferner kommen Namen der Gründergeneration der Kameralisten (Seckendorf, Justi) und einmal,wenngleich in untypischem Zusammenhang, auch der Name Grotius vor. Das Inventar der von der Zensur beanständeten Bücher aus der Verlassenschaft Haugwitzens bildet zweifelsohne eine willkommene Quelle für die Erkenntnis seiner Ansichten und seiner Mentalität. Haugwitz tritt hier als Anhänger der aufgeklärten religiösen Toleranz auf, der auch andere für die aufgeklärte Atmosphäre typische Standpunkte teilt, so insbesondere die Abneigung gegen das Klosterleben und das Mönchstum.

STÁTNÍ ÚSTROJÍ MASSACHUSETTS V LETECH 1629-1644

(Z dějin ústavního práva USA v koloniálním období)

Stanislav Balík

Po několika neúspěšných pokusech o trvalé osídlení massachusettského území, podniknutých zejména v letech 1622-1625, a po vzniku osady Nový Plymouth (vznikl 1620, s Massachusetts splynul 1691), byly položeny konečně na sklonku dvacátých let XVII.století i první základy jedné z nejstarších amerických osad, Massachusetts.

I.

Stalo se tak v březnu 1628, kdy skupina anglických puritánů (Rosewell, Young, Southcott, Endecott, Whetcombe) získala od Rady pro Novou Anglii patent,[1] podle něhož jim samým a jejich "dědicům a nástupcům (Heires and Assignes)" mělo patřit rozsáhlé území v Nové Anglii a s ním všechny lesy, řeky, vody, přístavy, ostrovy, nerostné bohatství a doly (včetně zlatých a stříbrných, z nichž měli odvádět jednu pětinu těžby králi).

Současně s tím jim měly náležet"veškeré pravomoci(all Jurisdiccons)" a práva k půdě, které dosud příslušely Radě pro Novou Anglii a jichž se - jak upozornil už O s g o o d[2] - Rada vzdala, podřizujíc se tak ustanovením statutu "Quia Emptores" (Eduard I., 18,1) z r.1290.[3] V dů-

---

1) K jeho obsahu srv.úvodní část královské výsadní listiny z r.1629, uveřejněné v B. P. P o o r e, Federal and State Constitutions,Colonial Charters, and other Organic Laws of the United States.2.vyd.,Washington 1878, I. část, str. 932-933. Dále "P o o r e, Constitutions".

2) L. H. O s g o o d, American Colonies in the Seventeenth Century, I, New York 1904, str. 130.

3) Statut "Quia Emptores" Eduarda I. z r. 1290 je jedním z nejdůležitějších zákonů,upravujících lenní vztahy ve feudální Anglii.Stanovil, že v případě koupě části léna (pozemků a statků) podvazalové nedrží tuto půdu a statky od svého lenního pána (který jim část léna prodal), ale "bezprostředně od nejvyššího pána (immediate de capitali domino)".

sledku toho Rosewell a druhové měli držet půdu přímo od krále,[4] což plyne ostatně i ze znění patentu, podle něhož oprávněné osoby mají dané území držet od krále, jeho dědiců a nástupců "ve svobodné držbě podle obyčejového práva (in free and comõn Soccage)."[5]

S územím, jež Rosewell a druhové získali, byla spojena práva k půdě[6] a nepřímo také právo obchodu.[7] Patentem "nebyly a nemohly být uděleny vládní moci (governmental powers) v plném a vlastním slova smyslu."[8] To znamená, že nedával oprávněným plné moci k vytvoření státního aparátu.

Na základě patentu Rady pro Novou Anglii se však podle práva ani nemohla vytvořit společnost, i když se v literatuře v této souvislosti někdy nesprávně píše o "pozemkové a obchodní společnosti (land and trading company)"[9] či o soukromé obchodní společnosti (private commercial company).[10] Protože Rada pro Novou Anglii nebyla příslušná k ustavování společností,[11] její patent nemohl řešit a neřešil žádnou z otázek (jako např. orgánů společnosti, zvláštního názvu, tzv."nepřetržitého nástupnictví", způsobilosti nakládat jměním, uzavírat závazky, žalovat a býti žalován, atd.), které by musely být právně upraveny,kdyby šlo o společnost. Proto název "Společnost Nové Anglie" či "Novoanglická společnost", užívaný občas některými autory,[12] není přesný a lze jej použít jen s výhradou a jen v tom smyslu, v jakém se mluví v pozdějším anglickém právu o "neustavených (unincorporated) společnostech."[13] Mnohem výstižnější je názor,že v daném případě šlo o pouhé "dobrovolné sdružení (voluntary partnership)" bez oprávnění právnické osoby,[14] v našem případě bez oprávnění založit osadu a vytvořit v ní státní ústrojí.

I když přesto majitelé patentu podnikli už během r.1628 první kroky (vyslání osadníků do Massachusetts), svědčící o jejich dalekosáhlých

---

4) O s g o o d, American Colonies, I, str.130 poznamenává výstižně, že Rada pro Novou Anglii je ponechala "tváří v tvář králi".

5) P o o r e, Constitutions, I, str. 933.

6) E. W a s h b u r n, Sketches of the Judicial History of Massachusetts from 1630 to the Revolution in 1775. Boston 1840, str.11.

7) G. H. H a y n e s, Representation and Suffrage in Massachusetts, 1620-1691. JOHN HOPKINS UNIVERSITY STUDIES IN HISTORICAL AND POLITICAL SCIENCE, 12. serie, VIII-IX, Baltimore 1894, str. 7/377.

8) O s g o o d, American Colonies, I, str. 152; J. G. P a l f r e y, History of New England, I, Boston 1859, str. 290.

9) O s g o o d, American Colonies, I, str. 152; J. B. S c o t t, The United States: A Study in International Organization,New York 1920, str. 79.

10) H a y n e s, Representation, str. 7/377.

11) J. S. B a r r y, History of Massachusetts, I, Boston 1855, str. 29.

12) O. T. B a r c k - H. T. L e f l e r, Colonial America, New York 1958, str. 82.

13) Srv. L a w s o f E n g l a n d. Vyd. E a r l o f H a l s b u r y aj., V, London 1910, str. 12n.

14) P a l f r e y, History, I, str. 290.

plánech,dospěli brzy k názoru, že tyto plány nelze uskutečnit bez ustavení společnosti. Proto se část členů původního sdružení spolu s novými členy (vstoupili do sdružení po prodeji podílů a práv některými dosavadními podílníky) rozhodla požádat o vydání královské výsadní listiny (charter), jež by se stala pevnějším právním základem k založení kolonie.

Žádosti bylo vyhověno a dne 4.března 1629 byla vydána královská výsadní listina,[15] která:

1. potvrdila v plném rozsahu patent Rady pro Novou Anglii a všechna práva v něm obsažená,

2. ustavovala společnost a vymezovala její práva a povinnosti a

3. stanovila,jaké orgány má společnost mít,vymezila jejich pravomoc, vzájemné vztahy atd.

V souvislosti s tím se stanovilo,že osoby v chartě jmenované i další, jež by se později staly členy společnosti, mají být "o s o b o u p r á v n i c k o u a p o l i t i c k o u (Body Corporate and Politique)" pod názvem "Guvernér a společnost Massachusettské zátoky v Nové Anglii".

Massachusettská společnost byla svou podstatou a cíli společností o b c h o d n í a k o l o n i z a č n í, svou formou společností a k c i o v o u (joint-stock company).[16]

---

15) P o o r e, Constitutions, I, str. 932 n.

16) O tom, že se Massachusettská společnost podobala svou formou i cíli Východoindické společnosti, jsem psal podrobněji ve své kandidátské práci "Massachusettský 'Zákoník svobod.'Studie k dějinám státu a práva USA." (Praha 1961, nepublikováno). Shodné stanovisko zaujímají v současné americké literatuře např. O. H a n d l i n, The Americans: A New History of the People of the United States,Boston, - Toronto 1963 str. 11n.; C. L. H a s k i n s, Representative Government in Early New England: the Corporate and the Parliamentary Traditions. LIBER MEMORIALIS SIR MAURICE POWICKE, Louvain-Paris 1965, str. 86.

O cílech společnosti se celkem shodně vyslovila v literatuře řada autorů: např. už O s g o o d, American Colonies,I,str.141 upozornil na to, že zakládání osad sloužilo jako zdroj zisků. Shodné stanovisko zaujal nověji H a s k i n s, Representative Government, str. 86. H. N. F a u l k n e r, American Economic History, New York, 1943, str. 31 zastává názor, že získáním charty a založením společnosti byly sledovány obchodní účely. O.H a n d l i n, Americans, str. 11 zdůrazňuje dokonce, že cílem společnosti, jako byla Massachusettská, Plymouthská atd. "nebyla kolonizace, ale obchod." Podle B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 83, charta vytvořila "čistě obchodní společnost, jejímž cílem byly rybolov, obchod s kožešinami, zisky a dividendy." O tom, že si původního ekonomického poslání společnosti byli vědomi i osadníci, svědčí příznačná historka, kterou cituje s odvoláním na známého massachusettského autora XVII. století Cottona M a t h e r a J. F. S l y, Town Government in Massachusetts (1620-1929), Cambridge, 1930, str. 27. Vypráví o tom, jak na výzvu nějakého kazatele, aby osadníci byli zbožní, protože "jinak by odporovali původnímu cíli osídlení této divočiny", zvolal jeden z předních osadníků: "Mýlíte se, pane,... naším původním cílem bylo lovit ryby (Sir, you are mistaken ...our main end was to catch fish)."

V jejím čele stály tři orgány: v a l n é s h r o m á ž d ě n í (general Court), s p r á v n í r a d a (Court of Assistants) a g u v e r n é r (Governor). Jejich pravomoc a vzájemné vztahy byly chartou podrobně upraveny.

Společnost měla podle charty:

1. tzv. "nepřetržité nástupnictví" (perpetual succesion),[17] spočívající v právu doplňovat uprázdněná místa členů společnosti novými členy,

2. procesní způsobilost,

3. způsobilost k majetkovým právům a závazkům,

4. právo na vlastní pečet,

5. právo volit a odvolávat úředníky,

6. právo vykonávat v mezích, daných výsadní listinou a anglickým právním řádem (tj.v mezích své autonomie) a prostřednictvím svých orgánů zákonodárství, správu a soudnictví,

7. právo vést obrannou válku a

8. právo osídlovat (kolonizovat) Massachusetts Angličany nebo cizince (pokud by se chtěli stát anglickými poddanými a přesídlit do osady).

Z uvedeného je zřejmé, že společnost měla právní subjektivitu a způsobilost spravovat se v rámci anglického právního řádu vlastními předpisy a vlastními orgány. Jinými slovy, požívala autonomie (svézákonnosti), odvozené z moci státu, v tomto případě Anglie.

Z uvedených oprávnění Massachusettské společnosti je zřejmé,že charta z r. 1629 měla pro rozvoj kolonie a jejího státního ústrojí mnohem větší význam, než měl a mohl mít patent z r. 1628.

II.

Z tohoto hlediska bylo vyslání prvních osadníků pouze začátkem soustavné kolonizace, nikoli však státního ústrojí.

Ke vzniku prvních koloniálních orgánů došlo tedy až r.1629,kdy právě vytvořená Massachusettská společnost, opírajíc se o chartu, ustavila "Guvernéra a Radu londýnské osady v Massachusettské zátoce v Nové Anglii(Governor and Council of London's Plantation in the Massachusetts Bay, in New England)".[18] Tento orgán, označovaný v literatuře dokonce jako místní vláda,[19] sestával ze třinácti volených členů. Jedním

---

17) S c o t t, United States, str. 81.

18) Usnesení valného shromáždění cituje J. B. F e l t, Ecclesiastical History of New England, I, Boston 1855, str. 109.

19) S c o t t, United States, str. 81.

z nich byl guvernér, který radě předsedal a musel být přítomen jejímu jednání. Guvernéra a sedm členů rady zvolila přímo Massachusettská společnost. Guvernér (stal se jím John Endecott) spolu s ostatními zvolili další tři členy rady z řad nových přistěhovalců. Tzv. "staří osadníci", tj.kolonisté, kteří zůstali v zemi po neúspěšném pokusu dorchesterských rybářů o založení osady, měli pak zvolit další dva členy.Guvernér a rada měli právo zvolit místoguvernéra a po případě i jiné úředníky, pokud to uznali za vhodné. Všichni úředníci, počínaje guvernérem, byli voleni na dobu jednoho roku. Do pravomoci rady, která byla v podstatě obdobou valného shromáždění nebo správní rady společnosti, patřily otázky, týkající se osady a osadníků: např. rozdělování půdy, budování měst, stíhání zločinců atd. Guvernér a rada, vykonávající na území kolonie plné moci společnosti, nebyli však orgány nezávislými na společnosti,ale museli se řídit přísně jejími pokyny a příkazy.[20]

Tato právní úprava trvala do r. 1630, kdy Massachusettská společnost přesídlila do kolonie.

III.

Přesídlení Massachusettské společnosti a převezení její charty do Ameriky bylo činem,který měl velký vliv na další vývoj osady ve všech směrech, právní nevylučuje.

Přesídlení začalo být připravováno už v létě 1629, kdy se nevelká skupina významnějších puritánů, vedená Johnem W i n t h r o p e m (pozdější dlouholetý guvernér kolonie a autor deníku "Dějiny Nové Anglie"), rozhodla přesídlit i s chartou společnosti do Ameriky.

Toto rozhodnutí ovlivnila patrně i celková nepříznivá situace v Anglii. Připomínám, že právě r.1629 začíná období bezparlamentní vlády v Anglii, během něhož se situace v zemi všestranně zhoršovala. Obyvatelstvu byly ukládány tíživé nezákonné daně, rozšířil se protiprávní prodej obchodních a průmyslových monopolů, brzdících hospodářský rozvoj,[21] anglický průmysl, zejména textilní, byl postižen depresí (patrně i v důsledku toho,že ožebračená Evropa za třicetileté války neskýtala anglickým kupcům bezpečné trhy). To vše pochopitelně poškozovalo střední vrstvy anglické společnosti a zhoršovalo sociální postavení

---

20) B a r r y, History, I, str. 165.

21) K monopolům srv. S. B a l í k, Některá významná ustanovení massachusettská 'Zákoníku svobod'. ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE, Iuridica III, Praha 1958, str. 267n. nebo t ý ž, Etude de quelques aspects juridiques des monopoles en Angleterre et au Massachusetts du XVIe au XVIIe siècle. ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE, Iuridica III, Praha 1967, str. 285-295.

pracujícího obyvatelstva. Současně s tím se vystupňoval politický a náboženský útlak a zostřila se cenzura i policejní represe proti odpůrcům stávajícího zřízení.[22] Za této situace příslušníci nejrůznějších vrstev a skupiny anglické společnosti hledali východisko v emigraci do Ameriky. To platilo konec konců i pro vedoucí skupinu Massachusettské společnosti, jež se chtěla navíc zbavit ještě i nepříjemného dozoru státu.

A tak 26. srpna 1629 dvanáct akcionářů společnosti podepsalo v Cambridge dohodu (Cambridge Agreement), že přesídlí i s rodinami do Massachusetts za předpokladu, že "celá vláda, společně s listinou pro tuto osadu, bude nejdříve z rozkazu (valného) shromáždění zákonně přenesena a ustavena, aby zůstala s námi a s jinými, kdož budou obývat řečenou osadu."[23] Po předchozím tajném jednání s Massachusettskou společností bylo konečně 29. září 1629 dosaženo dohody o jejím přesídlení do kolonie.Současně měla být do Ameriky převezena i charta společnosti. Úředníci a akcionáři, kteří nechtěli emigrovat, prodali své podíly Winthropovi a druhům. Ti ovšem neměli odejít do kolonie jako prostí osadníci, ale jako akcionáři (tzv. svobodníci, freemen) společnosti, jako její vedení.

Na jaře r. 1630 společnost i charta přesídlily do Ameriky. Téhož roku se do kolonie přistěhovalo na dva tisíce osob, později, za známého "Velkého stěhování" (Great Migration) kolem 20 000 lidí.[24]

Přesídlení společnosti,o jehož zákonnosti z hlediska anglického práva XVII.století bylo v literatuře už nejednou diskutováno, nezůstalo samozřejmě bez vlivu na vzájemné vztahy společnosti a osady, ale vyvolalo řadu změn,[25] jež se projevily v tom, že

1. orgány společnosti se staly současně také přímými orgány kolonie (dosavadní samostatné orgány kolonie byly zrušeny),

2. právní předpisy, vydávané společností, se staly současně (bez zprostředkování dosavadních samostatných orgánů kolonie) právními předpisy kolonie a

3. svobodníci společnosti (tj. její členové či akcionáři)se stali současně svobodníky kolonie, tj. jejími plnoprávnými občany.

---

22) K otázce cenzury, jejíž pomocí se absolutní monarchie snažila zabránit šíření revolučních idejí v zemi, srv. S. B a l í k, K některým institucím tiskového práva anglické buržoazní revoluce 1640-1660. ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE, Iuridica I, Praha 1965, str. 49n.

23) Ke Cambridge Agreement srv. B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 85.

24) B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 26. K puritánskému "Velkému stěhování" srv. M. L. H a n s e n,The Atlantic Migration 1607-1860. Vyd. A. M. S c h l e s i n g e r s úvodem O. H a n d l i n a, New York 1961, str. 31n.

25) Srv. např. O. P. C h i t w o o d - F. l. O w s l e y - H.C.N i x o n, The United States from Colony to World Power, 2.vyd., Princeton 1957, str. 21.

Následkem spojení společnosti a kolonie v jeden útvar dochází k vytvoření samosprávné kolonie.[26)]

Postavení samosprávné kolonie - občas tak málo závislé na mateřské zemi, že by bylo takřka možno mluvit o nezávislém státě[27)] - si Massachusetts podržel až do r. 1684, kdy mu byla odňata první královská charta z r. 1629 a nahrazena r. 1691 novou chartou,[28)] podle níž se Massachusetts stal královskou kolonií (Province).

IV.

Časový úsek mezi r. 1630 (přesídlení Massachusettské společnosti) a r. 1644 (zavedení dvoukomorového systému) byl v massachusettských dějinách obdobím rychlého růstu osady i obdobím ostrého politického zápasu uvnitř kolonie.Střetávali se v něm drobní farmáři,řemeslníci atd. na jedné straně a nevelká vládnoucí "aristokratická" skupina,představovaná původními akcionáři[29)] Massachusettské společnosti a jejich stoupenci z řad duchovenstva a rodící se koloniální buržoazie na druhé straně.

Boj mezi nimi byl zápasem o politickou moc v osadě,bojem o ovládnutí státního aparátu a o demokratičtější vývoj kolonie.

Poměr sil se zdá na první pohled nerovný. Zatím co osadníků bylo už r. 1630 přes dva tisíce a jejich počet stále vzrůstal,vládnoucí skupina sestávala z nevelkého počtu osob.Přesto se vládnoucí menšina,využívajíc hospodářské síly, politického a ideologického vlivu, závislosti některých osadníků i vlastních politických zkušeností, pokoušela sama rozhodovat o osudech kolonie a jejího obyvatelstva. Proto zavedla od samého počátku vládu, kterou historikové označují jako aristokratickou,[30)] oligarchickou[31)] či autokratickou.[32)]

Diktatura vládnoucí menšiny se stala velmi brzy předmětem oprávněných útoků se strany osadníků.

---

26) A. N e v i n s - H. S. C o m m a g e r, Dějiny USA. Praha 1947, str. 17.

27) B a r r y, History, I, str. 151.

28) P o o r e, Constitutions, I, str. 942n.

29) Koncem roku 1630 jich bylo jen 10. Srv. B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 88.

30) C h i t w o o d aj., United States, str. 21,

31) H. R u g g, A History of American Government and Culture,Boston 1931, str. 26.

32) B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 87. Výrazu "samovládný" (autokratický) používá k charakteristice koloniálních režimů také např.W.Z. F o s t e r, Nástin politických dějin amerického kontinentu, Praha 1953.

K prvnímu střetnutí došlo už v říjnu 1630, kdy se v kolonii poprvé sešlo valné shromáždění. Na zasedání, jehož se účastnil guvernér,místoguvernér a osm svobodníků (původních starých akcionářů společnosti), se totiž dostavilo přes sto osadníků s požadavkem přijetí za svobodníky, čili jinými slovy, s požadavkem poskytnutí politických práv.

Vládnoucí skupina, kterou tento požadavek pochopitelně ohrozil, byla sice nakonec nucena v květnu 1631 přijmout 118 nových svobodníků, měla však dost času a prostředků zneškodnit možné následky tohoto opatření a zachovat své hlavní pozice.

Dosáhla toho řadou opatření,jimiž nejednou přímo porušila královskou výsadní listinu z r. 1629, jež v Massachusetts,stejně jako v jiných koloniích, byla základním zákonem, ústavou kolonie.[33] Především vládnoucí skupina prosadila, že guvernér a místoguvernér mají být voleni členy správní rady (podle charty valným shromážděním, tj. všemi svobodníky) a z jejích řad (podle charty z řad všech svobodníků). Svobodníci měli volit nadále jen členy správní rady (podle charty všechny úředníky, tj. také guvernéra a místoguvernéra).[34] Vládnoucí skupina tak omezila aktivní a pasívní volební právo nových svobodníků a nahradila přímé volby úředníků volbami nepřímými.Zákonodárné funkce a právo ustanovovat úředníky kolonie příslušely nadále jen guvernérovi a členům správní rady (podle charty valnému shromáždění).[35] Guvernér,místoguvernér a členové správní rady měli setrvávat ve svých úřadech podle zásady "pokud se dobře chovají".[36] V květnu 1631 byl přijat zákon,který dával "obcím (commons)", tj. svobodníkům, právo navrhovat kandidáty na místa členů správní rady nebo naopak rozhodovat většinovým usnesením o jejich odvolání "pro nějakou vadu nebo špatné chování (for any defect of misbehaviour)".[37] Ani tento zákon nezavedl roční volby úředníků, předpokládané chartou. Vládnoucí skupina prosadila navíc ve svém zájmu, že se valné shromáždění má konat jen jednou ročně (podle charty se mělo konat čtyřikrát).[38] Toto opatření, oslabující valné shromáždění,dávalo vládnoucí skupině,která ovládala úřad guvernéra,místoguvernéra a správní radu,značnou volnost jednání. A konečně spíš z politických než z náboženských důvodů byl přijat zákon,[39] že svobodníkem se může stát pouze člen některé z náboženských obcí (církví) v kolonii (charta z r.1629 takové omezení neznala).

---

33) H a y n e s, Representation, str. 8/378.
34) W i n t h r o p's J o u r n a l "History of New England" 1630-1649. Vyd. J. K. H o s m e r, I, New York 1908, str.75, pozn. 1.
35) W i n t h r o p's J o u r n a l, I, str. 75, pozn. 1.
36) R u g g, History, str. 26.
37) B a r r y, History, I, str. 272; P a l f r e y, History, I, str. 349; W a s h b u r n, Sketches, str. 15.
38) B a r r y, History, I, str. 272; P a l f r e y, History,I, str. 349; W a s h b u r n, Sketches, str. 15.
39) B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 88.

Všechna zmíněná opatření byla v rozporu s výsadní listinou. Zatím co první dvě omezovala práva stávajících svobodníků, poslední mělo za úkol ztížit a omezit přijímání nových osadníků. Uvážíme-li, že např. r. 1640 ze 16 000 osadníků bylo asi čtyři tisíce členů církví,[40] vidíme, že jen tento zákon zbavil 3/4 osadníků možnosti nabýt politických práv a podílet se na řízení osady. Protože svobodníky se nestávali automaticky všichni členové církví, okruh osob, jež mohly rozhodovat, se ještě zúžil.

Nový konflikt mezi osadníky a vládnoucí skupinou vypukl na počátku r. 1632, když obyvatelé města Watertownu odmítli zaplatit daň na opevnění, kterou jim guvernér a správní rada uložili.

Watertownští v polemice s guvernérem a správní radou popřeli jejich právo ukládat daně s poukazem na to, že guvernér a členové jsou jen starostou a radními (mayor and aldermen), "jimž nepřísluší moc (právo, power) vydávat zákony nebo ukládat daně bez lidu."[41] Naproti tomu guvernér a členové správní rady tvrdili, že jsou v podstatě parlamentem a že svobodníci volí členy správní rady jako své zplnomocněné zástupce.[42] Watertownští osadníci se sice nakonec podřídili a daně zaplatili, avšak jejich odpor vyvolal nové hnutí mezi osadníky. Jejich úsilí bylo korunováno úspěchem, protože ještě téhož roku valné shromáždění stanovilo, že každé město má vyslat po dvou zástupcích, aby se radili s guvernérem a správní radou o ukládání daní atd.[43]

V dubnu 1634 poslala massachusettská města po dvou zástupcích ke guvernérovi se žádostí, aby jim dovolil nahlédnout do výsadní listiny z r. 1629. Z ní pak zástupci měst zjistili, že úředníci mají být voleni každoročně a že zákonodárné funkce nemají vykonávat jen guvernér a členové správní rady, ale všichni svobodníci.[44]

O měsíc později vyslala města znovu své zástupce, kteří - nepochybně pod dojmem této předchozí konfrontace - zvolili nového guvernéra (místo "aristokratického" vůdce vládnoucí skupiny Johna Winthropa), přijali na osmdesát nových svobodníků[45] a usnesli se na několika důležitých opatřeních.

Nejdůležitějším z nich bylo usnesení, že guvernér a členové správní rady mají zasedat společně se zástupci, volenými a vysílanými jednotlivými městy.[46] Tím bylo v osadě vytvořeno zákonodárné shromáždění.

---

40) B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 93.
41) W i n t h r o p's J o u r n a l, I, str. 74-75.
43) W i n t h r o p's J o u r n a l, I, str. 79. H a s k i n s, Representative Government, str. 91 uvádí, že tímto opatřením byl vytvořen ad hoc základ "omezené formy zastupitelské vlády k omezenému účelu vybírání daní."
44) W i n t h r o p's J o u r n a l, I, str. 122-123.
45) B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 81.
46) W i n t h r o p's J o u r n a l, I str. 123, pozn. 1.

Zákonodárné shromáždění, které se nazývalo rovněž "valné shromáždění (General Court)", je však nutno odlišovat od původního valného shromáždění společnosti a osady, o němž jsme dosud mluvili. Valné shromáždění v původním smyslu mělo sestávat podle charty ze v š e c h svobodníků včetně guvernéra, místoguvernéra a členů správní rady, kdežto zákonodárné shromáždění či valné shromáždění v novém smyslu se skládalo jen z úředníků a zástupců měst, volených a vysílaných svobodníky, žijícími v tom kterém městě. Zákonodárné shromáždění tak již netvořil souhrn všech svobodníků,ale pouze jejich část. Pro tento omezený souhrn budeme napříště užívat výrazu zákonodárné shromáždění.

Vytvoření zákonodárného shromáždění se vymykalo z rámce, daného výsadní listinou. Zákonodárci si toho byli patrně vědomi.Proto se snažili uvést zákonodárné shromáždění a jeho činnost v soulad s dosavadním valným shromážděním a jeho činností.

Až do r. 1634 mělo původní valné shromáždění podle charty vykonávat především zákonodárné funkce, volit úředníky, přijímat svobodníky atd. Značnou část této pravomoci převzalo r. 1634 zákonodárné shromáždění, jež mělo vykonávat zákonodárné funkce ("vydávat a ustanovovat zákony"), přijímat svobodníky, razit peníze, vykonávat soudní a správní funkce, nakládat pozemky, udělovat licence atd.[47] Zákonodárné shromáždění však nemělo právo volit samo úředníky.Jejich volba zůstala vyhrazena souhrnu všech svobodníků osady (včetně všech členů zákonodárného shromáždění). Zákonodárné shromáždění se mělo scházet čtyřikrát ročně. Svolával je guvernér. Rozpuštěno mohlo být jen se souhlasem většiny svých členů.[48]

V důsledku uvedených změn se zákonodárné shromáždění stalo nejdůležitějším orgánem kolonie.[49] Správní či výkonná rada kolonie (Court of Assistants), která až dosud vykonávala i funkce zákonodárné, podržela nadále jen své funkce správní a soudní a stala se "čistě správním a soudním tělesem".[50] Její členové zasedali v zákonodárném shromáždění, zprvu společně se zástupci měst, později samostatně v horní komoře.

R. 1634 bylo také zavedeno tajné hlasování,[51] patrně ve snaze čelit nátlaku na členy zákonodárného shromáždění se strany vládnoucí skupiny. Osadníkům bylo dále zaručeno právo na výslech porotou,[52] jež dosud vládnoucí skupina opomíjela.

Vládnoucí skupina naopak prosadila ve svém zájmu zásadu, že každé usnesení musí být přijato většinou hlasů obou složek, tj. zástupců měst

---

47) W i n t h r o p's J o u r n a l, I, str. 123, pozn. 1. Srv. dále H a s k i n s, Representative Government, str. 92.
48) W i n t h r o p's J o u r n a l, I, str. 125.
49) O s g o o d, American Colonies, I, str. 176.
50) O s g o o d, American Colonies, I, str. 176.
51) B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 89.
52) B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 89.

a členů výkonné rady), zasedajících společně v zákonodárném shromáždění.[53]

V letech 1636-1638 se navíc pokusila upevnit své otřesené pozice vytvořením stálé rady(Council for life) se členy,volenými na doživotí,[54] a snížením počtu zástupců, vysílaných do zákonodárného shromáždění jednotlivými městy.[55] Její úsilí nemělo trvalejšího významu; protože členové stálé rady neměli žádnou pravomoc a snížení počtu zástupců měst v zákonodárném shromáždění bylo jen přechodné.

V.

Státním aparátem osady se zabýval podrobněji vedle uvedených zákonů i Zákoník svobod (Body of Liberties) z r. 1641.[56]

Zákoník, jehož vydání bylo rovněž výsledkem několikaletého úsilí osadníků a jejich zápasu s vládnoucí skupinou,[57] se zabýval ústředním státním ústrojím kolonie především v titulu "Práva, týkající se zvláště svobodníků" (čl. 58 až 78), věnovaný, jak bychom dnes řekli, státnímu právu.

Jednou z otázek, jimiž se hlouběji zabývá,jsou volby zástupců a nejvyšších úředníků osady.

Zástupci (Deputies) do zákonodárného shromáždění měli být podle zákoníku vybíráni a voleni svobodníky hrabství a měst z jejich řad (čl.62 a 68). Aktivní a pasívní volební právo příslušelo jen svobodníkům.

Svobodníci měli právo volit a být voleni i do nejvyšších úřadů, jako byli guvernér, místoguvernér, členové výkonné rady a podobně.Tito úředníci byli voleni na zvláštním volebním shromáždění (Court of Elections) všech svobodníků.

Zástupci nebyli voleni na přesně stanovenou dobu. Vyplývá to z ustanovení čl. 68, že zástupci "nebudou ustanovováni a určováni na žádnou (určitou - S.B.) dobu, leč od zasedání do zasedání nebo nejvýš na jeden rok ... "Úředníci byli voleni na rok. Během své funkční doby mohli být úředníci odvoláni za předpokladu, že "budou uvedeny pravé příčiny toho (rozuměj odvolání - S.B.)" (čl. 67).

---

53) B a r c k - L e f l e r, Colonial America, str. 90.
54) W i n t h r o p's J o u r n a l, I, str. 78.
55) W i n t h r o p's J o u r n a l, I, str. 302.
56) Plné anglické znění v A m e r i c a n H i s t o r i c a l D o c u m e n t s 1000-1904. Vyd. Ch. E l l i o t, New York 1910,str.66n výňatky (v anglickém znění s českým překladem) jsem uveřejnil in: J.T u r e č e k a kol., Výbor z textů ke studiu obecných dějin státu a práva,Praha 1956,str. 346n., nověji viz S. B a l í k - K. L i t s c h - K. M a l ý, Texty ke studiu obecných dějin státu a práva, III,Kapitalistický stát a právo, Praha 1971,str. 56n.
57) Srv. H a s k i n s, Representative Government, str. 96.

Jak délkou funkčního období, tak odvolatelností úředníků navazuje čl. 67 na výsadní listinu z r. 1629.

Právo odvolat úředníky kolonie bylo nepochybně opatřením pokrokovým. Vzhledem ke konkrétním politickým podmínkám osady však lze pochybovat o jeho praktickém uplatnění.Otázku, zda mohli být odvoláni také zástupci, "Zákoník svobod" sám neřeší. Lze však předpokládat, že i zástupci mohli být odvoláni během svého funkčního období.[58)]

Zákonodárné shromáždění nemohlo být podle čl. 69 odročeno ani rozpuštěno bez souhlasu své většiny. Přijetí tohoto ustanovení napomohly patrně jak nedávné zkušenosti z mateřské země (rozpuštění Krátkého parlamentu Karlem I. v květnu 1640), tak obava, aby guvernér a vládnoucí skupina nesáhli k podobnému opatření. Vzhledem k tomu, že rozpory mezi vládnoucí skupinou a osadníky trvaly i v době vydání zákoníku, byla taková obava jistě oprávněná.

Další ustanovení Zákoníku svobod se týkala pravomoci zákonodárného shromáždění, upravené zásadně už nařízením z r. 1634, které, jak jsme viděli,potvrdilo v podstatě práva, přiznaná zákonodárnému (dříve valnému) shromáždění chartou z r. 1629.[59)] V tomto nařízení se stanovilo: "Prohlašuje se, že zákonodárné shromáždění...je nejvyšší občanskou mocí tohoto státu. Jedině ono má právo ukládat daně celé zemi a nakládat pozemky...může jednat v souladu s touto mocí ve všech záležitostech státu jakož i ve věcech (spadajících do pravomoci - S.B.) rady...Vydává zákony a soudní rozhodnutí,obžalovává...podle práva,přijímá a vyslýchá řádně předložené žaloby (stížnosti) proti kterékoli osobě nebo soudu..."[60)]

Zákonodárci nepochybně při vydávání zákoníku svobod k tomuto nařízení přihlíželi. Tím si vysvětlíme skutečnost, že zákoník neobsahuje žádné obecnější ustanovení o pravomoci zákonodárného shromáždění a že se spokojuje pouze podtržením pravomoci vrcholného orgánu kolonie v některých konkrétních případech. Tak např. zákonodárné shromáždění mělo mít výhradní soudní pravomoc ve věcech hrdelních (čl. 1) a právo udělovat milost odsouzeným zločincům (čl. 72). Rozhodovalo o otázkách války a míru (čl.7) a mohlo vysílat do "cizích krajů" (jsou jimi míněny pravděpodobně sousední kolonie atd.) zástupce "s nějakým veřejným poselstvím nebo k jednáním" (čl. 73). Disponovalo státní pokladnou (čl. 78), nařizovalo veřejné práce a služby (čl. 5) a mělo právo uložit osadníkům vykonání přísahy veřejné povahy (čl. 3). Jak vyplývá z čl. 14, schvalovalo převody půdy, učiněné osobami s omezenou právní způsobilostí.Rozhodovalo také ve věcech rodinných,manželských a dědických. Lze tak usuzo-

---

58) F e l t, Ecclesiastical History, I, str. 361.
59) O s g o o d, American Colonies, I, str. 155.
60) Cituje O s g o o d, American Colonies, I, str. 158.

vat z titulu "Práva žen" (čl. 79-80) a "Práva dětí" (čl. 81-84). A konečně podle čl. 36 bylo zákonodárné shromáždění nejvyšší odvolací stolicí.

To, že zákoník zdůraznil pravomoc zákonodárného shromáždění ve velmi důležitých úsecích, jako byly veřejné práce a služby, otázky války a míru, veřejných přísah atd., bylo nepochybně výsledkem úsilí osadníků, jimž šlo o omezení pravomoci "úředníků" (Magestrates), tj. výkonné rady a guvernéra, kteří měli podle názoru osadníků příliš velkou moc.[61] Současně s jejich oslabením mělo dojít logicky k posílení zákonodárného shromáždění. Přesto bylo i Zákoníku svobod vytýkáno, že ponechává "úředníkům" příliš moci.[62] Tato námitka měla své opodstatnění. Zákoník svobod byl kompromisem mezi svobodníky a vládnoucí skupinou. Nepodařilo se v něm prosadit bezvýhradně ani jedno ani druhé stanovisko, protože žádná ze stran k tomu neměla dost síly. Tím ovšem nebyla vyloučena možnost politického nátlaku. Proto Zákoník svobod zaručoval v čl. 70 všem svobodníkům, vyzvaným, "aby dali radu, hlas, úsudek nebo návrh", právo "tak učinit v souhlase se svým nejlepším vědomím a svědomím. "Tato záruka se neměla vztahovat podle čl.70 jen na jednání v zákonodárném shromáždění, ale i na ostatní orgány a shromáždění.

Vyrovnaný poměr sil se promítl i v postavení guvernéra, o němž se rovněž mluví v titulu "Práva, týkající se zvláště svobodníků."

Guvernér podle něho vystupuje jako předseda zákonodárného shromáždění. Příslušelo mu právo svolávat řádná a mimořádná zasedání zákonodárného shromáždění. Vzhledem k tomu, že počet řádných zasedání i lhůty jejich konání byly pevně stanoveny, bylo to právo značně formální. Větší význam mělo jen u mimořádných zasedání. Guvernérovi nepříslušelo právo veta proti rozhodnutím zákonodárného shromáždění. Podle č. 71 Zákoníku svobod měl pouze právo rozhodujícího hlasu v případě rovnosti hlasů v zákonodárném shromáždění nebo ve výkonné radě. Guvernér nemohl rovněž odročit nebo rozpustit zákonodárné shromáždění bez souhlasu jeho většiny (čl.69). V důsledku těchto omezení "guvernér nemůže být pokládán za odnož (branch) zákonodárného shromáždění; v žádném smyslu není jeho ustavujícím úředníkem."[63] Právním odrazem této skutečnosti je ustanovení v revidovaném vydání obecných zákonů z r.1658, podle něhož zákonodárné shromáždění sestává ze dvou složek, z úředníků a zástupců, aniž by se mluvilo v této souvislosti o guvernérovi.[64]

Během svého funkčního období stál guvernér v čele výkonného aparátu osady. Předsedal výkonné radě kolonie, kterou mohl svolávat (nejčastěji

---

61) W i n t h r o p's J o u r n a l, I, str. 151.

62) M. M a r t i n, Dictionary od American History, Littlefield 1956, Heslo "Body of Liberties".

63) O s g o o d, American Colonies, I, str. 162.

64) O s g o o d, American Colonies, I, str. 162, pozn. 4.

po dohodě s částí jejích členů). Guvernér, který nebyl označován oficiálně jako člen výkonné rady (Assistant), měl ve výkonné radě největší vliv. Mezi zasedáními rady měl právo rozhodovat o nejrůznějších otázkách a podnikat příslušná opatření. Zpravidla přitom postupoval ve spolupráci s místoguvernérem a po poradě s duchovními a některými členy výkonné rady.[65] Součinnost tohoto druhu předpokládá např. i čl. 72 zákoníku při odkladu výkonu trestu.

V zásadě guvernér nemohl jednat podle své volné úvahy, ale byl vázán usneseními obou orgánů (zákonodárného shromáždění nebo výkonné rady), ať už šlo o usnesení obecné či zvláštní povahy. Řekli jsme, že guvernér měl z úředníků největší vliv. Formálně se však lišil od ostatních úředníků, jak poznamenává P a l f r e y, jen tím, že byl "orgánem jejich vůle a předsedou veřejných shromáždění."[66] Stejně jako oni byl úředníkem voleným, jemuž rovněž Zákoník svobod zaručil právo na úhradu výdajů spojených s výkonem funkce.

Zatím co v ohledu právním nebyly podstatnější rozdíly mezi guvernérem a ostatními vysokými úředníky kolonie, vystupovaly výrazně do popředí v ohledu politickém, protože guvernér požíval mnohem většího politického vlivu než ostatní úředníci či členové zákonodárného shromáždění. Jeho politický vliv ovšem závisel na podpoře svobodníků, na počtu jejich kladných hlasů ve volbách.

O výkonné radě kolonie a o její pravomoci se dovídáme jen nepřímo z některých ustanovení. Např. z čl. 19 je zřejmé, že výkonná rada mohla potrestat své členy pro nenáležité chování napomenutím nebo pokutou. Podle č. 36 byla výkonná rada odvolací stolicí. Z téhož ustanovení je však patrno, že "na nespravedlnost, učiněnou výkonnou radou nebo jiným soudem" bylo možno podat stížnost zákonodárnému shromáždění.

Zákoník ponechal otevřenu otázku dvoukomorového zákonodárného shromáždění, o jejíž řešení se svobodníci rovněž pokoušeli.

K rozdělení zákonodárného shromáždění do dvou komor došlo teprve r. 1644.[67] I když nadále bylo třeba při výkonu funkcí, zejména zákonodárných, součinnosti a souhlasu obou komor (dříve obou složek jedné komory) zákonodárného shromáždění,[68] znamená vytvoření dvoukomorového zákonodárného shromáždění uzavření jedné etapy nejen ve vývoji státního aparátu osady, ale i v politickém boji mezi osadníky a vládnoucí skupinou.

---

65) O s g o o d, American Colonies, I, str. 162, pozn. 4.
66) P a l f r e y, History, II, str. 9.
67) W i n t h r o p's J o u r n a l, II, str. 164.
68) W i n t h r o p's J o u r n a l, II, str. 164.

GOVERNMENT IN MASSACHUSETTS IN THE PERIOD 1629-1644

(A chapter from the constitutional history of the United States in the colonial period)

Stanislav Balik

Summary

The colonial government in Massachusetts, which began to form under a Royal Charter issued in 1629, passed through a period of complex development between 1629 and 1644.

At its onset was a colonial body known as the Governor and Council of London's Plantation in the Massachusetts Bay in New England, but at its end there already were a Governor, an Executive Council and, in particular, an elected bicameral legislature.

Very important factors in the development of the governmental structure in Massachusetts were the transfer of the Massachusetts Company and its charter to America, the formation of a unicameral legislative assembly in 1634, the enactment of the Body of Liberties in 1641, which governed the jurisdiction and interrelationship of the central bodies of the colony, and the transformation of the existing unicameral legislature into a bicameral body.

While the transfer of the Massachusetts Company and its charter to America was brought about by a group of prominent stockholders, the subsequent development was due to political struggle waged by the colonists against the ruling group. This is especially true of the constitutional changes effected between 1634 and 1644.

Although this development had its ups and downs and was marked by compromises, its results undoubtedly affected the subsequent history of the governmental structure of one of the oldest American colonies.

SOCIÁLNÍ A PRÁVNÍ DŮSLEDKY ZRUŠENÍ NEVOLNICTVÍ V MEKLENBURSKU*

Christel Siemon (Berlin)

Po francouzské buržoazní revoluci došlo,obdobně jako v ostatních německých zemích, také v Meklenbursku na počátku 19. století k buržoazním reformám. Cílem těchto reforem bylo přizpůsobit výrobní vztahy na velkostatcích požadavkům moderního buržoazního vývoje produkce. Nutnost a zvláštnosti započatých změn ve výrobních, resp. pracovních vztazích byly určovány, především zájmy a potřebami velkého pozemkového vlastnictví a jeho snahou docílit moderních výrobních a vykořistovatelských metod, které by mu umožňovaly podílet se i nadále na zahraničním kapitalistickém trhu,aniž by sám plně podléhal politickým a právním důsledkům pokračujícího rozvoje kapitálu. Zájmy velkostatkářů v Meklenbursku se pohybovaly nadále v rámci nejvyšší možné účasti na zahraničním vývoji kapitálu a zachování všech výhod vyplývajících z politického a právního systému privilegií.

Naznačený vývoj se nemohl ani v Meklenbursku obejít bez reformy právních poměrů zemědělských výrobců, která i v ostatních německých zemích tvořila základní součást všech reforem a dotýkala se zrušení nevolnictví a poddanství a zajištění forem osobní svobody.

V této souvislosti se objevily zcela zákonitě zájmy velkých meklenburských pozemkových vlastníků. Právním zakotvením svobody pohybu pracovních sil byly totiž zároveň dány jednak možnosti ještě racionálnějšího spojení vykořistování svobodných pracovních sil s technickými požadavky velkostatku, jednak byl velkostatkář zbaven dosavadní právní povinnosti pečovat o sociální záležitosti dělníků. Buržoazní reformy začátku 19. století v Meklenbursku nejsou výsledkem mimořádně výrazného vývoje kapitalismu v zemědělství, nýbrž jsou jen důsledkem těch buržoazně-kapitalistických zájmů, které existovaly v daných meklenburských podmínkách ve vztahu k buržoazním svobodám pro kapitál a práci.

***

*)Studie byla přednesena na německo-českém právněhistorickém kolokviu na podzim 1975 na Humboldtově univerzitě v Berlíně.

Počátkem 19. století byla pro meklenburské zemědělství charakteristická výroba zemědělských nezpracovaných surovin, jako např. obilí a dříví, které prodávali jednotliví statkáři převážně do Anglie, Francie a Nizozemí.[1)]

Velkostatkáři, tj. příslušníci šlechty a stále více také příslušníci městského stavu, jako vlastníci rytířských statků těžili své zisky z rozsáhlých statků a práce nevolníků - zemědělských dělníků.Zeměpanské domény obdělávali nevolníci-nádeníci pod dozorem úředníků nebo nevolníci-sedláci na přidělených lánech (Hufe).

Půda v držbě měst a zemských klášterů tvořila pouze omezený základ výživy na ní usazeného obyvatelstva a byla také svou rozlohou v poměru k velkostatkům a doménám téměř nevýznamná pro zemědělskou produkci. Uvedené vztahy pozemkového vlastnictví se vyvíjely od počátku 17. století na základě snahy šlechty docílit obhospodařováním stále větších pozemkových komplexů a prodejem zemědělských produktů větší finanční příjmy. V tomto procesu byla zničena malorolnická hospodářství, převažující až do 16. století a sedláci byli znevolňováni a přeměněni v zemědělské dělníky.Šlechtě se podařilo dále navázat přímé obchodní styky s anglickými a francouzskými kupci a vyřadit tak z obchodu mezičlánek, tj. města, která ještě v 16. století zprostředkovala nákup, dopravu a prodej zemědělských výrobků do západní Evropy. Rostoucí export těchto výrobků, vyvolaný rostoucí poptávkou západoevropských trhů po obilí, masu,tuku, vlně, dříví atd. měl zákonitě za následek import zboží z kapitalistického trhu pro vlastní potřebu pozemkových vlastníků.Řemeslníci a živnostníci v meklenburských městech se tak stali pro šlechtu zbytečnými.

Na začátku 19. století byl provoz řemesel ve městech maximálně omezen středověkými cechovními předpisy a jejich výkon byl závislý na obtížně dosažitelných koncesích zeměpána a magistrátů. Pouze k obdělávání městských pozemků a částečně k lodní dopravě měli měšťané volný přístup.[2)] V důsledku tohoto vývoje zaostávala - oproti jiným německým zemím - kapitalistická zbožní produkce, stoupaly ceny výrobků a nastala

---

1) Z i m m e r m a n n, Mecklenburgs Kreditverhältnisse, str. 49: "Die hohen Preise des Weizens seit dem Ausbruche der französischen Revolution haben fast alle unsere Landleute zu einer übertriebenen und den anderen Getreide-Arten schädlichen Kultur desselben verleitet. ..." Citovano podle: B o l l Ernst, Geschichte Mecklenburgs mit besonderer Berücksichtigung der Culturgeschichte, Neubrandenburg 1856, 2. sv.,str. 589;
v. L a n g e r m a n n, Verbesserung des Nahrungsstandes, str. 63 "Die mecklenburgischen Gutsbesitzer hatten Gelegenheit, einen ansehnlichen Teil ihres Holzes zu hohen Preisen für den Schiffbau nach Holland und England zu verkaufen...",citovano podle: N i c h t w e i s s Johannes, Das Bauernlegen in Mecklenburg, Berlin, 1955, str. 115.

2) Mecklenburgica Nr. 2, Berlin 1861, str. 11.

bezohledná konkurence zahraničního zboží. Zejména menší města prodělala takový hospodářský pokles, že většina řemeslníků v nich se zabývala více zemědělstvím než vlastní živností.[3] Jelikož velkostatkáři exportovali své výrobky ve velkém a kryli vlastní potřeby z dovozu, aniž by přitom platili obchodní daně ukládané meklenburským kupcům,[4] nevznikla v zemi základna pro rozvoj kapitalistické zbožní výroby, spojená s industrializací měst. Pokusy o založení manufaktur a továren, které mohly vést k podstatným ziskům podnikatelů, byly proto také od počátku odsouzeny k nezdaru.[5]

Na venkově neexistoval ani střední stav ani malá svobodná držba půdy, závislá prodejem svých produktů nebo nákupem svých potřeb na nejbližším městě. Plodiny vypěstované na lánech a zahradách spotřebovali nevolníci k vlastní obživě a prodávali je jen omezeně nebo téměř vůbec. V zájmu neomezeného a výhradního obchodu pozemkových vlastníků se zemědělskými produkty byl na venkově zakázán výkup těchto výrobků ze strany měšťanů[6] a bylo zakázáno i převzetí objednávek řemeslnických prací, resp. podomní obchod s výrobky městských řemeslníků.[7] Tato vzájemná přehrada mezi městem a venkovem byla ještě prohloubena dalšími právními předpisy, které bránily rozšíření řemesel na venkově a připouštěly tam pouze přesně stanovený počet řemeslníků, který měl odpovídat potřebám vesnického obyvatelstva.[8] Obdobně jako řemeslníci z měst nesměli ani venkovští řemeslníci převzít objednávky měšťanů.

Zbožní výroba, probíhající ještě ve středověkých formách se musela takto nutně dostat do rozporu se statkářským způsobem hospodaření a vytvoření malých a středních svobodných sedláků - pozemkových vlastníků na základě likvidace nevolnictví se stalo pro města objektivní nutností.

V rozporu nebyla však pouze města a způsob hospodaření na rytířských velkostatcích a doménách, nýbrž do velmi ostrého rozporu se dostaly vý-

---

3) Tamtéž.

4) Sammlung aller für das Grossherzogthum Mecklenburg - Schwerin gültigen Landes-Gesetze von den ältesten Zeiten bis zu Ende des Jahres 1834, dale jen: Gesetzsesammlung bis 1834, Wismar, 1834, sv. 1, str. 230; Landesgrundgesetzlicher Erbvergleich z r. 1755, § 47.

5) B o l l b r ü g g e C.F.W., Das Landvolk in Mecklenburg Schwerin, Güstrow 1835, str. 6 (dále jen: Bollbrügge, Landvolk).

6) Gesetzessammlung bis 1834, sv. 1, str. 271, Landesgrundgesetzlicher Erbvergleich von 1755, § 255; Gesetzessammlung für die Mecklenburg-Schwerinschen Lande,... bis 1857, Zweite Folge, vydal v. Raabe, H.F.W., dále jen: Gewetzessammlung bis 1857; viz též nařízení: "Verbot des Produktenankaufs durch auf dem Lande gesessene Leute," tamtéž, sv. 3, str. 657.

7) Gesetzessammlung bis 1857, sv.3, str. 641, "Verbot des Hausierens mit Drechslerwaren; dále, tamtéž sv. 3, str. 639,"Vom Hausieren mit Töpferwaren auf dem platten Lande; Gesetzessammlung bis 1834, sv. 7, str. 563;

8) Gesetzessammlung bis 1834, sv.1,§§ 259-263, Landesgrundgesetzlicher Erbvergleich.

robní vztahy na samotném velkostatku. Nevolníci ztratili totiž sami jakýkoliv zájem nejen na hospodaření svých pánů, ale i na obdělávání propachtovaných zahrad a polí, nebot jejich práce jim nepřinášela za žádných okolností více než nejnutnější životní minimum. V roce 1811 napsal o jejich situaci právník Funk:

"Schon bei der oberflächlichen Ansicht fällt die schlechte Bevölkerung Mecklenburgs,die Armseligkeit, stumpfsinnige Rohheit und Apathie seiner arbeitenden Klasse, vorzüglich der niederen Landleute, auf. Es gleicht in vielen Stücken den schlechtesten Provinzen der cultivierten Erde. Mecklenburg, wahrlich ein herrlicher Strich Landes, ist weit schlechter bevölkert, als die Sandschollen der Mark Brandenburg, und dennoch aus was für Menschen besteht der grösste Teil dieser wenigen? Aus unmuthigen Leibeigenen, hungrigen Tagelöhnern, elenden Kossaken, wenigen ausgenergelten Bauern, und aus Handwerkern, von denen nicht der Hundertste wohlhabend ist; ... über dies werden die verdrossenen, muthlosen Menschen, welche ihren Fleiss immer nur zum Besten anderer für elenden Lohn anwenden sollen, stets schlecht arbeiten; ..."[9]

Postavení meklenburského nevolníka dospělo k takovému bodu, že mohl již pouze usilovat o odstranění nejvyšší nouze, což bylo často možné jen okrádáním pána, aby uživil sebe a svou rodinu.

Nesvobodná čeled, podruzi a sedláci se mohli nevolnické závislosti zbavit pouze tajným útěkem do zahraničí.[10]

Velmi přísné zákony neumožňovaly nevolníkům odchod ze statků svých pánů do jiných částí země a při nepodařeném útěku byli dopraveni zpět a potrestáni.[11] Totéž platilo i pro nevolníky na doménách, kteří podléhali doménálnímu úřadu (Domänialamt), v jehož obvodu se narodili.[12] Nevolník - zemědělský dělník byl takto pevně svázán s rytířskou nebo zeměpanskou půdou, od které se nemohl odpoutat. Jen o málo lepší bylo postavení znevolněných sedláků na rytířských pozemcích, kteří ale byli následkem svádění selských pozemků v mizivé menšině.

Naproti tomu ponechal zeměpán na svých doménách značný počet sedláků v dočasném selském pachtu (Zeitpachtverhältnis). Tito sedláci podléhali

---

9) F u n k Bernhard (anonymus),"Mecklenburgs Regeneration"citováno podle: B o l l Ernst, Geschichte Mecklenburgs mit besonderer Berücksichtigung der Culturgeschichte, Neubrandenburg 1856, sv. 2, str. 477 (dále jen:Boll, Geschichte Mecklenburgs).

10) Již v 50. letech 18. stol. se vystěhovalo tisíce Meklenburčanů do Ruska, viz: B o l l, Geschichte Mecklenburgs, sv.2, str. 566. Později utíkali nevolníci do pruského Pomořanska, kde jim Bedřich II. nabídl po sedmileté válce výhodné podmínky k osídlovaní zničených provincií, viz: N i c h t w e i s s Johannes, Das Bauernlegen in Mecklenburg, Berlin 1955, str. 138; dále jen: Nichtweiss, Bauernlegen.

11) Gesetzessammlung bis 1834, sv. 1, nař. z 2.8.1760; nař. z 21.6. 1763; nař. z 23. 1. 1766.

12) Repertorium aller im Herzogthum Mecklenburg-Strelitz geltenden Verordnungen, vydal Kamptz, Neubrandenburg 1794, dále jen: Repertorium Mecklenburg-Strelitz; nař. z 10.5.1770.

zeměpanským nájemcům nebo úředníkům, kteří na ně dohlíželi a mohli je pro špatný způsob hospodaření kdykoliv vypovědět.[13] Sedláci - pachtýři byli vystaveni dvojnásobnému vykořisťování. Na jedné straně vykonávali na doménách robotní povinnosti a další služby, na druhé straně museli ze svého lánu odvádět státu pachtovné a daně. Ani nahrazení roboty peněžitou rentou (Dienstgeld) na konci 18. století, kdy byly domény dostatečně zásobeny pracovními silami, nepřineslo zlepšení postavení sedláků, o kterých napsal roku 1795 profesor národního hospodářství Karsten:

"Mir sind Örter bekannt, wo die Bauern schon vor vielen Jahren auf sehr billige Pacht gesetzt sind, und sie sind und bleiben armselige Stümper, die oft, wenn der Termin da ist, die Pacht zusammen borgen müssen ..., so viel weis ich, dass ihr Acker elend bestellt ist, und das Vieh auf der elenden Weide sich nur so eben das Leben birgt."[14]

Sedláci na zeměpanských doménách byli jednak připoutáni k svému lánu a dvorci a jednak robotou a peněžitými dávkami k zeměpanskému velkostatku a nemohli se obdobně jako nesvobodná čeled nebo nádeníci sami zbavit nevolnické závislosti.[15]

Jestliže závislost sedláků byla především osobní a věcná, tzn. že služby a břemena vázly na lánu a musely být vykonávány jeho držitelem, byla závislost nesvobodných zemědělských dělníků, kteří nedrželi výrobní prostředky, čistě osobní. V zájmu výhradního využívání pracovní síly nevolníků pozemkovými vlastníky se projevila ještě na začátku 19. století tato závislost zemědělských dělníků[16] i sedláků[17] zvláště výrazně v mimořádně omezené právní možnosti měnit životní sféru. Tak např. neobdržel-li nevolník (nebo jeho děti) konsens svého pána nebo jeho úředníka k uzavření sňatku,[18] zůstal do konce života dvorským čeledínem (resp. děvečkou). Pán nebo zeměpanský úředník rozhodovali o osudu všech dětí nevolníků a mohli je libovolně zavázat k čelední službě na statku (Gesindezwangsdienst) nebo na dvorci sedláka. Možná byla také vzájemná výměna nebo prodej služeb nevolníka mezi statkáři nebo úřední-

---

13) Gesetzensammlung bis 1834, sv. 5, str. 266, nař. z 8. 1.1770 "Wider die schlechte Wirtschaft der Bauern".

14) K a r s t e n, Mecklenburgische Monatsschrift 1795, str.295, citováno u B o l l, Geschichte Mecklenburgs, str. 565, sv. 2.

15) Gesetzessammlung bis 1834, sv. 5, str. 194, nař. (Amtsordnung) z 24. 7. 1674.

16) Gesetzssammlung bis 1834, sv. 1, str. 8 ff, Reversalen z 23.2. 1521, XLVII a XLVIII; Gesindordnung z r. 1654, sv. 1, str. 87 ff., Tit. III, 1, 6; Landesgrundgesetzl. Erbvergl. z r. 1755, § 485; Nař. z 15. 7. 1800, sv. 3, 1835, str. 261; Repertorium von Mecklenburg - Strelitz; nař. z 22. 11. 1718, nař. z 2. 9. 1722, nař. z 4. 5. 1726.

17) Gestzessammlung bis 1834, sv. 5, Schützen-u. Bauernordnung z r. 1702, str. 209.

18) Tamtéž, sv. 1, Čelední řád z r. 1654, titul II, 2; nař. z r. 1674, sv. 5, str. 194.

ky.[19] Vysokými peněžitými tresty byli však stíháni statkáři, kteří najímali cizí nevolníky bez souhlasu pána.Potrestán mohl být i najatý nevolník sám.[20] Děti nevolníků nemohly vstoupit bez souhlasu pána do učení nebo uzavírat jiné pracovní smlouvy.[21] K udržení těchto poměrů přispívalo i patrimoniální soudnictví a vrchní policejní moc, kterou měl každý velkostatkář nebo úředník zeměpanských domén.[22] Pro vývoj výrobní síly nevolníků se stávala tato situace stále nepříznivější a přispěla ke značnému tlaku na rozbití pout nevolnictví.

Nezájem zemědělských dělníků a sedláků na práci se musel konec konců projevit v hospodářství statkářů i zeměpanských domén. Špatně a pomalu pracující nevolník vyráběl jen málo a nekvalitní produkty. K tomuto poznání však nemohli statkáři dospět okamžitě, protože právě v neomezeném panství nad nevolníky kotvila řada jejich privilegií. Přesto se stalo i pro statkáře postupem doby zrušení nevolnictví ekonomickou nutností. Výnosný obchod se západní Evropou podněcoval totiž jejich snahy udržet svá hospodářství v nejmodernějším stavu a zainteresoval je také na zvyšování produktivity práce. Na začátku 18. století se podařilo zejména překonáním trojpolní soustavy, zavedením výnosnějšího střídavého polního hospodářství a hnojením pozemků docílit vyšší výnosy.[23]

Na začátku 19. století se staly brambory hlavní potravou nevolníků a byly využívány i jako krmivo.[24] Tím bylo možno zvýšit vývoz obilí na západní trh. Vedle polnohospodářství došlo i k rozvoji dobytkářství,zejména chovu ovcí, jejichž vlna se stala důležitým exportním zbožím.[25] V agrární technice bylo dřív postupně nahrazováno kovy.[26]

Koncem 18. a začátkem 19. století se střídaly v meklenburském zemědělství konjunktury s hlubokými krizemi.[27] Od roku 1789 bylo vyvezeno

---

19) Staatsarchiv Schwerin. Domanialamt Gadebusch-Rehna, Nr. 1090, k roku 1665-1770; Nr. 1091, k roku 1666; Nr.1094, k roku 1673-1763; Nr. 1098/99, k roku 1699-1766.

20) Gesetzessammlung bis 1834, nař. z 15. 7. 1800, sv. 3, str.261 (von Kündigung und Annahme der Dienstboten); Nař. z 7. 3. 1814, sv. 3, str. 407, "Kdo najme služebníka bez potvrzení o výpovědi propadá trestu 20 tolarů."

21) Tamtéž, sv. 5, str. 179, nařízení a instrukce z 19. 12. 1660, sv. I,; Čelední řád z r. 1654, titul II, 3.

22) Přibližně po r. 1400 byla již jurisdikce a policejní moc věcně vázána k pozemkové držbě. K tomu došlo když zeměpán jako náhradu za vykonané služby přenášel soudní jurisdikci na své vazaly. Viz:Mecklenburgisches Urkundenbuch, Schwerin 1863, sv. 1-25, k roku 1274 Nr. 1317 Bd. 2, Nr.77, 10; 9153; k roku 1260 Nr.1413, sv. 2, viz také: M a y b a u m Heinz, Die Entstehung der Gutsherrschaft im nordwestlichen Mecklenburg, Beiheft 6, Vierteljahresschrift für Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte, Berlin 1926, str. 78-85; B o l l, Geschichte Mecklenburgs, sv. 1,str. 268.

23) B o l l, tamtéž, sv. 2, str. 535.

24) Tamtéž, str. 524.

25) B o l l b r ü g g e, Landvolk, str. 15.

26) B e n t z i e n Ulrich, Landmaschinentechnik in Mecklenburg (1800-1959), Jahrbuch f. Wirtschaftsgeschichte 1965, Teil III, str. 54.

27) N i c h t w e i s s, Bauernlegen, str. 116.

velké množství pšenice do tehdy hladovějící Francie. V důsledku toho se stala pšenice téměř monokulturou. Také pro Anglii, Nizozemí a Španělsko zůstalo Meklenbursko dodavatelem obilí. Značná poptávka zajišťovala vysoké ceny, které v neúrodných letech ještě stoupaly.[28] Cizinci a zámožní Meklenburčané, nejen ze šlechtických, nýbrž i měšťanských kruhů (především advokáti) ukládali své peníze do velkostatků. Ceny velkostatků stouply v rozmezí dvaceti let na trojnásobek. Stále výhodný odbyt vedl ke spekulacím s rytířskými velkostatky, na které následoval začátkem 19. století příval konkursů. Některé velkostatky měnily v průběhu jednoho roku i několikrát držitele, čímž utrpěla značně jejich hospodářská prosperita.[29]

Ukládání peněz ze strany měšťanů na venkově učinilo z nich velkostatkáře a spojilo jejich zájmy s ekonomickými a politickými zájmy šlechty, vedlo k oslabení buržoazie a k posílení statkářů rytířského původu. Napoleonova kontinentální blokáda,[30] namířená proti Anglii, ubytování a průchod vojsk, přivedly meklenburské hospodářství znovu na pokraj zkázy, což dokumentuje skutečnost, že jen v roce 1811 bylo na šedesát velkostatků uvaleno konkursní řízení.[31]

Po napoleonských válkách došlo znovu k oživení zemědělství a po bohaté úrodě v letech 1819-1820 ke kvetoucímu obchodu s Anglií. Pozemkoví vlastníci přivedli v této době výlučným exportem zemědělských produktů Meklenbursko do absolutní závislosti na západoevropských kapitalistických trzích. Jakékoliv výkyvy odbytu se projevovaly okamžitě a přímo v hospodářství země a nemohly - jelikož chyběl vlastní průmysl - být ničím korigovány. Pokles poptávky na zahraničním trhu a hospodářské krize brzdily nadto i zmíněný zájem velkostatkářů o trvalejší zlepšení hospodářství na velkostatcích, které bylo výhradně stimulováno konjunkturou, to znamená, došlo k němu pouze tehdy,když se statkářům vyplácelo akumulovat ve svých hospodářstvích kapitál a získat nové výrobní prostředky. Důsledky tohoto jevu mohly být zeslabovány pouze existencí kapitalisticky nebo feudálně provozovaného obchodu, který mohl zaujmout zprostředkující pozici mezi vlastníky pozemků a západoevropským trhem. Jelikož tento mezičlánek obchodu, jako jedna ze základních podmínek buržoazie neexistoval, musela se otázka zrušení nevolnictví pro velkostatkáře objevit ve zcela jiných ekonomických souvislostech.

Jako senior měl statkář povinnost dát svým nádeníkům a sedlákům po celý rok práci a postarat se o ně ve stáří a v nemoci.Za určitých okolností bylo tedy pro něj výhodnější zbavit se nadbytečných nevolníků, a

---

28) B o l l, Geschichte Mecklenburgs, sv. 2, str. 585-590.
29) Tamtéž, str. 600.
30) Tamtéž, str. 351-352.
31) Tamtéž.

zaměstnat na statku pouze tolik nádeníků,aby mohla být vykonávána nutná denní práce a najímat na špičkové práce námezdní dělníky, kteří mohli být kdykoliv propuštěni. Zejména menší a ekonomicky slabší velkostatkáři se však nemohli rozhodnout pro přechod k tomuto kapitalistickému způsobu hospodaření; závislost na západoevropských trzích měla totiž za následek odbytové krize a vyvolala u nich odpor proti zrušení nevolnictví.

Naznačené výrobní vztahy odpovídaly státní organizaci, jejich základem byl feudálně-stavovský princip zakotvený ve stavovské ústavě.[32] Právo zemských stavů bylo spojeno s pozemkovou držbou ve městech i na venkově a rovněž výkon řady úřadů (např. zemského maršálka) byl vázán na držbu určitých statků.[33] Stavové se shromažďovali jednou ročně na podzim na zemském sněmu,který se skládal z velkostatkářů (Ritterschaft) a ze starostů měst (Landschaft).[34] Předmětem jednání sněmu byl souhlas stavů se zákonodárstvím a účast na správě země, povolování daní a projednání stížností na případná omezení stavovských privilegií.[35]

Politicky určující silou byly na základě svého ekonomického postavení vlastníci rytířských velkostatků, kteří zabránili také vzniku vyšší šlechty. Zemský vévoda udržoval téměř sám celý státní aparát a byl proto neustále zadlužen.[36] V průběhu staletí ztratil téměř veškerá výsostná práva nad poddanými, takže meklenburský stát se vlastně skládal z jen nepevně spojených velkostatkářských teritorií. Vévoda vládl neomezeně jen na svých doménách a nemohl nastolit absolutistický režim.

Na počátku 19. století podnikl vévoda linie Meklenbursko-Zvěřín poslední pokus o navrácení státních výsostných práv. Rozpadem staré feudální říše r.1806 získali meklenburští vévodové plnou suverenitu a přistoupili r. 1808 k Rýnskému spolku. Vévoda vyvodil z této události, že již nemůže být při plném výkonu své vládní moci ničím omezen a že vydá nový základní zákon. Měl především v úmyslu odstranit všechny rozdílnosti v ústavě, privilegiích a zákonech svých zemí, což by bývalo mělo za následek změny a omezení základního státního zákona, tj. dědického vyrovnání z r. 1755 v neprospěch stavu.[37]Tím byla vyvolána nespokoje-

---

32) Gesetzessammlung bis 1834, sv. 1; Sternbergsche Reversalen z r. 1572; Güstrower Reversalen z r. 1621; Landesgrundgesetzlicher Erbvergleich z r. 1755.

33) Rechtslexikon für Juristen aller deutschen Staaten, enthaltend die gesamte Rechtswissenschaft, Leipzig 1847, sv. 7, str. 80 ff.

34) Gesetzessammlung bis 1834, sv.1, Landesgrundgesetzlicher Erbvergleich §1.

35) B ö l l b r ü g g e, Landvolk, str. 22.

36) K tomu viz: V i t e n s e Otto, Geschichte von Mecklenburg, Gotha 1920, str. 374 (dale jen: Vitense, Geschichte Mecklenburgs), dále k tomu: B a l c k C.W.A.,Die Finanzverhältnisse in Mecklenburg Schwerin; Wismar, Rostick, Ludwigslust 1877/78, sv. 1, str. 276 ff.

37) B o l l, Geschichte Mecklenburgs, sv. 2, str. 355 ff. V i t e n s e, Geschichte Mecklenburgs, str. 373 ff.

nost zejména rytířstva. Na základě jejich ochoty vzdát se dosavadní daňové svobody poloviny rytířských lánů[38] a platit plnou daň ze všech lánů, aby tak přispěli ke krytí řádných potřeb státu, ustoupil vévoda od svých úmyslů a ponechal vše při starém. Znovu se zde projevilo mimořádně slabé postavení panovníka vůči stavům.

Zástupci měst se vzdali dosavadních zemských stavebních příspěvků (Bauhülfgelder) a exemce ze spotřební a dobytčí daně.[39] Tento postup měst svědčí o naprosto nedostatečné buržoazně politické emancipaci.

Další existence státního základního zákona z r. 1755 byla zaručena patentem z r. 1817, který byl zároveň sankcionován Německým spolkem a umožňoval při sporech mezi zemskými stavy a vévodou svolání nezávislého rozhodčího soudu složeného ze zástupců jiných německých knížectví.[40]

Také ústavní poměry v Meklenbursku-Strelitz zůstaly beze změn.

Za této ekonomické a politické situace došlo r. 1820 ke zrušení nevolnictví. V preambuli zákona bylo uvedeno, že "nevolnictví a poddanství je podle jména a podstaty a se všemi z nich vyplývajícími právy a závazky statkářů a dosavadních poddaných s okamžitou platností zrušeno".[41] Svoboda pobytu bývalých nevolníků byla však v zájmu dalšího chodu velkostatkářských hospodářství značně omezena. Až do 24. října 1821 bylo rozvázání poddanských vztahů vůbec zapovězeno. K uvedenému datu mohla nadto po předcházející výpovědi opustit vždy pouze jedna čtvrtina podruhů statek. Zvýšení tohoto počtu bylo ponecháno pánu na vůli. V případě, že žádalo více podruhů o propuštění, rozhodovalo vyšší stáří. Ovšem ani statkář sám nemohl vypovědět více než jednu čtvrtinu podruhů a nádeníků.

Děti nevolníků získaly až s odchodem rodičů svobodu pobytu a dcery musely do 18 let, synové do 21 let dále sloužit svým pánům. Výjimka zde byla možná pouze tehdy, když rodiče nebo poručník dali se souhlasem vrchnosti dítě na učení nebo dítě se přestěhovalo na jiný statek nebo se oženilo.[42] Požadavky souhlasu pána k odchodu dítěte ze statku zůstaly zachovány zbytky vrchnostenských práv velkostatkářů vůči dětem bývalých nevolníků a tím i určitá kontinuita předcházejících poměrů.

Bývalí nevolníci, kteří dali nebo obdrželi výpověď a nevstoupili v určité lhůtě do nové služby, byli soudně vystěhováni, protože statkář chtěl většinou najmout nové pracovníky a potřeboval byty vypovězených nevolníků.[43] Jestliže si propuštěný nádeník neobstaral nebo ne-

---

38) Gesetzessammlung bis 1834, sv.1, Landesgrundgesetzlicher Erbvergleich.
39) B o l l, Geschichte Mecklenburgs, sv. 2, str. 356.
40) Gesetzessammlung bis 1857, sv. 4, str. 523.
41) Tamtéž, sv. 2, str. 7; Patent VO wegen Aufhebung der Leibeigenschaft z 18. 1. 1820.
42) Tamtéž, č. 5.
43) Tamtéž, č. 12.

mohl obstarat nové bydliště, byl policejně vypovězen ze statku a předán s celou rodinou jako bezdomovec do pracovního domu (Landarbeiterhaus),kde byl nucen pracovat pod dozorem státních úředníků za minimální mzdu a byl podřízen téměř vězeňskému řádu.[44] Už v r. 1824 byl počet obyvatel pracovního domu tak vysoký, že řada z nich byla odeslána do Brazílie.[45] Všeobecný chudinský řád (Armenordnung) z r. 1821 stanovil, že vypovězeným nádeníkům musí být místní vrchností přiděleno "přístřeší prostřednictvím policie", které mělo podle dalšího nařízení z r. 1823 "poskytovat ochranu proti počasí a míti kamna", přičemž místní vrchnost mohla na místo nájmu požadovat práci.[46] Kdo odmítl po třikráte práci nebo byl přistižen sám nebo s dětmi při žebrotě, byl předán bez dalšího do pracovního domu.[47]

Příčina stále rostoucího počtu vypovězených nádeníků spočívala v malé potřebě svobodné pracovní síly ve městech a v přebytku pracovních sil na venkově, kde si statkáři ponechali pouze tolik nádeníků, kolik nezbytně potřebovali k obhospodařování svých pozemků. K žňovým a jiným špičkovým pracím najímali na kratší dobu dělníky z měst nebo ze zahraničí, kterým nemuseli poskytovat byt, zahradu, otop a jiné deputáty.[48] Tímto způsobem došlo k ekonomickému nátlaku na podruhy a nádeníky statku, kteří aby se uchránili před úplným zbídačením sloužili svým pánům s otrockou ochotou a přijali raději tělesné tresty než výpověď.[49]

Na samotném statku bylo nastupující generaci nádeníků uděleno jen omezeně povolení k usazení (pobytu). Toto povolení nahrazovalo zároveň souhlas pána ke sňatku a muselo být ještě doloženo potvrzením o budoucím bytě snoubenců.[50] Osud mladých lidí, jejich pracovní zařazení a otázky spojené se založením nové rodiny zůstaly tak úplně v kompetencích statkářů a nelišily se mnoho od stavu před zrušením nevolnictví.

Jestliže nádeník nebo podruh obdržel uvedeným způsobem domov (Häusung), musel se svou ženou nebo na jejím místě s náhradníkem (Hofgänger) pracovat šest dnů v týdnu na velkostatku a poskytnout svému pánu svou pracovní sílu za existenční minimum. Na obdělání vlastní zahrady, případně pole mu zbývaly pouze neděle. Vzhledem k tomu,že statkářům bylo chudinským řádem z r. 1821 uloženo[51] postarat se o čeleď,podruhy

---

44) Tamtéž, sv. 2, str. 17; Landarbeitshausordnung (3.2.1817).

45) V i t e n s e, Geschichte Mecklenburgs, str. 432.

46) Gesetzessammlung bis 1857, sv.3, str. 62 a 69, Allgemeine Armenordnung (21.7.1821), dále naf. z 1.11. 1823.

47) V i t e n s e, Geschichte Mecklenburgs, str. 429; Allg. Armenordnung, §11 c.

48) B o l l, Geschichte Mecklenburgs, sv. 2, str. 608.

49) V i t e n s e, Geschichte Mecklenburgs, str. 428.

50) Gesetzessammlung bis 1857, sv. 2, Aufhebung der Leibeigenschaft 8. 8.

51) Viz: Allg. Armenordnung §§18-20, dále nařízení z 30. 1. 1826, z 10. 12. 1835 a z 30. 6. 1824 in: Gesetzessammlung bis 1857, sv. 3, str. 51, 70 a 81.

a nádeníky v případě stáří a nemohoucnosti, vypovídali je po několika-
leté službě v naději, že ve středním věku budou ještě přijati jiným
pánem.[52] Avšak čím větší byla rodina nádeníka nebo o co pokročilejší
byl jeho věk, tím méně mohl očekávat, že najde práci na jiném statku.
A po úředním vypovězení zůstal odkázán na chudinskou péči.[53]

Masové propouštění nádeníků jak na rytířských velkostatcích, tak i
na doménách a nemožnost uplatnit jinde v zemi pracovní sílu, vyvolalo
vydání řady zákonů sociálního charakteru, které měly odstranit nejtvrd-
ší důsledky této situace.[54] Na doménách, v obvodech rytířských velko-
statků a ve městech byly zřízeny chudinské pokladny, do kterých obyva-
telstvo povinně přispívalo zvláštní daní. Z těchto prostředků byly po-
skytovány mimořádné podpory.[55] Jelikož počet potřebných rostl, byly
vydávány stále přísnější předpisy o tom, komu může být podpora vyplace-
na.[56] Neschopnost a zároveň břemeno starat se o značný počet zeměděl-
ských dělníků bez práce a pevného bydliště, vedly k vzájemnému uzavření
rytířských a dominiálních statků a měst. Nejsou dokonce ani zvláštností
procesy se soudním rozhodnutím o přijetí chudých rodin do obvodu města
nebo statku.[57]

Propuštěné čeledi a podruhům bylo ve městech ze strachu, že budou
odkázáni na chudinskou péči stále méně uděleno povolení k pobytu. Města
udělovala měštanské právo jen tehdy, "jestliže řemeslo v místě nebylo
již příliš obsazeno". To platilo zejména o nádenících.[58] Tím byla svo-
boda pohybu vyplývající z likvidace nevolnictví úplně negována a docha-
zelo k dosud nevídané pauperizaci obyvatelstva. Propuštěný zemědělský
dělník se nemohl v Meklenbursku stát skutečně svobodným občanem, tzn.
pro nedostatek poptávky nemohl svobodně prodávat svou pracovní sílu a
byl výrobními poměry nucen setrvat v další závislosti na rytířském nebo
zeměpanském statku. Teprve odchodem do průmyslových oblastí Německa ne-
bo do zahraničí získal plná práva.

Výsledkem tohoto procesu bylo vystěhovalectví, které dosáhlo v polo-
vině 19. století vrcholu. Ročně opouštělo přibližně 5-6 tisíc obyvatel

---

52) L e h e s t e n Carl v., Über die Aufhebung der Leibeigenschaft in Mecklenburg und deren günstige und ungünstige Folgen nebst Vorschlägen zur Ausgleichung der letzteren, Parchim 1834, str. 4.

53) Tamtéž, str. 15.

54) Viz poznámka 51.

55) Allgemeine Armenordnung § 13, 15-21, dale Allg. Dominial-Amts-Ordnung z 30.6.1824, §§ 1-3 a 6-10.

56) Allg. Armenordnung §6; dále nař. z 10.12. 1835 a z 16. 2. 1838 týkajících se domovského práva.

57) Staatsarchiv Schwerin (Státní archív Zvěřín),Acta Constitutiorum et Edictorum in Politika, Nr. 12, 1815-1823 (případ Sophia Feldten) Nr. 16, 1817-1818 (případ Magdalena Hoth); Nr. 24, 1822-1827 (případ Dörning); Nr. 40, 1829-1831 (případ Maria Borchert a děti).

58) Gesetzessammlung bis 1857, sv. 4, str. 816 (Von Aufnahme neuer Ankömmlinge in den Städten, z 18.8.1827, odd. C, 7).

zemí a z rytířských teritorií odešlo 56% obyvatelstva.[59] Čeledín nebo podruh, který zůstal na velkostatku a nalezl tam práci a přístřeší, nemohl volně disponovat svou pracovní silou a musel ji pánovi nabídnout za minimum, nebot dosavadní čelední řády,zákony a smlouvy zůstaly i nadále v účinnosti.[60] Vedle toho pak podléhal podle § 425 zemského základního zákona z r. 1755 i patrimoniálnímu soudnictví.[61] Zrušení nevolnictví bylo pro tuto vrstvu obyvatelstva pouze formálním aktem, který neumožnil rozvoj třídy svobodných námezdních dělníků.

Sedláci na doménách a malý počet sedláků na rytířských velkostatcích obdrželi svobodu za stejných podmínek jako podruhové a nádeníci, mohli ovšem od pána odejít pouze tehdy, jestliže jejich smlouva o dočasném nebo dědičném pachtu neomezovala možnosti výpovědi.[62] Tím získali vlastně více děti sedláků než sami sedláci.[63] Statkáři mohli nadto i po zrušení nevolnictví bez překážek pokračovat ve svádění selských pozemků, čímž řada sedláků poklesla na úroveň podruhů.[64]

Poněkud jiná byla situace na doménách, kde daně a pachtovné sedláků podstatně přispívaly k udržení státního aparátu a vévoda měl zájem na zachování výnosných selských dvorců. Umožňoval proto pachtýřům, aby se stali dědičnými pachtýři.[65] Na základě vydaných právních norem mělo k tomu dojít za následujících okolností.

Užívací právo k lánům bylo dědičné a s právem zcizení předáno dědičnému pachtýři za jednorázový poplatek (Erbstandsgeld) obnášející cenu budov, inventář a sadbu, trvalou roční rentu v penězích nebo naturáliích (Kanon) a závazek sedláka udržovat řádně chod hospodářství.K prodeji nebo zastavení dvorce byl však nutný souhlas zeměpána,který si zajistil i předkupní právo.[66] V Meklenbursku-Strelitz nedošlo k zavedení uvedených předpisů.[67] Renta (Kanon) byla stanovena s výhradou jejího zvýšení pro případ, že by v určitých letech došlo ke zvýšení průměrné ceny obilí.[68] Přestože sedláci získali dědičným právem k lánu určitou sociální jistotu pro sebe a své potomky, nemohli se stát svobodnými vlastníky pozemku a vzhledem k omezené možnosti zatížení dvorce hypotékou nemohli také uskutečnit nákladnější investice ke zlepšení

---

59) Mecklenburgica Nr. 1, str. 7; Nr. 2, str. 21.
60) Aufhebung der Leibeigenschaft č. 12.
61) Tamtéž, č. 19.
62) Tamtéž, č. 13.
63) B o l l b r ü g g e, Landvolk, str. 32.
64) Gesetzessammlung bis 1857, sv. 4, str. 911, nař. z 16. 8. 1849.
65) Tamtéž, sv. 1, str. 63, nař. ze 4. 4. 1820; str. 62, nař. ze 7.1.1820.
66) V i t e n s e, Geschichte Mecklenburgs, str. 430/31; B o l l, Geschichte Mecklenburgs, sv. 2, str. 610.
67) V i t e n s e, Geschichte Mecklenburgs, str. 431.
68) B o l l b r ü g g e, Landvolk, str. 35.

svých hospodářství.[69] Nezájem o zvýšení výnosů byl jistě také podmíněn skutečností, že např. vyšší ceny obilí mohly mít za následek zvýšení renty. Uvedené překážky neumožnily větší rozvoj dědičného pachtu a ještě např. v r. 1860 se nacházelo 3/4 sedláků ve starém dočasném pachtovním poměru.[70]

Sedláci s dočasnou pachtovní smlouvou se nacházeli i po zrušení nevolnictví pod přísnou kontrolou zeměpanských úředníků, kteří předepisovali i metody hospodaření.[71] Příslušenství dvorce (Hofwehr) těchto sedláků patřilo zpravidla vrchnosti a vztahy sedláků k ní byly upravovány ve formálních kontraktech, většinou na dobu 14 let a to pro celou obec (Dorfschaft). Při uzavírání nových kontraktů museli pachtýři podle požadavků úředníků přistoupit na jakoukoliv výměnu, zmenšení nebo změnu lánů. Při úmrtí pachtýře bylo na dvorec většinou úředníkem dosazeno některé z jeho dětí.[72] Pachtýřům, kteří špatně hospodařili nebo neplnili uložené povinnosti, mohl být nájemní kontrakt vypovězen.[73]

Pro pachtýře s dočasnou pachtovní smlouvou se tedy po zrušení nevolnictví mnoho nezměnilo.Nízká produktivita práce jim neumožňovala získání prostředků pro postup do vrstvy dědičných pachtýřů a naznačený osud podruhů je nutil k poslušnosti vůči vrchnosti, nebot jen tímto způsobem mohli zabránit výpovědi.

Vévoda vykonával prostřednictvím této politiky ekonomický nátlak na sedláky, zajišťoval jejich vykořistování a vytvářel z nich základ daňových poplatníků. Zároveň bylo uvedeným postupem vůči dočasným a dědičným pachtýřům zabráněno rozvoji buržoazního konkurenčního principu mezi sedláky, neboť jejich vlastní iniciativa jako zemědělských producentů byla téměř úplně potlačena. K historickému vývoji této skupiny sedláků nemohlo dojít téměř vůbec nebo pouze ve velmi omezené míře.

Podobně se vyvíjela i situace držitelů malých pozemků, provozujících řemeslo (Bütner) a domkářů.

Současně s převedením dočasného pachtu na dědičný pacht docházelo na doménách k vyměřování a bonitaci polností. Zároveň byla prováděna také separace a regulace půdy, při níž byla řada menších a nevhodně položených parcel odnímána svým dosavadním držitelům. Tyto parcely byly předávány do dědičné držby domkářům-řemeslníkům, kteří pocházeli ze selských rodin, rodin podruhů nebo vykonávali venkovské řemeslo a sice

---

69) Tamtéž, str. 37.
70) Tamtéž.
71) V i t e n s e, Geschichte Mecklenburgs, str. 499.
72) Gesetzessammlung bis 1857, sv. 1, str. 37 a nasl., nař. z 19.12. 1807, (Einreichung von Listen der erstgeborenen Hauswirthssöhne); z 21. 8. 1835. (Von der Nachfolge der Töchter im Gehöft); z 25. 10. 1836(Von der Nachfolge in das Gehöft).
73) Viz: nař. z 10. 8. 1837, tamtéž.

s povinností postavit na každé parcele domek.[74] Tím vznikla další skupina malých dědičných držitelů pozemků,kteří odváděli státu rentu a daně. Jelikož malá parcela nemohla poskytnout celé rodině obživu, provozovali jejich držitelé v předem stanoveném rozsahu řemeslo[75] nebo pracovali příležitostně jako nádeníci.[76]

Ve čtyřicátých letech 19. století bylo zejména nádeníkům umožněno získat do vlastnictví malé dvorce s příslušenstvím[77] tzn. stali se z nich nádeníci - domkáři (Häusler), do vrstvy sedláků nemohli ale postoupit.

Zrušení nevolnictví nepřineslo pro sedláky,kteří zůstali nadále spojeni se svými výrobními prostředky,odpoutání od půdy a nevytvářelo svobodné vlastníky pozemků.

Rytíři a zejména vévoda podřídili osvobození sedláků zcela svým potřebám a brzdili přísnými omezeními jejich výrobní sílu. Sedláci měli pouze poskytovat nejrůznější platy k udržení státního rozpočtu. Neměli se z nich vytvářet svobodní výrobci, oživující obchod a dopravu uvnitř země.

Pro města nebyly zrušením nevolnictví odstraněny existující rozpory. Naopak se musela města bránit proti invazi bezdomovců z venkova, což vedlo také u řemeslníků a obchodníků k zostření předpisů o přistěhování do měst.[78] Města tak žila nadále obdobně jako na rozhraní století se soběstačnou výrobou a nevytvářela podmínky pro rozvoj buržoazie, která jedině také mohla podnítit růst dělnické třídy.

Zrušení nevolnictví v Meklenbursku bylo provedeno jen ve prospěch statkářů a statkářského hospodářství. Umožnilo totiž pozemkovým vlastníkům oddělit kdykoliv výrobní síly od vrchnostenské půdy a v případě vlastní potřeby nově připoutat výrobce. Vznikl tím námezdní pracovní vztah, který byl silně ovlivněn feudálními pozůstatky, tak jak to odpovídalo potřebám statkářského hospodářství v období přechodu ke kapitalistickému způsobu hospodaření. Osvobození sedláků, podruhů a nádeníků z nevolnické závislosti bylo tedy podřízeno zcela statkářskému kapitálu, který si pod západoevropským vlivem podmanil vrchnostenskou půdu, nepřispělo ale k samotnému kapitalistickému rozvoji země.

---

74) Viz: Gesetzessammlung bis 1857, sv. 1, str. 68 ff., zejména nařízení: Regulativ über die Verhältnisse des Büdner (8. 4. 1809);Bericht über die Erbfolge in den Büdnereien (29. 7. 1815); Unterscheidung der vor und nach der VO v. 8. 4. 1809 angesiedelten Büdner (19. 9. 1834) Grundätze zur Veranschlagung der Büdnerländereien (4. 11. 1835); Veranschlagung der Zeitpachtländerein d. Büdner (24. 1. 1838); Bei Errichtung neuer Büdnereien zum Grunde zu legende Bedingungen(27.9.1838); Abrundung des etwa künftig zu erhöhenden Büdnercanons (2. 11. 1838); Von der Erfolge in Büdnereien (23.11.1841).

75) Landesgrundgesetzlicher Erbvergleich §§ 254-263.

76) B o l l b r ü g g e, Landvolk, str. 58; Mecklenburg-Ein Jahrbuch für alle Stände, vydal W. Raabe, Hamburg 1847/48; Jg. 1845, str. 262.

77) Gesetzessammlung bis 1857, sv. 5, str. 17-22.

78) Tamtéž, sv. 4, str. 816.

DIE SOZIALEN UND RECHTLICHEN FOLGEN DER AUFHEBUNG DER LEIBEIGENSCHAFT IN MECKLENBURG FÜR DIE LANDWIRTSCHAFTLICHEN PRODUZENTEN

Christel Siemon

Zusammenfassung

Wie innerhalb der anderen deutschen einzelstaatlichen Entwicklung setzten auch in Mecklenburg zu Beginn des 19. Jh. bürgerliche Reformen ein mit dem Ziel, die Produktionsverhältnisse in der Gutswirtschaft den Erfordernissen der modernen bürgerlichen Produktionsentwicklung anzupassen. Die Notwendigkeit und Eigenart der eingeleiteten Veränderungen an den Produktionsverhältnissen wurden von dem Interessen und Bedürfnis des Grossgrundeigentums bestimmt, weiterhin am auswärtigen kapitalistischen Markt zu profitieren, ohne selbst den politischen und rechtlichen Auswirkungen der vordringenden Kapitalentwicklung voll unterliegen zu müssen.Dabei war jedoch die Reform der Rechtsverhältnisse der landwirtschaftlichen Produzenten und die Aufhebung der persönlichen Bindung, der Erbuntertänigkeit und die Gewährung von Formen der persönlichen Freiheit unumgänglich.

Es ist für die landwirtschaftliche Produktion Mecklenburgs seit dem 17.Jh.typisch, dass die Grossgrundbesitzer ihre Erzeugnisse im Grossen unter Ausschaltung des städtischen Handels, auf den westeuropäischen Markt lieferten und ihren ganzen Warenbedarf ebenso vom Ausland bezogen. Ein ländlicher Mittelstand oder kleine freie Grundeigentümer waren nicht vorhanden. Da die leibeigenen Landarbeiter und Bauern fast nicht in der Lage waren selbstangebaute Produkte zu verkaufen, waren Austauschbeziehungen zwischen Stadt und Land unmöglich und die bürgerliche Warenproduktion vollzog sich noch zu Beginn des 19.Jh. in mittelalterlichen Formen. Die dadurch entstandenen Widersprüche, die Stellung der Leibeigenen und ihre Interesselosigkeit an den Ergebnissen der Produktion, die Abhängigkeit am westeuropäischen Markt riefen die Notwendigkeit eines Übergangs zu einer kapitalistischen Wirtschaftsweise hervor.

Unter diesen ökonomischen und unter politischen Verhältnissen, in denen die feudalen Rittergutseigentümer die herrschende Kraft neben einem schwachen landesherrlichen Oberhaupt und einer verkümmerten

Bürgerschaft in den Städten waren, vollzog sich nun 1820 die Aufhebung der Leibeigenschaft. Eine nähere Untersuchung der Stellung der landwirtschaftlichen Produzenten (Bauern, Landarbeiter,Tagelöhnern,Häusler, Büdner) nach der Aufhebung der Leibeigenschaft auf den Gütern und Domänen, lässt ganz klar den Klassencharakter der Reform hervortreten.

Die Aufhebung der Leibeigenschaft in Mecklenburg vollzog sich lediglich zum Nutzen der Gutseigentümer und der Gutswirtschaft selbst. Sie hatte den Grundeigentümern ermöglicht, die produktiven Kräfte in der Landwirtschaft jederzeit von der gutsherrlichen Scholle zu trennen und sie bei Bedarf wieder zurückzuziehen.Damit brachte sie ein Lohnarbeitsverhältnis hervor, das stark mit feudalen Relikten behaftet war und wie es für eine zur kapitalistischen Wirtschaftsweise übergehenden Gutswirtschaft brauchbar war. Die Befreiung der Landarbeiter und Bauern in Mecklenburg aus der Leibeigenschaft ordnete sich völlig unter das Kapital der Grundeigentümer,das sich unter westeuropäischen Einfluss lediglich die grundherrliche Scholle erschloss, jedoch keineswegs einen Beitrag zu einer kapitalistischen Entwicklung im Lande selbst leistete.

MOŽNOSTI A MEZE PRÁVNĚHISTORICKÉHO BÁDÁNÍ O POČÁTCÍCH MĚST

Jiří Kejř

V literatuře o dějinách středověkých měst zůstává kupodivu stále ještě někdy nevyjasněn poměr bádání historického a právněhistorického. Někteří historikové - a nejde snad o bezvýznamná jména! - vytýkají právněhistorickým studiím, že jednostranným zdůrazněním právního postavení měst a měštanů zkreslily celkový obraz dějin měst a nadto prý zanedbali ta stadia počátků a vývoje, která předcházela vytvoření měst v právním smyslu.[1)]

Míří-li tato výtka na starší, zvláště německou právní historii 19. a počátku 20. století, lze ji pochopit, třebaže i zde lze správným přístupem mnoho vysvětlit. Nelze si nevšimnout, že to byli právníci, kteří věnovali dějinám měst prvořadou pozornost, vytvořili základní díla a svým metodickým přístupem i snahou o pojmovou přesnost silně ovlivnili ostatní obory. Uznává-li i dnešek s povděkem jejich přínos v analýze pramenů, v objasnění institucí městského života i v množství poznatků, které přinesli, je si současně vědom i hranic jejich možností. Pozitivistická právní věda, usilující o co nejjemnější distinkce ve zkoumání institucí a zůstávající nejednou uzavřena toliko do okruhu právního myšlení s nedostatečným ohledem ke společenským podmínkám vzniku práva,se uplatňovala velmi zřetelně i v bádání právněhistorickém a hledala leckdy logické návaznosti institucí i tam, kde historická skutečnost se ukázala být mnohem bohatší a pestřejší, než aby podobný přístup byl oprávněn.

Zvláště dobře se s odstupem času ukazují zvláštnosti i vymezenost takového způsobu práce při sledování některých polemik o počátcích měst a městského práva, kdy na sebe v prudkém rozporu narážely vzájemně ne-

---

1) Jako příklad lze uvést: F. V e r c a u t e r e n, Conceptions et méthodes de l' histoire des villes médiévales au cours du dernier demi-siècle, Congrès international des Sciences Historiques, Vienne 1965, V - Actes, s. 651. V podobném smyslu W. H e n s e l, Archeologia o początkach miast słowiańskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, v úvodních odstavcích první kapitoly, s. 13; německá verze této práce Anfänge der Städte bei den Ost- und Westslawen, Bautzen 1967, s. 15.

slučitelné teorie, vykládající vznik městského práva a městského zřízení monokauzálně z jediného předchůdce, a formálně juristickou cestou odůvodňovaly jejich platnost vyvozováním jedné instituce z druhé.[2] Marktrechts-, Hofrechts-, Landgemeinde-, Gildetheorie zápasily o uznání a představovaly duchaplná schemata, jež však leckdy byla povýšena do příliš abstraktní roviny, než aby plně odpovídala historické skutečnosti.

Již v této chvíli je však třeba říci, že ani kritický postoj k metodickým a ideovým východiskům i k teoretickým závěrům této právní historie neznamená paušální odmítání jejích výsledků. Veliký fond poznatků zůstává až dosud úctyhodným svědectvím píle i vědecké erudice významných jejích představitelů[3] a nejednou je třeba k nim s povděkem sahat při studiu řady otázek dokonce i v době dnešního rozmachu historie měst. Hodnotit však lze jejich ideový profil vlastně jako kapitolu v podstatě uzavřenou,patřící minulosti, právě tak jako je kriticky zcela překonán jejich metodický přístup.

Uzavření do okruhu juristické konstrukce a nedostatečný zřetel ke společenskému dění a materiálním podmínkám společnosti byl terčem kritiky již soudobé.[4] Protože však jde o pronikavou epochu ve studiu dějin měst, jejíž význam je značný, musí se i dnešní právní historie nejednou dotknout jejich pracovních postupů a uvědomit si nutnost plného zření ke společenským a hospodářským podmínkám, jež jsou předpokladem i pro právo. Takový kritický postoj, samozřejmý pro právní historii marxistickou, již je immanentní, se však objevuje stále zřetelněji i v právní historii nemarxistické, pro níž je stále velmi živý problém vyrovnat se s residuy pozitivistické právní vědy.

Především si musela právní historie uvědomit, že ona tak imponující formální sevřenost, která kdysi charakterizovala pozitivistickou školu, nebude už možná. Vzdát se omezeného ryze juristického hodnocení za sou-

---

2) Cf. G.D i l c h e r, Rechtshistorische Aspekte des Stadtbegriffs, in: Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter I, vyd. H. J a h n k u h n, W. S c h l e s i n g e r, H. S t e u e r, Abhandlungen d. Akad. der Wiss. in Göttingen, Phil.-hist. Klasse, 3. Folge,Bd 83, Göttingen 1973, s. 13 - 14. F. V e r c a u t e r e n, l.c., poznamenává, že německá historiografie měst po dlouhou dobu diskutovala spíše o doktrínách než o faktech.

3) Na mysli je mít zejména tyto osobnosti: W.A r n o l d, G.L. v o n M a u r e r, A. H e u s l e r, R. S o h m, O. v o n G i e r k e aj.; na nové cesty ukázal S. R i e t s c h e l, i když ještě nemohl překonat vžitý způsob práce.

4) A. S c h u l t e, Über Reichenauer Städtegründungen im 10.und 11. Jahrhundert, Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins, NF V/2, 1890, s. 160, poznamenává v polemické pasáži proti A. H e u s l e r o v i: "... so hat er doch leider viel zu wenig wirtschaftlichen Momenten sein Augenmerk geschenkt;nie und nimmer darf aber eine rein rechtsgeschichtliche Behandlung hoffen, diese Frage zu lösen."

časného hledání mimoprávních pohnutek a pozadí pro právní vývoj znamená obětovat nejednou někdejší určitost pojmů, ale právní historie se pak dostává do užší blízkosti skutečného života a získává bližší kontakt se sousedními disciplinami.[5] Dospělo se k poznání,že ani na zdánlivě ryze juristické otázky, jako je "právní pojem města", "postavení města ve veřejném právu" nebo "město v právním smyslu", nelze najít odpověď pouhými juristickými prostředky.[6] Odtud byl další krok ke zkoumání skutečných předpokladů, které podmiňují vznik i změny práva, a ke zjištění, že priorním předpokladem síly středověkého měšťanstva nebylo jeho veřejnoprávní postavení, nýbrž jeho hospodářská váha, řemeslo a obchod, kdy město se stalo působištěm nového mocenského prostředku - peněz.[7] Oproti pohodlným myšlenkovým schematům se zdůrazňuje, že jedna právní instituce nevyplývá z druhé, nýbrž že je třeba zahrnout do právníkova zkoumání i měnlivé sociální a hospodářské poměry, s nimi se měnící zájmy a na nich spočívající tvořivou vůli lidí.[8]

Bylo by jistě omylem tyto správné a zcela přijatelné aspekty pokládat snad za všeobecně respektované principy v práci o dějinách práva; stále se ukazují ještě staré vlivy formálně juristických konstrukcí.[9] Jisto je však, že i v nemarxistické právní historii proniká nové pojetí městského práva v těsném spojení s výsledky jiných disciplin a s odmítnutím výlučnosti právnického přístupu. Právo se nechápe jako izolovaný jev nezávislý na společenském kontextu doby a sociálně hospodářských předpokladech,nýbrž právě naopak v závislosti na nich a v souladu s nimi. Ukazuje se, že čelní soudobí představitelé právní historie, kteří jinak marxisty jistě nejsou, se neuzavírají aspoň některým metodickým postulátům, které jsou jinak vlastní bádání marxistickému.[10]

Právní historie, neslevujíc ze svého speciálního pohledu a ze sledování otázek,na které může být správná odpověď dána jen jejím vlastním

---

5) H.M i t t e i s, Über den Rechtsgrund des Satzes "Stadtluft macht frei", pův. 1952, nově in: H. M i t t e i s, Die Rechtsidee in der Geschichte, Weimar 1957, s. 723.

6) K. K r o e s c h e l l, Stadtrecht und Stadtrechtsgeschichte,pův. 1963, nově in: Die Stadt des Mittelalters II, vyd. C. H a a s e, Wege der Forschung, sv. 244, Darmstadt 1972, s. 297.

7) W. E b e l, Über die rechtsschöpferische Leistung des mittelalterlichen deutschen Bürgertums, in: Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Städte in Europa, Vorträge und Forschungen XI, Konstanz-Stuttgart 1966, s. 254.

8) G. D i l c h e r (jako pozn. 2), s. 13-14.

9) Např. u H. F ö d i s c h e, Zum Problem präurbaner Siedlungen in Ostmitteleuropa, München 1967.

10) K. K r o e s c h e l l, s. 298, poukázal opětovně, že H. P l a n i t z "auf einem sozialgeschichtlichen Schema fusste,dessen Wurzeln bei Marx zu suchen sind. Die Geschichte der Stadt war für ihn die Geschichte der Klassen der städtischen Einwohnerschaft und ihrer Kämpfe, das Stadtrecht ein Ausdruck der jeweils stabilisierten Herrschaftsordnung." K tomu je třeba podotknout, že užití některých kategorií marxistické teorie práva netvoří ještě marxistickou metodu, nýbrž až komplexní pojetí v jeho ideových východiscích a záměrech.

přístupem, se zapojila plně mezi disciplíny, jež přispívají k poznání počátků i dějin středověkých měst. I tam, kde se podíl právních historiků dosud neprojevil v dostatečném rozsahu, volá se po spolupráci s nimi, jak prokázalo nedávné vědecké zasedání v Německé demokratické republice.[11]

V české historiografii posledních tří desetiletí se vlivem určitého směru vytvořil zcela negativní postoj k právní historii jako vědní disciplíně a projevilo se naprosté podcenění právních jevů minulosti.[12] Byl to nejen výsledek neporozumění právním institucím, kdy došlo téměř k popření práva, přímo k nihilistickému pohledu na právo, nýbrž i nedostatek v samé metodě historické práce, když tím unikala spojitost jevů a komplexní zhodnocení společenského života. Jest jen litovat, že se projevila residua takového pojetí práva ještě zcela nedávno, a to i u pracovníka, jinak známého svou přesností a hlubokými znalostmi.[13] Je pochopitelné, že tím trpí i práce v oblasti městského práva, které bylo velmi zanedbáváno. Tato výtka platí jak historikům práva, kteří se nevěnovali městskému právu dostatečně,[14] tak i ostatním oborům historického bádání, jež se těmto otázkám buď vyhýbaly nebo je řešily s neuspokojující erudicí a s malým porozuměním.

Bude proto na místě pokus o některé kritické pohledy na novější zpracování městského práva a o poukázání na problémy, které se staví

---

11) Cf. t Haupttendenzen der europäischen Stadtgeschichte im 14. und 15. Jahrhundert I-II, vyd. Erika U i t z, Magdeburg 1974. Zde zvláště některé projevy v diskusi. G. G ü n t h e r, s.150, uzavírá: "... nicht nur die Erforschung der Geschichte der Produktion, sondern auch die Erforschung der sie regelnden rechtlichen Formen ist ausserordentlich wichtig." K. C z o k, s. 152, lituje, že právní historie hrála v marxistických dějinách měst malou roli, neboť tím je ztíženo zkoumání významu magdeburského práva. Souhlasně i v závěrečném slově Erika U i t z, s. 160, jež dospívá k názoru: "Eine fruchtbare Forschung auf dem Gebiet der Stadtgeschichte ist in der Tat völlig undenkbar, ohne den Verfassungs- und Rechtsfragen die notwendige Aufmerksamkeit zuzuwenden" a dodává: "Eine stärkere Unterstützung von seiten der Rechtshistoriker wäre allerdings wünschenswert."

12) Srv. kritické zhodnocení takové tendence J. K e j ř - V. P r o c h á z k a, Právněhistorické glosy k dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské, Právněhistorické studie 5, 1959, s. 291-320.

13) Z. F i a l a, K vyjasnění pojmů v marxistickém výkladu starších českých dějin, ČSČH 20, 1972, s. 236 a 239.

14) Pomineme-li některé práce neprávníků, kteří si získali potřebnou akribii v právní historii, např. V. V o j t í š k a s řadou jeho dílčích studií, které však nespojil v ucelené soustavné dílo, zůstává vlastně až dosud nejúplnějším souborem poznatků kniha A. Z y c h y, Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden, Praha 1914, která je dosud nejčastěji citována, ač od jejího vydání uplynulo více než šest desetiletí. V jednotlivostech cenné práce W. W e i z s ä c k e r a trpí přílišně nacionalistickým pojetím, které znehodnocuje jejich obsahovou bohatost. Česká právní historie nevytvořila po půl století o středověkém městském právu dílo, jež by snesla vyšší měřítka na mezinárodním fóru.

nejen před historika státu a práva, nýbrž vůbec před historika měst. Z povahy práce a z možného rozsahu článku vyplývá, že půjde jen o vybrané otázky a že nebude možné řešit teoreticky v celém rozsahu fenomén městského práva a rozvoj metod, jimiž bylo studováno.I odvolání na prameny a dosavadní literaturu může být jen velmi neúplné. Ale i za takových okolností stojí za pokus dát podnět k nové diskusi, jež by mohla přinést nejen nový krok v teoretickém hodnocení, nýbrž i nové poznatky.

***

Všechny úvahy o pojmu města se shodují v tom, že zvláštní městské právo patří mezi typické znaky středověkého města.[15] Okamžik, kdy se sídelní aglomerace dosažením městského statutu stane "právním městem", je pro její kvalitativní zařazení ve feudální společnosti mimořádně důležitosti.[16] Nemění se však jen postavení osob, které se stávají měšťany a tím získávají i nové zařazení ve stavovsky členěné společnosti; velmi často se rozhodným způsobem mění i vnější podoba města.[17] Znamená tedy dosažení městského statutu a městského práva i značnou kvantitativní změnu v dosavadním životě.[18]

Musíme však mít při tom vždy na mysli, že právo ve své konstitutivní roli může mít skutečný význam toliko tehdy,jsou-li splněny všechny hmotné předpoklady pro budoucí rozvoj města, zajištěna náležitá spádová oblast pro směnu na trhu, dány předpoklady pro vybudování komunikací nebo vytvořeny záruky pro hospodářský prospěch měšťanů. Je známo sdostatek případů nezdařených městských lokací, je příliš mnoho míst, vybavených sice městským statutem, které ale demograficky sotva překročily úroveň vsí.

---

15) Výběrem z četné literatury lze jmenovat: C. H a a s e, Die Entstehung der westfälischen Städte, 2. vyd. Münster 1965, s. 4; W. H e n s e l (jako v pozn. 1), polská verze, s. 16, německá verze, s. 14;K. B l a s c h k e, Qualitat,Quantitat und Raumfunktion als Wesensmerkmale der Stadt vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Jahrbuch für Regionalgeschichte 3, 1968, s. 35; The Erosion of History - Archaeology and Planning in Towns, vyd. Carolyn M. Heighway, 1972, s. 9.

16) K. B l a s c h k e, Altstadt-Neustadt-Vorstadt, VSWG 57, 1970, s. 359, mluví o "erste Hochform im Prozess der Stadtwerdung"a charakterizuje "Das Stadtrecht ist ein derart entscheidendes Merkmal dieser "eigentlichen" Stadt, dass man es sehr wohl zur Kennzeichnung des Typs verwenden kann."

17) H. L u d a t, Vorstufen und Entstehung des Städtewesens in Osteuropa, Köln-Braunsfeld 1955, s. 39, odmítá správně jako svévolné a spekulativní pokusy identifikovat starší sídliště s jeho obrazem po lokaci a přiznat jí toliko doplňující, ale nikoli měnící funkci. S tím souvisí i důležité upozornění, tamtéž, s. 25, že většinou neexistuje ani topografická identita dřívějšího tržiště a nově vzniklého města.

18) Dochází často k rozšíření plochy pro výstavbu,jsou nově vyměřeny pozemky, je povolena stavba hradeb, založeny veřejné budovy apod.; mnohdy přichází i nové obyvatelstvo, u nás často německé, které mění obraz národnostního složení sídliště, urychluje se i sociální diferenciace obyvatelstva.

To napomíná k obezřetnosti při práci a při posuzování povahy města. Samo právní kritérium, izolováno od ostatních znaků města, nestačí k plnému přiznání městského charakteru.[19]

Studium městského práva proto bude vyžadovat, i při nutném řešení právnických otázek ve vlastním smyslu, vždy současnou plnou pozornost k veškerému městskému životu, k jeho materiálním podmínkám, k topografii, k výrobě i směně a ke složení obyvatelstva. V takovém kontextu pak bude tvořit jednu ze základních složek studia dějin měst vůbec, složku stejně nepominutelnou jako městské hospodářství. Vědomí,že dějiny městského práva a městského zřízení tvoří integrální součást dějin měst,samozřejmě nevylučuje, nýbrž přímo vyžaduje v případě potřeby specializované studie o městském právu, které podloženy odbornou erudicí vědní disciplíny jsou nepostradatelné pro všechny ostatní vážně pracující obory.

Bylo již upozorněno na rezervy, které někteří historikové vyslovili k právněhistorické práci o dějinách měst.Podivná je přitom zejména skutečnost, že se vlastně nerozlišuje mezi právní historií pozitivistickou a mezi novými směry, které mají, jak bylo prokázáno, zcela odlišný přístup k principům práce i k jednotlivým otázkám, a dokonce není náležitě rozeznáván ani přístup marxistické teorie i historie státu a práva. Ale nutnost respektovat nepominutelný fenomen městského práva i zřízení vede leckdy i u kritiků právní historie k velmi zvláštnímu pojetí.

Bude to ukázáno na příkladě práce významného polského archeologa, který ve snaze rozlišit vývojová stadia měst staví po fázi, již označuje jako zárodky měst, fázi vyvinutější, již nazývá města s lokálním právem.[20] Tato města podle něho se vyznačovala všemi znaky, které byly typické pro středověké město, s výjimkou právní autonomie. Od "lokovaných" měst se města s lokálním právem rozlišují nedostatkem rozvitého zvláštního postavení právního.

Toto pojetí bylo již předmětem kritiky.[21] Jeho nedostatky bijí do očí, když zejména dochází k nesrovnatelnému rozporu v pojmu samém. Místa, která nemají zvláštní postavení právní, jež bylo znakem středověkého města, a podléhají tudíž právnímu režimu platnému pro celou oblast,

---

19) Měl jsem již možnost upozornit, že z pouhé existence zakládacího privilegia,jež jsou mimochodem řečeno nečetná,se nedá vůbec usuzovat na městský charakter obce, cf.J. K e j ř, Zwei Studien über die Anfänge der Städteverfassung in den Böhmischen Ländern, Historica 16, 1969, s. 82-84.

20) W. H e n s e l (jako pozn.1), ve verzi polské i německé s.29-30. Je nutno poznamenat,že užívá tohoto označení s výhradami, ale nenachází lepšího.

21) K. B u c z e k, Targi i miasta na prawie polskim, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 35-36, vytýká, že nejde o dělení subjektivní s problematickým výsledkem pro další bádání. Přesto H e n s e l v německé

kde obyvatelstvo - s výjimkou snad privilegované skupiny kupců - patří k poddaným a neodlišuje se od nich svým osobním i stavovským zařazením,[22] jsou charakterizována neexistujícím lokálním právem, jehož obsah není nikde ani naznačen. Je tu zřejmé, že bezradnost v práci s právem a právními pojmy vyvolala i neudržitelné teoretické kritérium, odtržené od historické reality.

Přitom už současníci si byli vědomi, že městské právo je vyhraněný pojem. Velmi brzy nalézáme i doklad o jeho českém pojmenování. V listině sice nepravé, hlásící se k datu 6.června 1252, ale vzniklé jen v malém časovém odstupu ještě před rokem 1259,[23] kterou Přemysl II. udělil výsady kostelu sv. Hypolita u Znojma, čteme tuto pasáž: I t e m c i v i l i i u d i c i o, q u o d m i e s k e p r a w o d i c i t u r ... Je z ní zřejmé, že městské právo je vymezeno na ty okruhy práv, které spadají do pravomoci městského soudu, tedy v podstatě na právo procesní, soukromé a trestní, a že toto označení nekryje soubor práv města vůbec, tedy jeho zřízení, správu, či povinnosti k pánu města. To ale odpovídá i jiné soudobé zprávě[24] i teoretickému hodnocení od-

---

verzi, která vyšla až po knize B u c z k o v ě, na výtku nereagoval. V. P r o c h á z k a, Die patriarchale Stadt als Entwicklungsstufe der ältesten politischen Organisation bei den Slawen, Vznik a počátky Slovanů 7, 1972, s. 12, namítá především, že v takových místech není žádný právní systém, jenž by se odlišoval od systému platného pro veškerou provincii.

22) K. J u n g h a n n s, Die deutsche Stadt im Frühfeudalismus, Berlin 1959, s. 88 a 94, správně zdůrazňuje, že v raněfeudálním městě není zvláštního práva městského, nýbrž města podléhají pánovu dvorskému právu; pro porozumění povaze města je proto nutná znalost poměrů venkovských. Že raná města neměla zvláštní statut ani jejich obyvatelstvo nemělo postavení odlišné od ostatního poddanského, je uvedeno v mnoha pracích.

23) CDB IV, č.244, druhé znění listiny. Literatura se zabývala dosud jen prvním zněním listiny, když druhé bylo uvedeno ve známost vlastně až edicí v diplomatáři. Diplomaticky rozebrali listinu J. Š e b á n e k - S. D u š k o v á, Panovnická a biskupská listina v českém státě doby Václava I, Praha 1961, titíž autoři, Listina v českém státě doby Václava I, Praha 1963, na několika místech.

24) Privilegium pro Litomyšl z r. 1259, CDB V, č.195, téměř doslovně opakované 1263, CDB V, č. 372, budí sice rozpaky co do svého vzniku, ale jeho institucionálnímu obsahu lze věřit. Zde se povoluje klášteru litomyšlskému, quod civitas ipsorum ... iure fori, iure civili, iure iudicii ceterisque iuribus ac libertatibus gaudeat ... Je to ve skutečnosti výpočet veškerých práv, jež má město, když i u s f o r i se vztahuje skutečně na trh a i u s c i v i l e na statut měšťanů. Pro naše země totiž neplatí identita i u s f o r i = i u s c i v i l e, známá z listin magdeburských, cf. S. R i e t s c h e l, Markt und Stadt in ihrem wechselseitigen Verhältnis, Leipzig 1897, s. 57, a W. S c h l e s i n g e r, Forum, Villa Fori, Ius Fori, pův. 1960, nově in: W. S c h l e s i n g e r, Mitteldeutsche Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters, Göttingen 1961, s. 289, a i u s c i v i l e je třeba interpretovat ve smyslu právního statutu měšťanů, cf. G. K ö b l e r, Civis und ius civile, ZRG GA 83, 1966, s. 49. I u s i u d i c i i pak značí totéž, co v listině uváděné v textu, tedy soubor práv, uplatňovaných na soudu, jak jsou vyjádřena označením m i e s k e p r a w o.

tuď vyplývajícímu.[25] Je tedy třeba si uvědomit, že toto městské právo v užším, ale přesně vyhraněném smyslu, bylo vyčleněno v chápání doby od ostatního souboru práv, které se týkají postavení měst ve veřejném životě, jejich statutu a organizace jejich správy, tedy od jejich "ústavní" pozice ve společnosti, jejich zřízení.

Jisto je ovšem, že plně vyvinuté a městským právem a městským zřízením vybavené město je výsledkem dlouhého historického procesu. Patří proto i k právníkově úloze a nelze oddělit z okruhu jeho zájmů pečlivé sledování postupného utváření všech přechodných a rudimentárních forem právních, které se vystřídávají a rozvíjejí na území západní Evropy po dlouhá staletí. Nepůjde arci o práci ve starém smyslu, o abstraktní vyvozování institucí z předcházejících, nýbrž o vědomí, že nejen právní forma,nýbrž právní život v nejširším smyslu je výrazem života hospodářského i sociálního. Dokonce velmi často v rané době bude možno dozvědět se o výrobě, obchodu, pohybu osídlení, směrech cest či svrchovanosti nad tvořícími se městskými celky právě jen prostřednictvím zachovaných zlomků právních pramenů, zejména privilegií.

Stále živý zůstává problém kontinuity antického a středověkého města.[26] Lze proto chápat, že jednu z hlavních hraničních čar městských oblastí v Evropě tvoří rozdíl mezi územími, kde římská města skutečně žila a trvala i v budoucích staletích, a oblastmi s nově vznikajícími městy bez návaznosti na antické předchůdce.[27] S existencí antické c i v i t a s souvisí úzce i další stupeň v dějinách městského zřízení,totiž tzv. biskupské město. To je pokračováním měst antických v souvislosti s ustanovením synody v Sardice (r. 343), že biskupské sídlo smí být jen ve městě. Odtud pak je vysvětlitelný zjev, že římská města a biskupská sídla byla totožná a že nakonec se stalo slovo c i v i t a s označením pro biskupské sídlo,[28] jak zejména přichází v pramenech v častém spojení c i v i t a s e t d i o c e s i s.[29] Lze dodat, že

---

25) G. D i l c h e r (jako pozn. 2), s. 18-19), vymezuje ve shodě s prameny od komplexu práv, týkajících se města, právo městské, které se kryje s pojetím naznačeným v textu.

26) I když sám problém sídelní či právní návaznosti na antická města je pro naše území bez významu, má značnou váhu pro pochopení vzniku středověkých měst v Evropě a měla by mu proto být věnována i u nás hlubší pozornost. Na tomto poli mají zvláštní cenu důležité studie o městech, jež vznikají na místě antických c i v i t a t e s v Porýní a v Podunají; srv. příslušné studie o Kolíně n.Rýnem, Řezně, Solnohradě a zvláště o Treviru aj.

27) W.S c h l e s i n g e r, Über mitteleuropäische Städtelandschaften der Frühzeit, pův.1957, nově in: W. S c h l e s i n g e r, Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters II,Göttingen 1963, s.42 ns., ukázal, že rozdíl oblastí, kde byly c i v i t a t e s, a takových, kde nebyly, je běžně známý i učené literatuře do 9. století.

28) V jednotlivostech viz F. M e r z b a c h e r, Die Bischofsstadt, Köln - Opladen 1961.

29) J. A h l h a u s, Civitas und Diözese, in: Aus Politik und Geschichte, Gedächtnisschrift für Georg von Below, Berlin 1928, s. 1-16.

právě některá biskupská města patřila mezi první, kde se činně projevily samostatné zájmy měštanů a kde došlo ke konfliktům mezi nimi a biskupem - jejich pánem.

Právník však musí promluvit do otázky různých sídlištních typů a forem a jejich organizace, správy i ochrany, které předcházely vznikání skutečných pozdějších měst, právě tak jako ho musí zajímat i statut osob, které se zabývaly činností, jež se ve městech později koncentruje, řemesly a obchodem. Středověký kupec, "revoluční element ve společnosti, v níž bylo vše jinak stabilní",[30] který si vydobývá svého kupeckého práva a získává pro ně panovnickou ochranu,právě tak jako trhové sídliště se svými právy určenými již nikoli pro osoby,nýbrž pro samo místo, nemohou zůstat stranou při studiu počátků městského práva. Problém forem i označení starých sídlišť,jež se odlišují svou zástavbou, zaměstnáním obyvatel a postupně i právní úpravou od osídlení vesnického,doznal v posledních desetiletích mnoha pokusů o řešení. P o r t u s, b u r g u s, v i c u s, s a l v i t a s se staly předmětem cenných studií, které nejenom - často i v polemicky zaměřených statích - podstatně přispěly k objasnění vzniku městských jader, nýbrž také k metodickým poznatkům, vyplývajícím z měnlivosti pojmů, a aspoň k částečnému proniknutí do jejich právního režimu.[31] Ukazuje se tu i v mezerovitě a zlomkovitě dochovaných pramenech taková mnohost typů i jednotlivých případů, že není možná jejich povrchní klasifikace, jež by vedla jen ke schematickému nepřípustnému zjednodušování. Porozumět však variabilitě forem, jež předcházejí skutečným městům, je nutné i pro historika území, kde se snad některé z těchto forem nevyskytly, neboť pak si uvědomí potřebu pátrat po důvodech, jež vedly k vytvoření sídelních, hospodářských i právních celků, s nimiž se na daném území setkává, a bude je umět lépe posoudit v rámci celkového vývoje evropských měst než ze zkoumání vymezeného jen na své území.

---

30) F. E n g e l s, Ergänzung und Nachtrag zum III. Band des "Kapitals", příslušný výňatek in: M a r x-E n g e l s, Über Deutschland und die deutsche Arbeiterbewegung I, Berlin 1961, s. 174.

31) K pojmu b u r g u s a s a l v i t a s např. H.B ü t t n e r, Studien zum frühmittelalterlichen Städtewesen in Frankreich,vornehmlich im Loire- und Rhonegebiet, in: Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens, s.151-189; a zvl.Traute E n d e m a n n, Markturkunde und Markt in Frankreich und Burgund vom 9. bis 11. Jahrhundert, Konstanz-Stuttgart 1964. Jinak o pojmu b u r g u s členitá literatura pro jednotlivé zeměpisné oblasti v Evropě. Do právního režimu b u r g u máme možnost nahlédnout poprvé v Bourg St. Martin r.984, cf. H. S t r a h m, Die Area in den Städten, Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte 3, 1945, s. 24 v pozn., kde jsou dosti podrobně zachyceny omnes consuetudines omnium hominum in Burgo sancti Martini extra menia castri positum. Rovněž pojem vicus byl mnohokrát rozebírán; zde stačí upozornit povšechně na práce W. S c h l e s i n g e r a a Edith E n n e n, nově pak věnoval důkladný rozbor pojmu v i c u s G. K ö b l e r, C i v i t a s und v i c u s, b u r g, s t a t, d o r f und w i k, in Vor- und Frühformen, s. 61-76.

Pro území Čech a Moravy, kde se hospodářské předpoklady vzniku měst i jejich rané tvary vyvíjejí později než v západním a severozápadním sousedství,nenacházíme sice všechny odjinud známé typy a také ne všechny termíny, které v pramenech označují v různých dobách a na různých místech preurbánní sídla,[32] nicméně i z těch forem a termínů, které máme dosvědčeny, vyplývá, že je nelze vykládat izolovaně bez sledování jejich proměn jinde.[33] Mimořádnou cenu tu bude mít soustavná návaznost na archeologii a historickou geografii.

Pro vznik měst jako hospodářských center své oblasti nelze neocenit v nejvyšší míře staré trhy. Trh je jedním z nejvýznamnějších atributů i rozvitého města, velkou roli má i jako časná forma města. Leč tu se samozřejmě ocitáme jak na poli dějin hospodářských, kdy zprostředkuje směnu a realizuje se na něm výrobní schopnost i spotřebitelský zájem trhového centra, tak současně i na poli dějin právních. Není možné rekapitulovat ani ve stručné skizze veškeré poznatky i názory o trzích, o trhovém právu, ochraně panovníka nad trhy,trhovém míru, trhovém soudnictví atd., jen některých bodů je možno se letmo dotknout. Trhy mají s městy již mnoho podobností, takže se nelze divit,že jeden ze starších právněhistorických směrů vyvozoval právo městské přímo z práva trhového.[34] Ale i historikové chápali souvislost obou fenomenů tak úzce, že

---

32) Neznáme u nás pojem s a l v i t a s, jinak vymezený ,geograficky mezi Garonnou a Pyrenejemi, cf. H. B ü t t n e r, s. 178; Traute E n d e m a n n, s. 163; chybí i pojem p o r t u s v jeho obecném smyslu, tedy jako conclusus locus quo importantur merces et inde exportantur, jak jej definují Digesta D 50.16.59, a jak také bylo běžné i v počátcích měst od 9. století; cf. H. P i r e n n e, Les villes du moyen âge, Bruxelles 1927, s. 127-128; L. P e t r i, Die Anfänge des mittelalterlichen Städtewesens in den Niederlanden und dem angrenzenden Frankreich, in: Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens, s.259. Při výkladu výrazu b u r g u s u nás se přílišvžila nesprávná interpretace b u r g u s = ves trhová, jak ji opětovně prosazoval W R i c h t e r, ačkoli jde o označení na naší půdu přinesené jen určitým okruhem listin a vystihující sevřenou zástavbu takto uvedených míst, cf. J. K e j ř, Burgus und burgensis in den böhmischen Ländern, in: Die Stadt in der europäischen Geschichte, Festschrift für Edith Ennen, Bonn 1972, zvl. s. 222-227.

33) Sem patří různé podoby sídlišť nebo části sídlištních celků, označené jako v i c u s, původní pohyblivé významy výrazu c i v i t a s a o p p i d u m, ba dokonce i výrazu v i l l a. Mnohdy bude třeba po pravé interpretaci pátrat velmi pečlivým rozborem každého jednotlivého výskytu v pramenech.

34) R. S o h m, Die Entstehung des deutschen Städtewesens, Leipzig 1890,s.15, formuluje toto přesvědčení nejpregnantněji: "... der Urquell deutschen städtischen Wesens ist endgültig klargestellt worden. Aus dem Martkrecht ist das Stadtrecht hervorgegangen. Das Marktrecht, und zwar das Marktrecht allein, hat dem Stadtrecht seinen Ursprung und seinen eigentümlichen Inhalt gegeben." Již S. R i e t s c h e l, Markt und Stadt (jako pozn. 24), i když i on předpokládal kontinuitu trhového a městského práva, nepřijímal závěry tak zjednodušeně přímočaré.

pro naše území mohlo být - právě tak zjednodušeně - raženo přesvědčení, že tzv. v i l l a e f o r e n s e s jsou vlastně již města.[35]

Jednu okolnost nelze však ani dost zdůraznit: Dlouho předtím, než se dotváří skutečné město, existuje již síť pravidelně konaných trhů, které nemohou být vyhlašovány a pořádány libovolně, protože podléhají odedávna panovníkovu trhovému regálu. V této souvislosti lze ponechat stranou jeho vznik, zda se skutečně vyvinul z regálu celního, i dobu, kdy se tak stalo.[36] Pro naše území je rozhodná skutečnost, že v době vzniku měst i předcházejících raných forem městských útvarů byl trhový regál již plně vyvinut,[37] že nedošlo k rozpadu tohoto výsostného práva do rukou moci nižší - zeměpánů, tak jako je tomu v Německu od 12. století,[38] nýbrž že zůstalo pevně v rukou panovníkových. To pak značí, že trhy zůstávaly pod dozorem orgánů panovnických, že nebylo možno bez svolení panovníkova trh ani založit ani přeložit a že tudíž byly trhy vždy regulovány výsostnou mocí. To se však nutně odráželo i v samém hospodářském významu a ve funkci trhů, které podléhajíce panovníkovi a přinášejíce značné důchody do jeho pokladny tržními poplatky se rozvíjely ve značné míře ve shodě se zájmy panovníkovy - sit venia verbo - finanční a hospodářské politiky.

Při sledování poměru staršího trhu a pozdějšího města je třeba uvážit i značnou míru individuálních předpokladů každé lokality. Leckde se trhy stávají městy povýšením na základě právního aktu, ale často takový akt je v pramenech vůbec nepostižitelný a proměna trhu v město se děje postupně.[39] Mnohdy se ze starého trhu město vůbec nestane

---

35) V. V o j t í š e k, Bratislavské burgum, pův. 1933, nově in: V. V o j t í š e k, Výbor rozprav a studií, Praha 1953, s. 421. Na omyl tohoto tvrzení a na zvláštní právní postavení v i l l a e f o r e n s e s poukazují zběžně ve studii Die Anfänge der Stadtverfassung und des Stadtrechts in den böhmischen Ländern, in: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, Vorträge und Forschungen 18, Sigmaringen 1974, s. 442, 451 ns, ponechávaje své příští práci důkladný rozbor otázky.

36) Proti mínění S. R i e t s c h l a (jako pozn. 34),přijímaného i W. S c h l e s i n g e r e m,Forum, Villa Fori, Ius Fori (jako pozn. 24), s. 293, týž autor, Der Markt als Frühform der deutschen Stadt, in Vor- und Frühformen, s. 268, že totiž regál trhový se nepodařilo prosadit ve franské říši a že se vyvinul v plné formě až v 9. století, soudí K. B u c z e k, Targi i miasta na prawie polskim (jako pozn.21),s. 39-41, že vznikl asi již dříve v počátcích franckého státu. Trauten E n d e m a n n, s. 38 ns. přináší však bezpečné doklady o vzniku regálu trhového až pro 9. století.

37) K jeho vývoji dosud nejlépe A. Z y c h a, Prag. Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte Böhmens im Beginn der Kolonisationszeit, Prag 1912, s. 39 ns.

38) Poprvé zjistitelné v proslulém privilegiu pro Freiburg im Breisgau r. 1120, cf. W. S c h l e s i n g e r, Zur Gründungsgeschichte von Freiburg, in: Freiburg im Mittelalter, Bühl/Baden 1970, s. 44.

39) Příklady uvádí W. S c h l e s i n g e r, Der Markt als Frühform der deutschen Stadt (Jako v pozn. 36), s. 291. U nás takový případ bude asi nutno předpokládat pro Prahu,kde jakékoli pátrání po zakládací listině zcela selhalo, cf. K e j ř, Zwei Studiem, s. 83.

a to ukazuje, že není závislost obou vůbec samozřejmá.[40] Je známo sdostatek případů poklesu trhů na pouhé vsi.

Pod svrchovaností panovníkova výsostného práva je od samého počátku zřizování měst, ať již zakládáním nových "na zeleném drnu", ať již povyšováním existujících osad a tržišť na města.[41] Výrazem této pravomoci je skutečnost, že od počátků městského zřízení v českých zemích, zhruba od dvacátých let 13. století, se po několik desetiletí, přinejmenším do roku 1253, dají skutečná města zjistit toliko na půdě panovnické nebo panovníkovi podléhající z titulu jeho zakladatelského práva ke klášterům panovnické fundace.[42] Teprve z doby Přemysla Otakara II. jsou známy případy propůjčení městského statutu a městského práva i osadám ležícím na půdě šlechtické.[43]

Z úvah nad poměrem trh - město,[44] kterému by bylo třeba věnovat znovu podrobnou pozornost, se klade řada dalších otázek, jež se budou týkat hospodářské a sídelní situace právě tak jako právního postavení. Jakkoli neexistuje - a bylo by mylné ji i hypoteticky předpokládat - rovnice: trh = město, ani dříve hlásaná přímá závislost: právo trhové jako zdroj pro právo městské, jakkoli jen z některých trhů vznikla skutečná města,přece jen vazba obou hospodářských i právních forem má společného jmenovatele v regální výsosti a obě svým významem pro směnu hrají závažnou roli při plnění střediskové funkce pro okolní spádovou oblast. Je proto nevyhnutelné zahrnout i otázku starých trhů do okruhu zájmů právního historika, který se snaží poznat složité cesty vzniku městského zřízení a městského práva; nelze pominout, že trhy patří k nejdůležitějším raným formám vznikajícího města.

Z dosavadního výkladu se podává, že ve srovnání se starými směry právněhistorického bádání se okruh zájmů právního historika neobyčejně rozšířil. Musí přihlížet k ekonomické a sociální stránce zkoumaných jevů jako k integrální součásti svého badatelského úsilí, jako k předpokladům pro správný výklad právních institucí; musí věnovat svou pozornost nejen skutečným městům, nýbrž i veškerým raným a přechodným sídel-

---

40) S c h l e s i n g e r, tamtéž.

41) A. H a a s, Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky, Právněhistorické studie 4, 1958, zvl. s. 164-173.

42) J. K e j ř, Die Anfange der Stadtverfassung und des Stadtrechts (jako v pozn. 35), s. 468-469; L. H o s á k, Středověká kolonizace dyjsko-svrateckého úvalu, Praha 1967, s.67, dochází ke stejnému poznatku pro zkoumanou oblast. To odpovídá i některým poznatkům o místech cizích. W.S c h l e s i n g e r, Die Anfänge der Stadt Chemnitz und anderer mitteldeutscher Städte, Leipzig 1952, s. 211, upozorňuje, že rozsáhlá plánovací činnost při tvoření sítě měst byla možná jen z panovnické iniciativy a přesahovala rámec možností i nejbohatších kupců.

43) H a a s, s. 171; jako první případ lze zjistit r. 1262 Hněvkovice, CIM IV/1, č. 6.

44) Lze se zmínit, že není město bez trhu a že povýšení na město zahrnuje vždy i udělení trhu, H a a s, s. 172, což znamenalo vždy zásah regální pravomoci do skladby teritoria.

ním a hospodářským formám, které tvoří východisko pozdějšího městského života i městského zřízení.

***

Město v právním smyslu,jež se stalo typem pro západo- a středoevropský středověk, není obecným jevem města ve světě a ani na území celé Evropy.Typicky oblast byzantská takový typ právního města nezná,[45] když město zůstává v područí šlechty a střední stav při svém slabém postavení je v politické a sociální závislosti.[46] Ani města z velkých částí Ruska nemají právní postavení srovnatelné s právním městem známým z našich území. Není možno hledat zde úplné vysvětlení a jít do podrobností,nicméně je zjevné, že město v právním smyslu, vybavené městským právem a městským zřízením, jehož měšťané si dobývají zvláštního postavení ve stavovsky členěné feudální společnosti, žije toliko na určitých územích, kde veškeré hospodářské a politické podmínky umožňují jeho vytvoření a trvání.

Z toho je třeba soudit, že rozlehlá území Evropy, kde žije město jako svébytný útvar právní, musí být podrobena nejen zkoumání se stran historika práva; sama existence tak specifického jevu jako je městské zřízení a městské právo je výzvou i pro ostatní obory historického bádání, zvláště pro dějiny hospodářské a dějiny sociální, aby se zabývaly se svých hledisek všemi impulzy, které k vytvoření právního města vedou.

I když by hranice, které v Evropě oddělují oblasti s městským právem a oblasti, kde podobný jev neexistoval, nebyly snad zcela určité v podobě jasně dělící čáry, přece jen lze jejich rozdílnost rozeznat dosti markantně.Ale i uvnitř evropských území, kde městské právo tvořilo jednu z nejdůležitějších složek právních systémů, lze najít velmi zřetelná vnitřní rozmezí jiné povahy.

Nejsou tím míněny jen oblasti různých městských práv, odvozených z práv mateřských měst a dále odevzdávaných jejich udělením, naučeními a nálezy dalším a dalším městům, jako je právo magdeburské, lubecké, goslarské, jihlavské, španělské Jacy, anglického Oxfordu, slezské Středy, Starého Města pražského[47] atd., atd. Rodiny městského práva jsou

---

45) Cf. V. H r o c h o v á, Byzantská města ve 13.-15.století, AUC - Historica et philosophica, Monographia 20, Praha 1967, zvl. s. 87.

46) H r o c h o v á, s. 9-10.

47) Vědomě mluvím o právu Starého Města pražského a nikoli norimberském,které,jak víme od B. M e n d l a, Tak řečené Norimberské právo v Čechách, Praha 1938, vůbec nemělo vazbu na právo m. Norimberka, který také nebyl nikdy jeho mateřským městem.Námitky W.W e i z s a c k e r a, Die Altstadt Prag und das Nürnberger Recht, ZRG GA 60, 1940, s.117-142, přinesly sice několik jednotlivostí, ale M e n d l o v ý m důkazem vůbec neotřásly. Je možno poznamenat, že i v rámci městských práv německých nehrál Norimberk nijak významnou roli. H. R e i c h a r d, Die deutschen Stadtrechte des Mittelalters, Berlin 1930, vůbec mezi právní

obecně evropský zjev.[48] Bádání také věnovalo mnoho úsilí pokud možno přesnému rozeznání územního rozšíření jednotlivých práv[49] a sestavení příslušných map.[50]

Jiné dělítko je však třeba brát v úvahu, a to oblasti, kde se městské právo postupně vytvořilo a kde bylo v hotovém tvaru převzato. V tomto smyslu patří české země do skupiny druhé, když městské právo je na jejich teritoriu výsledkem recepce ze sousedních území německých. Podobně městské právo zdomácňuje i v dalších zemích střední a východní Evropy, převzato snad s některými modifikacemi a přizpůsobením domácím poměrům, ale přece jen v hotovém tvaru. Zde je však třeba se krátce zastavit, neboť tu bylo dosud nejvíce nedorozumění a neporozumění.

Především je zřejmé, že městské právo neproniká automaticky a libovolně na území, která podobnou instituci dosud neznají. Pro jeho přijetí musí být vytvořeny předpoklady v existujícím již hospodářském členění země, kde existují již trhová a výrobní střediska městům podobná, kde postupuje dělba práce a vytváří se i vědomí odlišnosti centrálních míst, pozvedajících se z okolní venkovské krajiny.[51] Tento nutný ekonomický základ může být i záměrně dále rozvíjen zakládáním nových cen-

okruhy nezařazuje Norimberk a praví, s.46: "... Die auffallige Erscheinung, dass sich in ganz Bayern kein nennenswerter Rechtskreis ausser dem von Munchen bilden konnte. ... Nürnberg und Regensburg ... war irgendein Einfluss in rechtlicher Beziehung versagt."

48) Edith E n n e n, Die europäische Stadt des Mittelalters, s.120. Že nastávají různé modifikace, se podává z povahy věci. Typický je případ Stoličného Bělehradu, jehož svobody jsou propůjčeny četným městům v Uhrách, mj. i na území Slovenska, ale který nevytváří sám právní okruh a nestává se mateřským právem, cf. E. F ü g e d i, Der Stadtplan von Stuhlweissenburg und die Anfänge des Bürgertums in Ungarn, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 15, 1969, s. 133.

49) Pro Čechy A. H a a s, Právní oblasti českých měst, ČSPSČ 60, 1952, s. 15-24, pro Moravu řada starších i novějších prací, jejichž výsledky nově shrnula J. K u b í č k o v á-S e d l á k o v á v dosud netištěné diplomové práci na právnické fakultě brněnské university, Právní oblasti moravských měst, 1974.

50) Poukázat je na seriál map, sestavených W. W e i z s ä c k e r e m, se snahou o stále větší precizaci.

51) Není proto správné, tvrdí-li G. v o n B e l o w, Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgertum, Bielefeld-Leipzig 1898, s. 17, že "Die slawischen Nachbarstaaten haben nicht aus sich ein Städtewesen hervorgebracht, sondern es von den deutschen entlehnt." Podobně tvrdí i někteří jiní. Bylo to městské právo, co bylo převzato, nikoli města, která zde už dříve existovala. Novějšímu bádání je tato věc už jasná, např. W. S c h l e s i n g e r, West und Ost in der deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters, in: W. S c h l e s i n g e r, Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters II, s. 250 ns., rozvádí myšlenku, že města na východě Evropy existovala dávno před německým osídlením a vnesením městského práva, a praví důrazně: "Die Behauptung, der Osten habe in vordeutscher Zeit keine Städte gekannt, ist falsch. Wenn im 10. und 11. Jh. Prag keine Stadt war, dann war auch Köln keine". Zcela shodné stanovisko zastává i E. M ü l l e r-M e r t e n s, Untersuchungen zur Geschichte der brandenburgischen Städte im Mittelalter, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe 5, 1955, s. 192.

ter podobného typu, tentokrát již i formálně městského charakteru,[52] nebo propůjčováním městského statutu již existujícím sídlištím.[53] V českém státě v období třiceti let od první zmínky o městském zřízení r. 1223 až do nástupu Přemysla Otakara II. r.1 253 máme prokázáno sice toliko 18, nanejvýše 20 míst, která se stávají nepochybnými institucionálními městy,[54] ale mezi nimi jsou zjištěny nesmírně pestré formy vzniku od měst založených "z divokého kořene" (Bruntál, Horní Benešov), takových, jimž jako základ posloužila starší slovanská osada, jež zanechala stopy v jinak pravidelném půdorysu (Uničov), přes rozšíření stávající osady (Hodonín) až k uznání městské povahy starých velikých hospodářských center, k jejich obehnání hradbami a dokonce i k udělení rozsáhlých článků městských práv (Brno). Není tu třeba jít do podrobností; jen povšechný přehled sám postačí, aby bylo ihned zjevno, jak dynamický byl rozvoj českých a moravských měst od samého začátku. K tomu přistupuje, že velmi brzy, již 1232, tedy za pouhých devět let od první bezpečné zprávy o městském zřízení, se objevuje vědomí existence měst vůbec jako zvláštní právní instituce.[55]

---

52) Vůbec nejstarší zpráva o městském zřízení na našem území se týká r. 1223 dvou měst, Uničova a Bruntálu, kdy Uničovským je mj. povoleno řídit se magdeburským právem tak, jak ho užívají Bruntálští, CDB II, č. 246. Následující listinné zprávy se týkají v letech 1224-1226 měst, která tvořila již dříve důležitá centra, Opavy, CDB II, č. 265; Hradce Králové, CDB II, č. 278;a Znojma, CDB II, č. 288, kde ve všech případech byla pro utvoření města získána další půda. R. 1227 se dozvídáme o opevňování Jemnice, CDB II, č. 305, tedy již dříve existující osady u panovnického hradu; k r. 1232, CDB III/1, č. 26, je zachováno první zakládací privilegium v technickém smyslu slova, totiž pro královský klášter doksanský, jemuž je dovoleno založit město Kynšperk. Patrně k r. 1236 a ne již 1228, kam je klade dochované znění listiny, CDB II, č. 381, cf. J. K e j ř, Zwei Studiem, s. 95, je třeba počítati s rozšířením města Hodonína a usídlením Němců zde.

53) Nejdůležitější města, která měla již dříve závažný význam hospodářský a značný počet obyvatelstva, Praha,Litoměřice, Olomouc a Brno, ale i Žatec, Ústí nad Labem, Hlubčice, dosahují městského zřízení až ve třicátých nebo čtyřicátých letech 13. století, tedy později než některá místa méně významná a nově založená.

54) J. K e j ř, Zwei Studien, s. 87 ns., vypočítává tato města: Uničov, Bruntál, Opava, Jemnice, Znojmo, Hodonín, Hradec Králové, Kynšperk nad Ohří, Kladruby, Staré Město pražské, Litoměřice, Ústí nad Labem, Žatec, Brno, Olomouc, Horní Benešov, Hlubčice, Jevíčko, k nimž je třeba připočítat pak i Cheb, který ale tehdy netvořil ještě součást českého státu. K vyjmenovaným městům bude asi vhodno přiřadit i Jihlavu,u které lze z nepřímých dokladů soudit na její městský charakter v době krátce před rokem 1253, viz I. P á n e k, Mistr Diviš a jihlavská listina, ČMM 87, 1969, s. 275-281, a Svatohavelské Město pražské, doložené sice až listinou z r. 1265, CDB V, č. 452, kde se ale praví, že nova civitas circa Sanctum Gallum temporibus domini Wenceslai ... magnifice sit constructa, institutis in ea iuribus et libertatibus universis, quibus alie civitates regni nostri solite sunt gaudere ...

55) V citovaném již privilegiu pro Doksany na založení města Kynšperka nad Ohří, CDB III/1, č. 26, propůjčuje panovník ke zlepšení postavení města omnem libertatem, quam aliqua regni nostri civitas habere dinoscitur.

Na existujících již a vědomě rozmnožovaných hospodářských základech stojí recepce příslušných právních úprav. Tu je nutno položit důraz na slovo recepce, tedy nikoli jakési svévolné proniknutí práva na cizí území. Pro české země platí určitě, že i městské právo zdomácňuje pod autorizací panovnické svrchovanosti, že i nově přicházející němečtí osídlenci, přinášející své právo - na severu magdeburské, tak mohou činit jen pod ochranou české panovnické moci. Přijetí městského práva a zavedení městského zřízení je tedy možné toliko za stávajících již a postupně dotvářených materiálních předpokladů a za aktivní součinnosti svrchované moci ve státě. U nás není znenáhlé rozvíjení institucí městských, recepce městského práva postupuje velkou vlnou v historicky krátké době.

Pro český stát a pro další země střední Evropy východně od rozmezí, jdoucího zhruba po naší západní hranici,[56] nelze zjistit skutečné institucionální město před 13. stoletím a také nelze zjistit městské právo, vytvořené domácím právním vývojem. To je nutno si uvědomit zejména proto, že např. skandinávské země vytvořily určité pramenně doložené formy svého domácího městského práva a teprve postupem doby a nikoli najednou přejaly městské právo německé.[57] Po jistou dobu byla část bádání přesvědčena, že svébytné městské právo našlo svůj vznik i v Polsku a teprve postupem doby bylo překryto proniknutím německého práva městského.[58] Ale byla to sama polská věda, která dílem významného právního historika zcela vyvrátila představy o "městech na právu polském",[59] a dnes již není nikoho, kdo by se mohl pokusit takové mínění hájit.[60] Jako u nás, tak i v Polsku a ve Slezsku městskoprávní instituce jsou přejímány z německého sousedství.

---

56) H. S t o o b, Die Ausbreitung der abendländischen Stadt im östlichen Mitteleuropa, pův. 1961, nově in: H. S t o o b, Forschungen zum Städtewesen in Europa I, Köln-Wien 1970, s. 118-119, podává podrobný výklad o linii rozšíření měst kolem r. 1200. Ale výraz "abendländische Stadt" není vhodný, neboť nerespektuje dosti domácí formy, které jsou základem. Ze S t o o b o v a pojetí plyne, že i jemu je důležitým kritériem městské zřízení.

57) K. Z e r n a c k, Der europäische Norden als Städtelandschaft der Frühzeit, in: Beiträge zur Stadt- und Regionalgeschichte ost- und Nordeuropas, vyd. K. Z e r n a c k, Wiesbaden 1971, s odkazy na obsáhlou literaturu zejm. švédskou. Podobný jev pro města ruská před mongolským vpádem předpokládá W. K ü t t l e r, Zum Problem der Anwendung des marxistisch-leninistischen Klassenbegriffs auf das mittelalterliche Städtebürgertum, ZfG 22, 1974, s. 607, údajně s opřením o V.T. P a š u t a in: A.P. N o v o s i l c e v, V.T. P a š u t o aj., Drevněrusskoje gosudarstvo i jego meždunarodnoje značenie, Moskva 1965, odkud ale toto tvrzení v plné váze prokázati nelze.

58) K hlavním představitelům tohoto názoru patřili H. M u n c h, K. T y m i e n i e c k i, G. L a b u d a a Z. K a c z m a r c z y k.

59) K. B u c z e k, Targi i miasta na prawie polskim (jako v pozn. 21).

60) J. M a t u s z e w s k i, Die Aufnahme des deutschen Rechtes in Polen, in: Bulletin de la société des sciences et des lettres de Łodž, 20/4, 1970, s. 5, dochází o městském právu k závěru: "Seine Base war

Dějiny vzniku městského práva a zvláštního postavení měšťanů v západní Evropě jakož i prokázané prvky městskoprávní na evropském severu před převzetím německého práva prokazují, že recipování městského práva v krajinách, kde k samostatnému vytvoření městského práva nedošlo, nepředstavuje důkaz o jejich snad závislé pozici a materiálně nedostatečných předpokladech k vytvoření měst. Převzetí městského práva a forem městského zřízení, které, jak bylo zdůrazněno, by vůbec nebylo možné bez domácího hospodářského rozvoje, není ničím jiným než přijetím jinde osvědčeného systému právního pro stejnou sféru hospodářských a společenských zájmů.

Při tomto zjištění je však třeba se vyvarovat omylu, že snad přijetím městského práva se nic nemění na obraze dosavadního sídelního útvaru. Ve skutečnosti se velmi mnoho přetváří, je doplňován areál města, přesouvá se často jeho těžiště, bývá budováno opevnění, roste počet jeho obyvatel příchodem nových, ať již z venkovského okolí nebo zejména ze vzdálených německých teritorií ...; město právní dostává i navenek odlišnou podobu.[61]

Města také navazují zcela pravidelně na starší slovanská sídliště, to je na existující hospodářsko-geografické rozčlenění země.[62] Jen některá města založená "na zeleném drnu" nemají takového předchůdce, jinak je starší osada zcela běžným jádrem k nově se tvořícímu městu,[63] třebaže o topografické identitě nelze často mluvit.[64]

Pro naše území zůstává jedním z rozhodujících momentů vedoucích ke zdomácnění městského práva intenzívní proud německých osídlenců, kteří si je pod autoritou panovníkova svolení přináší ze svých domovů.[65]

---

aber grundsätzlich deutsch." W.M. B a r t e l, Stadt und Staat in Polen im 14. Jahrhundert, in: Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert, vyd. W. R a u s c h, Linz 1972, v diskusi, s. 164, praví přímo, že jen váhavě užívá termínu "město na právu polském" a že postavení městských komplexů v době před zavedením magdeburského práva nelze označit pojmem městské právo.

61) I když lze sotva přijmout termín "Kolonialstadt", jak jej chápe E. M ü l l e r-M e r t e n s, (jako pozn. 51), s. 194, přece jen je třeba ve shodě s ním uznat,že jde o "Neubildung". Srv. k tomu již pozn. 18 výše.

62) M ü l l e r-M e r t e n s, tamtéž.

63) Posledně na podobnou skutečnost při osídlení města Kežmarku ukázal B. P o l l a, K problematike začiatkov miest s hľadiska historickej archeológie, Historické štúdie 19, 1974, s. 16-18.

64) Cf. výše pozn. 17. Právě citovaný P o l l a přináší tu další doklad správnosti tohoto poznatku, když ukazuje, že v Kežmarku původní osada s kostelem sv. Michala nebyla po vzniku města pojata do jeho opevnění.

65) Je to opravdu teprve soustavné osídlení počínaje od 13. století, které umožňuje proniknutí německého práva městského. Dřívější bezpečně doložené skupiny německého obyvatelstva na některých místech mohou sice dosáhnout privilegia, jež je opravňuje užívat svého práva, u nás Soběslavovo privilegium pro pražské Němce, ale toto právo zůstává omezeno jen na ně a není přijímano dále. Jsou sice známy případy, kdy i domácí

Rozhodná většina měst na našem území také dostává národnostní zabarvení německé,[66] pro Menší Město pražské máme přímo dosvědčeno vypuzení staršího domácího obyvatelstva a jeho nahrazení Němci.[67] Jen zvolna se mění národnostní relace početním růstem Čechů.[68] Ale tento prvek personální a národnostní, který nelze nepojímat do úvah, není všeobecně nutným doprovodem zdomácnění městského práva. Jsou oblasti na rozmezí střední a východní Evropy a přímo na území ruské říše, kam sice již německý sídelní proud nepronikl, ale kde zakotvilo přece jen magdeburské právo.[69]

Určitá část bádání mluví přímo o městě německoprávním - deutschrechtliche Stadt.[70] Třebaže základ německého městského práva je samozřejmý, přece jen označení "německoprávní město" není technicky přesné. Mizí v něm totiž element domácí výsostné moci, bez jejíž autority a často i písemných privilegií by takové právo nemohlo zdomácnit, a klade se neúměrný důraz na národnostní stránku věci. Zdá se, že daleko vhod-

---

obyvatelstvo postupně přijímá právo německé osady, jež se pak vztáhne na celé město, cf. Z. K a c z m a r c z y k, Początki miast polskich, CPH 13, 1961, s.34, s důrazem na případ Štětína, W. M a i s e l, Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI. wieku, Poznań 1961, s. 48, s úvahou o Poznani, ale tu jde o případy, jež nelze zobecňovat a je třeba je zkoumat individuálně. Některé skupiny ani podobné právo dosvědčeno nemají, např. německé obyvatelstvo v Brně nebo jiné cizojazyčné skupiny v centrech obchodu. Je tedy teprve určitá mocensko-politická konstelace podmínkou pro silnější proud nových příchozích z ciziny do měst a pro záměrné zakládání nových měst, je to - nebojme se toho označení - plánovitost v dotváření městské sítě, která umožňuje pronikání městského práva. Že pro jeho převzetí je rozhodný postoj výsostné moci domácí, je opětovně zdůrazněno. I pro Slovensko vidí D. L e h o t s k á, Vývoj městského práva na Slovensku, Sborník filosofickej fakulty University Komenského, Historica 10, Bratislava 1959, s. 67-70, příchod německých hostí a jejich nárok na uplatnění vlastních obyčejů jako východisko vznikání měst v právním smyslu.

66) Svědčí o tom i zprávy kronik. Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila, vyd. B. H a v r á n e k - J. D a ň h e l k a, Praha 1958, s. 161, mluví o Němcích ve městech a uvádí Hradec Králové, Vysoké Mýto, Chrudim, Nový Bydžov a Poličku, tedy města ležící v oblastech obývaných převážně Čechy. Zbraslavská kronika, FRB IV, s.320, hlásí k r. 1334, že ve městech byla obecnější němčina než čeština. K takovým zprávám obecného rázu lze připojit i analýzu terminologie listin, které uvádějí městskoprávní instituce velmi často jejich německým označením.

67) FRB II, s. 294.

68) Obecně lze poukázat na E. S c h w a r z e, Volkstumsgeschichte der Sudetenländer I-II, München 1965-1966, a jeho údaje k jednotlivým městům. Ku Praze nově J. M e z n í k, Národnostní složení předhusitské Prahy, Sborník historický 17, 1970, s. 5-30.

69) H. C o n r a d, Deutsche Rechtsgeschichte I, 2. vyd., Karlsruhe 1962, s. 356. H. T h i e m e, Die Magdeburger und Kulmer Stadtrechte im deutschen Osten, in:Deutsche Ostsiedlung im Mittelalter und Neuzeit, Köln-Wien 1971, s. 149, poznamenává, že nelze všude hledat německé obyvatelstvo, kde se zjišťují německoprávní osídlení.

70) Cf. zejména práce W. K u h n a, např. Die deutschrechtlichen Städte in Schlesien und Polen in der ersten Hälfte des 13.Jahrhunderts, Marburg/Lahn 1968.

nější a přesnější bude užívat označení město v právním smyslu, právní město - Rechtsstadt,[71] či institucionální město, město jako instituce právní.

Pro naše území, kde se městské právo nevytváří, ale je převzato, nebude možno sledovat v obecné linii jeho počátky a rozvoj, ale i tu bude vhodné získat si dostatečné informace o vytváření městského zřízení, městské komunity a institucí pravního života ve městech, jak lze jejich rozvoj sledovat v západní Evropě. Zvláštní pozornost si zaslouží otázky vzniku městské svobody a městské obce.[72] Komunální či municipální hnutí ve městech je opětovně předmětem studia a naráží na sebe - řečeno v rámci těchto stručných odstavců poněkud schematicky - dvojí mínění, totiž přesvědčení o revolučním charakteru vzniku městské obce, jež se vytváří v bojích proti pánu města, a evoluční chápání problému, kdy se vidí naopak součinnost měšťanů s pánem.[73] Ačkoli je už přímo nakupena učená produkce s touto tematikou, přece jen bude třeba diskusi vést dále na historicky fundované rovině a bez apriorních abstrakcí na základě nedostatečného počtu analyzovaných případů.

Široká a nesystematická diskuse, která po řadu let probíhá, má některé nedostatky. Vznik městských svobod a utvoření městské obce nemůže být objasněno bez ohledu na skutečnost,že jde o pojmy právní a ústavní, ale hlas právníků se ozývá jen sporadicky. Nadto je třeba zápasit s nevyjasněností pojmů, která se rovněž vtírá někdy do úvah historiků měst. Dřívější přesvědčení, že c o n i u r a t i o, přísežné společenství měšťanů, je východiskem pro vydobytí městských svobod, je už opuštěno

---

71) K. B l a s c h k e, Altstadt - Neustadt - Vorstadt (jako pozn. 16), velmi zevrubně probírá tento pojem, ukazuje jeho význam a zařazuje jej do vývojových stupňů při vytvoření města.

72) Východiskem studia zůstává stále H. P l a n i t z, Die deutsche Stadtgemeinde, ZRG GA 64, 1944, s. 1-85.

73) První mínění zastával H.P l a n i t z a s ideovým důrazem zvláště marxistická historiografie měst v Německé demokratické republice. Druhé mínění se prosazuje stále silněji v bádání v Německé spolkové republice. Diskuse, zvýrazněná zvláště polemickým stanoviskem historiků v NDR, dostala zřetelně ideologický charakter. Z nové literatury např. W. M ä g d e f r a u, Stadtentstehung und revolutionäre Kommunalbewegung aus regionaler Sicht, ZfG 19, 1971, s. 627-647. E. V o i g t, Zum Charakter der "staufischen" Städtepolitik,in: Die Volksmassen - Gestalter der Geschichte, Festschrift für Leo Stern, Berlin 1962, s.22, kritizuje především W. S c h l e s i n g e r a a Edith E n n e n, že neoceňují dostatečně boj měšťanů proti pánům měst. W.M ä g d e f r a u, s.635,zachází však v polemice příliš daleko mimo vědeckou bázi. - Proti tomu K. B o s l, Typen der Stadt in Bayern, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte, Bd. 32, Heft 1, 1969, s. 5, tvrdí, že "... die alte These von der Entstehung der Bürgerfreiheit und des städtischen Fortschritts aus eigener Kraft und Initiative heute von keinem ernsthaften Forscher mehr vertreten werden kann," a zdůrazňuje zvláště finanční zájmy pánů na prosperitě měst. Dále citované příspěvky in: Haupttendenzen, ukazují na potřebu správného zařazení komunálního hnutí v dějinách měst a hospodářství.

zejména proto, že jeho výskyt je omezen místně a jen zřídka doložen.[74] I komunální hnutí se chápe v jeho plné vnitřní rozpornosti a poukazuje se správně, že spolu s bojem proti pánu města probíhaly různě se projevující konflikty uvnitř měst a tvořila se neurčitá seskupení opozice, která sdružovala podle okolností různé sociální síly, ale nespojovala se v pevnou jednotu.[75] Bylo poukázáno i na to, že pojem obec je třeba chápat různě, když často postihuje jen určitou část měštanstva.[76]

Třebaže diskuse o tak základních pojmech jako je městská svoboda, městská obec, komunální hnutí aj. přinesla mnoho poznatků, není možno ji pokládat za uzavřenou, naopak bude potřebí se k těmto otázkám obracet znovu na vyšší úrovni ideové a věcné.[77] Znovu a znovu se vynoří problém vztahu města k pánu města, různý dle času, teritoria, typu městské vrchnosti (panovník, biskup, šlechtic) a hospodářské síly měšťanstva. Bude proto nutné vzít v úvahu každý zjistitelný případ a jeho charakteristiku a teprve z jejich souhrnu odvodit ne snad obecně platnou abstraktní poučku, nýbrž reálné historické trendy. Přitom vyvstanou úvahy nad některými pojmy, které mohou mít odlišné dimense v našem povědomí a v historické podobě,[78] takže nebude vždy snadno jim dát správ-

---

74) Cf, i diskusní mínění B. T ö p f e r a a Evemaria E n g e l, in: Haupttendenzen I, s.85 a 87; souhlasně i Erika U i t z, Schlusswort tamtéž II, s. 161-162.

75) K. C z o k, Kommunale Bewegung und bürgerliche Opposition in Deutschland im 13. Jahrhundert, Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe 14, 1965, zvl. s.418.

76) K. C z o k, in: Haupttendenzen II, s. 152.

77) Metodicky vyjádřila takový požadavek Erika U i t z, in: Haupttendenzen II, s. 161: "...die für uns so wertvollen methodologischen Hinweise der Theoretiker des Marxismus-Leninismus zu einer bestimmten historischen Erscheinung in ihrem konkreten Sachbezug zu analysieren." Je známo, že K. M a r x, v dopise F. Engelsovi 1845, užívám otisku in: Über Deutschland (jako pozn. 30), s. 596, praví: "... der konspiratorische und revolutionäre Charakter der Munizipalbewegung..."; z toho však nelze odvozovat, jak poznamenává Erika U i t z, tamtéž, že by to znamenalo rozhodující kritérium pro evropský vývoj města.

78) Jako příklad lze uvést pojem samospráva, nesporně novodobý, ale často užívaný pro středověká města. J. S y d o w, Zur verfassungsgeschichtlichen Stellung von Reichsstadt, freier Stadt und Territorialstadt im 13. und 14. Jahrhundert, in: Les libertés urbaines et rurales du XIe au XIVe siècle, Collection Histoire, č. 19, Bruxelles 1968, s. 301, praví, že nelze mluvit v říšských a teritoriálních městech o samosprávě před koncem štaufské doby, když tato města jsou zcela v rukou pána. V. V o j t í š e k, Z právních dějin československých měst, nově in: V. V o j t í š e k, Výbor rozprav a studií, Praha 1953, s.427, v pokusu o definici města pracuje s pojmem samosprávy: "... města jsou samosprávná střediska ...". Zůstává nepochybné, že právě u tohoto pojmu bude hrát velkou roli skutečný rozsah samosprávy a rozmezí, které městské samosprávě ponechává pán města. Ačkoli česká královská města mají až do husitských bouří značnou vůli při řízení vlastních vnitřních věcí, zůstávají přece velmi nesamostatná ve své politice, když konstitutivní význam pro právní postavení rady má dosazení z rukou orgánu panovníkova.

né místo při analýze pramenných údajů.[79] Bude také mít na mysli i časové rozmezí, ve kterém se městská komunita tvoří, když od r. 1066, kdy je hledán její první zřetelný případ v proslulé listině pro město Huy,[80] až do rozvitého 13. století, kdy je již pravidelným jevem, uplynou téměř dvě století.

Snaží-li se tyto řádky ukázat potřebu spolupráce vědních disciplín pro studium vzniku a počátků měst a určit místo právní historie v tomto rámci, nelze na druhé straně neupozornit, že některé poznatky právníků nejsou dosti oceňovány,ačkoli přinášejí vážné podněty pro sledování sociálních i hospodářských poměrů. Zdánlivě tak juristicky uzavřené právo procesní patří k nejcitlivějším ukazatelům pro posuzování výrobního a obchodního rozmachu tvořícího se měštanstva. Města jsou bojovníky za racionalizaci práva procesního. Daleko předstihují zemské právo při odstranění těžkopádných formalit - kupec i výrobce potřebují právo pružné; při odmítnutí iracionálních důkazů, soudního souboje, ordálů či přísežných pomocníků - kupec i výrobce potřebují rozhodnutí na základě reálného důkazu;[81] při podrobení všech osob bez ohledu na vyšší či nižší stav témuž soudu městskému v jeho obvodu[82] - výrobce i kupec nemíní respektovat stavovské výsady, které vadí jejich podnikání. Pokrok v soudnictví a důkazním právu je tu zřetelně výrazem progresu dosaženého v rozvoji výrobních sil.

Ale i jinak představuje právo městské,ve srovnání se ztrnulým právem zemským či jinými zvláštními právy, prvek značně průbojný, právě tak jako byla průbojná městská výroba i obchod.[83] To ukazuje i neobyčejně široké otevření měst pro pronikání práva římského, u nás nejlépe zachy-

---

79) Typicky při pojmu městská svoboda, jejíž obsah nelze vyjádřit naším dnešním pojetím; cf. H. S t r a h m, Mittelalterliche Stadtfreiheit, Schweizer Beiträge zur allgemeinen Geschichte 5, 1947, s. 77-113; cf. i G. D i l c h e r (jako pozn. 2), s. 17.

80) A. J o r i s, Huy et sa charte de franchise 1066,Bruxelles 1966; cf. H. P l a n i t z, Die deutsche Stadtgmeinde, s. 4-5.

81) W. E b e l (jako pozn. 7), s. 246; H. P i r e n n e (jako pozn. 32), s. 114-115, 174. Velmi energicky byly zásady racionálního důkazu prosazeny ve flanderských městech již ve 12. století, cf. R. v a n C a e n e g e m, Coutumes et legislation en Flandre aux XIe et XIIe siècle,in:Les libertés urbaines et rurales, na několika místech a zvl. v diskusi, tamtéž, s. 314. Avšak i pro Uhry máme velmi raný doklad zákazu soudního souboje ve zlaté bulle Bely IV. pro Pešť z r. 1244, A. K u b i n y i, Die Anfänge Ofens, Berlin 1972, s. 18.

82) W. E b e l, tamtéž, s. 251; a již A. S c h u l t e,Reicheneuer Städtegründungen (jako pozn. 4), s. 166.

83) Již kupecké právo staré doby se řídilo zásadami odlišnými od zemského práva, jak na to pohněvaně poukazuje Alpert z Met ve spise De diversitate temporum mezi lety 1021-1024 mluvě o kupcích v Tielu: Iudicia non secundum legem sed secundum voluntatem ducentes, MGH SS IV, s. 718; cf. H. P i r e n n e, s. 115; Edith E n n e n, Das Städtewesen Nordwestdeutschlands von der fränkischen bis zur salischen Zeit, pův. 1964, nově in: Die Stadt des Mittelalters I,s.188-189; H.P l a n i t z, Kaufmannsgilde und städtische Eidgenossenschaft in niederfränkischen Städten im 11. und 12. Jahrhundert, ZRG GA 60, 1940, s. 26.

ceného v proslulém brněnském Schoffenbuchu.[84] Výroba zboží a formy obchodního styku si nutně vyžadují jasných právních pojmů a přesného odlišení institucí, které dodává znovuzrozené právo římské. I z těchto hledisek posuzováno se ukazuje velkým nedostatkem pro dějiny hospodářství i společenského rozčlenění,že nemáme dosud zpracováno systematicky právo našich měst,[85] a to ani pro období, kdy je v pramenech bezpečně zachyceno. Tím obtížnější bude vytěžit ze zlomkovitých pramenů starší doby dostatek údajů pro zkoumání jeho obsahu v samých počátcích.

Jen u některých měst (např. Hlubčice, Brno, Horní Benešov) najdeme v privilegiích články,upravující některé instituce, ale u nich je třeba pracovat se zvýšenou pozorností. Privilegium je totiž určeno jen pro svého příjemce, tedy pro jmenované město, a nelze je vůbec při interpretaci rozšiřovat na jiná města nebo dokonce hledat v něm ustanovení, která platí pro města všeobecně. Také se nikde takové články netýkají souboru městského práva vůbec, nýbrž jen pro dané město speciálně určených výsad, které vůbec nemusí mít paralely jinde. Souborná shrnutí městského práva, ať již v jakékoli podobě, např. právní knihy, nenajdeme u nás dříve než ve 14. století,[86] tedy v době už zcela rozvitého systému měst. Musíme zatím setrvat u neuspokojivého zjištění, že obsah obyčejového práva městského, jak je k nám přinášen novým příchozím obyvatelstvem měst a rychle zdomácňuje, nám zůstává v mnohém neznámý a nemáme prostředků, jak bychom jej mohli spolehlivě a vcelku odhalit.

Přitom je však znovu a znovu třeba si připomínat, že útvarem, kde se městské právo tvoří a aplikuje a který je organizován a spravován podle svého zřízení,je individuální město. I když spadá určité město do okruhu vyššího práva jiného městského centra a je vázáno na rodinu městského práva, přece jen soubor práv, získaných na základě privilegií, a autonomní tvorba norem městskou radou jsou tak značně určujícím elementem, že každé město je svébytnou právní sférou. Nikdy také nelze vy-

---

84) K jeho římskoprávnímu obsahu podali podrobné příspěvky v několika pracích M. B o h á č e k a Gertrud S c h u b a r t - F i k e n t s c h e r.

85) Zcela nedostatečný a dnes jen těžko upotřebitelný je pokus J. G r u n z e l a, Über die deutschen Stadtrechte Böhmens und Mährens, MVGDB 30-32, 1892-1894, který psal ještě před kritickým zhodnocením prvních svazků moravského diplomatáře a zcela důvěřoval všem Bočkovým falzům. - Pro příští zpracování městského práva u nás pak nebude samozřejmě stačit dogmatická analýza norem, nýbrž bude zásadou zřetel ke všem podmínkám, jež právo utvářely, tedy k souhrnu životní reality města, jejímž je právo výrazem.

86) Odezírati je od tzv. práv otakarovských pražských, jejichž původ i dosah je dosud zcela záhadný. Literaturu posledně shrnul V. V o j t í š e k, O tzv. otakarovském městském právu pražském, Zápisky katedry čsl. dějin a archivního studia I, 1956, seš. 1, s.5-15, seš.2, s.16-23, ale ani jeho řešení, kdy památka by měla být obsahem ztraceného privilegia pro m. Prahu, neuspokojuje.

nechat z úvah pravomoc pána města a poměr města k němu. Proto má cenu i odborně fundovaná analýza práva jednotlivého města,která může přinést věcně i metodicky cenné poznatky, a srovnáváním takových výsledků lze dosíci daleko přesnějších znalostí o obsahu práva než z jakéhosi abstraktně shrnujícího pohledu. Stačí si ostatně uvědomit, jak v třísti individuálních městských práv se těžkopádně a zvolna prosazuje unifikace městského práva a za jakých politicko-mocenských okolností je jí teprve dosaženo.

Závažný právní význam mohou mít i zdánlivě jen faktická a hmotná zařízení jako jsou hradby.Městská fortifikace se stala do té míry vnějším symbolem měst, že právě v ní bylo hledáno odlišení města od jiných typů sídlišť,trhů či vsí, a hradby byly pokládány za znak města po výtce.[87] Před tímto zjednodušujícím pojetím je třeba varovat. Obehnati se hradbou není všeobecné právo měst, nýbrž bývá jim povoleno jejich pánem nebo přímo panovníkem,[88] takže i místa,u nichž je jinak městské zřízení nepochybné, dostávají možnost vystavět hradby teprve dodatečně jako zvláštní výsadu. To jistě neznačí, že obranný charakter by neměl být brán v úvahu[89] nebo že by hradby neměly vůbec žádný význam pro stanovení pojmu města.[90] Ale je třeba mít na mysli, že i sídla neměstského charakteru mohla být opevněna,[91] ba i pouhé vesnice byly mnohdy obranyschopné, a na druhé straně, že existovala nesporná města, která hradby dostala až se značným odstupem času.[92] Nedostatek hradeb vůbec nesnižoval městský charakter sídliště a soudobé prameny počítají i neopevněná sídliště za města.[93]

---

87) Viz např. definici města, jak ji určil V. V o j t í š e k (jako pozn. 78): ... města jsou samosprávná střediska,opevněná hradbami a nadaná výsadami..." Rozdíl města a trhu viděl v opevnění i S. R i e t s c h e l, Markt und Stadt, s. 149, i jiní. V této úvaze nelze jít do podrobností a uvádět veškeré rozdíly v mínění literatury, která je už těžko přehledná.

88) A. H a a s (jako pozn. 41), s. 178 ns.

89) C. H a a s e, Die mittelalterliche Stadt als Festung, pův. 1963, nově in: Die Stadt des Mittelalters I, s. 377-407.

90) Pokusy o vypočtení znaků středověkého města také hradby uvádějí, např. nejširší z nich in: The Erosion of History, s. 9. Je třeba nalézt správnou proporci v závažnosti kritérií, mezi nimiž hradby jsou jen jedním a rozhodně ne výhradním. To tedy plně odpovídá zjištění, že "... Befestigung allein aber niemals als ausschlaggebendes Moment des Stadtbegriffs anerkannt werden könnte...", W. S c h l e s i n g e r, Stadt und Burg im Lichte der Wortgeschichte, pův. 1963, nově in:Die Stadt des Mittelalters I,s.101.Shodně již A. S c h u l t e, Reichenauer Städtegründungen, s. 166.

91) Typický příklad je Kufstein, který byl opevněn 50 let před svým povýšením na město, cf. J. B ä r m a n, Die Städtgründungen Heinrichs des Löwen und die Stadtverfassung des 12. Jahrhunderts, Köln-Graz 1961, s. 284, s opřením o příslušnou literaturu.

92) Příklady uvádí H. P l a n i t z, Die deutsche Stadt im Mittelalter, Graz-Köln 1954, s. 229.

93) W. S c h l e s i n g e r, Stadt und Vorstadt, in: Stadterweiterung und Vorstadt,vyd.E. M a s c h k e a J. S y d o w, Stuttgart 1969,

Hradby samy o sobě mohou být tedy považovány za kritérion města teprve v druhé řadě, a to za kritérion nikoli nezbytné. Ale tam, kde jsou postaveny, mají svůj velmi důležitý význam právní. Jsou hranicí, která přesně vymezuje obvod platnosti městského práva.[94] Hradby také zpravidla tvoří hranici mezi městem a předměstím, které případ od případu má právní postavení odlišné než samo ohrazené město,[95] a naopak zahrnutí některých částí mimoměstských do rozšiřovaného okruhu hradeb značí i jejich podrobení právnímu režimu ve městě.[96] Je ostatně třeba dbát ve zvýšené míře i na terminologii, neboť ne všechny výrazy, jež mohou značit opevnění, lze takto ve všech případech skutečně interpretovat, když např. termín m o e n i a může značit také všeobecně městské budovy.[97]

***

Kdybychom chtěli vypočítávat všechny tematické okruhy, v nichž má právník při zkoumání počátků měst říci své slovo, a naznačovat snad dokonce směry možných řešení, nestačila by k tomu pouhá stať. Je tedy třeba zastavit i tento stručný povšechný rozhled,ač řada dalších otázek by si zasloužila být sem rovněž pojata, a pokusit se o shrnutí a výhledy příští práce. Lze říci, že jen málo problémů při studiu měst může právník ponechat stranou svého zájmu, že k velké většině otázek má a musí se vyslovit, když jde bud o problémy, které se týkají po výtce práva a zřízení, poměru k pánu města, právní regulace hospodářských zájmů či statutu osob, nebo aspoň mají své aspekty či důsledky právní, jako je stavba hradeb, obchodní cesty, usídlení žebravých řádů ve městech, církevní správa aj. aj. Ve všech těchto okruzích zájmu má právněhistorický přístup své oprávnění ale i své proporce. Jsou temata, kde

---

s. 18, uvádí příklad mohučského landfrídu z r. 1235, kde je postaveno vedle sebe s i c i v i t a s e s t m u r a t a - s i c i v i t a s m u r o c a r e t. Tomu odpovídá z českých pramenů nejednou doložený obrat m ě s t a h r a ž e n á a n e h r a ž e n á; cf. doklady ve Staročeském slovníku pod hesly nehražený a neohražený.

94) Za jiné stačí uvést Edith E n n e n, Die europäische Stadt des Mittelalters, Göttingen 1972, s. 120.

95) K tomu jednotlivé příspěvky in: Stadterweiterung und Vorstadt (jako v pozn. 93).

96) R. S o h m, Die Entstehung des deutschen Städtewesens, s. 21, zvl. pozn. 22.

97) Tak to platí pro Paderborn, W. S c h l e s i n g e r, Städtische Frühformen zwischen Rhein und Elbe, in: Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens,a nově in: W. S c h l e s i n g e r, Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters, s.150. Je sporné, zda lze tedy v případě Lubeka interpretovat termín m o e n i a výlučně jako hradby, jak činí B. D i e s t e l k a m p, Welfische Stadtgründungen und Stadtrechte des 12. Jahrhunderts, ZRG GA 81, 1964, s. 184, na základě Helmolda, kde se praví, že kupci obnovili vedle kostelů i m o e n i a c i v i t a t i s; zde to může znamenat i obecně obnovu městských budov, tedy celkové městské zástavby.

bude slovo právníkovo priorní a rozhodující a ostatní obory přinesou poznatky doplňující; jinde však historie práva bude disciplínou jen pomocnou, která toliko upřesní výsledky jiných. V každém případě však by si měl i právník i kterýkoli jiný specialista být vědom toho, že nikoli v jeho izolovaném přístupu, ale v úzké spolupráci se všemi ostatními může přinést vpřed hledící poznatky, a že absolutizace vlastních výsledků a nesnášenlivost k práci druhých znamená ve skutečnosti vyřazení sebe sama z vážného badatelského úsilí.

MÖGLICHKEITEN UND GRENZEN DER RECHTSHISTORISCHEN FORSCHUNG ÜBER DIE ANFÄNGE DER STÄDTE

Jiří Kejř

Zusammenfassung

Die ältere positivistische rechtshistorische Forschung zeitigte zwar einen reichhaltigen Fonds an Erkenntnissen über die Geschichte der Städte, verblieb aber oft lediglich im Bann der juristischen Konstruktion und berücksichtigte nicht ausreichend die gesellschaftlichen Bedingungen der Entstehung des Rechts. Die moderne Rechtsgeschichte, die sich der Unzulänglichkeiten der alten Einstellungen gegenüber dieser komplizierten Thematik bewusst wird, erstrebt eine Zusammenarbeit mit den übrigen Bereichen der Forschung über die Entstehung der Städte. Sie fasst das Recht nicht als isoliertes, von den sozialen und ökonomischen Voraussetzungen unabhängiges Phänomen, sondern im Einklang mit diesen auf.

Das Studium des Stadtrechtes und besonders seiner Anfänge erfordert stets gleichzeitig die Beachtung des ganzen Lebens in der Stadt, seiner materiellen Bedingungen, der Produktion, des Tausches und der sozialen Zusammensetzung der Bevölkerung. Die Entstehung der Stadtordnung und des Stadtrechtes sind das Ergebnis eines langen historischen Prozesses. Daher muss sich der Jurist auch mit den rechtlichen Übergangsformen und mit den Siedlungstypen befassen, aus denen die wirklichen Städte entstanden, muss die Frage der alten Märkte und ihres Zusammenhangs mit den Märkten in den Städten verfolgen, auch den individuellen Charakter jeder Lokalität in Betracht ziehen und eine Generalisierung aufgrund einer unzureichenden Anzahl quellenmässig überprüfter Fälle vermeiden. Man muss auch das Verhältnis der Stadt zu ihrem Herrn verfolgen, desgleichen die Eingriffe der souveränen Macht des Herrschers in die Entfaltung bestehender und in die Gründung neuer Städte, wo überall die Regalhoheit des Herrschers hervortritt. Seitens der Juristen wird man auch der derzeit verlaufenden Diskussion über Bedeutung und Charakter der Kommunalbewegung in den Städten und die Schaffung der Stadtgemeinde Aufmerksamkeit widmen müssen.

Stadtrecht und Stadtverfassung ist keine selbstveständliche Erscheinung in der Entwicklung der Städte und ist territorial an bestimmte Gebiete in Europa gebunden. Dies erfordert auch eine Verfolgung

der spezifischen Eigenschaften der gesellschaftlichen Entwicklung auf diesen Territorien. Hierbei kann man ziemlich genau die territoriale Grenze zwischen jenen Gebieten,wo Stadtverfassung und Stadtrecht allmählich aus präurbanen Formen entsteht,und solchen Bereichen verfolgen, wo es im wesentlichen in festen Formen rezipiert wird. Zu diesen Gebieten gehören auch die böhmischen Länder sowie auch andere Staaten Mittel- und teilweise auch Osteuropas. Das heisst aber nicht, dass es hier nicht Voraussetzungen für die Übernahme von Rechtsformen in existierenden,bereits früheren Siedlungsformationen gegeben hätte.Mittel- und Osteuropa schuf seine Städte unabhängig und übernahm lediglich rechtliche Regelungen.Mit Ausnahme von neugegründeten Städten entwickelt sich nämlich das städtische Leben praktisch überall in Anlehnung an die Besiedlung und insbesondere an die bereits früher existierenden Märkte.

Nicht bloss die Juristen können an die Arbeitsergebnisse anderer Fächer anknüpfen. Auch für andere Forschungsbereiche dienen die Ergebnisse der rechtshistorischen Arbeit, insbesondere wenn der Progress des Prozessrechtes in den Städten Merkmal für die Bedürfnisse der im Aufstieg befindlichen Produktion und des Handels ist; man muss auch die rechtliche Bedeutung der Stadtmaner als Abgrenzung des Stadtrechtssprengels beachten.

Der Jurist kann nur sehr wenige Probleme des Studiums des Städte beiseite lassen, wobei jedoch das Verhältnis seiner Forschung zu den übrigen Fachgebieten verschieden sein wird. In einigen Fragen muss die rechtshistorische Untersuchung entscheidende Lösungen zeitigen, sonst wiederum wird sie lediglich die Ergebnisse anderer Disziplinen ergänzen. Die Zusammenarbeit der Fachgebiete ist eine unabdingbare Voraussetzung für die erfolgreiche Bewältigung des Studiums über die Anfänge der Städte.

HLAVNÍ PROCESY S LUĎÁKY PŘED NÁRODNÍM SOUDEM V BRATISLAVĚ V LETECH 1945-1947

Leonard Bianchi

I. Zvláštní právní úprava trestního stíhání představitelů domácího klerofašismu a zahraniční nacistické okupace na Slovensku
II. Hlavní procesy před Národním soudem v Bratislavě
A. Zrada povstání
B. Rasová perzekuce
C. Rozbití ČSR a podpora zájmů nacistického Německa
D. Gardistický útlak
E. Luďácká tajná policie
F. Proces proti Tisovi, Ďurčanskému a Machovi

I. ZVLÁŠTNÍ PRÁVNÍ ÚPRAVA TRESTNÍHO STÍHÁNÍ PŘEDSTAVITELŮ DOMÁCÍHO KLEROFAŠISMU A ZAHRANIČNÍ NACISTICKÉ OKUPACE NA SLOVENSKU

Národní soud v Bratislavě byl nejvyšším soudním tribunálem v soustavě lidových soudů na Slovensku,které jako zvláštní soudy trestaly po skončení druhé světové války zločiny fašistických okupantů a jejich domácích pomahačů z dob hitlerovské okupace.

Vnitrostátní zákonná úprava trestního stíhání těchto zločinů se opírala mimo vůli suverenních států také o mezinárodní dohody a deklarace, které ještě v průběhu druhé světové války vymezily zásady, jak se bude postupovat proti těmto zločinům po skončení války.Byla to zejména Jaltská dohoda velmocí, Moskevská deklarace z roku 1943 a Londýnská charta z 8.srpna 1945 o stíhání a trestání hlavních vojenských zločinců evropské Osy. Vnitrostátním politickým dokumentem, ze kterého vyplýval směr

a rozsah stíhání fašistů a kolaborantů v Československu, byla devátá hlava Košického vládního programu ze 4. dubna 1945.[1)]

K přijetí nařízení č. 33/1945 Sb. n. SNR o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a o zřízení lidového soudnictví došlo 15. května 1945. Nařízení nabylo účinnosti ihned a mělo platit pouze jeden rok. Jeho platnost však byla prodloužena a se dvěma novelizacemi platilo toto nařízení až do 31. prosince 1947 (nař. č. 57/1946 Sb. n. SNR).

Dekret prezidenta republiky z 1. února 1945 byl znovu uveřejněn ve Sbírce zákonů a nařízení pod č.16/1945 Sb. s platností jen pro české země a s účinností od 9. července 1945. Platil nejdříve též pouze jeden rok, ale jeho účinnost byla v českých zemích rovněž prodloužena.

Retribuční nařízení SNR z roku 1945 bylo již revolučním právem lidové demokracie, i když nepoužívalo třídně vyhrocené marxistické vyjadřovací prostředky. Realizovalo požadavek národní a demokratické revoluce ve smyslu Košického vládního programu. Nařízení č. 33/1945 Sb. n. SNR přinášelo nový způsob vymezení skutkových podstat trestných činů, zřizovalo soudy s rozhodující účastí lidových přísedících a zbavovalo se buržoazních prvků v trestním právu, např.strohosti při ukládání trestů. Pokrokové prvky čerpalo ze sovětského trestního práva. Ovšem, a to bylo typické pro toto přechodné období, zmíněné nařízení obsahovalo ještě mnohé znaky buržoazního práva a buržoazního chápání národnostních pojmů. Tato skutečnost vyplývala z toho, že se na státní moci a tedy i na tvorbě zákonů podíleli v té době ještě představitelé té části buržoazie,která byla za války zapojena do protifašistického boje. Protokol ze slavnostního zasedání Slovenské národní rady z 15. května 1945 na více místech výslovně zdůrazňoval, že nařízení č. 33/1945 Sb. n. SNR bylo společným dílem Komunistické strany Slovenska a Demokratické strany.

Chceme-li zběžně charakterizovat citované retribuční nařízení SNR, musíme říci, že mimo revoluční a pokrokové prvky obsahovalo i nánosy starého chápání trestní represe. Nejpodstatnějším však bylo, že tato nová, ve své podstatě revoluční norma, byla při používání zasazena do komplexu ostatních starých buržoazních předpisů trestního práva a trestního řízení. Staré předpisy bylo proto třeba používat v novém duchu tak, aby vyhovovaly potřebám národní a demokratické revoluce. V oblasti retribuce to znamenalo podřídit celé tehdejší trestní právo retribučnímu nařízení SNR.[2)]

---

1) Ustavení československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků a její první projevy, Ministerstvo informací, Praha 1945, 17 an.

2) Leonard B i a n c h i, Ľudové súdnictvo na Slovensku v rokoch 1945-1947, Právnehistorické studie 12, ČSAV Praha 1967, str. 187-194; Anton R a š l a, Ľudové súdy, Bratislava 1968.

Převahu při rozhodování měli zástupci lidu, kteří tvořili vždy většinu ve složení senátů. Právě účast lidu na výkonu spravedlnosti byla tím prvkem, který z hlediska tehdejších předpisů o trestním řízení a o organizaci soudnictví dodával lidovým soudům nejvíce charakter revolučnosti.

II. HLAVNÍ PROCESY PŘED NÁRODNÍM SOUDEM V LETECH 1945-1947

Pomocí několika vybraných procesů, které se konaly před Národním soudem v Bratislavě, chceme charakterizovat skutečné zaměření retribuce na Slovensku v letech 1945-1947. Při výběru procesů jsme respektovali i chronologické historické hledisko tak, aby za sebou vystupovali ti nejtypičtější představitelé domácího klerofašismu v takovém časovém sledu, v jakém se konaly i samotné procesy (Šmigovský září 1945, Vašek červen - červenec 1946, Tuka červenec - srpen 1946, Kubala srpen 1946, Ambra - Starinský listopad - prosinec 1946, Tiso - Ďurčanský a Mach prosinec 1946 - březen 1947). Chceme přitom poukázat, jak byly v praxi Národního soudu v Bratislavě chápány jednotlivé skutkové podstaty trestných činů a jak se aplikovala ustanovení §§ 1-4 retribučního nařízení č. 33/1945 Sb. n. SNR. Nebudeme se zabývat německými okupanty (§ 1),neboť jejich zločiny na Slovensku se nelišily od známých praktik, kterých používali v celé Evropě. Chceme se spíše soustředit na problematiku domácího kolaboranství a tzv. klerofašismu na Slovensku. Proto poukážeme na problematiku rozbití Československé republiky a podporu vojenských, politických a hospodářských zájmů nacistického Německa (§2) tak, jak se projevovaly v procesech s Tukou, Tisem, Ďurčanským a Machem (kapitoly C a F). Pomocí procesů s Antonínem Vaškem a Otomarem Kubalou (kapitoly B a D) budeme věnovat zvláštní pozornost problematice rasové perzekuce na Slovensku a teroristické činnosti slovenské fašistické polovojenské organizace tzv. Hlinkově Gardě (§ 3 b) a d)).Proces se Šmigovským, v časovém pořadí jako první (kapitola A) nám umožní poznat to, co se rozumělo zradou Slovenského národního povstání (§ 4). Procesy, které jsme zde vybrali, považujeme za hlavní z toho důvodu, že nejzřetelnějším způsobem a jako první odhalily tu nebo jinou stránku fašistických zločinů, spáchaných na Slovensku od r. 1938 do konce druhé světové války. Procesy, které následovaly po těchto soudních procesech, se k nim často vracely v důkazním materiálu, ve znaleckých posudcích, důkazech, ale též v závěrech a úsudcích o celkové povaze fašistickeho režimu na Slovensku.

A. Zrada povstání

Jako nejlepší příklad pro pochopení toho, co se v praxi lidových soudů po osvobození považovalo za zradu povstání (§ 4 nař. 33/45 Sb. n. SNR), uvedeme skutečnosti související se soudním procesem s Janem Šmigovským, který byl aktivním důstojníkem za tzv. slovenského státu a v době vypuknutí Slovenského národního povstání byl velitelem nitranské posádky. V této funkci dostal Šmigovský 29. srpna 1944 písemný rozkaz od Vojenského pozemního velitelství (VPV) v Báňské Bystřici, aby se s posádkou připojil k celonárodnímu vojenskému povstání. Rozkaz byl dán od přímých představených Šmigovského, Šmigovský však rozkazu neuposlechl, naopak, podal o něm ihned telefonické hlášení do Bratislavy. Ani velení nad posádkou v Nitře nechtěl přenechat jinému důstojníku,čím by se mohla vyřešit jeho neochota připojit se k Slovenskému národnímu povstání (SNP). Šmigovský vytrval jako velitel nitranské posádky při klerofašistickém režimu, který měl své sídlo v Bratislavě.

Národní soud zjistil, že posádka Nitry měla v době vypuknutí povstání na 2 000 mužů,přičemž zde bylo mnoho odborníků, poddůstojníků a specialistů. Byl tam oddíl minometů,horská děla, 30 pojízdných aut a různý vojenský materiál, výstroj, výzbroj, munice a 160 000 litrů benzinu, a to vše se dostalo ve velmi krátké době do rukou německé armády, neboť Nitra leží 80 km na východ od Bratislavy.

Namísto toho, aby se Šmigovský přidal k povstalcům, nařídil v Nitře zvýšenou pohotovost, rozkázal vyslat do ulic hlídky a směrem k území povstalců nechal stavět při východech z města barikády,aby zamezil příchodu partyzánů nebo povstalců z Nitry. Zakázal vojákům vycházku a vydal zákaz obyvatelům zdržovat se po 21.hod.v ulicích města. K důležitým městským objektům postavil stráže a osobně je kontroloval.Zesílil stráž ve věznici, kde byl postaven kulomet, aby političtí vězni nemohli být osvobozeni. V důsledku těchto zpřísněných opatření zůstali vězni v nitranské věznici, odkud byli po příchodu vojsk SS přemístěni do Bratislavy a většina z nich byla deportována a zastřelena. Mimo to utrpělo mnoho lidí v přímé souvislosti s činností Šmigovského újmu na životě, neboť po obsazení Nitry zde gestapo a orgány Ústřední státní bezpečnosti tzv. slovenského státu zajistily 240 osob.

Šmigovský rozkázal hlídkám střílet na auta, která by nezastavila na vyzvání, vyzýval obyvatelstvo k boji proti partyzánům a ubezpečoval veřejnost a vojáky, že německá vojska po příchodu do Nitry nikomu nic neudělají. Když se 31. srpna 1944 rozšířila zpráva, že povstalci se blíží k Nitře, nařídil Šmigovský letecký poplach, obyvatelstvo muselo zůstat doma a vojenské jednotky šly na most, směrem na Zlaté Moravce, kde dal postavit barikády z vozů naplněných štěrkem. Šmigovský nařídil také službu na hlavní poště u telefonu za účelem kontroly případných

rozhovorů s centrem povstání. Tím se mu podařilo zmařit propuštění politických vězňů a odchod autopraporů na pomoc Slovenskému národnímu povstání. Těsně před příchodem německých jednotek vyhlásil na shromáždění důstojníků a mužstva, že zůstává věrný vládě Tisa a sliboval výhody v podobě dovolených, pozemků a vyznamenání za podobnou věrnost. Německé velení jmenovalo Šmigovského za odměnu "jeho věrnosti" velitelem také nad německou posádkou. Šmigovský přijal tuto funkci z rukou nacistických okupantů.

Šmigovský nechal zatknout mnoho důstojníků a poddůstojníků, velitele četnické stanice a rovněž důstojníky trnavské posádky, kteří přišli vyjednávat o připojení nitranské posádky k SNP. Dokonce chtěl dát zavřít také posla, který donesl rozkaz VPV z Báňské Bystřice. Pouze včasnému upozornění jiných důstojníků mohl posel děkovat, že se tomu předešlo.

Co je však nejzávažnější, 1. září 1944 prozradil v půldruhé hodiny trvajícím rozhovoru veliteli vojsk SS Kozlovskému důležité informace o rozmístění povstaleckých vojsk, čímž značně poškodil obranu horne-nitranské doliny, pro kterou byla Nitra opěrným bodem obrany povstaleckého území.Nitra znamenala pro útoky vůči území SNP východisko k nástupu na sever směrem Nitra - Topolčany - Prievidza,dále směrem Nitra - Zlaté Moravce - Svatý Benedikt - údolí Hronu a směrem Pukanec - Báňská Šťávnice. Pod ochranou nitranské posádky se měla uskutečnit mobilizace po materiální a zásobovací stránce v prostoru Topolčany - Partizánské - Zemianské Kostolany - Nováky a Prievidza. Pod ochranou nitranské posádky se měla dále uskutečnit nerušená koncentrace sil a zajistit možnosti ústupu. Předčasná ztráta Horní Nitry zapříčinila vpád nepřítele do týlu obrany severního Turce a tím i jeho předčasný pád. Ze západu a jihozápadu byl přímo ohrožen trojúhelník Báňská Bystřice - Zvolen - Brezno n/Hronem. Nezapojení nitranské posádky mělo demoralizující účinek také na posádky v Považí a nepřímo také i na posádku bratislavskou. Nastala dezorganizace i v připojení posádky Topolčany k povstání.

Šmigovský měl předběžné vojenské vzdělání na vojenské akademii, měl za sebou dlouhou vojenskou praxi,takže si musel být vědom dalekosáhlých a nedozírných důsledků svého jednání pro vojenskou situaci SNP, pro celý slovenský národ a zvláště pro civilní obyvatelstvo v Nitře. V závěrečné řeči na soudním procesu v roce 1945, Šmigovský prohlásil, že celá situace na jihozápadním Slovensku by byla jiná, kdyby byl býval zapojen do přípravy SNP. Protože však viděl, že mu vedení povstání nedůvěřuje, a že tedy nemůže očekávat, že by v povstání hrál význačnou úlohu, rozhodl se pro režim Tisa v Bratislavě a pro spojenectví s Němci.

Po zadržení nitranské posádky Šmigovským v Nitře, byl Šmigovský povolán do Bratislavy, kde mu prezident tzv. slovenského státu J. Tiso poděkoval, že jako jediný z velitelů posádek zůstal věrný tehdejšímu

režimu. V novinách byla Nitra vyhlášena za symbol věrnosti. Šmigovský byl povýšen na podplukovníka a jmenován velitelem prvního domobraneckého pluku, tj. jediné armády, která ještě zůstala Tisovi po částečném zatlačení povstání do hor ozbrojeným zákrokem SS.Na inspekčních cestách u druhého praporu u Pukance a u praporu v Ružomberoku nabádal Šmigovský jako velitel prvního a jediného pluku vojáky k tomu, aby vydrželi v boji a zůstali věrni tzv. slovenskému státu, aby byli hrdi na to, že nezradili, a aby věřili ve vítězství Hitlera.

Teprve po úplném osvobození Slovenska Rudou armádou zanechal Šmigovský služby u fašistů a odešel 5.dubna 1945 do Prahy.Zde teprve pochopil běh dějin a účastnil se 5.-10. května v ulicích Prahy bojů proti německým vojákům. Tato jeho opožděná činnost nemohla ospravedlnit jeho dlouhodobé služby fašistickému režimu. Národní soud kvalifikoval Šmigovského jednání jako zločin zrady povstání a 25. září ho odsoudil k trestu smrti zastřelením.[3] Rozsudek byl vykonán 9. září 1945.

Na tomto místě je třeba zdůraznit, že zrady povstání se dopustilo jen několik důstojníků a vojáků, ale drtivá většina slovenských vojáků a důstojníků se aktivně zúčastnila Slovenského národního povstání a hrdinsky odolávala od konce srpna do konce října 1944 kvantitativní přesile divizí SS. Nejlepším důkazem této skutečnosti je, že po částečném zatlačení Slovenského národního povstání do hor zůstal klerofašistické slovenské vládě pouze jediný domobranecký pluk, kterému velel právě Šmigovský.

B. Rasová perzekuce

Další závažný soudní proces, který se skončil 25. července 1946 odhalil nelidské metody klerofašistického režimu při provádění rasové perzekuce na Slovensku. Ze svých činů se před Národním soudem zodpovídal Anton Vašek, bývalý přednosta XIV. oddělení Ministerstva vnitra tzv. slovenského státu. Národní soud ho odsoudil k trestu smrti oběšením, protože spolupůsobil při deportování desítek tisíc lidí na smrt, při jejich nelidském mučení a olupování,dále proto, že obchodoval s lidskými životy, obohacoval se na úkor jiných, aby mohl vést nezřízený život karbaníka, a také proto,že udával své spolupracovníky a nadřízené nejúhlavnějším nepřátelům slovenského národa - německým fašistům. Trest smrti byl nad A.Vaškem vykonán 30.července 1946. Rozsudek[4] kvalifikoval jeho činnost jako zradu vlasti spáchanou veřejnou propagací fašistických idejí a jako kolaboranství za přitěžujících okolností. Kolaboranství se dopouštěl

---

3) Spisy Národního soudu č. Tn Ľud 2/45 - 49.
4) Spisy Národního soudu č. Tn Ľud 17/46 - 74.

formou organizované náboženské a rasové perzekuce a formou horlivé účasti na výkonu vystěhování lidí ze Slovenska do ciziny ve prospěch německého vedení války a za současného osobního se obohacování.

Vaškovu činnost lze shrnout do čtyřech podstatných bodů:

1. Ve svých projevech, článcích, knihách a přednáškách v období od 30. srpna 1942 do 30. srpna 1944 se snažil historicky odůvodnit zásady nacismu a nacistické rasové teorie, rasové nenávisti a německé nadřazenosti, odůvodňoval a schvaloval opatření slovenské vlády proti Židům, útočil na ně pro jejich víru a náboženské přesvědčení, vyzýval k násilnostem a radikálním zákrokům proti nim, označuje je za největší nepřátele Slováků a Slovanstva, za trvalé skvrny na těle národa, za zlo, kterého je třeba se bezohledně zbavit. Dále vychvaloval spolupráci tzv. slovenského státu s Německem, tupil SSSR a jeho představitele, vyzýval slovenský národ k bezohlednému boji proti Židům a bolševikům se zjevnou tendencí podporovat snahy nacistů, snížit odolnost slovenského lidu proti nacistické nákaze a vytvořit v tzv. slovenském státě náladu a poměry,které by napomáhaly vojenskému úsilí nacistického Německa o světovou nadvládu.

2. V době od 3. dubna do 18. května 1942 jako přednosta XIV. oddělení Ministerstva vnitra tzv. slovenského státu společně s jinými pachateli a bez jakéhokoli zákonného podkladu horlivě realizoval dohodu slovenských vládních činitelů s představiteli německé říše o deportaci osob odpovídajících pojmu Žid podle slovenských fašistických nařízení. Organizoval soustředění těchto osob do koncentračních táborů v Bratislavě na Patronce, v Seredi,Žilině, v Novákách a Popradě a organizoval také transporty, ve kterých bylo do 18. května 1942 vyvezeno 38 169 osob do táborů v Osvětimi a v Lublině.

Celá perzekuce byla prováděna do 18.května 1942 bez opory v právních předpisech, avšak fašističtí činitelé chtěli svým akcím dodat zdání legality. Vydali proto ústavní zákon č. 68/1942 Sl. Z., který uzákonil deportaci osob židovského původu do táborů smrti. Vašek pokračoval i po 18. květnu 1942 na podkladě fašistických zákonných opatření v organizování deportace a uskutečnil do 20. října 1942 odsun dalších 19 668 osob židovského původu, mezi nimi byli starci, nemocní, osoby duševně choré a děti.Podle tehdejších zjištění bylo vyvezeno tedy celkem 57 837 osob, ze kterých se na Slovensko vrátila jen nepatrná částka. Zahynuly po strašných útrapách a týzněních buď v plynových komorách, nebo v důsledku bití, zastřelení, hladu nebo nemocí.Celkový počet deportovaných zjistil Národní soud ze spisů Ministerstva dopravy a veřejných prací tzv. slovenského státu na podkladě železničních záznamů. V těchto číslech nejsou však obsaženy deportace a vyhlazovací akce, které uskutečnily na Slovensku německé jednotky, zejména po částečném zatlačení Slo-

venského národního povstání do hor v období od podzimu 1944 do jara 1945 za součinnosti pohotovostních oddílů HG.

3. Jako přednosta XIV. oddělení Ministerstva vnitra tzv. slovenského státu spolupůsobil od 3. dubna 1942 do 1. září 1944 při řešení židovské otázky. V důsledku tohoto "řešení" byly osoby, na které se vztahoval podle slovenských fašistických nařízení pojem Žid, zbavovány majetku, osobní svobody, zaměstnání a občanských práv. Vašek vydával nařízení, rozkazy a vyhlášky a určoval protiprávní a svévolné sankce za nedodržení těchto rozkazů a nařízení a to bez jakéhokoli soudního nebo správního řízení. Z těchto opatření je třeba připomenout zejména zajištění nejméně 3 856 osob v pracovních táborech v Seredi, ve Vyhniach a v Novákách, kde byly tyto osoby zbaveny osobní svobody, vydány libovůli gardistických nebo četnických strážců a musely konat nucené práce bez jakékoli mzdy, pouze za stravu a ubytování v barácích. Mimo to nechal Vašek osobně zajistit mnoho Židů na ulicích Bratislavy, v tzv. ústředně Židů, v místech veřejného stravování, na ulicích Nového Města nad Váhem, v táboře v Seredi, což mělo v mnohých případech za následek deportaci a smrt postižených. Vašek nařídil také, že odešel-li někdo z pracovního tábora, měli být zajištěni i jeho rodinní příslušníci.

4. Od září 1942 měl za každý měsíc, ve kterém nepůjdou transporty s deportovanými osobami spadajícími pod pojem Žid, dostávat 100 000 Ks a z tohoto nehorázného titulu přijal též milión korun jako úplatek za to, aby nenaléhal na další transporty, a aby referoval Machovi, že na Slovensku již nejsou Židé, kteří by mohli být vystěhováni podle ústavního zákona č. 68/1942 Sl. z., a že další deportace by přivodila vážné poruchy v hospodářském životě. Úplatky bral dále za to, aby nedeportoval příslušníky pracovních táborů a ponechal je na Slovensku,a aby respektoval výjimky, které uděloval prezident, zejména pokud se jednalo o pokřtěné, o smíšená manželství a o rezortní výjimky. Mimo to dostal od jednotlivců nejméně půldruhého miliónu korun za úlevy a výhody poskytnuté v jednotlivých případech.

Vaškova činnost při deportaci Židů do ciziny a při jejich soustřeďování do pracovních táborů a jejich postavení mimo zákon se jeví jako výslednice řešení židovské otázky v tzv. slovenském státě. Je ovšem pravdou, že zodpovědnost za celou rasovou perzekuci nespadá pouze na Vaška, neboť Vašek byl jen jedním z hlavních představitelů a vykonavatelů rasové perzekuce na Slovensku. Plnou zodpovědnost za rasovou perzekuci měli jednak všichni političtí a vládní činitelé klerofašistického režimu na Slovensku jako Tuka, Tiso, Ďurčanský, Mach a ostatní, jednak němečtí nacisté, kteří vykonávali nátlak na řešení židovské otázky (např. známý poradce slovenské vlády P. Wisliczeny). Nejde nám zde o zkoumání podílů té nebo jiné osoby na jednotlivých zločinech, ale

spíše o celkový profil typických zločinů klerofašistického režimu na Slovensku tak, jak se jevily před Národním soudem v letech 1945-1947. Proto u dalších viníků již nebudeme opakovat podrobně jejich účast na rasové perzekuci. Stačí konstatovat, že stejné nebo dokonce těžší břemeno zodpovědnosti spočívalo na mnohých dalších obžalovaných, kteří stáli před Národním soudem, a to i na takových, o kterých v této studii vůbec nebudeme hovořit.

C. Rozbití ČSR a podpora zájmů nacistického Německa

Vše, co jsme nyní zdůraznili o účasti Vaška a jiných reprezentantů klerofašistického režimu na rasové perzekuci, chceme připomenout i při líčení Tukovy činnosti směřující k rozbití ČSR. Tukova účast na rozbití ČSR byla ze všech nejvýraznější, ale i ostatní ludáčtí činitelé byli určitým způsobem na rozbití ČSR účastni. Uvidíme to zejména při líčení soudního procesu proti Tisovi, Ďurčanskému a Machovi.

Tukova snaha nesměřovala ani tak k osamostatnění Slovenska. Požadavky autonomie proklamované prostřednictvím Hlinkovy lidové strany byly u Tuky jen pláštíkem a zároveň nástrojem na rozbití československé jednoty a na opětné připojení Slovenska k Maďarsku. Toto bylo i ostatně prokázáno v procesu proti Tukovi v roce 1929, kdy byl odsouzen pro zločin vojenské zrady a pro zločin přípravy úkladů o republiku k 15 rokům odnětí svobody.[5] Jeho činnost financovaly od roku 1919 až do jeho zatčení špionážní organizace z Maďarska. Politickým kredem Tuky již jako profesora Právnické akademie v roce 1910 bylo,že velké národy jsou nadřazeny malým. Svoje teze se snažil podepřít i pavědeckými argumenty, aby tím posloužil maďarské ideologii uherské buržoazie a statkářů. V obšírné právně-filosofické práci o svobodě doslova tvrdil:"Jen silné národy mají nárok na život. Pouze v lůně takových národů se může vytvořit nadbytek síly, který je schopen tvořit a rozvíjet lidstvo. Život malých národů je neužitečný. Z hlediska humanismu je zbytečný, neboť malé národy vyčerpávají všechny své síly na uspokojování primárních potřeb, na obranu proti vnějšímu nebezpečí a proti živlům, které jsou ve vztahu k jejich vlastnímu počtu obyvatelstva příliš silné".[6]

Je typické, jak uměl převrátit princip svobody při podceňování dějinné úlohy malých národů. V Tukových myšlenkách z roku 1910 se jasně

---

5) Spisy Krajského soudu v Bratislavě, č. Tka IX 15/29. Rozsudek ze dne 5. října 1929 potvrdil Vrchní soud v Bratislavě pod č. To I 27/30-788 dne 9. dubna 1930 a Nejvyšší soud v Brně pod č.Zm III 167/30-3 dne 31. července 1930.

6) Béla T u k a, A szabadság, Politikai tanulmány (Sloboda, Politická štúdia - Svoboda, politická studie), Budapešť 1910, 153.

rýsují i ideologické zárodky pozdějšího politického fašismu. Popírání existenčního oprávnění malých národů je uznáním práva silnějšího na pohlcení slabšího. Je to svatouškovské rozhřešení pro zločinné agresivní plány a pro odnárodňovací politiku vůči malým národům.

Národní soud shrnul v procesu proti Tukovi jeho vinu do 4 hlavních bodů v souladu se zákonným vymezením jednotlivých trestních činů v cit. nař. č. 33/1945 Sb. n. SNR a konstatoval, že Tuka - ve většině případů v součinnosti s jinými předními představiteli luďáků - se přičinil o rozbití ČSR, podpořil ve značné míře vojenské, politické a hospodářské zájmy nacistického Německa, přičemž způsobil škodu vojenskému úsilí SSSR a přičinil se o vypovězení války SSSR a Spojencům. Mimoto poškodil slovenský národ a poskvrnil jeho čest, neboť pronásledoval demokratické a protifašistické organizace a skupiny. Rozsudek Národního soudu vinil Tuku, že veřejně propagoval činnost a ideje fašistických okupantů a veřejně hanobil SSSR, jeho zřízení a vojsko. Konečně, v součinnosti s jinými, způsobil protiprávně újmu a smrt přesně nezjištěnému vysokému počtu zejména židovských osob, pro jejich rasovou, národní a nebo náboženskou příslušnost, nařídil a horlivě realizoval vystěhování lidí ze Slovenska do zajištovacích táborů a na práci ve prospěch německého vedení války. Za tyto činy ho Národní soud odsoudil dne 13. srpna 1946 k trestu smrti oběšením[7] a tento trest byl vykonán.

Podle zjištění Národního soudu spočívala Tukova účast na rozbití ČSR hlavně ve vyjednávání s Němci na podzim roku 1938 a začátkem roku 1939, poté, co byl propuštěn z částečně odpykaného trestu.V období zvýšeného ohrožení republiky ze strany nacistického Německa vyjednával a dohodnul Tuka společně s Josefem Tisem, Ferdinandem Ďurčanským, Alexandrem Machem, Ludvíkem Mutňanským, Františkem Karmasinem, A. Seyss - Inquartem a jinými odtržení Slovenska od Československé republiky a vyhlášení tzv. Slovenského státu pod ochranou nacistického Německa. Tato činnost byla vědomě uvedena v soulad s plány nacistického Německa na rozbití ČSR. Tuka vedl v listopadu 1938 v tomto směru dvě vyjednávání s říšským maršálem H.Göringem a státním tajemníkem Vilhelmem Kepplerem v Berlíně. O tři měsíce později 12. února 1939 odcestoval s Františkem Karmasinem do Berlína, kde navštívil říšského kancléře Adolfa Hitlera. Tvrdil, že společenství s Čechy se stalo pro Slováky nemožným, a že Slováci chtějí mít samostatný slovenský stát a proto ho - jak to sám vyjádřil -"prosil o pomoc a vložil osud slovenského národa do Hitlerovy péče". Dohodl se s ním o násilném odtržení Slovenska od ČSR a o vytvoření tzv. slovenského státu pod ochranou a v závislém poměru vůči Německu.

Z Tukových iniciativních návrhů použili Němci mnohé při uskutečňování svých plánů vypracovaných za účelem rozbití ČSR.

---

7) Spisy Národního soudu č. Tn. Ľud. 7/46-34.

Další Tukova zločinná činnost vyplývala z jeho funkcí nejdříve jako ministra bez portefeuille, poté ministra vnitra a později od 27. října 1939 předsedy vlády a od 30. července současně i ministra zahraničních věcí - obé pouze do 4. září 1944. Společně s jinými zavedl jako ministr fašistický autoritativní režim, přičemž svoji moc vykonával v nejužší spolupráci s nacistickým Německem tak, že podporoval jeho zájmy jak ve věcech politických a vojenských, tak v hospodářském a finančním sektoru.

Tuka se přičinil i o to,že se slovenská armáda účastnila přepadení a obsazení části území Polska a začátkem března 1941 umožnil společně s jinými přestavbu komunikací pro chystaný útok proti SSSR. Dne 22. června 1941 iniciativně navrhl zástupcům německé říše, že Slovensko vyhlásí válku Svazu sovětských socialistických republik.Vypovězení války Slovenskem Sovětskému svazu nebylo jen porušením mezinárodního práva, ale Tuka nedal toto vypovězení ani dodatečně schválit sněmu tzv. slovenského státu.

Bylo by možné uvést ještě mnohé konkrétní údaje o Tukově aktivitě směřující k rozbití ČSR a při jeho podpoře německého fašismu, ale rozsah naší studie to nedovoluje. Rovněž zde není místa ani pro vykreslení jeho činnosti při pronásledování pokrokových sil, při propagování fašismu ve veřejných projevech a v rozhlase, při rasové perzekuci a při jiných formách uskutečňování teroristického režimu na Slovensku. Je také zcela jasné, že svého postavení plně využil k těmto zločinným záměrům. Jen příkladmo uvedme, že Tuka využil svého postavení ministra zahraničí a v listopadu 1940 přispěl iniciativně k tomu, že Slovensko přistoupilo k paktu tří mocností (Japonsko, Německo a Itálie). Dne 25. listopadu 1941 připojil svůj podpis i k dohodě zaměřené proti Komunistické internacionále,čímž slovenská vláda převzala závazek rigorózně uskutečňovat vnitrostátní opatření proti příslušníkům komunistické strany. Ještě před tím spolupůsobil Tuka při vydávání a výkonu vládního nařízení č. 32/1939 Sl. zák., na základě kterého byl ministr vnitra zplnomocněn uvěznit osoby pouhým administrativním opatřením na neomezenou dobu. V důsledku toho bylo na Slovensku uvězněno asi 3 000 osob bez výslechu, bez možnosti obhajoby a bez prokázání jejich viny.Tuka spolupůsobil i při zřizování nechvalně známé Ústřední státní bezpečnosti (ÚSB) Slovenska.

D. Gardistický útlak

Chceme-li si vytvořit představu o tom,v čem spočívala teroristická činnost Hlinkovy gardy (dále jen HG), je nejvhodnější vybrat ze soudních procesů před Národním soudem případ Otomara Kubaly.[8)]

Kubala byl v roce 1938 ředitelem Státní měštanské školy ve Varíně. Za mobilizace v roce 1938 musel nastoupit vojenskou službu a po demobilizaci koncem listopadu 1938 přišel již do nových poměrů, do autonomního Slovenska.V Žilině se přihlásil do HG a stal se hned místním velitelem HG ve Varíně.Hlinkova garda v té době neměla ještě zákonný podklad, byla to polovojenská fašistická teroristická organizace,kterou v ilegalitě vytvořil v červenci 1938 Alexandr Mach a již v říjnu 1938 měli členové HG černou uniformu s černými košilemi. Většina jich byla ozbrojena pistolemi, které získali v důsledku vojenských událostí. Již 10. března 1939 obsadil Kubála ve Varíně s příslušníky HG veřejné budovy, dal odzbrojit pohotovostní četnický oddíl ze Žiliny a vzdal se až vojenskému tankovému zásahu ze Žiliny.

Po poradách slovenských vládních činitelů s Hitlerem v Salzburku v roce 1940 byly hledány nové osoby, které by na Slovensku důsledněji uplatňovaly, zejména ve vnitřní politice, fašistické národněsocialistické principy. Do funkce náčelníka štábu HG byl již 30. července 1940 hned po návratu slovenských vládních činitelů ze Salzburku vybrán Otomar Kubala. Otomar Kubala organizoval v této funkci po dohodě s německým poradcem pro záležitosti HG - SS obersturmbannführerem Viktorem Nagelerem politickou spolupráci s Němci na národněsocialistické ideové základně. Již v listopadu 1940 zřídil společně s jinými školu pro výcvik velitelů HG v Bojnicích a v únoru 1941 zorganizoval vyslání vybraných členů HG do výcvikového střediska SS v Sennheimu.

Otomar Kubala zřídil společně s Machem na jaře v roce 1941 úderné jednotky HG, které se barvou i střihem uniforem podobaly jednotkám SS.

V době od 30. července 1940 až do 20. května 1942 jako náčelník štábu hlavního velitelství HG prosazoval a spolupůsobil při vydávání radikálních opatření k řešení židovské otázky a nařizoval výkon a kontrolu těchto opatření prostřednictvím gardistů.

Po vypuknutí války se Sovětským svazem se Kubala všemožně snažil podpořit vojenské zájmy Německa. Navštěvoval tábory slovenských dělníků v Německu, aby svojí přítomností a projevy vzbudil víru ve vítězství Německa. Za účelem organizování Slováků v zahraničí vytvořila se i zahraniční Hlinkova garda. Za své zásluhy dostal od Adolfa Hitlera kříž

---

8) Proces reprodukujeme ve formě výňatku z obžaloby č. On Ľud 13/46, č. spisů Národního soudu Tn Ľud. 13/46.

za zásluhy první třídy řádu německého orla, který převzal 5. března 1943.

Vyvrcholení Kubalovy zločinnosti nastalo po vypuknutí Slovenského národního povstání. 7. září 1944 převzal nejvyšší velení HG a dále vedení již zmíněné Ústřední státní bezpečnosti. Stal se tak pánem nad životem a smrtí všech těch, které režim považoval za nespolehlivé. V této funkci dal k dispozici německým bezpečnostním orgánům SD a Sipo (Sicherheitsdienst a Sicherheitspolizei) asi 300 gardistů, kteří se po 19. září skutečně zúčastnili bojových a zabezpečovacích akcí. Kubala denně vydával rozkazy hlavního velitelství HG, ke kterým přidával tzv. výchovné články a nabádal gardisty, aby nemilosrdně bojovali proti povstalcům. Všeobecně zmocnil všechna podřízená velitelství HG a Pohotovostních oddílů HG k nejradikálnějším opatřením proti všem osobám, které se jakýmkoli způsobem zúčastnili SNP a nebo podporovaly úsilí slovenského národa v boji za svobodu.

Po částečném zatlačení Slovenského národního povstání do hor vydal všem okresním velitelům HG na západním Slovensku rozkaz k razii a k zajištění nespolehlivých osob, přičemž připojil i seznam těchto osob a nařídil jejich převoz do koncentračního tábora v Ilavě. Okresní velitelé HG dodali na základě tohoto rozkazu do Ilavy asi 300 osob.

Kubala zřídil zpravodajské oddělení HG, protože nedůvěřoval již ani četníkům, ani pracovníkům Ústředny státní bezpečnosti (viz kapitolu E) V sídle zpravodajského oddělení ve Vlčkově ulici č. 35 v Bratislavě dal zřídit vězeňské cely. Gardisté mohli nejenom zatýkat, ale i samostatně vyšetřovat, vyslýchat a uvěznit jakoukoli osobu. Uskutečňovali i tzv. domovní prohlídky, které ve skutečnosti byly loupežemi. Zpravodajské oddělení hlavního velitelství HG ve Vlčkově ulici 35 bylo pověstné jako mučírna. V prosinci v roce 1944 zde byl utýrán k smrti student Miroslav Nešpor.

Kubala však neušel spravedlnosti, americké okupační úřady ho vydaly jako válečného zločince k trestnému stíhání československým orgánům. V listopadu 1945 již byl v bratislavské věznici. Proces s ním začal v srpnu 1946. Druhý senát Národního soudu za předsednictví dr.K. Bedrny odsoudil Kubalu za jeho zločiny k trestu smrti zastřelením. Trest byl vykonán.

E. Luďácká tajná policie

Pro zobrazení teroristické činnosti nechvalně známé Ústřední státní bezpečnosti (v dalším ÚSB) jsme zvolili proces[9] proti dvěma šéfům ÚSB Janu Ambrovi a Petru Starinskému, kteří zde působili po sobě od srpna 1940 do srpna 1942, přičemž Starinský byl potom ještě do 7. září 1944 přednostou XV.oddělení Ministerstva vnitra, kde byly soustředěny všechny věci, týkající se Státní bezpečnosti na Slovensku.

Autoritativní klerofašistický režim, který na Slovensku realizovali představitelé tzv. slovenského státu za pomoci německých poradců (Beraterů), vzbuzoval u obyvatelstva odpor.Dělnická třída v čele s ilegální komunistickou stranou vedla proti němu odboj. Proto zřídili představitelé tzv. slovenského státu orgán, kterým chtěli násilím zabezpečovat nadvládu, protože pronacistickou politikou si proti sobě popudili celý národ. Organizaci Státní bezpečnosti zřídili v tzv. slovenském státě podle německého vzoru, a to za pomoci představitelů německého gestapa, kteří přišli na Slovensko v září 1939. Pro vybrané politicky spolehlivé členy luďácké státní policie byl zorganizován čtyřměsíční kurs. Po jeho skončení vznikla Ústřední státní bezpečnost jako politická tajná policie, a to bez zákonného podkladu, pouze na základě rozhodnutí ministra vnitra (1. ledna 1940). Byla územně příslušná pro celé Slovensko a do její působnosti spadalo stíhání trestných činů proti bezpečnosti státu a rovněž zajišťování osob podle již uvedeného nařízení č.32/1939 Sl. zák., a to bez odsouzení a bez vyšetřování. Tyto osoby byly většinou zajištěny ve věznici v Ilavě. Jen do vypuknutí Slovenského národního povstání uvěznila ÚSB v tomto koncentračním táboře více než 3 100 osob protifašistického smýšlení a do věznic krajských soudů na Slovensku dodala 3 595 osob. Přesně nezjištěný počet osob držela ÚSB v zajišťovací protizákonné vazbě ve věznici ÚSB v Bratislavě nebo ve věznicích okresních úřadů. ÚSB zintenzivněla tuto svoji činnost po částečném zatlačení SNP do hor.

Vinou Jana Ambry a Petra Starinského bylo, že horlivě plnili funkce šéfů ÚSB, Starinského dokonce sám Hitler vyznamenal zlatým křížem I. třídy za služby, které prokázal Německu na poli Státní bezpečnosti.

Ambra vstoupil do HSLS po 6. říjnu 1938 a v lednu 1939 vstoupil v Žilině i do HG.Stýkal se s vyššími gardistickými funkcionáři i s tehdejším oblastním a okresním velitelem HG Otomarem Kubalou. V Žilině vyvíjel horlivou činnost v HG a stal se poradcem okresního velitele HG. Koncem roku 1939 ho povolali na hlavní velitelství HG do Bratislavy, kde jako policejní odborník organizoval zpravodajskou službu HG na ce-

---

9) Proces reprodukujeme ve formě výňatku z obžaloby č. On Ľud 63/45, č. spisů Národního soudu Tn Ľud. 49 a 53/45.

lém Slovensku. V situačních zprávách se obyčejně dožadoval zavedení protikomunistických nebo protižidovských opatření (spis ÚSB č. 1 591/1940). Ve své organizační horlivosti na hlavním velitelství šel tak daleko, že v rámci HG začal organizovat druhou státní bezpečnost na Slovensku.

Tuka a Mach začali po návratu z porad v Salzburku v roce 1940 hlásat na Slovensku německý národní socialismus a zpřísnili podle německého vzoru totalitní a autoritativní režim. V duchu těchto snah začal Alexandr Mach jako ministr vnitry vyměňovat vedoucí úředníky a obsazoval jejich místa lidmi věrnými HG. Proto také povolal Mach hned druhý den po návratu ze Salzburku do funkce přednosty ÚSB věrného přívržence Ambru. Ambra měl těsné úřední styky s představiteli německého gestapa na Slovensku, zejména s Františkem Goltzem, jako i se zpravodajskými odbočkami HG a HSLS. Stačilo, aby velitelství HG a nebo představitelé hitlerovského Německa udali někoho jako nespolehlivou osobu a Ambra ji ihned uvěznil v Ilavě. Členové gestapa z Brna, Prahy, Vídně a Varšavy často přicházeli do Bratislavy, kde na ÚSB vyšetřovali různé osoby. Výslechy a přiznání obviněných si vynucovali bitím a trýzněním, zajištění často upadali až do bezvědomí a utrpěli těžké poškození na těle.

Na tomto místě nemůžeme podrobně uvádět přehled konkrétních opatření a akcí, které Ambra vykonal v době svého krátkého sotva půlročního šéfování na ÚSB. Připomeňme však pro ilustraci čtyři případy, do kterých Ambra přímo zasáhl. Protikomunistické a protižidovské akce realizoval také za pomoci HG a FS (Freiwillige Schutzstaffel). 1. V říjnu 1940, když se dozvěděl, že ilegální komunistická strana na Slovensku chystá k výročí Velké říjnové socialistické revoluce propagační letákovou akci, vydal dne 16. a 25. října 1940 nařízení všem županům, okresním náčelníkům a policejním ředitelstvím na Slovensku, aby svou veškerou vahou a za osobní zodpovědnosti zakročili co nejpřísněji proti každé komunistické akci, a aby pro tento účel spolupracovali s velitelstvími HG a FS. 2. Když se orgány ÚSB v listopadu 1940 dozvěděly, že v okolí Ostravy se nachází sovětská tajná vysílačka, Ambra z vlastní iniciativy podal udání na gestapo, aby vysílačku zlikvidovali. 3. Když bylo Ambrovi hlášeno, že z Protektorátu Čechy, Morava a z okupovaného polského území přicházejí na Slovensko lidé, aby se přes slovenské území dostali buď do SSSR a nebo k anglickým sborům v Přední Asii, nařídil všem okresním náčelníkům a policejním ředitelstvím, aby vykonávali co nejpřísnější kontrolu hranic. Nařídil, aby zadržené osoby byly vyslechnuty a poté odevzdány gestapu. 4. Na podzim 1940, když v handlovských dolech vypukla v důsledku špatných poměrů dělníků stávka, vyslal do Handlové ozbrojený sbor členů ÚSB za účelem potlačení stávky. Údajné původce stávky nechal zajistit v koncentračním táboře v Ilavě a dal je vyšetřovat pomocí agentů provokatérů.

Také další přednosta ÚSB Starinský byl členem HSLS a členem HG již v roce 1938 a to v Novém Městě nad Váhem. Spolupracoval při zakládání těchto fašistických organizací a vyvíjel v nich horlivou činnost. Již jako okresní náčelník v Mezilaborcích pronásledoval komunisty, osoby československého smýšlení a Židy. Jako šéf ÚSB udržoval také co nejtěsnější styky s představiteli německého gestapa na Slovensku. František Goltz přicházel k němu 2 - 3x týdně. Rovněž za Starinského vedení vynucovaly orgány ÚSB doznání obviněných bitím a nelidským mučením. Národní soud zjistil z obsahu spisů státního zastupitelství v Bratislavě č. St 416/41, ze dne 9. října 1941, že na ÚSB ubili k smrti Gejzu Schwartze. Nejaktivnějším byl Starinský po zákeřném přepadení SSSR německou armádou roku 1941 a v době příprav Slovenského národního povstání v roce 1944. Na zabezpečení týlu německé fronty v souladu s operacemi německé armády proti sovětské armádě vydal celou řadu opatření všem okresním náčelníkům a policejním ředitelům (24. června - 27.června 1941).Později, 3. prosince 1942 nařídil všem županům, policejním ředitelstvím a hlavnímu četnickému velitelství, aby již v zárodku potlačili všechny partyzánské akce na polsko-slovenském pohraničí za účelem plánovité spolupráce s německými orgány.

K osobní charakteristice Starinského patří, že svojí politickou činností sledoval i snadné obohacení se ze židovského majetku a společně se svojí manželkou arizoval židovské podniky.

Trestní činnost přednostů ÚSB projednával II. senát Národního soudu za předsednictví dr. K. Bedrny. Po přerušeném projednávání (26. listopadu 1946) vynesl dne 9. prosince 1946 rozsudek, kterým odsoudil Starinského k trestu smrti oběšením a Ambru k 12 letům odnětí svobody.

***

Pojednali jsme o obsahu pěti závažných soudních procesů, které se konaly před Národním soudem v období od září 1945 do začátku procesu proti Tisovi, Ďurčanskému a Machovi v prosinci 1946. Výběr dosavadních procesů jsme odůvodnili již na začátku. Zbývá již jen povědět, jaký význam měly tyto procesy pro odhalení klerofašistického politického režimu a pro další proces proti Tisovi, Ďurčanskému a Machovi.

Najvyhraněnější a nejzákeřnější činnost jsme mohli pozorovat u Tuky. Je ovšem pravda a je nutné to stále zdůrazňovat, že Tukovu činnost je třeba posuzovat v souvislosti s činností ostatních představitelů klerofašistického režimu. Ani jeden z nich nemohl jednat izolovaně, sám a na vlastní pěst. Každý zločin si vyžadoval další spolupachatele. Rozbití Československé republiky, teroristický režim, který udržovala Hlinkova garda a tajná policie ÚSB, rasová perzekuce a zrada Slovenského národního povstání jsou takové zločiny, které jsou spojeny klerofašistickým

režimem jako s celkem. Ani jednoho předního jeho představitele není možno úplně zbavit odpovědnosti za tyto činy. I když je na příklad Tukova činnost nejvýznamnější při rozbití ČSR, měl nemenší účast i na teroristickém režimu nebo na rasové perzekuci. To platí v opačném poměru o Kubalovi, Starinském a ostatních, např. co se týká jejich účasti na rozbití ČSR, ovšem přiměřeně k jejich tehdejšímu postavení mezi luďáky.

Pět soudních procesů, se kterými jsme se dosavad seznámili, splnilo důležité poslání i co se týká přípravy obsahové náplně největšího procesu před Národním soudem, ve kterém se zkoumala odpovědnost Tisa, Ďurčanského a Macha.Jejich činnost totiž zahrnovala téměř celý obsah předcházejících procesů.Z důvodu procesní ekonomie se projednávaly nejdříve případy specializované zločinnosti, získaly se vojenské posudky, údaje o rozsahu perzekuce, o počtu uvězněných a týraných obětí klerofašistického režimu, zjistily se okolnosti účasti luďáků na rozbití ČSR roku 1938 apod. Důkazní prostředky bylo potom možno použít i v dalším největším procesu před Národním soudem vedeném proti Tisovi, Ďurčanskému a Machovi, což urychlilo průběh tohoto procesu. I tak si však tento soudní proces, který trval od 2. prosince 1946 do 19. března 1947 vyžádal 71 dní projednávání bez neděl, svátků a přerušení.

F. Proces proti Tisovi, Ďurčanskému a Machovi

Tento poslední proces budeme analyzovat na základě rozsudku,[10] který obsahoval 233 strojem psaných stran a člení se na 4 hlavní kapitoly: 1. Rozbití ČSR, 2. Slovenský fašistický režim a podpora německého vojenského vedení, 3. Maření Slovenského národního povstání, 4. Zločiny proti lidskosti. Vzhledem k tomu, že tyto kapitoly byly vlastně z velké části opakováním důkazních prostředků předešlých procesů, které jsme popsali již výše,omezíme se na tomto místě jen na některé zvláštnosti.

Samotný proces se vedl za nepřítomnosti Ferdinanda Ďurčanského a rozsudek byl vyhlášen ve dvou částech. Nejprve proti Tisovi a Ďurčanskému, které Národní soud odsoudil 15. dubna 1947 k trestu smrti oběšením. Rozsudek nad Josefem Tisem byl vykonán 18.dubna 1947. Protože Mach se nemohl pro vážné zhoršení zdravotního stavu účastnit 15. dubna vyhlášení rozsudku, vyhlásil Národní soud nad ním rozsudek až 15.května 1947 a odsoudil ho k trestu odnětí svobody na dobu 30 let.

Spolupráce Tisa, Ďurčanského, Macha a ostatních luďáckých předáků s organizacemi a exponenty německé páté kolony při rozbíjení ČSR se

---

10) Spisy Národního soudu č. Tn. luď. 6/46.

datovala již od roku 1938, zejména od návštěvy K. H. Franka u Andreje Hlinky v Ružomberoku. Tato spolupráce se postupně zesilovala a 6. října 1938 následovala po vyhlášení autonomie druhá etapa spolupráce, která trvala do 14. března 1939, do vzniku tzv. slovenského státu. Ďurčanský navázal roku 1938 spojení s reprezentanty německého zahraničního úřadu, s exponenty sedmého oddělení říšského ministerstva pro osvětu a propagandu. Josef Tiso nepřicházel přímo osobně do styku se všemi německými činiteli, ale účastnil se spolupráce jako předseda HSLS. Později jako předseda autonomní slovenské vlády právě prostřednictvím a za podpory Ďurčanského a Macha stupňoval tlak, který vyvíjela HSLS na vládu v Praze, čímž podporoval Hitlerův argument, že ČSR se vnitřně rozpadá. Tím Tiso legalizoval oprávněnost německého zásahu do československých poměrů. Nehledě k jeho cestám do Mnichova k Ribbentropovi, přišel do bezprostředního styku s činiteli německé říše až v březnových dnech 1939 za účelem vyhlášení tzv. slovenského státu. Řetěz událostí, kterými luďáci značnou mírou přispěli k rozbití ČSR, zejména přičiněním Tisa, Ďurčanského a Macha rozvinul rozsudek chronologicky v několika dodatkových bodech, které tu nemůžeme pro nedostatek místa opakovat.

2. K dalším zločinům Tisa, Ďurčanského a Macha docházelo až po vzniku tzv. slovenského státu, tedy po 14. březnu 1939. Některé závažné podrobnosti jsme popsali již při pojednání o soudním rozsudku nad Tukou. Máme na mysli zejména pomoc poskytnutou vedení hitlerovského Německa. Rozsudek Národního soudu analyzoval v tomto směru činnost obžalovaných,které se dopustili Josef Tiso jako předseda vlády a hlava tzv. slovenského státu a od 26. října 1939 jako prezident. Ferdinand Ďurčanský jako ministr zahraničních věcí a od 2. listopadu 1939 do 28. července 1940 také jako ministr vnitra a Alexandr Mach jako šéf úřadu propagandy a hlavní velitel Hlinkovy gardy a od 28. července 1940 jako ministr vnitra a poslanec slovenského sněmu. Společně s jinými odstranili zbytky buržoazně demokratického systému na Slovensku, zavedli fašistický režim podle německého nacistického vzoru,přičemž vládli v nejužší spolupráci s nacistickým Německem, takže podpořili jeho zájmy ve věcech politických a vojenských, jakož i ve věcech hospodářských a finančních.

3. Rozsudky nad Tisem, Ďurčanským a Machem shrnuly do 13 bodů jejich činnost zaměřenou na maření odbojového hnutí a na maření pokusů o odstranění fašistického režimu, což nařízení SNR č. 33/1945 Sb. n. SNR kvalifikovalo v § 4 jako zradu povstání. Nejpozoruhodnějším z těchto bodů je 7., ve kterém Národní soud uvedl své zjištění, že Josef Tiso se po částečném potlačení SNP dne 30. října 1944 zúčastnil spolu s jinými vládními činiteli a představiteli německé okupační armády oslavy v Báňské Bystřici. Odsloužil děkovnou mši, vyznamenal německé důstojníky

a vojáky za jejich boj proti povstalcům a partyzánům, měl děkovný projev adresovaný Hitlerovi a jeho vojákům a poslal Adolfu Hitlerovi děkovný telegram. Dále se v bodě 9 rozsudku konstatovalo, že Josef Tiso tím, že pozval německá vojska na Slovensko, které bylo poté obsazeno německou brannou mocí, způsobil společně s Machem,že fronta přešla přes celé Slovensko a zapříčinila bojovými akcemi velké utrpení lidu a velké škody na materiálu. Za pomoci HG, HM, Domobrany a úřadů nechali do Německa vyvézt z továren stroje, z podniků, skladišť, obchodů a z domácností zařízení, zásoby, rádiové přístroje, z nemocnic a jiných ústavů (kin) celá zařízení, z hospodářství živý a mrtvý inventář.

4. Nejhroznější a nejsmutnější kapitolou soudních rozsudků nad Tisem, Ďurčanským a Machem jsou části, kde byly shrnuty nejpodstatnější zločiny obžalovaných proti lidskosti. Charta Mezinárodního vojenského tribunálu definovala v čl. 6 a zejména v čl.6 c zločiny proti lidskosti takto: jsou to zejména vraždy, vyhubení, zotročení, deportace a jiné nelidské činy, které byly páchány na civilním obyvatelstvu před válkou a za války, dále pak pronásledování z politických, rasových a náboženských důvodů, zejména těch, kteří byli v pouhém podezření, že jsou nepřátelé režimu, tím více však těch, kterým to bylo také dokázáno - a to nejostřejšími a nejbezohlednějšími prostředky.

Národní soud se nemohl pouze suše a právnicky zabývat zkoumáním viny obžalovaných při spáchání toho kterého konkrétního zločinu,ale musel uvážit a zkoumat morálnost i nemorálnost jejich politického smýšlení a celého režimu, který budovali, upevňovali a reprezentovali, morálnost a nemorálnost jejich etických zásad a zvláště metod, kterými udržovali a usměrňovali totalitní fašistický režim. Skutečnosti, které byly zjištěny jako výsledky jejich činnosti, jasně dokazovaly, že režim tzv. slovenského státu a jeho politické prostředky byly nelidské a napáchané zlo zanechalo v národě hluboké stopy.

Z nespočetné řady těchto zločinů,jejichž spáchání se účastnili Tiso, Ďurčanský a Mach, uveďme jen několik typických ukázek:

a) Po 14. březnu 1939 trpěli a schvalovali, že příslušníci HG svémocně a bezprávně odnímali osobám české národnosti, které odcházely do protektorátu Čechy - Morava, cenné věci a peníze.

b) V tisku, rozhlase, na veřejných shromážděních i jinak popuzovali k nenávisti a k nepřátelským činům proti Židům.

c) Po poradách v Salzburku v roce 1940 vyřadili Židy úplně z hospodářského a sociálního života a zcela je zbavili lidských práv a majetku na základě fašistického ústavního zákona č. 210/1940 Sl. n. a nařízení č. 198/1941 Sl. z. (židovský kodex). Začátkem roku 1942 dali zřídit koncentrační tábory pro Židy v Seredi a v Novákách. Josefu Tisovi jako prezidentu bylo vyhraženo právo udělovat výjimky z protižidovských

opatření,přičemž se za udělení výjimky vybíral poplatek za úřední výkon v průměrné výši 15 000 Ks.

d) Alexandr Mach nařídil koncem února a začátkem března 1942 deportaci Židů za hranice Slovenska se souhlasem Josefa Tisa a na základě dohody Vojtěcha Tuky s německým vyslancem v Bratislavě (počet deportovaných jsme uvedli při pojednání o soudním procesu proti Vaškovi).

e) Začátkem roku 1944 se na základě ústní nóty německého vyslanectví v Bratislavě ze 6. října 1943 Josef Tiso a Alexandr Mach společně s jinými dohodli se zástupci nacistického Německa v rozporu s ustanoveními konvencí z Haagu, že zběhlé válečné zajatce z koncentračních a zajateckých táborů z Německa a z území obsazených Němci dopadených na Slovensku, odevzdají německým pohraničním policejním úřadům, ačkoli věděli, že tím jsou zajatci vydáni jisté smrti.

Mimo to vytýkal rozsudek obžalovaným Tisovi, Ďurčanskému a Machovi v kapitole o zločinech proti lidskosti zřízení a činnost tajné politické policie ÚSB a její spolupráci s německými nechvalně známými orgány Gestapa a SD, což zaplatilo životem mnoho pokrokových lidí.

***

Z domácích luďáckých činitelů byli Národním soudem na podzim 1947 souzeni a odsouzeni podle míry své viny ještě další ministři - členové tzv. slovenských vlád, přední funkcionáři tzv. slovenského státu (např. ministr národní obrany Ferdinand Čatloš, ministr financí Mikuláš Pružinský, ministr spravedlnosti dr. Gejza Fritz, předseda vlády dr.Štefan Tiso, předseda sněmu dr. Koloman Sokol, atd.).

Celkem stálo před Národním soudem od 6.července 1945 do 31. prosince 1947 83 obžalovaných. Z tohoto počtu bylo odsouzeno k trestu smrti 17 obžalovaných, k trestu odnětí svobody odsoudil Národní soud 49 obžalovaných, dva dostali od Národního soudu veřejné pokárání, v pěti případech se neuložil trest (upustilo se od potrestání) a deset obžalovaných Národní soud osvobodil. Tato bilance je ve vztahu k výsledkům okresních lidových soudů přísnější nejen co do počtu odsouzených v porovnání s počtem obžalovaných a co do průměrné výšky trestů uložených Národním soudem, ale i co do výše procenta osvobozených. Průměr trestů uložených Národním soudem přesahoval výši sedm let,zatím co u okresních lidových soudů nedosahoval průměr ani tři léta. Co se týče procenta osvobozených bylo oproti 60,2 % osvobozených okresními lidovými soudy, osvobozeno Národním soudem pouze 12 % obžalovaných. Je zde ovšem třeba brát v úvahu, že před Národním soudem se podle nařízení SNR soustředovaly nejtěžší a nejzávažnější retribuční případy z celého území Slovenska. Před Národní soud se již nedostaly, a to je velká škoda, obžaloby na bývalé velitele Pohotovostních oddílů HG, jejichž zločiny byly částečně odha-

leny již v průběhu procesu proti Tisovi, Ďurčanskému a Machovi. Podle citovaného zvláštního rozhodnutí Předsednictva SNR z června 1946 č. 13 802/1946 prez. byly tyto záležitosti přikázány k projednání Národnímu soudu, obžaloby však nebyly podány. Před soud se dostaly mnohem později.

Když se podíváme na poměrně krátké, asi dva a půlleté trvání retribučního lidového soudnictví na Slovensku od května 1945 do konce roku 1947, a přitom uvážíme i těžkosti, se kterými se musely lidové soudy potýkat, ať již v důsledku objektivních poválečných poměrů a nebo vyostřených zákulisních politických bojů vyvolávaných buržoaznímí vlivy zejména v soudnictví,nemůžeme tuto bilanci považovat za neúspěch našeho mladého lidovědemokratického soudnictví.Bylo to celkem přiměřené zúčtování s klerofašistickou luďáckou minulostí a s představiteli nacistické okupace na Slovensku. Nesmíme zapomenout, že mnoho čelných zahraničních i domácích viníků uteklo do zahraničí a nebylo vydáno našemu státu za účelem jejich stíhání (počet slovenských luďáckých činitelů, kteří odešli za hranice se odhaduje na 10 000 osob). Nelze také ztrácet ze zřetele, že na Slovensku se v přechodném období upevňování lidové demokracie od osvobození až po Vítězný únor skutečně vyvinulo přiměřené úsilí v zájmu odstranění neblahých následků. Nepopiratelným faktem zůstává i to,že spoluúčast buržoazie na moci v přechodném období umožnila v mnohých případech neodůvodněně mírné posuzování jednotlivých případů, které mohly být spravedlivě potrestány až na základě obnovení činnosti lidových soudů po 25. březnu 1948 podle zákona č. 33/1948 Sb.

Ze slovenštiny přeložila dr. K.Adamová

DIE WICHTIGSTEN GERICHTSPROZESSE GEGEN DIE MITGLIEDER DER SLOWAKISCHEN VOLKSPARTEI VOR DEM NATIONALEN GERICHT IN BRATISLAVA IN DEN JAHREN 1945-1947

Leonard Bianchi

Zusammenfassung

Der Autor hat seine Studie in zwei Teile gefasst. Im ersten Teil berichtet er über die besondere rechtliche Regelung des Strafverfahrens gegen die Repräsentanten des heimischen Klerofaschismus und gegen die fremde nazistische Okkupanten in der Slowakei. Das Nationale Gericht in Bratislava war die höchste Instanz in dem System der Volksgerichte in den Jahren 1945-1947. Die Volksgerichte waren mit der Strafverfolgung der faschistischen Okkupanten und ihrer Mithelfer in der Slowakei betraut. Es war die Verordnung des Slowakischen Nationalrates Nr. 33/1945 der Sammlung der Vorordnungen des Slowakischen Nationalrates, welche die Volksgerichte errichtete. Sie sollte nur ein Jahr gelten,aber ihre Gültigkeit wurde bis zum Ende des Jahres 1947 verlängert.

Die wichtigsten Prozesse werden im zweiten Teile beschrieben. Der Autor hatte chronologische und sachliche Gesichtpunkte bei der Wahl der wichtigsten Prozesse respektiert. Es wird zuerst der Prozess gegen Šmigovský, Befehlshaber der Garnison in Nitra,wiedergegeben,um die Folgen des Verrates am Slowakischen Nationalen Aufstand zu zeigen. Als zweiter wird der Prozess gegen den rassistischen Verfolger Vašek gezeigt. Weiters werden die Gräueltaten des Ministerpräsidenten Vojtech Tuka vorgetragen. Die Herrschaft der Hlinka-Gardisten kann man aus dem Prozess mit Otomar Kubala am besten ersehen.Die Arbeit der slowakischen Geheimpolizei lässt uns der Prozess gegen Ambra und Starinský zum Vorschein treten. Zuletzt folgt der Hauptprozess gegen den Präsidenten Jozef Tiso, gegen den Aussenminister Ferdinand Ďurčanský und Innenminister Alexander Mach.Alle diese Prozesse sind im Zeitabschnitt vom September 1945 bis März 1947 abgelaufen und endeten meist mit einer Todesstrafe (Mach hat 30 Jahre Zuchthaus erhalten.)Ausser diesen Funktionäran des faschistischen slowakischen Staates standen noch weitere Minister und Funktionäre vor dem Nationalen Gericht (insgesamt 83). Davon wurden zur Todesstrafe 17, 49 wurden zu langjährigen Kerkerstrafen verurteilt, zwei haben eine öffentliche Rüge erhalten, in fünf Fällen

wurde keine Strafe verhängt und 10 Angeklagte wurden von der Anklage freigesprochen. Diese Bilanz scheint strenger zu sein,als die Praxis der Volksgerichte. Die ungerecht milden Verurteilungen konnten nach den Ereignissen im Februar 1948 gerecht gelöst werden, denn die Tätigkeit der Volksgerichte wurde durch das Gesetz Nr. 33/1948 der Sammlung der tschechosl. Ges. ab 2. April 1948 erneuert.

ŠTÁT A PRÁVO ANTICKÉHO RÍMA. BIBLIOGRAFIA ČESKOSLOVENSKÝCH ŠTÚDIÍ ZA ROKY 1945-1975

Peter Blaho

Obsah:Úvodom (229) Vysvetlenie skratiek (230) I.Metódy bádania, jurisprudencia,životopisy (232) II. Učebnice, príručky a pramene (235) III.Štátne a spoločenské zriadenie, politické ideológie (237) IV.Trestné právo(241) V.Procesné právo (242) VI.Súkromné právo (242) VII.Osudy rímskeho práva v stredoveku a v novoveku (245) VIII. Prekladateľská činnosť (247) IX. Rôzne (249) Index autorov (249) Index bibliografický (251).

ÚVODOM

Už dlhšiu dobu postráda československá právna veda komplexné odborné bibliografie z dejín štátu a práva. Preto treba privítať záslužný čin redakcie nášho zborníka, ktorá našla pochopenie pre takýto krok a v znamení osláv 30. výročia oslobodenia ČSSR Sovietskou armádou umožnila vydanie tejto bibliografie.

Jej úlohou má byť sprostredkovanie retrospektívnej bibliografickej informácie o stave a úrovni bádania právnych historikov v oblasti rímskeho štátu a práva. V snahe chápať štát aj právo ako dôležité politické a tiež kultúrno-sociálne javy,ako elementárne súčasti rímskej antickej spoločnosti, sú v bibliografii zahrnuté aj práce historikov a klasických filológov ak majú bezprostredný vzťah k histórii a vývoju rímskych štátnych a právnych inštitúcií, ako aj preklady diel rímskych klasikov (Tacitus, Cicero a i.).

Cielom bibliografie nie je vyčerpávajúco zaznačiť všetky práce našich autorov; to je práca nad možnosti, najmä ak sa uváži, že absolútna väčšina vedeckej literárnej tvorby je uložená v desiatkach rôznych časopisoch, že mnohé štúdie a články sú publikované v cudzine a že niektoré práce v čase odovzdania tohto rukopisu neboli ešte uverejnené v tlači.

Za cenné bibliografické informácie a rady patrí srdečná vďaka akademikovi V. Vaněčkovi, prof. dr. K. Rebrovi, prof. dr. P. Olivovi, prof. dr. L. Vidmanovi, doc. dr. J. Kinclovi, doc. dr. M. Bartoškovi, doc. dr. L. Bianchimu a doc. dr. J. Burianovi.

VYSVETLENIE SKRATIEK

Acta Antiqua	= Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
Altertum	= Das Altertum, Berlin.
Antiquitas	= Antiquitas Graeco-Romana ac tempora nostra. Acta congressus internationalis habiti Brunae, Praha 1968.
Archív	= Archív orientální, Praha.
Atti Accursiani	= Atti del Convegno internationale di studi Accursiani, Milano 1968.
Atti Bologna	= Atti V. Congresso nazionale di studi romani, Bologna.
Atti Firenze	= Atti del Primo Congresso internazionale della Società Italiana di storia del diritto. La storia del diritto nel quadro delle scienze storiche, Firenze 1966.
Atti Milano	= Atti del Congresso internazionale di diritto romano e di storia del diritto I-IV,Milano 1953.
AUC	= Acta Universitatis Carolinae, Praha.
AUPO	= Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Praha.
Beiträge	= Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt, II: Römisches Reich, Berlin.
BIDR	= Bulettino dell' Istituto di Diritto Romano "Vittorio Scialoja", Milano.
CPH	= Czasopismo Prawno-Historyczne, Warzawa.
ČSČH	= Československý časopis historický, ČSAV-Historický ústav, Praha.
DLZ	= Deutsche Literaturzeitung, Berlin.
Eirene	= Eirene. Studia graeca et latina.Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV, Praha.
Eos	= Eos. Commentarii Societatis philologae Polonorum, Wratislaviae-Varsavie-Cracovie.

Études Macqueron	= Études offertes a Jean Macqueron.Aix-en-Provence 1970.
GuR	= Gesellschaft und Recht im griechisch-römischen Altertum, Berlin.
Gymnasium	= Gymnasium.Zeitschrift für Kultur der Antike und humanistische Bildung, Heidelberg.
Homenaje Sánchez del Río	= Estudios de derecho Romano. (Homenaje al = Profesor Don Carlos Sánchez del Río y Peguero), Zaragoza 1967.
Index	= Index.Quaderni camerti di studi romanistici. International Survey of Roman Law, Napoli.
IURA	= IURA. Rivista Internazionale di Diritto Romano e Antico, Napoli.
JJP	= The Journal of Juristic Papyrology,Warszawa.
Klio	= Klio.Beiträge zur alten Geschichte, Berlin - Wiesbaden.
Labeo	= Labeo. Rassegna di diritto romano, Napoli.
LF	= Listy filologické, Jednota českých filologů, Praha.
Mélanges de Visscher	= Mélanges Fernand De Visscher I-IV, Bruxelles 1949-1950.
NL	= Numismatické listy Numismatické společnosti československé, Praha.
P	= Právník, Praha.
PHS	= Právněhistorické studie, Praha.
PO	= Právny obzor. Teoretický časopis pre otázky štátu a práva, Bratislava.
Pocta Vaněčkovi	= Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Univerzita Karlova, Praha 1975.
PŠ	= Právnické štúdie, Bratislava.
RIDA	= Revue Internazionale des Droits de l' Antiquité, Bruxelles.
RS	= Rechtshistorischer Sammelbuch, Berlin.
SA	= Slovenská archivistika, Bratislava.
Schriften	= Deutsche Akademie der Wissenschaften.Schriften für Altertumswissenschaft, Berlin.
Scritti Ferrini	= Scritti in onore di Contardo Ferrini pubblicati in occasione della sua beatificazione I-IV, Milano 1947-1949.
SDHI	= Studia et Documenta Historiae et Iuris,Roma.
SFFB	= Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university, Brno.

SH	= Sborník historický, Praha.
Studi Albertario	= Studi in memoria di Emilio Albertario I-II, Milano 1953.
Studi Arangio-Ruiz	= Studi in onore di Vincenzo Arangio-Ruiz I-IV, Napoli 1953.
Studi De Francisci	= Studi in onore di Pietro de Francisci,Milano 1956.
Studi Grosso	= Studi in onore di Giuseppe Grosso,Torino.
Studi Paoli	= Studi in onore di U.E.Paoli, Milano.
Studi Volterra	= Studi in onore di Edoardo Volterra, Milano.
Studia Salač	= Studia antiqua A. Salač, Praha 1955.
SVOA	= Sozialökonomische Verhältnisse im alten Orient und im klassischen Altertum, Berlin 1961.
SVPS	= Sborník věd právních a státních, Praha.
SWR	= Sein und Werden im Recht. Festgabe für U.von Lübtow zum 70. Geburtstag am 21. 8. 1970.
Synteleia Arangio-Ruiz	= Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz I-II, Napoli 1964.
Věstník	= Věstník české akademie věd a umění,Praha.
ZFFUK	= Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského,Graecolatina et orientalia, Bratislava.
ZGW	= Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Berlin.
ZJKF	= Zprávy Jednoty klasických filologů, Praha.
ZSS	= Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung,Weimar.
an.	= anotácia
rec.	= recenzia
v.č.	= vid číslo

I. METÓDY BÁDANIA, JURISPRUDENCIA, ŽIVOTOPISY

1. BARTOŠEK Milan, O vzniku, změnách a zániku právních norem a právních institucí, in: Veřejné právo 1948, 141-159.
2. --, Sulla concezione "naturalistica" e materialistica dei giuristi classici romani, in: Studi Albertario II, 465-514.

3. --, Come si dovrebbe studiare attualmente il diritto romano. Alcune idee, in: Studi Arangio-Ruiz I, 317-338.
4. --, Studio e insegnamento del diritto romano, in: Labeo 2, 1956, 212-218.
5. --, Annotazioni metodologiche dal punto di vista del materialismo storico, in: Studi De Francisci IV, 373-406.
6. --, Další právněhistorický kongres v Itálii, in: P 103, 1964, 292-294.
7. --, Mezinárodní kongres právních historiků v Římě, in: Věstník ČSAV 73, 1964, 360-364.
8. --, Metodo tradizionale e materialismo storico nella metodologia del diritto romano, in: Atti Rirenze 93-103.
9. --, Diritto romano e Teoria dello Stato e del diritto,in:Homenaje Sánchez del Río, 55-93.
10. --, Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz, in: PHS 13,1967, 288-289.
11. --, Meditazioni romanistiche sull' essenza del diritto, in: Studi Volterra IV, 1969, 431-468.
12. --, Für eine wirklich historische Auslegung der römischen Rechtsquellen, in: SWR 255-266.
13. --,Právněhistorický kongres v Amsterodamu, in:Věstník ČSAV 1970, 150-152.
14. --, Autor a kritik, in: PHS 15, 1971, 265-271.
15. --, Si, diritto romano e marxismo, in: Klio 56, 1974, 245-295.
16. BIANCHI Leonard, Karol Rebro päťdesiatročný, in: PO 45, 1962,622-623.
17. --, Profesor Karol Rebro šesťdesiatnikom,in:PHS 18,1974,375-376.
18. BLAHO Peter, Otázky rozvoja marxistickej vedy o rímskom práve a jej význam v socialistickej spoločnosti, in: PO 57, 1974,814-821.
19. BOHÁČEK Miroslav, Otakar Sommer, Praha 1949, 79.
20. --, Vzpomínka na Leopolda Heyrovského u příležitosti stého výročí jeho narození, in: Věstník 61, 1952, 91-102.
21. BUDIL Václav, Gaius noster, in: Studi Grosso III, 1969, 307-315.
22. BULÍN Hynek, Profesor Jiří Cvetler sedmdesátiletý, in: PHS 18, 1974, 372-374.
23. BURIAN Jan, rec.Bibliographia di storia antica e diritto Romano, in: Gymnasium 79, 1972, 553-554.
24. CVETLER Jiří,Jan Vážný, in: SVPS 44-46, 1946, 204-208.
25. --,Leopold Heyrovský nel centenario della nascita, in: IURA 4, 1953, 560-561.
26. --, The Autorship of the Novel on the Reform of Legal Education at Constantinople, in: Eos 48, 1956, fasc. 2, 297-328.
27. --,Nejnovější práce čestného doktora Karlovy university E.Volterry, in: PHS 15, 1970, 241-246.

28. HOFBAUROVÁ-HEYROVSKÁ Klára, Mezi vědci a umělci, Praha 1947, 456.
29. KARPAT Jozef, Medzinárodná pracovná konferencia o právnych dejinách a rímskom práve, in: PHS 17, 1973, 367.
30. KINCL Jaromír, Vědecká práce v oboru antických právních dějin u nás (diskusní príspěvek), in: PHS 4, 1958, 302.
31. --, Milan Bartošek šedesátiletý, in: PHS 18, 1974, 376-377.
32. KLÍMA Josef, rec. Symbolae Raphael Taubenschlag dedicatae I-III, in: Archív 26, 1958, 664-666.
33. --, Zur letzten Begegnung, in:Ľ Europa e il diritto romano, Studi in memoria di Paolo Koschaker II, Milano 1954, 595-600.
34. --, Prof.Rafał Taubenschlag in memoriam, in: PHS 5,1959, 279-281.
35. --, rec. R.Taubenschlag, Opera minora I-III, in: Archív 28, 1960, 340-342.
36. LITSCH Karel-MALÝ Karel, Přednáška člena světové rady míru prof. dr. Salomona Eisenstadta "O srovnávacích pohledech na staré židovské a římské právo", in: P 96, 1957, 111-112.
37. PROCHÁZKA Vladimír, Přednáška o vlivech římského práva v Polsku, in: P 103, 1964, 292.
38. --, Přednáška o římském právu v Maďarsku, in:P 104,1965,392-393.
39. REBRO Karol, Profesor Miroslav Boháček 70-ročný, in: PO 10, 1962, 924.
40. --, Prednáška prof. G.I.Luzzatta z Bologne, in: PO 48, 1965, 638.
41. --, Vedecká konferencia o právnickej vzdelanosti na Slovensku a v Maďarsku do r. 1848, in: PO 50, 1967, 163-165.
42. --, Diritto romano in Cecoslovacchia, in: Index 3, 1972, 15-19.
43. SCHUBERT Ladislav, K šesťdesiatke profesora Karola Rebru, in: PO 55, 1972, 697-698.
44. SVOBODA Karel, Bibliografie českých a slovenských prací o antice za léta 1901-1950, Státní knihovna ČSSR, Praha 1961, 139.
45. VIDMAN Ladislav, rec. L. Wickert, Theodor Mommsen, Eine Biographie, in: DLZ 81, 1960, 201-203.
46. --, Bibliografie řeckých a latinských studií v Československu za léta 1951-1960, Státní knihovna ČSSR, Praha 1966, 146.
47. --, detto, za rok 1961, in: ZJKF 4, 1962, 57.
48. --, detto, za rok 1962, in: ZJKF 5, 1963, 52.
49. --, detto, za rok 1963, in: ZJKF 6, 1964, 52.
50. --, detto, za rok 1964, in: ZJKF 7, 1965, 50.
51. --, detto, za rok 1965, Státní knihovna, Praha 1966, 47.
52. --, detto, za rok 1966, Státní knihovna, Praha 1967, 55.
53. --, detto, za léta 1968-1969, Státní knihovna, Praha 1970, 72.
54. --, detto, za léta 1970-1971, Státní knihovna, Praha 1972, 69.
55. --, detto, za léta 1972-1973, Kabinet pro studia řecká, římská a latinská ČSAV, Praha 1975, 66.

II. UČEBNICE, PRÍRUČKY A PRAMENE

56. BAHNÍK Václav a kol., Slovník antické kultury, Praha 1974, 717.
57. BARTOŠEK Milan, Obecné nauky v právu římském, Praha 1949, 122.
58. --, rec. E. Volterra, Instituzioni di diritto romano, in: PHS 9, 1963, 321.
59. --, rec. M. N. Andreev, Rimsko častno pravo, in: PHS 9, 1963.
60. --, an. C. A. Maschi, Il diritto romano I. La prospettiva storica della giurisprudenza classica, in: PHS 14, 1969, 312-314.
61. BLAHO Peter, rec. G. Diosdi, Das Gespenst der Prädigesten, in: PO 57, 1974, 177-178.
62. --, an. G. Diósdi, A római jog világa (Svet rímskeho práva),in: PHS 19, 1975.
63. BOHÁČEK Miroslav, Nástin přednášek o soukromém právu římském I. Úvod-Práva věcná, Praha 1945, 164.
64. --,Nástin přednášek o soukromém právu římském II, Právo obligační a dědické, Praha 1946, 196.
65. --, Nástin přednášek o soukromém právu římském III, Část všeobecná, Praha 1947, 80.
66. CVETLER Jiří, Rukojeť k přednáškám o soukromém právu římském, Actio - Právní jednání, Praha 1946, 52.
67. --, Právo římské, Brno 1969, 119, dotlač 1974.
68. CVETLER Jiří-KINCL Jaromír, Obecné dějiny státu a práva, Právo římské, Praha 1970, 161.
69. ----, Obecné dějiny státu a práva. Stát a právo v otrokářském Římě, Praha 1972, 114, dotlač 1974.
70. an. BURIAN Jan in: ČSČH 21, 1973, 599-600.
71. CVETLER Jiří, an. M. Kaser, Das römische Privatrecht, 1. Absch. in: PHS 18, 1974, 349-350.
72. KINCL Jaromír, rec. I. S. Pereterskij, Digesty Justiniana, in: P 96, 1957, 752-754.
73. --, Dějiny římského státního zřízení a pramenů, v: J. Tureček a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku, Praha 1963, 196-241, an. v.č. 99-101.
74. --, rec. BARTOŠEK Milan in: PHS 10, 1964, 220-221.
75. --, an. W.Kunkel, Römische Rechtsgeschichte, in: PHS 11,1965,270.
76. --, Texty ke studiu obecných dějin státu a práva I. Starověk, Část třetí: Otrokářský stát římský, Praha 1972, 53-260.
77. --, an. T. Vo. in: ČSČH 21, 1973, 631.
78. KLABOUCH Jiří, an. K. Korányi, Powszechna historia państwa i prawa, tom. I. - Starozytność, in: PHS 9, 1963, 343-344.

79. KLÍMA Josef, rec. R. Taubenschlag, Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych, in: IURA 6, 1955, 281-284.
80. KUCHARSKÝ Pavel, Právnický slovník a právnické texty latinské, Praha 1967, 84.
81. --, Právnický slovník a právnické texty latinské, Praha,1969,112.
82. NOVÁKOVÁ Julie-PEČÍRKA Jan, Antika v dokumentech II, Řím, Praha 1961, 653.
83. OLIVA Pavel, Přehled dějin otrokářského řádu, Učební texty Vys. školi polit. a hosp. věd, Praha 1951, 109.
84. --, Přehled starověkých dějin, Praha 1955, 99.
85. --, rec. I. S. Pereterskij, Digesty Justiniana, in:ČSČH 5, 1957, 366-367.
86. REBRO Karol, Rímske právo súkromné, 2. časť, Bratislava 1971, 119.
87. --, Rímske právo súkromné, 1. časť, Bratislava 1972, 122.
88. --, rec. BLAHO Peter in: PO 56, 1973, 231-233.
89. --, an. D.Stojčević-A.Romac,Dicta et regulae iuris.Latinska pravna pravila, izreke i definicije sa prevodom na srpskohrvatski i objašnjenjima, in: PHS 18, 1974, 348-349.
90. SEYFRIED Jaroslav, Latina pro právniky, Brno 1972, 145.
91. SOMMER Otakar, Prameny soukromého práva římského, Praha 1946,189.
92. --, Učebnice soukromého práva římského I, Obecné nauky, Praha 1946, 220.
93. --, Texty ke studiu soukromého práva římského, 2. vyd., Praha 1946, 262.
94. SVOBODA Karel, rec. N.A.Maškin, Istorija drevnego Rima, in:LF 73, 1949, 42-44.
95. SVOBODA Ludvík a kol., Encyklopedie antiky, Praha 1973, 741.
96. rec. BLAHO Peter in: PHS 19, 1975.
97. TUREČEK Josef a kol., Výbor textů ke studiu obecných dějin státu a práva, díl první: Otrokářský stát a právo (včetně Justinianova zákonodárství), Praha 1956, 48-51, 66-119, 122-185.
98. --, Soukromé právo římské v: J. Tureček a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku, Praha 1963, 242-396.
99. an. POKORA Timoteus in: Nový Orient 18, 1963, 320.
100. an. POKORA Timoteus in: ČsČH 12, 1964, 112.
101. an. K.R. in: Historický časopis 12, 1964, 590.
102. VARCL Ladislav, Dějiny římského státu a práva, Praha 1953, 118.
103. VÁŽNÝ Jan, Římské právo obligační I-II, 2. nezměněné vydání, Brno 1946, 235, vydal: H. Bulín.
104. --, Nauky všeobecné. Soustava práva římského I, Brno 1946, 53.
105. VIDMAN Ladislav, Psáno do kamene, Praha 1975, 188.

106. VIETOR Martin, Inštitúcie rímskeho práva, Bratislava 1953, 117.
107. --, Inštitúcie rímskeho práva, Bratislava 1955, 155.
108. VIETOR Martin-ŽELEZKOVOVÁ Gertrúda,Základy rímskeho práva súkromného, Bratislava 1957, 191.
109. ŽELEZKOVOVÁ Gertrúda, Stručné dejiny rímskeho štátu, Bratislava 1959, 99.
110. --, Rímsky štát, Rímske právo súkromné v: Všeobecné dejiny štátu a práva, Bratislava 1961, 33-160, dotlač 1962.

III. ŠTÁTNE A SPOLOČENSKÉ ZRIADENIE, POLITICKÉ IDEOLÓGIE

111. BARTOŠEK Milan, an. F. De Martino, Storia della costituzione romana, in: PHS 10, 1964, 238-239.
112. --, rec. B.Łapicki, O spadkobiercach ideologii rzymskiej, in:IURA 1965, 345-356.
113. --, Le classi sociali nella Roma antica, in: Études Macqueron, 43-88.
114. M. B. (BARTOŠEK Milan), an. B. Schmidlin, Die römischen Rechtsquellen. Versuch einer Typologie, in: PHS 17, 1973, 315-318.
115. M. B. (BARTOŠEK Milan), an. Bonner Historia-Augusta-Coloquium 1968-1969, in: PHS 17, 1973, 318-321.
116. BURIAN Jan, Vliv otrokářských výrobních vztahů na vývoj kolonátu, in: SH 2, 1954, 39-56.
117. --, rec. G. Schrot, Die Verwendung des ager publicus in der Zeit der römischen Republik als Ausdruck patrizischer Wirtschaftspolitik, in: ČSČH 4, 1956, 694.
118. --, Leges metallorum et leges saltuum, in: ZGW 5, 1957, 535-560.
119. --, an. Pojem svobody (libertas) v římské společnosti, in: ČSČH 6, 1958, 799.
120. --, an. E. Sander, Das Recht des römischen Soldaten, in: ČSČH 7, 1959, 583.
121. --, an. E. A. Jelnickij, U istokov drevnerimskoj kultury i gosudarstvennosti, in: ČSČH 7, 1959, 363.
122. --, an. Nový příspěvek k otázce vzniku státu v Římě, in: ČSČH 7, 1959, 363.
123. --, Zur Verwaltung der Provinzen in der Krisenzeit der römischen Republik, in: SVOA 76-79.
124. --, an. G. Crifó, Ricerche sull' exilium. L' origine dell istituto e gli elementi della sua evoluzione, in: ČSČH 9, 1961, 761.

125. --, an. S. L. Utčenko, Konsulat Cezarja-tribunat Klodia, in: ČSČH 10, 1962, 426.
126. --, Gaius Iulius Caesar, Praha 1963, 199.
127. --, Die lex Iulia de provinciis und die Krise der römischen Republik, in: AUC Philosofica et historica 1 Graecolatina Pragensis 2, 1963, 83-86.
128. --, an. J. Gaudemet, La juridiction provinciale ď aprés la corespondance entre Pline et Trajan, in: ČSČH 13, 1965, 766.
129. --, rec. L. Ross Taylor, Roma Voting Assemblies, in: Gymnasium 76, 1966, 146-147.
130. --, an. A. Chastagnol, Le sénat romain sous le regne ď Odoacre, in: ČSČH 15, 1967, 139.
131. --, an. E.Ferenczy, The Rise of the patrician-plebeian state, in: ČSČH 15, 1967, 140.
132. --, an. J. Linderski, Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara, in: ČSČH 15, 1967, 630.
133. --, an. G. Wirth, Föderierte Staaten in der späteren römischen Kaiserzeit, in: ČSČH 16, 1968, 467-468.
134. --, an. H.Dieter, Der iustitia-Begriff Ciceros, in: ČSČH 17,1969, 626.
135. --, an. F. Sartori, Costituzioni italiote, italiche, etrusche, in: ČSČH 17, 1969, 802-803.
136. --, Canon Metallicus (o právním postavení polosvobodných pracovníků v dolech koncem antiky), in: Festschrift für Franz Altheim zum 6. 10. 1968 II, Berlin 1970, 91-95.
137. --, an. J. Speigl, Der römische Staat und die Christen. Staat und Kirche von Domitian bis Commodus, in: ČSČH 19, 1971, 438-439.
138. --, an. A. Söldner, Römische Rechtsgeschichte, in: ČSČH 20, 1972, 255.
139. --, Zánik antiky, Praha 1972, 114.
140. an. OLIVA Pavel in: ČSČH 21, 1973, 601.
141. --, rec. S. Treggiari, Roman freedman during the late Republic, in: Gymnasium 79, 1972, 140-142.
142. --, an. J. Molthagen, Der römische Staat und die Christen im zweiten und dritten Jahrhundert, in: ČSČH 20, 1972, 108.
143. --, an. J. M. Štajerman, Evolucja idei svobody v drevnem Rime in: ČSČH 20, 1972, 919-920.
144. --, an. P. Herrmann, Überlegungen zur Datierung der "Constitutio Antoniana", in: ČSČH 21, 1973, 449-450.
145. CVETLER Jiří, an. E. Volterra, La costituzione di Diocleziano e Massimiano contro i Manichei Roma, in: PHS 14, 1969, 316-317.
146. ČEŠKA Josef, Nenávist Římanů ke královládě a její příčiny, in: SFFB C 3, 1956, 5-24.

147. --, rec. B. Łapicki, Poglady prawne niewolników i proletariuszy rzymskich, in: SFFB E 1, 1956, 193-196.
148. --, K zákazu kastrace otroků v 1. století n. l. in: SFFB E 2, 1957, 125-128.
149. --, Die öffentliche Meinung und die Sklaven zu Zeiten des Prinzipats, in: SFFB E 3, 1958, 140-142.
150. --, Diferenciace otroků v Itálii v prvních dvou stoletích principátu, Praha-Brno 1959, 132.
151. --, Společenské rozpory v pozdní římské říši za vlády Konstantina II, Brno 1962, 462.
152. --, Übergang der Sklavenhalterordnung zum Feudalismus, in: SFFB C 10, 1963, 14-24.
153. --, Ekonomický boj venkova s městem v prvním století římského dominátu, in: SH 12, 1964, 169-203.
154. --, O datování dochovaných pozdních římských zákonů, in: ZJKF 6, 1964, 94-98.
155. --, Der politische Zweispalt in den römischen Städten, in: Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt II: Römisches Reich,Berlin 1965, 223-232.
156. --, rec. W. Seyfarth, Soziale Fragen der spätrömischen Kaiserzeit im Spiegel des Theodosianus, in: LF 88, 1965, 99-101.
157. --, an. J. Linderski, Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara, in: SFFB E 13, 1968, 224-225.
158. FOUSTKA Radim N., rec. G. L. Seidler, Studia z historii doktryn politycznych. Świat antyczny, in: P 95, 1956, 182-189.
159. HOŠEK Radislav, K jednomu zákonu z konce starověku (C Th XIV 10, 4), in: SFFB C 3, 1956, 150-152.
160. --, Concordia imperatorum et populi, in: Antiquitas, 107-113.
161. --, Antonini leges sepeliendi sepulchrorumque, in: LF 92, 1969, 289-290.
162. --, rec. A. Dobó, Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus, in: SFFB E 17, 1972, 161-162.
163. KLÍMA Josef, rec. B. Łapicki, Etyczna kultura starozytnego Rzymu a wczesne chrześcijanstwo, in: PHS 6, 1960, 263-265.
164. --, an. B. Łapicki, O spadkobiercach ideologii rzymskiej. Okres chrystianizacji cesarstva rzymskiego, in: PHS 10, 1964, 237-238.
165. KNOTEK František, Konec římské republiky, Praha 1953.
166. KUKLICA Peter, Cicero' s Stellungnahme zum moralischen Verfall der Republik, in: ZFFUK 1, 1969, 43-70.
167. --, Die politische Tätigkeit des M. Caelius Rufus, in:ZFFUK 2, 1970, 53-94.
168. --, Die Ursachen des moralischen Verfalls vor dem Ende der römischen Republik, in: ZFFUK 5, 1973, 109-128.

169. --, rec. G. Ciulei, Ł équité chez Cicerón, in: ZFFUK 6,1974, 213-215.
170. --, rec. J. Rougé, Les Institutions romains de la Rome royale a la Rome chrétienne, in: ZFFUK 6, 1974, 249-250.
171. KURZ Karel, rec. F. M. De Robertis, Il diritto associativo romano dai collegi della repubblica alle corporazioni del basso impero, in: ČSČH 6, 1958, 574-575.
172. LEHOCKÁ Terézia, Historická interpretácia niektorých rímskych zákonov, in: PŠ 1, 1953, 129-167.
173. MAREK Václav, an. L. T. Blaszczyk, Ze studiów nad senatem rzymskim w okresie schylku republiki, in: ČSČH 15, 1967, 912.
174. --, an. D. Nörr, Imperium und Polis in der hohen Prinzipatszeit, in: ČSČH 15, 1967, 765.
175. --, an. J. Linderski, Rzymskie zgromadzenie wyborcze od Sulli do Cezara, in: LF 90, 1967, 437-438.
176. --, an. Ch. Meier, Respublica amissa. Eine Studie zur Verfassung und Geschichte der späten römischen Republik, in: ČSČH 17,1969, 252-253.
177. --, an. G.J.D.Aalders, Die Theorie der gemischten Verfassung im Altertum, in: ČSČH 18, 1970, 477.
178. --, an. E, Meyer, Einführung in die antike Staatskunde, in: LF 94, 1971, 81-82.
179. --, an. R. E. A. Palmer, The king and the comitium. A study of Rome's oldest public document, in: LF 94, 1971, 246-247.
180. MATOUŠEK Stanislav, K otázce vzniku ústav, in: PO 39, 1956, 219-228.
181. NOVÁKOVÁ Julie, Litibus familia supersedeat, in: Studia Salač, 90-95.
182. OLIVA Pavel, Spartakus, Povstání otroků v římské říši, Praha 1954, 30.
183. --, Počátky krise otrokářského řádu v římské říši, in: SH 3,1955, 34-63.
184. --, Pannonie a počátky krize římského impéria, Praha 1959, 357.
185. --, Die Bedeutung der antiken Sklaverei (Kritische Bemerkungen), in: Acta Antiqua 8, 1960, 309-319.
186. --, Der "Kolonialismus" und das römische Reich, in: Altertum 8, 1962, 149-154.
187. --, Zum Problem der Finanzkrise im 2. und 3. Jahrhundert u. Z. im römischen Reich, in: Altertum 8, 1962, 39-46.
188. --, Pannonia and the onset of crisis in the Roman Empire,Praha 1962, 420.
189. --, rec. BURIAN Jan in: Eirene 2, 1964, 167-170.

190. --, an. W. Kunkel, Währungen, Preise und Löhne in Rom, in: ČSČH 11, 1963, 100.
191. --, an. A. Krawczuk, Virtutis ergo. Nadania obywatelstwa rzymskiego przez wodzów republiki, in: ČSČH 11, 1963, 882.
192. --, Die charakteristischen Züge der grossen Sklavenaufstände zur Zeit der römischen Republik, in: Beiträge 1965, 75-88.
193. PEČÍRKA Jan, Teorie buržoazních historiků o pádu říše římské, in: LF 76, 1953, 88-119.
194. --, Ciceronova teorie a praxe správy provincií, in: Studia Salač, 40-48.
195. PELIKÁN Oldřich,Das Vorland des pannonischen Limes in der Tschechoslowakei, in: ZFFUK 5, 1963, 147-164.
196. SALAČ Antonín, Novella constitutio, Praha 1954, 62.
197. SVOBODA Karel, rec. N. A. Maškin, Principat Augusta, in: LF 74, 1950, 218-220.
198. VARCL Ladislav, O t.ř.rodových tribuích, in: LF 72,1948, 152-156.
199. --, an. H. J. Diesner, Kirche und Staat im spätrömischen Reich, in: LF 88, 1965, 101-102.
200. --, Konsulát a diktatura, in: LF 73, 1949, 8-28.
201. ZAMAROVSKÝ Vojtěch, Dějiny psané Římem, Praha 1967, 383.
202. ZLATUŠKA Zdeněk, an. F. E. Adcock, Roman political ideas and practice, in: SFFB E 8, 1963, 157-158.

IV. TRESTNÉ PRÁVO

203. BÍSEK Jiří, Testněprávní ochrana mincí v antickém právu římském, in: NL 6, 1951, 104-106.
204. BOHÁČEK Miroslav, Di un caso ď assimilazione delle norme penitenziare nell' antico diritto boemo, in: Scritti Ferrini IV, 1949, 220-231.
205. KLÍMA Josef, an. R. A. Bauman, The duumviri in the Roman criminal laws and in the Horatius legend, in: LF 93, 1970, 311.
206. TUREČEK Josef, Trestní právo římské, v: J. Tureček a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku,Praha 1963,453-490, an. v.č. 99-101.

V. PROCESNÉ PRÁVO

207. BARTOŠEK Milan, Třídní základy římského procesního práva, in: PHS 14, 1969, 117-162.

208. --, "Praetor iudexque" alla luce delle Verrine, in: Studi Grosso III, 1970, 317-358.

209. BOHÁČEK Miroslav, Ius dicere nejstaršího římského procesu, in: LF 75, 1951, 7-26.

210. --, Arbitration and state-organized tribuna in the ancient procedure of the Greeks and Romans, in: IURA 3, 1952, 189-215.

211. BURIAN Jan, rec. J. M. Kelly, Princeps iudex, in: ČSČH 6, 1958, 800.

212. J. C. (CVETLER Jiří), an. K. H. Ziegler, Das private Schiedsgericht im antiken römischen Recht, in: PHS 18, 1974, 344-346.

213. MAREK Václav, rec.W.Eder, Das vorsullanische Repetundenverfahren, in: Eirene 9, 1971, 124-128.

214. --, rec. E. S. Gruen, Roman politics and the criminal courts, in: LF 94, 1971, 247-249.

215. TUREČEK Josef,Římské občanské právo procesní,v: J.TUREČEK a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku, Praha 1963, 397-452, an. v. č. 99-101.

VI. SÚKROMNÉ PRÁVO

216. BARTOŠEK Milan, Senatusconsultum Trebellianum. Příspěvek k vývoji univerzálních fideikomisů a zásady zůstavitelovy dispoziční volnosti, Praha 1945, VII 232.

217. --, Ručení věřitelovo a osvobození dlužníkovo při zástavním prodeji podle římského práva, in: SVPS 47,1947, 84-124.

218. --, Captivus. Studie o právním postavení římského občana-válečného zajatce, Praha 1948, 206.

219. --, Un chapitre de la formation intérieure du droit romain, in: RIDA 1, 1948, 41-53.

220. --, La responsabilità del creditore e la liberazione del debitore nella vendita pignoratizia secondo il diritto romano, in: BIDR 51-52, 1948, 238-280.

221. --, Il senatoconsulto Trebelliano, in: Scritti Ferrini III, 1948, 308-336.

222. --, La "spes" en droit romain, in: Mélanges De Visscher I, 1949, 19-64.

223. --, Sul concetto di atto emulativo nel diritto romano, in: SDHI 15, 1949, 393-394.
224. --, rec.C.Cosentini, Studi sui liberti, in: IURA 1,1950, 461-473.
225. --, De l' ingénuité en droit romain, in: CPH 3, 1951, 12-40.
226. --, Sul concetto di atto emulativo specialmente nel diritto romano, in: Atti Milano III, 191-237.
227. --, Captivus. Étude sur la condition juridique du citoyen romain-prisonnier de guerre, in: BIDR 57-58, 1953, 98-212.
228. --, La periodizzazione del diritto romano, in: Synteleia Arangio-Ruiz II, 1964, 1149-1157.
229. --, Periodizace římského práva, in: PHS 10, 1964, 181-194.
230. --, an. E. Levy, Gesammelte Schriften I-II, in: PHS 12, 1966, 253-254.
231. --, rec. E. Pólay, Differenzierung der gesellschaftsnormen im antiken Rom, in: PHS 12, 1966, 221-230.
232. --, rec. E. Pólay, Differenzierung der gesellschaftsnormen im antiken Rom, in: DLZ 88, 1967, 619-622.
233. --, rec. La storia del diritto nel quadro delle scienze storiche, in: PHS 13, 1967, 283-284.
234. --, Aequitas, Iniquitas und Gerechtigkeit. Eine Voruntersuchung, in: GuR 28-64.
235. --,an. G.Broggini, Coniectanea. Studi di diritto romano, in:PHS 14, 1969, 314-315.
236. --, Variazioni metodologiche su tema ciceroniano (Lex Voconia, ius novum, retroattività), in: Studi Scherillo II, Milano 1972, 649-679.
237. --, Ciceronovo svědectví o Voconiově zákonu, in: PHS 16, 1971, 5-32.
238. --, rec. G. Grosso, Schemi giuridici e societa nella storia del diritto privato romano, in: PHS 17, 1973, 299-305.
239. --, Utilitas publica? Utilitas communis? Utilitas omnium?, in: Pocta Vaněčkovi, 331-352.
240. BLAHO Peter, rec. E.Pólay, Die Sklavenehe und das römische Recht, in: PO 54, 1971, 978-980.
241. --,Niektoré teórie o držbe a ich kritika, in:PO 55,1972, 759-773.
242. --, an. K. Johannsenová, Die lex agraria des Jahres 111 v. Chr. Text und Kommentar, in: PO 57, 1974, 258.
243. BOHÁČEK Miroslav, Si se telo defendit, in:Studi Arangio-Ruiz I, 1952, 147-172.
244. BUDIL Václav, Prípad koreálnej obligácie s alternatívnym plnením, in: PO 29, 1946, 49-59.
245. CVETLER Jiří, an. E. Volterra, Senatus consulta. Estratto dal Novissimo Digesto Italiano, in: PHS 17, 1973, 321-322.

246. --, an. D. Nörr, Die Entstehung der longi temporis praescriptio. Studien zum Einfluss der Zeit im Recht und Rechtspolitik in der Kaiserzeit, in: PHS 17, 1973, 323-324.
247. --, an. M. Kaser, Das römische Privatrecht I. Absch., in: PHS 18, 1974, 349-350.
248. K. R. (REBRO Karol), an. L. Labruna, Vim fieri veto. Alle radici di una ideologia, in: PHS 18, 1974, 346-347.
249. KINCL Jaromír, Servus suis nummis emptus, in: AUC-Iuridica, No.4, 1973, 237-259.
250. KLÍMA Josef, Querella inofficiosi testamenti, Praha 1947, 218.
251. --, Alcune note sulla querela inofficiosi testamenti, in: SDHI 15, 1949.
252. --, Querella inofficiosi testamenti, in: Atti Milano III, 91-98.
253. --, Su una analogia babilonese del SC Macedoniano? Contributo alla delle limitazioni della capacità giuridica, in: Studi Paoli 1956, 434-441.
254. --, an. F. Fabbrini, La manumissio in ecclesia, in: PHS 13, 1967, 288.
255. MAREK Václav, rec. M. Kaser, Das römische Privatrecht I. Absch. in: Eirene 12, 1974, 157-159.
256. NOVÁKOVÁ Julie, Směl být ve starém Římě insolventní dlužník usmrcen?, in: AUPO-Historica 1, 1960, 49-55.
257. REBRO Karol, rec. F. Benedek, A iusta causa traditionis a római jogban, in: PO 44, 1961, 122.
258. --, rec. E.Pólay, Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom, in: PO 48, 1965, 494-495.
259. --, an. G. Nocera, Ius naturale nella esperienza giuridica romana in: PO 48, 1965, 182.
260. --, Die Kontroverse zwischen Julian und Ulpian bei der Eigentumsübertragung durch traditio im römischen Recht, in: GuR 1968, 193-225.
261. VÁŽNÝ Jan, Il valore normativo del diritto pretorio nel pensiero dei giuristi romani, in: Atti Bologna V, 1946, 39-44.
262. ŽELEZKOVOVÁ Gertrúda, K otázkám úpravy vlastníctva a držby v poklasickom rímskom práve (s osobitným zretelom na superficies a emfyteusis), in: PŠ 7, 1959, 686-701.

VII. OSUDY RÍMSKÉHO PRÁVA V STREDOVEKU A V NOVOVEKU

263. BARTOŠEK Milan, rec. B.Łapicki, Ideologia rzymska w średniowieczu Europy zachodniej, in: IURA 15, 1965, 356-363.

264. --, Římské právo a socialistická společnost,Praha,Rozpravy ČSAV, Řada společenských věd 76, 1966, seš. 12, 112.

265. an. HOŠFK Radislav in: Věda a život 1967, 496.

266. rec. VEVERKA Vladimír in: PHS 14, 1969, 294-297.

267. BIANCHI Leonard, rec. G. Bónis, Közérpkori jogunk elemei.Római jog, kánonjog, szokásjog (Prvky nášho stredovekého práva. Rímske, kanonické a obyčajové právo), in: PHS 18, 1974, 323-325.

268. BOHÁČEK Miroslav, Il diritto romano propagatore della libertà nel trattato del vicario generale di Praha Mag.Cunsso dell' anno 1388, in: Atti Milano I, 405-426.

269. --, Literatura středověkých právních škol v rukopisech kapitulní knihovny olomoucké, Praha, Rozpravy ČSAV, Řada spol. věd 70,1960, seš. 7, 87.

270. rec.KEJŘ Jiří in:PHS 7, 1961, 343-349.

271. --, Římské a kanonické právo v díle Všehrdově,in: PHS 7, 1961, 147-199.

272. --, Das römische Recht in der Praxis der Kirchengerichte der böhmischen Länder im XIII. Jahrhundert, in: Studia Gratiana 11, 1967, 273-304.

273. an.KEJŘ Jiří in:PHS 15. 1971. 280.

274. --, Note marginali agli statuti della nazionale tedesca a Bologna recentemente scoperti, in: Studi Volterra VI, 1971, 1-50.

275. KARPAT Jozef, Nové poznatky o recepcii rímskeho práva in: PO 53, 1970, 828-835.

276. --, rec. P. Stein, Roman Law and English Jurisprudence yesterday and today, in: PHS 17, 1973, 307-309.

277. KINCL Jaromír, Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V.-VI. století, Praha 1959, 271.

278. LITSCH Karel-MALÝ Karel, Zpráva o obhajově kand. dis. Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V.-VI. st., in: P 97-1958, 101-105.

279. rec. KUDRNA Jaroslav in: P 100, 1961, 88-90.

280. rec. MALÝ Karel in: PHS 8, 1962, 317-319.

281. --, rec. Z.V. Udalcova, Italia i Vizantija v VI veke, in: PHS 8, 1962, 305-313.

282. --, Otroci, koloni a propuštěnci v Alarichově Breviariu, in: AUC-Iuridica 12, 1965, 13-48.

283. an. PROCHÁZKA Vladimír in: PHS 12, 1966, 257.

284. an. BULÍN Hynek in: ČSČH 15, 1967, 631.
285. --, Nesvobodní ve franckých formulářových textech, in: PHS 13, 1967, 5-42.
286. --, Studie o otrocích, kolonech a propuštěncích ve vizigótském státě 5.-8. století, AUC-Iuridica, Monographia VIII, 1968, 115.
287. --, Merovejské testamenty, in: PHS 16, 1971, 33-69.
288. --, Otroci ve franckých právních pramenech 6.-8. století, Praha 1973, 299.
289. --, "Servus suis nummis emptus" v barbarských státech 6.-8. století, in: Pocta Vaněčkovi, 353-368.
290. KLABOUCH Jiří, Die Lehre von der subsidiären Gültigkeit des gemeinen Rechtes in der juridischen Literatur der böhmischen Länder im XVII und XVIII Jahrhundert, in: Symbolae R. Taubenschlag II, Varsoviae-Vratislaviae 1957, 329-356.
291. --, an. T. Ionasco-V.A.Georgesco, La réception du droit romain de Justinien en Occident et celle du droit romano-byzantin en Orient, in: PHS 16, 1971, 289.
292. KLÍMA Josef, Živé právo antického Říma, in: Věda a život 12,1946. 329-336.
293. REBRO Karol, Summa legum Raimundi v mestskom práve na Slovensku, in:Sborník Filozofickej fakulty Komenského univerzity,zv.16,1964, 155-170.
294. --, Summa legum nell' Archivio municipale di Bardejov, in: Onoranze per Romualdo Trifone, Salerno 1965, 104-110.
295. --, Academia Istropolitana (K 500.výročiu jej založenia), in:Svet vedy 12, 1965, 325-328.
296. --, rec. G. Bónis, Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn,in:PO 49, 1966.
297. --, an. G. Bónis, Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn, in: PHS 12, 1966, 255-256.
298. --, Istropolitana a Bologna, in: Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.-16. storočí, Bratislava 1967, 5-24.
299. --, K dejinám Academie Istropolitany, in: SA 2, 1967, 3-28.
300. --, Johannes Gattus-profesor na Academia Istropolitana, in: Svet vedy 14, 1967, 330-334.
301. --, Právnická fakulta univerzity v Trnave,in:PO 50,1967, 247-256.
302. --, I manoscritti della "Summa legum Raimundi Parzhenopei" in Slovacchia, in: Atti Accursiani III, 955-978.
303. an. URFUS Valentin in: PHS 16, 1971, 289.
304. --, Johannes Gattus-az Academia Istropolitana professzora, in: A 600 éves jogi felsooktátas történetéböl 1367-1967. Studia iuridica auctoritate universitatis Pécs publicata, vol. 60, 1968, 109-114.

305. --,Die juristische Fakultät der Universität in Trnava (1667-1777), in: Acta Facultatis juridicae Universitatis Comenianae.Die juristische Bildung in der Slowakei und Ungarn bis zum J. 1848, Bratislava 1968, 11-22.
306. --, Eine weitere deutsche Handschrift der Summa legum Raimundi, in: Festschrift Hans Lentze zum 60. Geburtstag dargebracht von Fachgenossen und Freunden, Insbruck-München 1969, 505-516.
307. --, Trnavský rukopis Summy legum Raimundi, in: SA 4, 1969, 71-82.
308. VANĚČEK Václav, Keltská a germánsko-římská kapitola dějin státu a práva v Československu, in: PHS 3, 1957, 5-76.
309. --, Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. pol. 9. stol. do 1. pol. 14. stol., in PHS 12, 1966, 27-40.
310. --, La penetrazione del diritto romano e canonico nel territorio dell' odierna Cechoslovacchia a partire della seconda meta del IX. secolo sino alla prima meta del secolo XIV., in: Atti Accursiani III, 1274-1292.
311. V. V., an. E. Szymoszek, "Iurisdictio" v pogladach Azona, in:PHS 18, 1974, 353-354.

VIII. PREKLADATEĽSKÁ ČINNOSŤ

312. BAHNÍK Václav, Marcus Tullius Cicero, Řeči proti Verrovi, Praha 1972, 514, predhovor KINCL Jaromír 7-32 (z lat. orig. In Q.Caecilium divinatio, In C. Verrem actio I et II, Teubner Lipsiae 1923 s prihliadnutím k vyd. v Collection des Universités de France, H. de la Ville de Mirmont, Paris 1938).
313. BAHNÍK Václav, M. T. Cicero, Druhá řeč proti Marcu Antoniovi, První řeč proti Catilinovi, Za básnika Archia, Obhajoba Milona,in: Antická próza, Tribuni výmluvnosti, Praha 1974, 147-255 (z lat. orig. M. T. Ciceronis orationes, Oxonii 1960, 1961; M. Tullius Cicero, fasc.19, Oratio pro Sulla, Oratio pro Archia poeta, Teubner Lipsiae 1966).
314. HIPT Nataša op de-Šonka Jaroslav, Život filozofa Marca Aurelia a Caracally, in: Antická próza, O cizích osudech, Praha 1972, 549-576 (z lat. orig. Scriptores historiae Augustae II, London 1960).
315. HRABOVSKÝ Jozef, Gaius Iulius Caesar, Zápisky o vojne v Galii, Bratislava 1966, 232 (z lat. orig. C. Iulii Caesaris Commentarii de bello Gallico, Praha 1905 a C. Iulii Caesaris Belli Gallici libri VII und A. Hirtii liber VIII, Tebner Leipzig-Berlin 1918).

316. KINCL Jaromír, S.F. Kečekjan-I.S. Pereterskij,Obecné dějiny státu a práva za otrokářského řádu, Praha 1957.
317. HUSOVÁ Marie, Livius, Dějiny IV, Praha 1973, 536, predhovor MAREK Václav 7-14 (z lat.orig.Titi Livi Ab Urbe condita libri, Teubner-Berlin, 1895, 1900).
318. KUCHARSKÝ Pavel, Livius, Dějiny II-III, Praha 1972, 587,predhovor MAREK Václav 7-22 (z lat. orig. Titi Livi Ab Urbe condita libri, Teubner Lipsiae 1936).
319. KUCHARSKÝ Pavel-VRÁNEK Čestmír, Livius, Dějiny I,Praha 1971, 500, predhovor MAREK Václav 7-35 (z lat.orig.Titi Livi Ab Urbe condita libri, Teubner Lipsiae 1936).
320. LUDVÍKOVSKÝ Jaroslav, Marcus Tullius Cicero, O povinnostech, Rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi,Praha 1970, 193 (z lat. orig. De officiis).
321. MINAŘÍK Antonín, Cornelius Tacitus, Na vrcholu césarismu, Praha 1949, 350.
322. MINAŘÍK Antonín-HARTMANN Antonín, Tacitus, Letopisy, Praha 1975, 554, predhovor BURIAN Jan 7-17 (z lat. orig. Cornelii Taciti Ab excessu divi Augusti, Teubner Lipsiae 1965).
323. NOVÁKOVÁ Julie, Činy božského Augusta, in:Antická próza, O vlastním osudu,Praha 1973,39-47 (z lat. orig. Res gestae divi Augusti, Oxford University Press 1970).
324. PLICHTA Dalibor, Antika ABC, Praha 1973, 309 (z nem.orig. G.Löwe-H. A. Stoll, Die Antike in Stichworten, Leipzig 1969).
325. PRAVDOVÁ Marie, Starověký Řím, Praha 1972, 530 (z rus. orig. M. N. Botvinnik, Drevnij Rim, Moskva 1954).
326. RYBA Bohumil, Cornelius Tacitus, Kniha o životě Iulia Agricoly, in: Antická próza, O cizích osudech, Praha 1972, 437-465 (z lat. orig. De vita Iulii Agricolae liber, Teubner Lipsiae 1938).
327. RYBA Bohumil, G.S. Tranquillus, Božský Iulius a Nero, in: Antická próza, O cizích osudech, Praha 1972, 469-545 (z lat. orig.De vita caesarum, Teubner Lipsiae 1907).
328. RYBA Bohumil-NECHUTOVÁ Jana, Životopisy dvanácti císařů, Praha 1974,582 (z lat. orig. G.S.Tranquillus, De vita Caesarum, Teubner Lipsiae 1907).
329. STIEBITZ Ferdinand, Plútarchos, Antonius, in:Antická próza, O cizích osudech, Praha 1972, 71-135 (z gr. orig. Teubner Lipsiae 1939).
330. ŠIMOVIČOVÁ Etela, Životopisy rímskych cisárov, Bratislava 1964, 329 (z lat. orig. C.Suetoni Tranquilli, De vita Caesarum, Teubner Lipsiae 1908).
331. ŠKORUPOVÁ Anna, V. Arangio-Ruiz, Advokáti a súdy; F. W. Walbank,

Politické inštitúcie, in: Antický Rím, Bratislava 1969, 131-140; 193-212 (z tal. orig. Tutto su Roma antica, Firenze 1963).

332. ŽIGO Ján, Publius Cornélius Tacitus, Od skonu božského Augusta, Bratislava, 1970, 596 (z lat. orig. P. Cornelii Taciti Libri qui supersunt, t.I.Annales, t.II. Historiae, Teubner Lipsiae, rok vydania neudaný).

IX. RÔZNE

333. CVETLER Jiří, rec. R. Taubenschlag, The law of Greco-Roman Egypt in the light of the papyri, in: Archív 24, 1956, 648-649.

334. --, rec. R. Taubenschlag, The law of Greco-Roman Egypt in the light of the papyri, in: Byzantinoslavica 20, 1959, 90-94.

335. --, an. H.J.Wolf,Organisation der Rechtspflege und Rechtskontrolle, der Verwaltung im ptolemäisch-römischen Ägypten bis Diokletian, in: PHS 14, 1969, 311-312.

336. --, an. D. Hennig, Untersuchungen zur Bodenpacht im ptolemäisch-römischen Ägypten, in: PHS 16, 1971, 288.

337. --, an. H.J. Wolf, Papinian und die Allelengye, in: PHS 18, 1974, 348.

338. KLÍMA Josef, The Patria potestas in the light of newly discovered Prehammurabians sources of law, in: JJP 4, 1950, 275-288.

339. PEČÍRKA Jan, an.H.Bengtson-R.Werner, Die Verträge der griechisch-römischen Welt von 700 bis 338 v. Chr., in: ČSČH 11,1963,823-824.

340. VIDMAN Ladislav,Inferiae und iustitium,in: Klio 53,1971, 209-212.

INDEX AUTOROV

Bahník V. 56, 312, 313
Bartošek M.1-15,57-60,74,111-115, 207, 208, 216-239, 263, 264
Bianchi L. 16, 17, 267
Bísek J. 203
Blaho P. 18, 61, 62, 88, 96, 240-242
Boháček M. 19, 20, 63-65, 204,209 210, 243, 268, 269, 271, 272, 274
Budil V. 21, 244
Bulín H. 22, 284
Burian J. 23, 70, 116-144, 211, 322
Cvetler J. 24-27, 66-69, 71,145, 212, 245-247, 333-337
Češka J. 146-157
Foustka P. N. 158
Hartman A. 322
Hipt N. 314

Hofbaurová-Heyrovská K. 28
Hrabovský J. 315
Hošek R. 159-162, 265
Husová M. 317
K. R. 101
Karpat J. 29, 275, 276
Kejř J. 270, 273
Kincl J. 30, 31, 68, 69,72-76, 249, 277,281, 282, 285-289, 312, 316
Klabouch J. 78, 290, 291
Klíma J. 32-35, 79, 163, 164, 205, 250-254, 292, 338
Knotek F. 165
Kucharský P. 80, 81, 318,319
Kudrna J. 279
Kuklica P. 166-170
Kurz K. 171
Lehocká T. 172
Litsch K. 36, 278
Ludvíkovský J. 320
Malý K. 36, 278, 280
Marek V. 173-179, 213,214, 255, 317, 318, 319
Matoušek S. 180
Minařík A. 321, 322
Nechutová J. 328
Nováková J. 82, 181, 256, 323
Oliva P. 83-85, 182-192
Pečírka J. 82, 193, 194, 339
Pelikán O. 195
Plichta D. 324
Pokora T. 99, 100
Pravdová M. 325
Procházka V. 37, 38, 283
Rebro K. 39-42, 86, 87, 89, 248, 257-260, 293-302, 304-307
Ryba B. 326-328
Salač A. 196
Schubert L. 43
Seyfried J. 90
Sommer O. 91-93
Stiebitz F. 329
Svoboda K. 44, 94, 197
Svoboda L. 95
Šimovičová E. 330
Škorupová A. 331
Šonka J. 314
Tureček J. 97, 98, 206, 215
T, Vo. 77
Urfus V. 303
V. V. 311
Vaněček V. 308-310
Varcl L. 102, 198-200
Vážný J. 103, 104, 261
Veverka V. 266
Vidman L. 45-55, 105, 340
Vietor M. 106-108
Vránek Č.319
Zamarovský V. 201
Zlatuška Z. 202
Železkovová G. 108-110, 262
Žigo J. 332

INDEX BIBLIOGRAFICKÝ

CAES L.-HENRION R., Collectio bibliographica operum ad ius romanum pertinentium, Series I, Vol 1-22, 1949-1972, Bruxelles.
KNAPP Viktor, Bibliography of Czechoslovak Legal Literature. Bibliografie československé právnické literatury 1945-1958, Praha 1959, 261.
PROCHÁZKA Vladimír, Najwazniejsze czechosłowackie prace z dziedziny historii państwa i prawa z lat 1945-1955, in: CPH 2, 1956, 211-218.
--, Soupis hlavních prací československé právní historie za leta 1945-1956, Praha 1957, 41.
--, Bibliografia czechosłowackich prac z dziedziny historii państwa i prawa za lata 1956-1960, in: CPH 1, 1962, 293-316.
VANĚČEK Václav, Cronique d' histoire du droit en Tchécoslovaquie de 1938 à 1947, in: CPH 1, 1948, 291-305.
--, Prace prawno-historyczne we współczesnej Czechosłowacji, in: CPH 2, 1956, 183-210.
--, Právněhistorická práce v současném Československu, in: PHS 3, 1957.

RECENZE

Hans Julius Wolff, Die banknotarielle Urkunde des römischen Ägypten./Tirade a parte de Estudios jurídicos en homenaje al Profesor Santa Cruz Teijeiro/, Valencia 1974, pp. 593-605.

Jak sdělil H.J.Wolff autorovi anotace na XIV.Mezinárodním kongresu papyrologů v Oxfordu 1974, připravuje s kolektivem odborníků kompendium, jež má shrnout nové, porůznu publikované poznatky právní papyrologie a zpřístupnit je obecněji. Doplnit tím starší díla, zejména R. Taubenschlaga, The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri (2. vyd., 1955), je už delší dobu naléhavé.

Jako ukázka (Vorabdruck) stati pro kompendium, jež bude mít název Handbuch des Rechts der griechischen Papyri, je uveřejněna v hořejší poctě tato studie. Zabývá se zvláštní formou notářského zachycení obchodních jednání, která prováděly v Egyptě banky (trapezai, po případě bankéři - trapezitai), požívající veřejné víry. Jejich záznamy o příslušných úkonech,jimiž byly platy buď v hotovosti anebo žírem jen účetně prováděné, přistupovaly tak jako třetí forma notářského osvědčení k jinému způsobu, prováděnému státním notářstvím anebo soudem. Technickým termínem jak pro úkon, tak pro jeho účetní zápis do knih banky, tak pro její osvědčení klientovi byla "diagrafé".

H.J.Wolff sleduje vývoj institutu od nejstarší známé diagrafé (Nikarety z Orchomenu z rozhraní 3.-2. stol. př. n. l.) i mimo Egypt a věnuje hlavní pozornost problému, k němuž zavdalo podnět vědecké rozlišování mezi tzv. nesamostatnou a samostatnou diagrafou. O oné se mluví, jestliže se bankovní úkon výslovně odvolává na jinde uskutečněné jednání, zpravidla kauzální, o této, když osvědčuje spolu s bankovní operací též její důvod a účinky. Samostatná diagrafé se hromadněji vyskytuje v papyrových nálezech počínajíc koncem 1. stol. n. l.,a otázka je,zda se tak děje díky výslovnému autoritativnímu zrovnoprávnění bank co do veřejné víry s osvědčením státního či soudního notářství, anebo díky spontánní oblibě klientů.Pro tuto alternativu,leč jen jako pravděpodobnou, se rozhoduje Wolff. Zabývá se ještě skutečností,že význam samostatné diagrafé přesáhl od počátku 2. stol. n. l. její původní pouze ověřovací funkci. Setkáváme se tím s diagrafou fiktivní, v níž se uvádějí někdy jednání, která s bankovní operací (převodem) mají málo anebo

vůbec nic společného. Koncem 3. stol. n.l. přestalo se jí, stejně jako obou jiných notářských osvědčení používat.

Jiří Cvetler

Hans Julius Wolff, Juristische Gräzistik-Aufgaben, Probleme, Möglichkeiten, in: Symposion 1971, Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte, Köln 1975, str. 1-22

Přednáška předního představitele nynější právní grécistiky,emeritního profesora university ve Freiburgu (Breisgau), vyšla doplněna poznámkami jako úvodní příspěvek ve sborníku, jehož byl H. J. Wolff iniciátorem. Sborník obsahuje na téměř 400 stranách dalších 17 příspěvků řeckých, německých, francouzských a italských historiků, převážně právních, ale i obecných a filologů. Svědčí to o zájmu, kterému se v jejich zemích toto studium těší.

Tema Wolffovy přednášky je pozoruhodné pro svou programatickou povahu. Klade několik otázek stěžejního významu, na některé odpovídá jednoznačně, u jiných jeho "non liquet" svědčí o vzácně střízlivém postoji k oboru,jemuž zasvětil celoživotní práci. Uznává, že k poznávání řeckého práva nemůžeme zcela odmítnout romanistický přístup, ale musíme se varovat, abychom imputovali Řekům samým, že jejich právní myšlení procházelo romanistickými cestami. Historik řeckého práva musí tedy hledat jeho vlastní právněpolitické cíle i myšlenkové představy.

Wolff analyzuje především předpoklady duchovních dějin. Pozastavuje se nad známou, ale nápadnou skutečností, že Řekové ani ve vlasti, ani v helénistických státech nedospěli k vybudování skutečné právní vědy. Nebylo právnického stavu,nebylo vyučování právům,leda u rétorů.Též lze v kautelárních i procesních juristech shledat toliko právní techniky. Wolff varuje před přenášením anachronických,spekulativních dohadů,které nelze doložit prameny, a na několika příkladech ilustruje jeho omyly.

Za další zásadní pokládá otázku, jaký smysl a cenu má klást a řešit v řeckých právních dějinách dogmatické problémy. Odpovídá, několika argumenty, že ptát se po nich je vzhledem k shora uvedenému zcestné.Má tedy vůbec smysl, aby se řeckým právem právní historik zabýval? Má, neboť i Řekům byly zcela jistě imanentní určité základní právní představy, třeba zůstaly někdy nevyjádřeny. Z toho vyplývají pro právního grécistu zvláštní úkoly, a Wolff některé z nich vypočítává. Mezi nimi je vystopovat, jak dovedla kautelární praxe použít archaických forem pro nové životní potřeby, nebo jak ovlivňovaly ekonomické, hospodářské

a politické poměry právní instituce. Jako témata předkládá zejména nepřítomnost aténského oiku u jiných Řeků a právní diferencovanost nesvobodných lidí.

Posléze se Wolff zabývá otázkou jednoty či roztříštěnosti "řeckých právních dějin". Připouští, že některé rozdíly v institucích jednotlivých právních řádů jsou hluboké, ale jednota tkví ve společných charakteristických základních představách. Je to státně organizační princip vtělený v polis, jsou to některé, všem Řekům běžné právní pojmy, publicita závažných právních jednání (i zde se projevuje jejich smysl pro společnost) a notariát v helénistické epoše, konečně i společná právnická řečtina - koiné. Jako nejnaléhavější a společné úkoly filologů a právníků jmenoval uspořádat slovník řecké právní mluvy a vydat nové komentáře k soudním řečem.

Kromě Wolffovy přednášky zasluhují, aby byly aspoň názvy uvedeny tři obecnějšího významu: Johannes Triantaphyllopoulos, Rechtsphilosophie und positives Recht in Griechenland (str. 23-66), Eberhard Ruschenbusch, Die Quellen zur älteren griechischen Geschichte, ein Überblick über den Stand der Quellenforschung unter besonderer Berücksichtigung der Belange des Rechtshistorikers (67-78), Johannes Hermann,Verfügungsermächtigungen als Gestaltungselemente verschiedener griechischer Geschäftstypen (321-332).

Jiří Cvetler

Jaromír Kincl, Otroci ve franckých právních pramenech 6. a 8. století, Universita Karlova, Praha 1973 /1974/, 299 s.

Vyvrcholením, byť jistě nikoli konečným slovem v autorově bádání o společenských vztazích germánských kmenových svazů na přechodu z antiky do středověku ve střední a západní Evropě, je tato monografie. Autorova činnost zaměřovala se již řadu let na jednotlivé ony svazy,jmenovitě na vizigóty, sice se zaostřením na otázky právní,ale s přihlížením k otázkám diplomatiky,ekonomiky a ostatní historické problematiky. V hořejším spise se opírá tedy o bohaté zkušenosti v práci s prameny,zejména listinnými,i o kritický vytříbený cit pro jejich hodnocení a využití.Dlužno uvítat, že alespoň v ruském a německém shrnutí se s jeho výsledky mohou seznámit i členové evropské vědecké obce.Jsou to sice hlavně Němci a Francouzi, kteří se hlásí k franckému dědictví, ale díky sovětským vědcům, jimž byl do nedávna v čele A.I.Něusychin,trvá i v sovětské vědě živý zájem o tuto problematiku.

Kinclův spis podává čtenáři podstatně více,než slibuje název. Je široce založenou mozaikou, jejímiž kameny jsou prameny normativní povahy, a drobnými,často však svítivými kamínky listiny. Jaksi uprostřed vidíme formulářové sbírky. V této rozlehlé mozaice pokouší se autor odpovídat nejen na postavení otroků, nýbrž i na otázky jiné, druhdy základního významu, týkající se však i široké škály závislého obyvatelstva,stupnice dané nejen rozlišením podle právních norem,ale i podle hospodářského a sociálního postavení ve francké společnosti. Na první pohled by se zdálo, že si tím autor problematiku nikoli nutně rozšiřuje. Ale na nejedné stránce spisu ukazuje, že je širší záběr nezbytný zejména po stránce ekonomické a sociální.

Tento přístup k tematu je dojista oprávněný. Vždyť jde o staletí, ve kterých dochází ke změnám ve vztazích společenského řádu, a marxistická historiografie je dlužna objasňovat obecné i partikulární zákonitosti přechodu určité společenské formace k následující po všech stránkách. Řešení těchto otázek, kritika pramenů, závěry z nich vyvozované, z nichž některé, např. zánik svobodných občiníků germánských a jejich přeměny v důsledku majetkové i společenské diferenciace, jsou stěžejní povahy, je aktuální déle než jedno století. Není divu, že literatura je nepřehledná a názory nejen mezi příslušníky historických škol dřívějších, ale i mezi historiky materialistickými že se střetají. Autor i v těchto letitých sporech zaujímá stanovisko a místy dosahuje vlastního řešení.

Při tomto stavu bádání a při obrovském počtu pramenného materiálu nebylo by v silách jediného vědce, aby odpovědně zvládl problematiku franckého otroctví v jeho nejširším pojetí. Proto již v názvu spisu čteme dvojí ohraničení. První se týká pramenů: autor chce čerpat jen z pramenů právních. Druhé je časové povahy: jde mu o prameny 6. až 8. století. Vykládá (str.11, 12), proč se soustředil na právní prameny, ale přesto neponechal ostatní, vyprávěcí prameny bez povšimnutí.V oněch je všechno podstatné, v těchto jen některá zmínka podružného významu, a ne vždy spolehlivá. S tím nutno souhlasit, když kde je třeba, autor i z narativních pramenů (anály, životopisy a pod.) čerpá.

Spis je po úvodu (str. 9-22), v němž je nastíněn jeho účel, povaha pramenů, vymezení práce a literatura problematiky, rozdělen do dvou, rozsahem vyvážených částí. Dělítkem je povaha pramenů. V první části (23-138) jsou to zákony, kapituláře, synodální kánony a formule,v druhé (139-280) listiny. Po stručném závěru (281-283) následují zmíněná již resumé, seznam pramenných sbírek i literatury a výklad použitých zkratek. Prvá část obsahuje dvě kapitoly, v první se pojednává o vzniku otroctví (24-77), v druhé o právním postavení otroka (77-138).Autor zjišťuje, že právní řád normuje postavení otroků jen nepřímo, ponechá-

vaje sféru vztahů mezi pánem a otrokem zásadně bez povšimnutí, a to prostřednictvím úpravy právního postavení majitele moci,když jeho otrok (a nesvobodný vůbec) jednal tak, že z toho vzešly nějaké právní účinky. Na základě norem a formulářů probírá autor především rozličné důvody, z nichž vzniká otroctví. Je to válečné zajetí, protiprávní čin, nerovné manželství, narození, potrestání, zadlužení a některé podružné skuteč-nosti. Výklad se neomezuje na dogmatickou stránku, ale snaží se dospět i k hodnocení oněch důvodů zotročení jako jevů ekonomických, sociálních a demografických. V tom je jeden z hlavních kladů spisu. Prameny však často nechávají badatele na holičkách, a tu nutno zdůraznit jiný kladný rys: autor se vystříhá hypotéz,někdy jeho předchůdci vyslovených.K poc-tivému jeho "ignoramus" lze bezpečně dodat "et ignorabimus". Platí to zejména o úvahách, jakého počtu dosahovali otroci, vzniklí z toho či onoho důvodu. Otroků zajatých bylo v důsledku neustálých bojů mnoho a daleko více než ostatních. Protože skoro ve všech zákonech je uváděn také delikt uloupení svobodných lidí, lze z přísných sankcí soudit, že se často vyskytovalo a bylo společensky nebezpečné. Obsáhlé úvahy (32-42) věnuje spis nerovnému manželství, jež přivádí buď svobodného part-nera do stavu závislosti, nezřídka přímo otrocké, anebo děti z takového sňatku vzešlé, a u kterých platí zásada horší ruky, tj. děti sledují status nesvobodného rodiče. Zvláštní význam zde mají tzv. epistulae conculcatoriae, listy,kterými se vlastník otroka vzdává nároku na zotro-čení svobodné ženy, s níž jeho otrok uzavřel manželství, a jejich even-tuálních dětí. Autor však upozorňuje, že přes tvrdé znění zákonů a sta-rých obyčejů posuzovala společenská praxe nerovná spojení benevolentně, jak o tom svědčí častá taková soužití, a to i franckých králů s otroky-němi. Na legalizaci nerovných manželství a tudíž na společenskou nive-lizaci měla velký vliv církev učením o sakrální povaze a nerozlučitel-nosti manželství,mezi kýmkoli uzavřených.Nicméně i narození lze počítat k početně významným důvodům zotročení.

Zotročení svobodného člověka jako trestní sankci znaly francké normy jen jako výjimku a šlo o delikty nové, na jejichž stíhání měla zájem církev (např. svěcení nedělí) anebo sice i dříve známé, ale teprve ná-sledkem christianizace pokládané za závažné (krvesmilství).

Souhlasně s literaturou přikládá autor zvláštní význam otroctví pro dluhy, rozeznávaje zotročení exekutivní od dobrovolného. Otroctví pro dluhy bylo ve francké říši časté, a podle některých názorů byl v něm spatřován hlavní prostředek, jímž vládnoucí světská i církevní aristo-kracie potlačila a znevolnila svobodné kdysi germánské rolníky-občínky. Řešit tuto letitou otázku je sice mimo autorův úkol, ale přece jen při-pojuje několik obecně historických poznámek. Toto zotročování bylo pů-vodně trvalé, postupně se ukazovalo, že k odškodnění věřitele, ať z de-

liktu, ať ze smlouvy postačí někdy zotročení dočasné. To se později projevuje ve fanckých normách, podle nichž svobodný nemůže propadnout pro dluh věřiteli trvale, ale jen po určitou dobu. Zvláštními předpisy bývá pamatováno na jeho rodinné příslušníky. Ovšem nezřídka, např. při vysokém wergeldu mohl jej stěží zotročený dlužník vůbec "odsloužit". Stalo-li se tak přece, vydával mu o tom věřitel potvrzení, vraceje mu svobodu.

Závažnou a obsáhlou úvahu věnuje autor zotročení dobrovolnému (56-77), protože mu dává příležitost pojednat o problému autotradice. Toto (formálně) dobrovolné odevzdání se svobodného člověka, popřípadě s rodinou (což musilo být výslovně ujednáno) do otroctví se druhdy svým obsahem podstatně liší od otroctví v běžném tehdejším smyslu: tradent sebe a zpravidla svůj majetek daruje církvi a spojuje tak svůj osud s určitou její institucí, klášterem nebo kostelem. Autor vhodně charakterizuje tyto autotradice, které nezřídka vykonávali vznešení nebo zámožní lidé,jako "čestné".Tito autotradenti se stávali přirozeně otroky pouze podle jména. Zpravidla se však jednalo o autotradice vynucené hospodářským stavem autotradenta, a ty ovšem zakládaly otroctví se všemi právními účinky, zejména také s kázeňskou pravomocí. Hlavním pramenem zde jsou formulářové vzorce, kde se tato jednání označují zpravidla jako obnoxiationes. I zde je zotročení bud trvalé nebo jen dočasné. V onom případě se ve formulích praví, že svobodný sebe prodává a od nabyvatele přijímá kupní cenu. Důvodem pro tyto autotradice byly zpravidla dluhy tak značné, at deliktní, at smluvní, že dlužníkovi nezbývalo jiné východisko. Někdy však bylo důvodem vyhnout se placení daní nebo konání vojenské služby.

Z textu jedné formulářové sbírky (Pithoeovy) usuzuje autor, že již v druhé polovině 8. stol. v severní Francii a snad i jinde otrok nepracoval obyčejně výlučně pro svého pána, nýbrž vedl i vlastní hospodářství, a že tedy půda se dělila na dominikální, na níž pracovali nesvobodní jen určitý počet dní v týdnu,a na držby závislé. Úvahy o autotradicích uzavírá autor otázkou, jaký význam měly v sociálním vývoji francké společnosti. Soudí, že byly v literatuře nejednou přeceňovány a budil se dojem, jakoby ony byly příčinou,proč valná část franckého obyvatelstva upadla do závislosti. Autor srovnáváním formulářových textů a listin zjišťuje, že si v této otázce neodpovídají, což ovšem znemožňuje spolehlivé závěry, ale dovolává se karlovských kapitulárií na doklad, že k autotradicím docházelo i v karlovské době, ačkoli jejich hlavním obdobím byla doba merovejská.Na závěr této kapitoly jsou uvedeny některé zvláštní a vzácné druhy zotročení: prodej vlastního dítěte a revocatio in servitutem.

V kapitole druhé ("právní postavení otroka") pojednává autor nejprve o vlastnickém právu k otrokovi a jeho hranicích (77-112).Primitivní germánské právní řády znaly v tom směru nesvobodné jen jako předmět práv a jejich předpisy chránily především zájem vlastníků otroků.Teprve rozrůzněním společenských vztahů se objevily normy, upravující odpovědnost pánovu za činy otrokovy. Tyto normy mají pak z hlediska vývoje instituce otroctví rozhodující význam. Vycházeje z těchto základních premis, popisuje autor jednak prameny, jsou to tzv. Leges barbarorum, jednak analyzuje jejich terminologii. Otrok se ve franckém zákonodárství podobá domácímu zvířeti, a také objem pánovy pravomoci není nijak omezen. Přesto zůstává francké otroctví poznamenáno některými historickými a ekonomickými rysy svého patriarchálního původu, a vlastník vykořistuje otroky obvykle jen vykázáním pekulia a pobíráním dávek. Francká říše nebyla tudíž otrokářským státem, kde vedle onoho určujícího činitele ekonomického působilo též křestanství.Nejvýš významnou úlohu hrál vztah otroků k půdě. Antická forma latifundií byla totiž vytlačena novou formou vykořistování, a to silami, pracujícími na drobném hospodářství otroka či kolóna. Byla to individuální závislá malovýroba. Ekonomicky záleželo tedy na dávkách a jiných úkonech závislých osob, kdežto jejich osoba a otázky jejich statu ustupovaly do pozadí. S tím souvisí problém připoutání pracujících k půdě, glebae adscriptio. Autor dospívá k výsledku, že pán mohl sice nakládat s otrokem libovolně, ale ekonomický zájem kladl tomu své meze.

Pokud jde o další vztahy, zjištuje autor, že existoval otrocký majetek, zvaný v pramenech "peculiare". Ve světle jeho výzkumů se zdá, že hypotéza o občinové koncepci odpovídá pozdějším, prameny již dokazatelným společenským vztahům. Je to zejména usazování otroků na půdě, v jehož důsledku se jejich postavení neslučitelně liší od "pravého" otroctví antického typu. Zmíněný otrocký majetek dokládají prameny zvláště v tzv. propouštěcích listech, ingenuitates, v nichž otrok, propouštěný na svobodu, dostává od pána jako dar to, co měl nebo spravoval jako otrok. Pro postavení otroků je důležité zjistit objem dávek resp.jiných jejich povinností. Vyplynul ze staletého vývoje, v němž nejvíce zkušeností získala církev a uplatnila je v zákonících Alamannů a Baiuvariů. Pro měnění, zejména zvyšování povinností otroka byla sice rozhodná vůle pánova, ale musil mu dopřát tolik volna, kolik bylo třeba pro rodinu a k opatření prostředků k reprodukci pracovní síly.Jako rozumné osvědčovalo se tu požadovat otrokovy služby jen po tři dny v týdnu.

Pokud jde o pohlavní vztahy, uznávalo se obecně, že otroci mohou žít v manželství. Toto, již germánské pojetí, posilnila církev (viz shora). Ale vůle pánova je i zde rozhodující: otroci smí uzavřít sňatek jen se souhlasem svých pánů, otroci-manželé mohou být rozděleni prodejem, ač

k tomu docházelo jen výjimečně, neboť na udržení rodiny měl pán zájem ekonomický.

K omezení otrokova vlastníka uvádí autor jednak předpisy obecné povahy, jako že pán ho nesmí používat k páchání trestných činů, jednak zvláštní, jako bylo právo asylu, a zákaz manuálních prací o nedělích a svátcích. Jsou to, jak autor trefně podotýká, první pokusy o regulaci pracovní doby.

Další stať je věnována ochraně vlastnického práva k otrokům.Zplatňuje se v ní diferenciace nikoli tak z hlediska právního,jako ze společenského: privilegovaní vlastníci, král a později církev, požívají zvýšené ochrany, která se projevuje ve vyšších náhradách (kompozicích) normovaných za poškození či smrt jejich otroků, přičemž jen podružný význam má společenské postavení pachatelovo. Vedle takto "privilegovaných" otroků stanoví prameny zvýšenou ochranu i pro otroky kvalifikované jejich osobními vlastnostmi, jako jsou např. řemeslníci. Obecný hospodářský i sociální vývoj směřoval k odlišení i právního postavení otroků od ostatních předmětů vlastnictví.

Velmi instruktivně je podán závěrečný oddíl kapitoly druhé o odpovědnosti vlastníkově za jednání otroků. Vychází ze dvou skutečností. Předně, že "otrok... zůstával vždycky tvorem myslícím, schopným samostatného jednání a svobodného volního projevu, který právní řád nemůže nerespektovat;" (Str.122), za druhé ze zmíněného již významu samostatné hospodářské činnosti nesvobodných individuí, otroků usazených na půdě (servi casati). Toto osamostatnění, byť jen faktické, má nedozírný význam pro zmíněnou odpovědnost. Jeho důsledky se projevují jak u deliktů spáchaných otroky, tak u smluvních jednání, tak v procesních normách, jak to autor podrobně rozebírá na jednotlivých germánských právních řádech. Shrnuje je do závěru,že právní řád reaguje na zmíněnou samostatnost hospodářskou a z ní vyplývající sociální jen zvolna a opožděně v předpisech, které aspoň nepřímo respektují otrokovu osobnost a s jeho činy spojují zvláštní následky.Juristicky zůstává nicméně otrokem,stejně tak jako otroci pracující na dominikálu anebo v domě či na dvoře pánově,u nichž nebylo faktického osamostatnění."Teprve když právní řád... upravil objem povinností nesvobodného, proměnila se "la servitude" ve zvláštní právní instituci,ve středověké nevolnictví... "le servage". (Str. 138 s použitím terminologie B. Guérarda).

Na závěr autorových úvah bylo by možno z právněsrovnávacího hlediska dodat, že kdežto znalci římského práva je proti mysli rozeznávat rozdílné stupně nesvobody, historikům řeckého práva nejsou neznámé. Je několik studií, které je osvětlují z hlediska terminologického, ekonomického a sociálního (např. D. Lotze, Metaxy eleutherón kai' dulón, 1959; F.Gschnitzer,Studien zur griechischen Terminologie der Sklaverei,

1963),ale přesná analýza právnická dosud chybí. Nově směřují i romanistické studie k zdůraznění diferenciace sociální struktury otroků a propuštěnců, jak ukazuje zejména G. Boulvert, Esclaves et affranchis impériaux sous le Haut-empire romain. Rôle politique et administratif,1970.

Na rozdíl od části prvé, disponované z obvyklých dogmatických hledisek, je druhá část spisu po úvodní stati o listinách vůbec (139-142) rozdělena podle pramenného materiálu na královské diplomy, na soukromé listiny a na východofranckě sbírky listin.Úvodní stať končí po úvahách, týkajících se vnější stránky listin, skeptickým zjištěním,že "pro analýzu právního a společenského postavení lidí nesvobodných či vůbec něják závislých" listiny bohatým zdrojem poznání nejsou (141, 142). Jen málo, často vůbec nic, se z nich dá říci pro problematiku spisu, a jsou-li v nich pozitivní údaje, je často pochybné, zde nejde o pouhý stereotyp, o tradičně opakovaný obrat ze vzoru podle jiné listiny.A tak autor vede ustavičný zápas se snahou nalézt v té které kupě sena listin přece jen jehlu poznání, a zdá se, že nejen "v lorschských tradicích se pohybujeme jako v začarovaném kruhu" (str. 230). Nejde však ani tak o výsledky, kde listiny teze z části prvé spisu někdy ověřují, jindy však selhávají, jako o metodu, kterou autor podrobuje rozboru konkrétní listinu anebo sbírku. Tato činnost, vyvíjená s obdivuhodnou pílí, s kritickým rozhledem a se zaujímáním nedvojznačného stanoviska k názorům literatury, zasluhuje plné uznání.

Hledíc k tématu spisu, nebude se recenze zabývat těmi úvahami části druhé,které se týkají kritiky pramenů a literatury, a omezí se na hodnocení oněch výsledků,které se dotýkají přímo problematiky franckých otroků a jiných závislých lidí. V královských diplomech,o nichž jedná kapitola první (142-156), jsou zpravisla obsaženy donace půdy, někdy s přiznáním imunity,tj.zhruba řečeno,s výlukou státní moci z darovaného území. V nich se zpravidla vyskytují tzv. pertinenční formule,tj.poukaz na to, co se jako příslušenství k půdě postupuje. V těchto formulích lze hledat údaje o osobách. Pokud tam jsou,není obyčejně možné rozlišit otroky usazené a neusazené, a stejně zřídka lze z nich něco zjistit o dávkách a povinnostech závislých lidí.Ačkoli společenská a ekonomická diferenciace u královych nesvobodných lidí byla někdy velmi značná, tyto diplomy k ní zásadně nepřihlížejí. Poznamenávám, že dobrý teritoriální přehled darování a privilegií Karla Velikého s klasifikací listin podle pravosti u jednotlivých lokalit má mapa č.35 v Herder-Atlas zur Kirchengeschichte, 1970.

Všechny jiné než královské listiny zahrnuje autor pod označení "soukromé", a vykazuje jim místo rozděleně: v kapitole druhé pojednává o listinách dochovaných jednotlivě (157-179), a v kap.třetí o východofranských sbírkách listin (180-280). V první skupině uvádí předně do-

ační listiny, na druhém místě testamenty. Darovací listiny jsou určeny bez výjimky církvi, jejich předmětem jsou nemovitosti a uvádějí - na rozdíl od starších dob - závislé lidi pouze hromadným označením (mancipia, servi, liberti apod.) bez udání počtu, jmen a jiného bližšího určení. Zřejmě na osobách nezáleží, význam má půda,a autor různé formy, jak na ní hospodaří závislí lidé, usazení na ní (colonica, mansus, hoba aj.) dokládá konkrétními příklady. Jen výjimkou lze zjistit neusazené otroky (famuli, ministeriales),pracující na dominikálu. Udělat si, byť jen přibližnou představu o počtu otroků a o jejich dávkách či povinnostech, donace neumožňují. Testamenty se týkají převážně otroků propouštěných na svobodu, ilustrují tedy jen nepřímo jejich otrocké poměry.Jde převážně o otroky osobní, tedy neusazené - což se však zpravidla z listiny nepozná,usazení jsou výjimkou.Propuštěnci jsou osobně svobodní,ale zatíženi různými závazky (stěhování, práce, dávky), takže propuštění se nemusilo dotknout běžného chodu a hospodářské prosperity bývalého vlastníka. Jejich počet ve společnosti lze odhadovat dost vysoko.

Jako důvod, proč analyzuje odděleně ty soukromé listiny, které známe jen z jejich souborů, uchovaných církevními institucemi, uvádí autor (str. 158), že mají vlastní problematiku. Tyto sbírky jsou označovány jako kartuláře a kopiáře v rozsáhlé třetí kapitole.Jde zpravidla o opisy, někdy věrně, jindy jen zkráceně nebo ve výtahu vystihující nedochované originály. Byly pořizovány - někdy velice záhy, např. nejstarší kartulář weissenburský - pro potřebu majetkové evidence církevní instituce, zpravidla kláštera, biskupství aj.

Sbírky listin jsou probírány podle významu nalezišť, rozptýlených po území východní části franské říše. Začíná se klášterem sv. Havla blíže Bodamského jezera, protože se v něm kromě spolehlivých opisů zachovaly i originály, následují listiny opsané v kartuláři kláštera ve Weissenburgu (Wissembourgu) západně od Rýna v Alsasku, dále opisy v Liber aureus kláštera v Echternachu v Lucembursku, tisícová masa v kopiáři Codexu Laureshamensis, kláštera v Lorschu východně od Rýnu u Wormsu, tradiční listiny v zachovaných kopiářích anebo jen sumářích kláštera ve Fuldě v Durynsku, a několik méně významných nalezišť (Prüm,Hersfeld, Werden a Gorze). Průzkum končí listinami bavorskými, a to v kartuláři katedrály ve Freisingu, v kodexu hornorakouského kláštera v Mondsee, katedrály v Pasově, kláštera v Niederalteichu a listinami církevních institucí v solnohradské tehdy ještě jen diecézi, doplněnými údaji z kláštera ve Staffelsee v diecézi řezenské. Také zde jsou užitečné přehledy ve zmíněném shora Atlasu k církevním dějinám - mapy č. 25, 28 a 37.

Autorovou snahou bylo především ověřit kvalitu tohoto materiálu. V její rozdílnosti lze spatřovat důvod pro jeho zpracování odděleně

od jednotlivých listin. Dalším úkolem bylo využít ho pro tema spisu. Jestliže již při zdolávání úlohy vyhmátnout z obsáhlé změti normativních pramenů různé provenience obecnější zásady právního řádu franckého státu a jeho vývoje pokud jde o otroctví, stál autor před značnými překážkami, stávají se ještě obtížnějšími ve styku s listinami. Není pochyby, že v prvém případě podařilo se mu podat plastický a sevřený obraz, kde zřetelně vystupují obrysy i přechody jednotlivých kategorií závislých lidí,zpřehledněný závěrečnými úvahami. Jak již uvedeno,nebylo to v té míře možné ve studiích o listinách. Je to dáno specifičností tohoto materiálu a sotva bylo možné volit jiný postup, než jak učinil autor, který zvolenou dispozici spisu přesvědčivě odůvodnil (str.21,22).

Pro autorovu práci heuristickou je příznačná její akribie, jejímiž doklady jsou mezi nesčetnými poznámkami např. p. 7 na str. 182; p. 4 na 233; p. 23 na 257, p. 38 na 263, a naprostá spolehlivost při hodnocení. Pokud jde o fruktifikaci listin nelze ji zde ověřovat od sbírky k sbírce, k výsledkům mám jen několik poznámek.

Vzhledem k tomu, že klášter v Echternachu neleží v oné části karlovské říše, která po rozdělení připadla Meersenskou smlouvou Východofrancké říši, zdálo by se jeho pojetí do kapitoly, označené "Východofrancké sbírky listin" nepřesným. Ale zmíněné rozdělení bylo velice přechodné povahy a Echternach byl (a je i nyní) pohraniční lokalitou, hlavně však pozemky, jež byly předmětem jeho listin, ležely, stejně tak, jako tomu bylo i u jiných klášterů,v různých, i zřejmě východofranckých územích (srov.str.211, 215, 220, 221).

Autor dospívá v listinném materiálu k zjištění nebo aspoň k fundované domněnce, že hospodářské a sociální poměry v různých územích východní části franckého říše byly stejné anebo velice podobné (str. 203, 211, 215, 233). Podobná zjištění činí při postupném procházení materiálem jednotlivých klášterů či kostelů. Tak např. o výrazu "hoba" a jeho obsahu se mluví, kdykoli se v listině toho kterého kláštera vyskytne (str. 186-190: sv. Havel; 204-208: Weissenburg; 232, 233: Lorsch; 241-244: Fulda; 268: Freising) a místy se totožnost i konstatuje (str. 241). Podobně je tomu u některých jiných základních pojmů spisu, jako je např. mansus, colonica, casa, servus, mancipium, homo, usazení a neusazení otroci či závislí lidé. Byl by tedy možný i takový postup při zpracování listin,že by se osou výkladu učinily tyto základní věci. Přirozeně nelze odtrhovat tyto pojmy ze souvislosti ani místní, ani časové, ani z jejich vlastní vzájemné spojitosti, a tím lze odůvodnit autorem zvolený postup.

Vedle zjišťování, co bylo obecně platné, všímá si autor i toho,co bylo zvláštní. Jen příkladem lze uvést, že v soupise v Hersfeldu se vyskytuje slovanské etnikum(246, 247) a že ojedinělé slovanské jméno je

ve freisingských pramenech (263), ale že není zastoupeno v solnohradských listinách (271). Zajímavě je líčeno postavení zbytků římského obyvatelstva v solnohradských pramenech (271-273), instituce exercitálů a baršalků tamže (273,274),a aldiónů (Freising,str.260,261) nebo výskyt akolánů (Weissenburg, 196) a epistolariů a conlibertů Gorze,(248,250).

Čtenář,který není odborným znalcem tematu spisu anebo vůbec merovejsko-karlovské doby, uvítal by, kdyby některé pojmy mu byly zpřístupněny. Často tak autor činí, postrádáme to však v některých případech, jako je třeba "polyptych" (str. 44,87 a passim, tj. "pozemkový urbář", lépe než "pozemková kniha" v Dějinách světa III, 154), "tabularii" (str. 33, 36, 42, tj. propuštěnci opatření za součinnosti církve propustným listem - tabula), srovnání karty a opisu, kartuláře a kopiáře passim a dále u některých citátů z pramenných textů, jako "de chrene cruda" (str. 50, tj. "o hrsti půdy" - dobrý výklad v Dějinách světa III, 145) nebo "cherno" (str. 188, tj. "luštěnina", asi cizrna obecná, s výkladem u Du Cange, Glossarium s. h. v., Zvláštní pozornost zasluhuje výraz "hoba", jímž autor převádí do češtiny germánský termín "Hube", též "Hufe", v pramenech i "huba" či "huoba" apod. Střídavě s výrazem "lán" použil ho Jaroslav Kudrna ve Studiích k barbarským zákoníkům atd., ale v menšině případů, kdežto v Úvodu do problematiky pramenů raného feudalismu v západní Evropě (brněnská skripta SNP 1957) píše jen o lánu nebo lánech. Výraz "hoba" nenašel jsem v žádném slovníku českého jazyka. Jeho českým ekvivalentem je "lán", a to právě i pro franckou "Hube", jak přesvědčivě ukazuje Václav Machek, Etymologický slovník jazyka českého, 2. vyd., s. v. Lán. Nevhodný je překlad "příděl" v cit. Dějinách světa,III,154, méně se doporučuje výraz "hon", v současné době používaný.Myslím,že by se českému čtenáři věc přiblížila aspoň občasným používáním výrazu "lán" podle gramatické situace.

K literatuře přistoupil r. 1974 posmrtně vydaný soubor prací A.I. Něusychina, Problemy jevropejskogo feodalizma, mezi nimiž je také dříve neotištěná studie Sobstvennost i svoboda v varvarskich pravdach (Očerki evolucii varvarskogo obščestva na territorii zapadnoj Jevropy v V. - VIII. vv. Přináší některé pasáže, které nebyly publikovány v jeho monografii Vozniknovenie zavisimogo krestjanstva atd.,1956, autorem citované. Je to sice spíše přípravná studie k této monografii, ale ukazuje způsob Něusychinovy práce s prameny, ovšem pokud mu byly přístupné ve sbírkách, vydaných do jejího ukončení jako doktorské disertace (1946). Dále je to první svazek široce zaměřeného spisu H. Nehlsena, Sklavenrecht zwischen Antike und Mittelalter.Germanisches und römisches Recht in den germanischen Rechtsaufzeichnungen, Band I. (Ostgoten,Westgoten, Franken und Langobarden), 1972, mně nedostupný a známý jen z rerenze R. Buchnera v Zeitschrift für Rechtsgeschichte, german. Abt. 91

(1974) 200-202.Z něho přicházelo by v úvahu pojednání o Francích,kdežto ostatní, ryze nebo převážně germánská území budou předmětem II. svazku. Z recenze lze soudit, že Nehlsen pracoval s prameny normativními,kdežto Kinclův spis vyznačuje jeho rovnoměrně listinný základ.

Aby dosáhl zjištění pokud možná nejbližších skutečností, musil autor již v prvé části spisu kombinovat řeč pramenů normativních i formulářů s odkazy na listiny (např. 69-73, 100). V podobné situaci se ocital při rozboru listin (např. 155, 156, 269). Někdy se obojí druh pramenů doplňoval, jindy si neodpovídal, nebo ten či onen pro určitá období nebo oblasti vůbec chyběl. Autor střízlivě hodnotí tuto situaci pro formulování závěrů,ať u jednotlivých statí,ať v "Závěru" celého spisu (281-283), ať v souhrnech, ruském (284-287) a německém (288-292). Spis by si zasloužil seznam oprav tiskových chyb.

Na závěr recenze dlužno říci, že se autorovi podařilo vyložit jak z hlediska právnědogmatického, tak hospodářského a společenského vývoj a postavení nejen otroků, ale navíc závislého obyvatelstva franckého státu v 6. až 8. stol. Jeho spis svědčí stejně o širokém rozhledu po pramenech a nepřehledném písemnictví,objímajícím více než století období badatelské činnosti v tomto oboru, jako o hlubokém proniknutí do třídní podstaty francké společnosti, ba o jejím prožití autorem. Je to zralé ovoce, dílo v naší odborné literatuře zcela ojedinělé, klenoucí most od našich znalostí o antice k tomu, co víme o středověkých základech Evropy. Také knižně se spis významně představuje jako publikace university Karlovy se supralibros, znázorňujícím přivádění spoutaných zajatců do otroctví. Předlohou je Trajánův památník u Adam-Clissi v rumunské části Dobrudže.

Jiří Cvetler

Alexander Patschovsky, Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen, Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Bd. 3, vyd. Horst Fuhrmann-Walter de Gruyter, Berlin-New York 1975, 319 s.

V historickém bádání se přihází jen zřídka, že nově nalezený pramen a jeho vědecká analýza nejen v rozhodující míře doplňuje a opravuje dosavadní literaturu, nýbrž ji dokonce v mnohém nahrazuje a v důsledku toho vede k zásadně novému pojetí. Tento případ nastal u recenzované práce, která doplnila závažnou mezeru v dochovaném pramenném materiálu, vyzývá k novému zásadnímu prozkoumání velkého okruhu otázek a v četných kritických poznámkách odstraňuje leckteré ze starších mínění jako přímé omyly nebo jako nedosti podložené domněnky.

Zjištění inkviziční příručky v rkp. Wolffenbüttel - Helmstedt 311 náleží k nejdůležitějším nálezům o české inkvizici ve 14. století. Ve světle tohoto pramene se objevují počátky stálé inkvizice na půdě českého království jako komplikovaný problém, jehož následky se odrážely v právním, politickém i duchovním životě země.

Příručka obsahuje jednak písemnosti francouzské provenience, které bylo možno z valné části identifikovat s jinými podobnými sbírkami, jednak písemnosti českého původu, z nichž bylo mnoho dosud neznámých. Tato část rukopisu tvoří předmět zkoumání a všechny sem příslušející kusy - celkem 80 - jsou vzorně vydány. V přílohách se pak objevuje ještě pět dalších dokumentů, souvisejících s činností inkvizitorů, které buď ještě vůbec nebyly vydány nebo jsou známy jen z regestů a ze starých nevyhovujících edic. Vydání příručky je doprovázeno pěti cennými rejstříky, které velice usnadňují používání pramene.

Třebaže vydání pramene, jež vyhovuje všem požadavkům bádání, tvoří větší část knihy, jsou také úvodní obšírné rozbory obsahu veliké ceny nejen pro vytěžení nových údajů, nýbrž i jako podnět k novým zkoumáním. Autor sám nepřistupoval ke svému dílu jen jako vydavatel, ale také jako historik, který je důvěrně seznámen se svým tematem, ovládá v plném rozsahu literaturu a kriticky ji posuzuje. Jeho polemika však nikde nepřesahuje hranice věcné analýzy a také tam, kde musí odmítnout starší názory, dovede ocenit dřívější vědecký přínos, jak to ukazuje např. jeho vyrovnání s dílem Holinkovým (zvl. s. 34-35+) i jiných. Pro českého čtenáře je potěšitelné, že česky psaná literatura je ortograficky správně citována, což v zahraničních publikacích není vždy samozřejmé.

Výsledky zkoumání je třeba hodnotit ve dvojím směru: na základě nových zpráv vystupují osoby i události daleko plastičtěji, přičemž jsou odstraněny leckteré nejistoty nebo mylné soudy; ale jako ještě závažnější se ukazuje význam inkvizice v rámci právní a politické historie Čech,

který je nutno pojímat nově, když zřetelně se rýsují i ideové aspekty problému.

Počátky stálé inkvizice v Čechách - odezíraje od prvního pokusu v letech 1315/1316 - jsou určeny rokem 1318; od tohoto data jsou protikacířské soudy nepřetržitě činné. V časovém úseku, ze kterého pocházejí písemnosti inkviziční příručky, tj. od počátků inkvizice v letech 1315/1316 a 1318 do poloviny 14. století, bylo v Čechách činných sedm inkvizitorů, z nichž až dosud dva zůstali zcela neznámí. Procesy začínají pozoruhodným případem,odsouzením v Praze žijícího lékaře italského původu, Richardina z Pavie, jehož jen zlomkovitě známé dílo Declaratio salutarium mandatorum bylo označeno za kacířské. Dlouho se vlekoucí kauza Richardinova, kterému po jistou dobu mohl poskytnout svou ochranu pražský biskup Jan z Dražic, ale kterého nemohl zachránit v důsledku své vlastní tíživé situace po své suspenzi r. 1318, patří právnicky i ideově k nejzajímavějším částem pojednání. Averoistické zabarvení Richardinovy nauky v navázání na Sigera z Brabantu je přesvědčivě prokázáno.

Neméně atraktivní je líčení potíží inkvizitorů v počátcích jejich činnosti. Ne ojediněle, ale doložen na mnoha příkladech se projevuje otevřený odpor proti soudní kompetenci, v zemi ještě neobvyklé, který vzplane převážně ve městech. Nejdůležitějším případem je samo hlavní město Praha,kde toto hnutí nalezlo vlivného duchovního vůdce v pražském kanovníku Michaelu Folclini. Ale také v Budějovicích, Znojmě a krátce nato i v Žatci nacházíme týž jev, stejně jako v dalších místech, kde se na odporu proti inkvizici podílelo i farní duchovenstvo, což vedlo k težkým sporům se žebravými řády. V této souvislosti je třeba mít na zřeteli vývody autorovy, že to nebyla solidarita s kacíři nebo souhlas s jejich učením, co vyvolávalo opozici proti inkvizičnímu soudnictví, nýbrž široce rozvětvené mínění, že zavedením protikacířského soudnictví je porušován právní řád. Nová soudní instance se jeví v očích měšťanů jako považlivé ohrožení jejich práv. Odpor jde tak daleko, že proti inkvizitorům jsou vyslovovány výhružky, jejich činnost je leckde přerušena a oni jsou nuceni chránit dokonce i své osoby.

Poslední "senzační" bod pojednání tvoří okolnosti při vraždě vratislavského inkvizitora Jana ze Schwenkenfeldu v Praze. Také zde dovolují nové prameny odstranit mnoho starších domněnek a omylů.

Od pečlivě provedených rozborů konkrétních událostí, které byly pro činnost inkvizičních soudů v Čechách rozhodujícího významu, lze přejít k obecným pozorováním, které metodicky i obsahově dalekosáhle ovlivní budoucí bádání. Pod novým aspektem se jeví poměr papežské a biskupské inkvizice, který svědčí o dobré spolupráci a nikoli, jak se dříve často přijímalo, o rivalitě. Také je podáno dosti důkazů, že inkvizice se

stala nástrojem teroru a potahovala na svůj soud záležitosti,které měly málo společného s vírou. Ale jako nejvýznamnější výsledek bude platit zjištění, že rozsah inkvizičního soudnictví byl ohromný, že to byly tisíce osob, které byly citovány před kacířský soud a že proto dřívější polemiky o charakteru a rozsahu pronásledování kacířů, jež byly opřeny o nedostatečnou základnu pramennou, platí jako překonané. Čechy se jeví nyní jako země, kde boj proti kacířství přesáhl rozměr,jehož se dosáhlo jen v málo zemích Evropy.

Pro ideové a sociální dějiny Čech je značného významu prozkoumání problému sekt, v první řadě stále ještě nedosti prokázaná existence valdenských. Autor věnuje této otázce speciální pozornost a přesvědčivě ukazuje, že dosavadní sporné zpracování a také odtud povstalé mnohé polemiky o rozšíření valdenství se mohly opírat jen o nejisté zprávy, nebyly doloženy prameny českého původu a vedly jen k hypotetickým závěrům. Teprve nový pramen poskytuje dostatečnou základnu pro existenci valdenských v Čechách. Kritické prozkoumání všech údajů dovoluje dosáhnout závěru, že v Čechách je možno rozlišovat bekyně a begardy, právě tak jako valdenské, naproti tomu však žádná jistá zpráva nemluví o katarech.

U všech těchto zkoumání je zdůraznit preciní práci s pramennými doklady a široký rejstřík uváděné literatury,ze které sotva co důležitého autorovi ušlo, což platí i o knihách a článcích psaných česky. Na několika místech mohl sáhnout i k dalším pramenům, které našel v poslední době a jejichž vydání slibuje. Čtenář bude netrpělivě čekat na tuto novou práci.

I když kniha Patschovského obsahuje množství nových údajů,kritických poznámek, metodických poukazů a dalekosáhlých závěrů, má být položena ještě další otázka: Kterými směry bude nyní muset bádání pokračovat, které problémy budou muset být uváženy? Autor sám neváhá spojovat politickou a ideovou situaci v Čechách v první polovině 14. století už s příštími událostmi husitské revoluce. Má zcela pravdu a obohacuje v tomto smyslu snahy husitských badatelů o pochopení základů a kořenů husitského hnutí. Ukáže se jako svrchovaně důležité studovat inkvizici i ve druhé polovině 14. století, sledovat postupující pokračování ideologického boje, prozkoumat rozšíření sekt, především valdenských také v desetiletích před vypuknutím revolučních bojů a znovu vzít v úvahu jejich vliv na vytvoření radikální ideologie. Přitom musí být znovu prozkoumána otázka českých valdenských, nebot nyní lze už sotva hájit dřívější mínění, že jazyková hranice zabraňovala rozšíření valdenského učení u českého lidu.

Alexander Patschovsky rozřešil svou edicí inkviziční příručky i svými důkladnými rozbory nejen mnoho otázek, ale inspirujícím způsobem podnítil také nový zájem o další okruh problémů.

Jiří Kejř

Leslaw Pauli, Infirmitas sexus. Sytuacja prawna kobiet w świetle przepisow karnych ustawodawstwa statutowego miast wloskich.
Zeszyty naukowe Universytetu Jagielonskiego CCCXCIX. Prace prawnicze, zeszyt 68, Warszawa, Krakow 1975, 101 s.

Recenzovaná štúdia si zasluhuje pozornost našej právnohistorickej i historickej verejnosti ako dielo,ktoré nielen skúma do dnešného dňa neprebádanú problematiku právneho postavenia žien v oblasti trestného práva štatutárneho zákonodárstva talianskych miest,ale súčasně svojou koncepciou pobáda k hlbšej analýze slovenského mestského práva.

V súčasnosti špecifická psychofyzická štruktúra žien nenachádza odraz v zákonodárstve roznych krajín, čo sa zdovodňuje uplatnením zásady rovnoprávnosti žien. V právnych systémoch obdobia feudalizmu však právne postavenie žien bolo "propter sexus infirmitatem" traktované odlišným sposobom v porovnaní s mužmi. Tieto rozdielnosti sa prejavovali v najroznejších oblastiach práva, v odlišnej právnej úprave trestnoprávnej zodpovednosti ženy, aplikáciou iných trestných opatrení a formuláciou zvláštnych pravidiel na ochranu žien proti sexuálnym deliktom.

Autor si nekladie za ciel skúmat právne postavenie žien v štatutárnom zákonodarstve talianskych miest v úplnej celistvosti. Zaoberá sa striktne vymedzeným obdobím a územím na základe aplikácie velkého množstva pramennej literatúry. Štúdia nadobúda na význame skutočnosťou, že autor sa musel pri výskume vyporiadat so značnými tažkostami nielen z dovodu odlišnosti feudálneho a súčasného trestného práva,ale i poznávania špecifickej praxe stredovekých zákonodarcov.

V právnej histórii zákonodarstva talianskych miest zaujíma špeciálne postavenie obdobie od druhej polovice 14. do konca 15.storočia z aspektu výskytu mimoriadne vysokého počtu štatútov, ktoré upravovali oblasti ústavného administratívneho, súkromného, trestného i procesného práva. Štatúty predmetného obdobia možno charakterizovat ako velmi originálne, ktoré dynamicky zodpovedali nielen aktívnym potrebám života v mestách v období hospodárskej prosperity, ale i rozvoju výrobných síl a spoluvytvárali základy kapitalistického spoločenského zriadenia. Legislatívnou činnostou autonómnych orgánov miest sa tak štatúty stávajú právnym poriadkom, ktorý dynamicky reaguje na potreby vtedajšej spoločnosti. Štatúty obsahovali súhrn prvkov germánskeho (hlavne langobardského) i rímskeho práva. S rozvojom výrobných síl i hospodárskej prosperity talianskych miest rímsky element pozvolne,ale rozhodne vytláčal germánsky prvok. Rímske právo vo svojej stredovekej podstate ako tzv. ius comune malo konkurenčný vplyv na obidva právne systémy.Zásluhou talianskej právnej doktríny a vzrastajúceho vplyvu rímskeho práva štatutárne trestné právo talianskych miest bolo ovplyvnené novými ideami a stáva

sa vzorom pre kodifikácie roznych krajín i kolískou pokroku v oblasti trestného práva.

Druhá časť štúdie je venovaná problematike trestnoprávnej zodpovednosti žien v trestnom práve. Už v rímskom práve v období principátu,podobne ako aj v longobardských zákonoch od ediktu Liutpranda spolu s postupujúcou právnou emancipáciou žien bola prijatá zásada, že ženské pohlavie netvorí okolnosť zodpovednosti in foro publico. To však neznamená,že nebol stanovený stupeň ich trestnoprávnej zodpovednosti v rámci domácich kárnych opatrení. V určitej miere rímske podobne ako i germánske právo považovali sexus femineus za okolnost, ktorá sposobuje redukciu aktívnej zodpovednosti. Na základe výskumu prameňov a archívneho materiálu autor vyjadruje myšlienku, že v štatutárnom zákonodarstve princíp rovnakej zodpovednosti obidvoch pohlaví sa zakotvil v období rozšírenia zásady quod masculinum genus concipiat femininum. Tým sa prijala zásada rovnakého stupňa zodpovednosti páchatelov bez ohladu na pohlavie pre všetky druhy deliktov,hlavne na delicta graviora - trestné činy proti životu a zdraviu. V trestnoprávnych štatutárnych normách existovali však predpisy, ktoré uplatňovali plnú zodpovednost žien aj za delicta leviora, na ktoré sa používali len peňažné tresty.Štatutárne zákonodarstvo opustilo všeobecnú zásadu prijatú germánskym právom,ktorá nebola cudzia ani rímskemu právu, podla ktorej žena niesla menšiu trestnoprávnu zodpovednost. Práve naopak bola prijatá zásada zrovnoprávnenia trestnoprávnej zodpovednosti obidvoch pohlaví. Bola to pokroková zásada, ktorá narušila teóriu infirmitas sexus - vážnu prekážku právneho zrovnoprávnenia žien. Vedla spomínaného princípu v štatútoch nachádzame stále prežívajúce staré názory,podla ktorých ženy boli miernejšie trestané ako muži za niektoré trestné činy a stanovovali nižšiu trestnú sadzbu, spravidla na polovicu alebo tri pätiny.

Ďalšou okolnostou, ktorá narušila progresívny charakter štatutárneho trestného práva bola zodpovednost žien za činy, za ktoré v analogickej situácii muži nezodpovedali. Kvalifikácia určitých činov na trestné činy len v prípade, ak sa ich dopustila žena, bola všeobecnou črtou zákonodarstva talianskych miest (napr. cudzoložstvo). Motívy, ktoré viedli zákonodarcu k vytýčeniu zodpovednosti žien, neboli jednotné a boli prežitkom starých názorov o infirmitas sexus, ktorá znamenala i rozšírenie ich trestnoprávnej zodpovednosti.

Problematike trestov autor venuje pozornost v tretej časti štúdie. Na základe podrobnej analýze pramenného materiálu dokazuje, že špeciálne tresty aplikované na ženy boli v talianskom štatutárnom práve velmi rozšíreným javom. Za ten istý trestný čin zákonodarca ustanovoval rozdielne tresty pre mužov a ženy; ak muž bol trestaný vylúpením oka, odrezaním končatiny,žena bola trestaná odrezaním nosa. Na druhej strane

poznali štatúty výlučne trestné činy,ktoré mohli spáchat iba ženy a teda aj tresty mali výlučne ženský charakter. Tento jav, ktorý je hlavnou črtou nemeckej právnej koncepcie, dotýkal sa roznych trestov napr.trestu smrti (upálením), straty cti (nosenie kamenia), straty slobody (zamknutie v kláštore) a majetkové tresty (strata vena).

Paralelne s normami, ktoré ukladali rozdielnu aplikáciu trestov na mužov a na ženy, sa vyskytovali právne normy, ktoré fixovali identické tresty voči delikventom obidvoch pohlaví. Boli prijaté dve možnosti: bud identická, alebo diferencovaná aplikácia trestov. Tento jav možno považovat za progresívny prvok, pretože relatívna rovnováha medzi starými a novými normami nebola len v prechodnom období, ale znamenala súčasne začiatok nových zmien, ktoré sa mali neustále rozširovat.

Autor sa zaoberá i s otázkou výlučnej trestnoprávnej ochrany žien v štvrtej časti štúdie. Štatúty poskytovali ženám ochranu pred sexuálnymi deliktami. Právne normy, ktoré upravovali sexuálne trestné činy v starších alebo novších štatútoch neboli zvláštnostou v právnych systémoch civilizovaných národov. Tým viac však boli potrebné v mestskom systéme stredovekého Talianska, kde nebývalé oživené tempo hospodárskeho, spoločenského i politického života muselo so sebou priniest i negatívne prejavy medziludských vztahov. To súčasne predstavuje hlavný dovod zvláštnej ochrany žien pred sexuálnymi trestnými činmi, ktoré nemožno považovat za prežitok starých právnych pojmov nemeckého práva. Táto zásada práve naopak vyjadrovala postoj zákonodarcu, ktorý bral do úvahy životnú realitu v súvislosti so zvláštnostami ženského organizmu.

V závere štúdie autor poukazuje na tažkosti určenia prevažujúcich zásad v štatutárnom trestnom práve talianskych miest, v ktorom sa stretávali rozne právne vplyvy a tendencie. Autor tvrdí, že v štatutárnom zákonodarstve prevládala rovnaká zodpovednost obidvoch pohlaví, čím sa odstúpilo od koncepcie - prijatej v germánskom i rímskom práve - že ženské pohlavie je okolnostou, ktorá zmenšuje trestnoprávnu zodpovednost. Tým sa uskutočnila likvidácia dávneho privilégia žien, vyjadreného v starogermánskom primitivizme,ktorý sa stratil v civilizovanej spoločnosti a prestal byt určujúcim faktorom v ludských vztahoch v zmysle zásady plus ratio quam vis. Vytvoril sa precendent,ktorý sa stal vzorom pre nasledovanie v dalších právnych odvetviach.

Revolučné premeny v trestnom práve sa mohli uskutočnit len na území talianskych miest, ktoré svojou ekonomicko-spoločenskou štruktúrou si vynútili modifikáciu jednotlivých právnych inštitútov. K týmto tendenciám prispela v nemalej miere i skutočnost, že v renesančnom Taliansku boli známe rozmanité právne systémy, rozvíjala sa právna veda a judikatúra bola na vysokej úrovni.

Autor podal ucelený pohlad na právne postavenie žien v trestnom práve štatutárneho zákonodarstva a súčasne sa pokúsil komplexne skúmat predmetnú problematiku v rímskom a germánsko-longobardskom práve.

Celá práca posobí pútavým dojmom i napriek značnému množstvu faktografických údajov a záznamov z archívnych materiálov a okrem iných kladov iste zaujme našu právnohistorickú i historickú verejnost i z hladiska komparatistického prístupu autora k riešeniu danej problematiky.

Štefánia Mertanová

Józef Matuszewski, Polskie nazwisko szlacheckie, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Prace Wydziału II - Nauk Historycznych i Spolecznych Nr 79, 163 s.

Předmětem této monografie předního polského právního historika jsou typicky polská příjmení "šlechtická", končící se na "-ski". Studie se pohybuje neustále na pomezí obecných dějin, právní historie, etnologie a jazykovědy.

V úvodní stati se autor zmiňuje o hlavních příspěvcích těchto vědních oborů k řešení problémů antroponymických a vymezuje cíl své monografie. S použitím dosavadních prací chce pojednat o j e d n o m z těchto problémů,totiž o genezi a evoluci polského příjmení š l e c h t i c k é h o. V souvislosti s tím autor uvádí, že hlavní terminologie polského feudálního života je německého původu. Teze o importu rytířských vzorů ze Západu je mimo pochybnost. Jestliže feudální vlivy pronikaly do Polska přes Německo, lze je očekávat také ve šlechtickém příjmení (str.12), v němž autor vidí dědictví feudálního středověku (str.13). V indoevropských jazycích panovala dlouhé věky jednojmennost, v době feudální se začíná šířit móda dvou jmen (jméno + příjmení).Jestliže ve středověku západní vlivy pronikaly do Polska širokým proudem, domýšlí se autor, že tomu tak bude i s příjmením. A je tomu skutečně tak. Příjmení se stalo na Západě především majetkem šlechty; za jejím vzorem šly nižší stavy. Stejně tomu bylo v Polsku. Prvním polským příjmením je příjmení šlechtice; stabilizuje se koncem 16. stol. Za vzorem feudálů šly nižší třídy v 17.-19. stol.

Charakteristickým rysem západního šlechtického příjmení je jeho původ od názvu určitého m í s t a (geneza odmiejscowa, str.13). Stejně je tomu s polským příjmením šlechtickým.Autor si vytkl za úkol prozkoumat jeho genezi a strukturu. Aby lépe pochopil jeho obsah a funkci, srovnává je s příjmením západním, zejména francouzským a německým. Tato komparatistika, které se mohl odvážit jen autor dokonale ovládající oba cizí jazyky,ukazuje příslušnost polského šlechtického příjmení k evropské feudální společnosti, ale zároveň i polská differentia specifica.

Tyto základní teze, které autor nastínil v "Úvodu" (str. 9-13), rozvádí a podrobně dokládá v 7 dalších kapitolách, které nadepsal: II. Příjmení. - III. Označení před příjmením (přídomky). - IV. Feudální význam přívlastku odvozeného od názvu místa. - V.Přechod tohoto přívlastku v příjmení. - VI. Polské šlechtické příjmení na základě srovnávacím. - VII.Následky vytvoření šlechtického příjmení v Polsku. - VIII. Právní postavení příjmení. Kritéria umožňující rozlišit příjmení šlechtické od nešlechtického. - Dodatek nadepsaný "Domnělá patronymičnost sufixu -ski" (str.142-161) je široce založenou polemikou s opačnými

názory některých jazykovědců (Smoczyński, Havránek). Kapitoly jsou rozsáhlé. Proto je autor dále člení na odstavce,jejichž čísla a obsah udádí přehledně v "Obsahu", což umožňuje čtenáři orientaci v poměrně složité dispozici látky.

Domnívám se, že by bylo prospělo srozumitelnosti II. kapitoly, kdyby byl autor hned v jejím úvodu (a ne až ke konci na str. 35-39) seznámil čtenáře s terminologií, kterou ve své monografii zavádí, rozeznávaje důsledne tři pojmy: jméno, přídomek a příjmení. J m é n o dostává dítě při křtu,zpravidla od svých rodičů,což je atributem rodičovské moci. P ř í d o m e k vzniká anonymně (tvoří jej vrstevníci, kolegové, sousedé) a není dědičný. Přídomky jsou zejména i přívlastky odvozené od místních názvů a končící na -ski. V literatuře se povšechně pokládají za příjmení. Podle Matuszewského je to "přívlastek přidávaný k jménu", a proto přídomek. Někteří historikové jsou si vědomi toho, že tu nejde o příjmení v plném smyslu slova a proto mluví o příjmení "momentálním" (Zakrzewski), "neustálém" resp. "pohyblivém" (Brückner). Pro Matuszewského takový přídomek není příjmením. P ř í j m e n í m nazývá autor s t á l é označení jednotlivce, d ě d i č n é v generacích. Termín "příjmení" tedy rezervuje pro antroponymy d ě d i č n é.Ranější stadia příjmení nazývá nanejvýše "protopříjmením" nebo "quasi příjmením" (str. 38). Pokud druhé označení osoby vedle jména (křestního) není dědičné, jde o pouhý přídomek, více méně trvalý, ale vždy i n d i v i d u á l n í. Příjmení se tedy liší od jména i přídomku svou genezí: jméno vybírají rodiče, přídomek dávají bližní, příjmení dostává dítě po předcích, s ním se rodí. O jeho devoluci rozhodují právní normy, dříve obyčejové, později stanovené.

S touto pojmovou výzbrojí přistoupil spisovatel ke zkoumání otázek, jaká tu byla pojítka mezi generacemi v období jednojmennosti, z jakých příčin a kdy vzniká dvoujmennost, jaká je horizontální a vertikální chronologie příjmení v Itálii, ve Francii a v Polsku atd. Ve stručné recenzi lze zachytit jen hlavní výsledky tohoto výzkumu.

V období j e d n o j m e n n o s t i užívalo se běžně p ř í d o m k ů, mezi nimiž vystupují často místní názvy, označující původ nebo bydliště příslušné osoby. Přídomky tohoto druhu jsou uvedeny zpravidla spojkou "de" (franc.) resp. "von" (něm.) a jsou obvyklé zpočátku ve všech vrstvách. Ponenáhlu se však jejich používání polarizuje: stávají se vlastnictvím šlechty. Současně se mění jejich smysl. Obrat "de Mésil" nebo "von Toggenburg" u š l e c h t i c e počíná mít nový význam, a to "vlastník statku Mésil (Toggenburg)". Tento nový význam označuje autor pomocí adjektiva "posesionativní". Takový přídomek ukazuje už nejen původ resp. bydliště šlechtice (Herkunftsname), ale především jeho pozemkovou držbu (Besitzname); je svědectvím toho,že šlech-

tic je nejen "bene natus", ale i "possessionatus". Za feudalismu držitelem pozemkového statku byl šlechtic. Proto zmíněná předložka "de" resp. "von" poukazuje na jeho šlechtické (feudální) vlastnictví.

Po vítězství d v o u j m e n n o s t i přetvořil se přídomek tohoto typu v dědičné p ř í j m e n í. Chronologický rozvoj příjmení v Evropě byl nestejnoměrný. Vyšlo z Itálie, odtud přešlo do Francie, pak do Německa a odtud do Polska. První stopy příjmení se objevují v Itálii kolem r. 800. Obecná dvoujmennost v Polsku nastoupila teprve v 19. stol. Trvalo tedy tisíc let (800-1800), než móda příjmení zdomácněla v celé Evropě.

Kromě této horizontální chronologie (podle zemí) měla na tento proces vliv vertikální společenská struktura. Na systém dvou jmen přešla nejdříve šlechta, a to nejprve její horní vrstva (ve Francii a Německu v 10.-11.stol.), po ní nižší šlechta a ministeriálové, později měšťané (a to především patriciát a pak řemeslnictvo) a nakonec i vesnický lid. Některé kategorie lidí (sluhové, pacholci, děvečky) se nadále označovaly jen jedním jménem. Polsko po celé první historické půltisíciletí své existence znalo jen systém jednojmenný. Toto období před příjmením autor nazývá "rodové" (v uvozovkách), což není právě vhodné vzhledem k tomu, že uvedený termín se používá zpravidla v jiném významu.

Kdežto relativní chronologie rozvoje příjmení v Polsku je nesporná (nejdříve ve Velkopolsku, pak v Malopolsku a na Rusi;v Koruně dříve než na Litvě), absolutní chronologie vyvolala v literatuře rozběžné názory (od 13. do 17.stol.). Opíraje se o dílo W.N. T r e p k y "Liber generationis", zredigované do r.1624, přijímá Matuszewski toto datum jako "terminus ante quem". Se zaokrouhlením mluví o "povšechném šlechtickém dědičném příjmení v Polsku" od r. 1600, kdy proces formování příjmení ve stavu šlechtickém pokládá za uzavřený (str. 33/34).

Spisovatel se podrobně zabývá také jazykovou stránkou problematiky přechodu přídomku v příjmení. Jde mu o přídomky odvozené od místních názvů předložkami "de" resp."von". Při přechodu takových přídomků v dědičné příjmení došlo k rozpadu celého výrazu: m í s t n í název Mésil, Toggenburg) se stal o s o b n í m názvem, předložka "de" resp. "von" se stala š l e c h t i c k ý m p r e d i k á t e m (particule nobiliaire, nobiliärer Zusatz). Tento nový, feudální smysl se udržel v obou jazycích přes společenské převraty do dneška. Šlechtic se liší od nešlechtice šlechtickým predikátem "de", "von".

Jsou tu však rozdíly: Francouzský jazyk vytvořil jen předložkový tvar "místního" přívlastku (de Mésil), který se z přídomku stal dědičným příjmením, označujícím šlechtice. Naproti tomu v němčině vedle předložkového obratu (von Toggenburg) vystupuje ve stejném významu také adjektivum (Herr) Toggenburg-er, ale již v 17. stol. tento adjektivní

tvar mizí, vítězství připadlo předložkovému obratu (von Toggenburg). Také polština znala původně vedle přídomků typu analytického (z Bnina) přídomky typu syntetického, adjektivního (bniński); na rozdíl od němčiny se však v polštině stal příjmením jen přívlastek druhého typu. Důvod, proč se obrat "z Bnina" nestal nikdy příjmením polského šlechtice a proč tato úloha připadla výlučně adjektivu "bniński", je podle Matuszewského povahy čistě jazykové. Polská předložka "z" je neslabičná, nelze ji tedy samu o sobě vyslovovat (lze o šlechtici říci,že je "von", nelze však říci, že je "z"). Kromě toho při dotyku s následujícím substantivem podléhá asimilaci a vyslovuje se také jako s,ś, š, ź. Konečně zmíněná předložka se pojí s genitivem místního názvu, z něhož není vždy snadné utvořit nominativ příjmení.

Následkem toho jazykového vývoje polština nikdy nevytvořila šlechtický predikát analogický francouzskému "de" nebo německému "von. Poukaz na šlechtický stav nositele jména je tu skryt jinde, a to v sufixu -ski, který je t y p i c k o u (i když ne bezvýjimečnou) koncovkou polského šlechtického příjmení v počátečním období jeho vývoje.

Pozdější vývoj vedl ke strukturalizaci tohoto sufixu. Příčiny byly opět jazykové povahy. Stejný sufix -ski se totiž vyskytuje v početných apelativních adjektivech, která nemají nic společného se stavovským označením (např. morski, gorski apod.). To vedlo k tomu, že pomocí tohoto sufixu se počala tvořit příjmení vůbec, také v nešlechtických vrstvách. Tento vývoj měl za následek,že dnes přes 30% polských příjmení končí na -ski. Tato příjmení se pokládají vesměs za "dobrá" jména. Autor v tom vidí - tuším právem - jedinou stopu oné vysoké, stavovské hodnoty, kterou kdysi měla šlechtická příjmení končící na -ski.

Monografie J. Matuszewského se opírá o širokou základnu pramennou (zvláště význačné místo má v ní dílo Trepkovo) a o velmi rozsáhlou literaturu polskou, francouzskou a německou. Je cenným přínosem k právní historii i obecným dějinám nejen Polska, ale i západních zemí. Na mnoha místech podnětně zasahuje i do oblasti jazykovědné, což umožnila autorovi jeho výjimečná erudice jazyková, bez níž se dnešní právní historik už neobejde. Polská literatura se může pochlubit vynikajícími výsledky onomastických studií, i když s výraznou prevahou toponymie nad antroponymií. Antroponymickou monografii o polském šlechtickém příjmení dosud neměla.Tuto mezeru důstojně vyplnila recenzovaná monografie J.Matuszewského, kterou její autor pečlivě připravoval řadou přípravných studií.

Hynek Bulín

János M. Bak, Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert, Wiesbaden 1973, Steiner, 195 s.

Historiografia Uhorska, a to najmä štátoprávna, je v širšom európskom meradle málo prístupná, lebo vyšla skoro výlučne v madarčine, ktorú máloke'y ovládajú príslušníci iných národov. Preto sa dovolávajú ojedinelých publikácií vydaných najmä v nemčine od buržoáznych autorov starších (Marczali,Timon) alebo novších (Deér). Tieto publikácie podliehali svojím obsahom vplyvu nacionalistickej ideológie niekdajších buržoáznych madarských vládnúcich tried a preto sprostredkujú poznatky skreslené národnou predpojatostou.

Prekážky v bádaní, ktoré z toho plynú pre nemadarských a madarčiny neznalých bádatelov sa pokúsil sčasti preklenút autor. Urobil to tak, že z problematiky dejín Uhorska vyčlenil časť, ktorá je aj štátoprávne velmi významná,totiž vznik a rozmach feudálne stavovského prvku v tejto krajine. Pre túto časť sústredil výsledky zhruba storočnej madarskej historiografie,v ktorej zohrala rozhodujúcu úlohu práve historiografia štátu a práva. Tieto výsledky podrobil kritike,doplnil ich aj vlastnými poznatkami založenými na prameňoch a vyvodil z toho samostatné závery.

Na túto prácu má autor náležité predpoklady.Podrobne sleduje aj marxistickú historiografickú produkciu stredoeurópskych národov, najmä pokial sa týka dejín Uhorska a informuje o nej v svetových historických časopisoch kapitalistického sveta. V úvode k svojmu spisu, ktorý sa tu recenzuje,konštatoval, že ešte aj po prvej svetovej vojne platila v madarskej historiografii téza o tzv.tisícročnej ústavnosti Uhorska. Považuje to za predpojatost, ktorá slúžila ako opora iredentistických snáh. Hoci smer tzv. duchovných dejín v tom čase privodil určitú kritičnost, predsa - ako uznáva autor - až radikálna zmena spoločenských pomerov v Madarsku po druhej svetovej vojne celkom odstránila predpojatosti tohto druhu. Autor tiež pripúšta, že v tejto svojej publikácii mal rešpektovat spoločenské a ekonomické predpoklady skúmaných javov a z hladiska štátoprávneho prax verejných orgánov. Tým by bol dozaista splnil hlavné požiadavky metodiky dejín štátu a práva, ktoré sa teraz ukladajú bádatelom. No vedome od toho upustil a namiesto toho vyzdvihol len niektoré výsledky súčasnej marxistickej historiografie, v ktorej sa rozoberajú príčinné súvislosti historických javov.Týmto metodickým postupom sposobil, že štátoprávne zložky téz vyslovených v tomto spise sú často právne dogmatické, najmä ak ide o právne normy a normatívne javy, na ktorých autor vyzdvihuje obsah a málo sleduje praktickú aplikáciu.

V danej súvislosti sa autor vlastne podujal kriticky skúmat časť obsahu tézy o tzv. tisícročnej ústavnosti Uhorska. K obsahu tejto tézy

totiž patrila okrem iných aj náuka o tom, že v Uhorsku bola od prvoti panovníkova moc "ústavno" obmedzená a chýbala jej črta onej neobmedzenosti, ktorá sa chápe ako absolutistická svojvola vládcu najmä v začiatočných formách štátoprávnych dejín európskych štátov po páde rímskej ríše. V madarskej buržoáznej historiografii, a to predovšetkým v štátoprávnej, sa pre Uhorsko popierala existencia tohto stavu. A naopak sa hlásalo, že túto neexistenciu sposobil údajný štátoprávny génius madarského národa, čím tento národ vraj predstihol najpokrokovejšie národy Európy a bol tak priekopníkom demokratickej ústavnosti štátneho zriadenia od jeho samých začiatkov. To údajne napomohol hlavne feudálne stavovský princíp štátoprávneho zriadenia tým, že sa v Uhorsku velmi skoro rozvinul ako forma právnej obmedzenosti panovníckej moci. Toto predpojaté stanovisko podvracia autor vo svojom spise rozborom nástupníckeho poriadku v Uhorsku v skúmanom období a v súvislosti s tým skúma aj niektoré iné javy vtedajšieho štátoprávneho zriadenia (královská rada, snem, interregnum). Kritickým zhodnotením výsledkov uverejnených v odbornej literatúre,ale aj pramennými dokladmi v zásade ukázal, že v skúmanom období sa nepretržite udržal povodný,patrimoniálny princíp dedičnosti v nástupnickom poriadku. Pokial sa stavy usilovali nahradit ho princípom volitelnosti, boli to vlastne len pokusy, ktoré sa nepodarilo fixovat ako trvalú právnu ustanovizeň. To je o to pozoruhodnejšie, ked si uvedomíme, že išlo o obdobie, v ktorom sčasti - hlavne v druhej polovici 15. a začiatkom 16. stor. - v uhorskom štátnom zriadení vrcholili stavovské prvky,takže sa v literatúre práve uvedená časť tohto obdobia kvalifikuje ako éra stavovskej svojvole,ba anarchie.Preto by sa bolo očakávalo, že v takých spoločenských a politických podmienkach sa aj vo sfére panovníckej moci inštitucionálne ustáli taká normatívna úprava pozície kráľa, ktorou sa zvýrazní štátoprávny význam alebo prevaha stavovského spoločenského a politického živlu.To sa však nestalo, ako to ukazuje vyššie spomenuté pretrvávanie princípu dědičnosti v nástupnickom poriadku. Pritom ešte ani stavovský spoločenský živel sa vlastne nerozvinul v Uhorsku v celej plnosti tak, ako v iných krajinách Európy. Ved uhorské stavy boli v podstate právne nediferencovaným súhrnom šlachty, s ktorou splývalo aj duchovenstvo. Mestský stav si nevedel vydobyt primerané politické práva. Najväčší štátoprávny význam mala napokon vysoká šlachta (magnáti), ako oligarchická zložka šlachtického stavu, ktorá ináč bola v trvalom vnútornom spoločenskom rozpore se zemanmi,t.j. vrstvou strednej a nižšej šlachty. Napriek tomu sa však hlásala zásada jednotnosti šlachty zo stránky právnej (una eademque nobilitas).

Popud na pokusy stavov politicky sa uplatnit dávalo - ako autor vyzdvihol - opätovné vystriedanie dynastií na uhorskom tróne po vymretí rodu Árpadovcov. Dokladom toho je obsah korunovačnej prísahy a slovné

texty korunovačného obradu. No úsilie šlachty presadit v nástupníckom poriadku volebný princíp napokon neprešlo.Zato však sa magnátom podarilo položit základy královskej rady (1386), ktorej inštitucionálnu formu kladie autor až do 15. stor. Ináč charakterizuje politické správanie sa magnátov s ich vojenskými družinami ako obdobu posobenia lúpežných rytierov neskorého stredoveku v iných krajinách. Snem sa konštituoval podla autora až r. 1397, odkedy datuje reprezentácia uhorských stolíc (žúp) splnomocnenými poslami na snemových zasadnutiach. Doležitý popud na rozmach stavov dali aj interregná, ktoré - ako konštatoval autor - napomohli aj vývin pojmu koruny pochopenej ako štátoprávny subjekt.

Pri nástupe každého nového panovníka sa síce uplatňoval súhlas magnátov,ale pritom ešte vždy zohrával úlohu aj príbuzenský zväzok s predchádzajúcim panovníkom alebo dynastiou. Až r. 1440 nastúpil král čírou volbou, no aj tá sa "potvrdila" manželstvom uzavretým s príslušníčkou predošlej dynastie. Súčasne sa zvýšil aj význam snemu, ktorý však autor neuznáva za pravú stavovskú reprezentáciu, lebo na ňom prevažovalo úsilie stoličných (župných) zemanov o politickú moc a málo zavážili mestá. Aj král Matej Korvín nastúpil na trón čírou volbou a hoci jeho vláda vyzerala ako pokus zriadit renesančný štát, išlo podla autora v skutočnosti o obdobu západoeurópskych monarchií neskorého stredoveku. Svoj politický program sa Matej pokúsil uskutočnit centralizáciou vládnej moci a spojenectvom so zemanmi a mestami proti magnátom. Ale výsledky, ktoré dosiahol, zanikli jeho smrtou.Obdobie po nástupe dynastie Jagiellovcov charakterizuje autor ako stavovskú reakciu. Ale ani vtedy sa neupevnili štátoprávne ustanovizne s výrazne stavovskými črtami. Dynastia síce nastúpila podla princípu volebnosti,ale hned sa ponáhlala uzavriet rodinné zmluvy s Habsburgovcami. Súčasne nastal v krajine vnútorný politický rozvrat, ktorý završila porážka pri Mohácí (1526). Krajina sa na poldruha storočia rozpadla na časť habsburskú, tureckú a Sedmohradsko. Habsburgovci síce museli o trón bojovat, ale nakoniec si vydobyli "večitý" dedičný nárok na trón. Tým definitívne padla zásada volebnosti v nástupníckom poriadku Uhorska.

Osobitne sa ešte autor zaoberal Werböczyho Tripartitom a kvalifikoval ho priliehavo ako právnu knihu, lebo sa nestalo zákonom. Považuje ho za odraz práva šlachty pomiešaného s rímskoprávnymi prvkami. V Tripartite zhrnutú tzv. náuku o uhorskej sv. korune uznáva - podla vzoru právneho historika Ferenca Eckharta - za odnož organického chápania štátu, známeho aj inde v Európe. Tzv. "idea koruny",abstrahovaná od konkrétnej osoby panovníka, sa neskor po vzniku Tripartita už ani dalej nevyvíjala, ako sa to tvrdilo v madarskej buržoáznej historiografii.

Pre dokladnosť, s akou autor pracoval, je príznačné, že vlastný text spisu činí 80 strán. Dalších vyše 100 strán zaberá nadmerne bohatý poznámkový aparát, v ktorom sa uvádza nielen obrovské množstvo použitej literatúry, ale aj časté polemické poznámky k nej a potom citáty z prameňov. Okrem tohto aparátu sú v dodatku texty významných prameňov,potom stat o uhorskom korunovačnom poriadku v stredoveku a napokon register osobných mien a topografických názvov.

Hlavný význam spisu je v tom, že podstatne prispel ku korektúre základných poučiek niekdajšej madarskej buržoáznej historiografie, a to najmä v štátoprávnej relácii. Ve spojení s obrovským množstvom bibliografického materiálu je táto korektúra doležitou smernicou pre určovanie vedeckej hodnoty tohto materiálu, a to hlavne pre bádatelov, ktorým madarčina nie je prístupná. Zužitkovaním výsledkov najnovšej madarskej marxistickej historiografie umožnil autor, aby jeho spis bol cenným vodidlom nielen v kapitalistickej časti sveta, ale aj v socialistických krajinách. Preto treba aj u nás uvítat tento spis ako dielo, ktoré v celosvetovom meradle napomohlo urýchlit pokrok historického bádania aj o územnej oblasti, ktorá je už vyše polstoročia integrálnou zložkou Československa.

Jozef Karpat

Pál Horváth, Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből, Budapest 1974, 503 s.

Z názvu tohto objemného diela vyplýva, že ide o súbor otázok právnej histórie, ktoré sa tu riešia v zornom uhle dvoch hladísk, a to histórie vied a metodológie. Pokial ide o prvé hladisko, zameriava sa na dejiny historickoprávnej vedy v Uhorsku, resp. teraz Maďarsku. Súbor poznatkov pritom vyvodených predstavuje vlastne dejiny uhorskej, resp. maďarskej historiografie štátu a práva. Tieto dejiny sú tu spracované tak podrobne, že dávajú doteraz najobsiahlejší obraz o uvedenej historiografii. Druhé hladisko tohto diela má širší územný záber, lebo postihuje aj celú strednú a východnú Európu. Týka sa vlastne možnosti použit porovnávaciu metódu na výskum dejín štátu a práva.

Obidve základné hladiská diela sposobujú, že jeho obsah bolo možné publikovat aj v dvoch samostatných monografiách. Ked autor tento obsah spojil, urobil tak zrejme preto, lebo v časti o porovnávacej metodike v dejinách štátu a práva nadväzoval aj na prvú historickú časť. Skúmal totiž komparatistické tendencie v historiografii štátu a práva, a to najmä v podmienkach marxistických dejín štátu a práva. Poznatky a závery zhrnuté v tomto diele sú výsledkom dlhoročných štúdií,ktorých čiastkové výsledky uverejnil autor v predchádzajúcich rokoch na viacerých miestach v odbornoj tlači svojej vlasti, ako aj v iných socialistických krajinách. Preto bolo na mieste,že ich napokon zhrnul v súbornom diele. Ako jeden z vedúcich madarských marxistických právnych historikov strednej generácie vystupuje pritom autor aj vo funkcii bádatela, ktorého postoj je pre súčasnú madarskú marxistickú historiografiu štátu a práva reprezentatívny.

V prvej časti spisu rozpracoval vyššie spomenuté prvé hladisko v 7 kapitolách, ktoré tvoria o niečo viac ako polovicu spisu. Tu zaslúži pozornost, ako autor citlivo zareagoval na to, že historiografia štátu a práva v období Uhorska sa vlastne nemože kvalifikovat ako maďarská. Jej tvorcovia totiž boli zo značnej časti nemaďarskí bádatelia, a to najmä Nemci a Slováci.Preto autor volil velmi často pre charakteristiku tejto historiografie národnostne neutrálne označenie "domáca" (hazai) a za maďarskú kvalifikoval len takú, ktorá mala príznaky najskor prebúdzajúceho sa národného uvedomenia, resp. neskoršie črty nacionalizmu, ba až šovinizmu. Tento prístup autora - aj keď sa v spise nezachováva vždy dosledne - treba hodnotit ako osobitný klad a odklon od niekdajšieho sposobu, podle ktorého sa všetko, čo bolo "uhorské", chápalo súčasne ako "maďarské", bez ohladu na velmi pestrú národnostnú zložitost niekdajšieho Uhorska.

Začiatky metodicky podloženej historiografie štátu a práva v Uhorsku pripisuje autor vplyvu nemeckej historickoprávnej školy Savignyho. Pritom vychádza z tézy, podla ktorej záujem o vývin štátu a práva sa vždy spájal s úsilím myslitelov orientovat sa v spoločenských problémoch súčasnosti. Preto aj korene modernej historiografie práva kladie do obdobia rozkladu feudálnej spoločnosti a vzniku buržoáznej. Vtedy sa osamostatnila právna história ako osobitná veda. V Uhorsku nastala buržoázna premena s oneskorením, ale uvedené osamostatnenie prebiehlo už aj pred touto premenou. Základy na osamostatnenie právnej histórie poskytli aj v celoeurópskom meradle tendencie historického výskumu podloženého prameňmi. V Uhorsku sa k tomu pridružila tá skutočnost, že vplyvom zápasov stavov proti dynastii Habsburgovcov prevládalo historické nazeranie na právo. To sposobilo vznik zbierok starodávneho uhorského práva.Metodický historickoprávny výskum začal v Uhorsku až v druhej polovici 18.stor.Na tom mala podiel osvietenská politika panovníkov a jej heslo o úlohe zabezpečit blaho ludu ako o najvyššom prirodzenom zákone. Tým sa podvrátilo nevedecké stavovské chápanie.Ako hlavný reprezentant tohto smeru vynikol slovenský bádatel a neskor vysoký dvorský funkcionár Adam František Kollár. Na univerzite sa to prejavilo zavedením politického zemepisu, štatistiky a verejného práva ako právnických vyučovacích predmetov.Súčasne vznikala v Uhorsku vedecká historiografia založená na prameňoch.

Tak nakoniec vznikol pod vplyvom osvietenstva historiografický smer, ktorý autor kvalifikuje ako "právny historizmus". Po zložitom procese v ňom prevládla nemecká prirodzenoprávna tendencia pozbavená povodných revolučných prvkov. Ako vnútorné protirečenie sa však koncom 18. stor. uplatnila v reakčnom chápaní dejín náuka o zmluvnom charaktere štátu, resp. stavovsko šlachtické chápanie delby štátnej moci. Od prvej polovice 19.stor. ovládla uhorský právny historizmus romantika a neskor liberalizmus. Tieto smery obsahovali v sebe pokrokové prvky. V oblasti právnej sa osamostatňovali jednotlivé právne disciplíny a v nich sa začalo sledovat aj historické hladisko. To ilustroval autor na jednotlivých bádateloch.

Nositelmi myšlienok buržoázneho nacionalizmu sa v Uhorsku,na rozdiel od susedných krajín, stali prevažne šlachtici a inteligencia. Ich posobenie sa rozvinulo najmä na cirkevných učilištiach, hlavne protestantských, pokial sa tam vyučovalo aj právo. Pamiatky na to sa zachovali v mnohých rukopisných archívnych materiáloch, ktoré autor po prvý raz odhaloval a súborne spracoval. Mali razenie maďarského vlastenectva a tvorili nábehy na odbornú historiografiu štátu a práva. Prejavovali sa v nich aj komparatistické tendencie.

Na tento stav nadviazal rozmach právneho historizmu v podobe metodickej historickoprávnej vedy. Autor v tom vidí súvislost s nábehmi na oneskorenú boržoáznu premenu, do ktorej v oblasti práva zasiahla náuka historickoprávnej školy Savignyho.Za hlavného reprezentanta tohto smeru v Uhorsku sa považuje Ignác Frank, nemeckého povodu, ktorého životné dielo sa popisuje v celých dvoch kapitolách spisu,na vyše sto stranách. To by mohlo tvorit samostatnú monografiu. Autor v diele tohto bádatela vidí vedecky zdovodnené historickoprávne hladisko, neskreslené konzervatizmom triednych záujmov.

Pomerne krátko na to popísal autor okolnosti osamostatnenia historickoprávnej vedy.Stav za tzv. neoabsolutizmu po r. 1848 a potom po obnovení univerzitnej autonómie v 60-tych rokoch charakterizoval ako oživenie "národnej márnomyselnosti" a nekritické prevzatie romantických nadsádzok nemeckej historickoprávnej školy. Vedúcou osobnostou štátoprávnej historiografie bol v Uhorsku v tom čase bádatel rakúskeho povodu Gustáv Wenzel. Racionálnejšie postupoval Imre Hajnik. Obidvaja menovaní bádatelia mali budovatelské zásluhy, ale podlahli nevedeckej romantike a spolu s nimi celá historiografia štátu a práva. Reakčný nacionalizmus v tejto oblasti vrcholil na prelome storočia, aj ked sa ukázali aj kladné výsledky bádania.

Myšlienkovým skokom dozadu analyzoval autor potom činitele rozmachu právnohistorickej vedy v buržoáznom období. Pritom zabiehal až do obdobia pred rokom 1848 a sústredil napokon svoj rozbor na obdobie po vyrovnaní r.1867.Právnu historiu tohto obdobia kvalifikoval ako zbrojnicu na obranu feudálnych zvyškov. Napriek tomu sa uplatnil v právnom myslení aj liberalizmus ideami ústavnosti,zastúpenia ludu a parlamentarizmu. Mimo rámec národných právnych dejín sa začali rozvíjat tzv. všeobecné dejiny štátu a práva. Popri tom prevládala fikcia, ako by Uhorsko bolo maďarským národným štátom. Posobením učebníc vydávaných podla vzoru bádatela Ákosa Timona nastala izolácia uhorských dejín štátu a práva od dejín susedných národov. Historiografia obdobia medzi dvomi svetovými vojnami bola zatažená prežitkami z čias pred r. 1918. Toto obdobia však autor podrobne nerozoberal, čo kontrastuje s velmi podrobnou analýzou stavu v 18., resp. 19. stor. Tým skončil prvú historiografickú časť spisu.

Druhá, metodologická časť spisu nenadväzuje organicky na prvú. Autor v nej ukazuje, že historizmus marxistickej právnej vedy upriamil pozornost právnych historikov na všeobecné súvislosti právneho vývinu. To si potom vynútilo nazerat na právne dejiny komparatisticky. Výsledky bádania najmä socialistických právnych historikov ukázali jednak, že nejestvuje nijaká samostatná porovnávacia právoveda a jednak, že podklad na porovnávanie v práve aj v jeho dejinách dávajú regionálne súvislosti,

podmienené prostredím a sociálno-ekonomickými predpokladmi. Pritom sa bolo treba vyrovnávat s mnohými buržoáznymi smermi. V podmienkach uhorských, resp. maďarských dejín práva pritom ide o to, skúmat tieto dejiny v súvislosti s dejinami národov strednej a východnej Európy. Tu naznačil autor niektoré zvláštnosti tohto priestoru, medzi ktoré patrí najmä prechod od feudálneho zriadenia k buržoáznemu cestou kompromisu.

Aj tu autor myšlienkovým skokom dozadu podrobil kritike niekdajšiu maďarskú historiografiu všeobecných európskych dejín práva, a to v zornom uhle komparatistiky a pre obdobie dualizmu, ako aj obdobie medzi dvomi svetovými vojnami. Medzi hlavné ciele komparatistiky v dejinách štátu a práva zaraduje úlohu lepšie chápat právny vývin roznych období a spoločenských formácií.V tomto smere nastal rozmach v socialistických krajinách v 60-tych rokoch. S dorazom aj tu vyzdvihol autor, že nejestvuje nijaká porovnávacia história práva, ale len poznatky získané porovnávacou metódou aplikovanou na tieto dejiny. V tejto súvislosti urobil autor opät exkurz naspät do pomerov právneho historizmu 19. stor. a chyby v tomto období sa vyskytujúce - ako bolo zdorazňovanie filologického a etnologického hladiska - považoval za napravené až marxistickou metódou v 20. stor. Táto metóda totiž postavila do popredia ako nezbytnú zložku komparatistiky otázku zákonitostí.

Metodickú krízu buržoáznej komparatistiky na začiatku 20. stor. kvalifikoval ako odraz zložitek politickej reakčnosti v buržoáznej vede. Najmä popieranie zákonitostí vývoja malo reakčnú povahu. Len požiadavka kritiky prameňov bola pokroková. Až vplyvom marxistickej historiografie sa potom zdoraznil význam pravých a vedecky dokázatelných zvláštností porovnávaných javov. Opätným skokom dozadu dovodzoval autor, aké bolo nesprávne, ked buržoázni bádatelia aplikovali moderné hladiská na minulost. Marxistická právna historiografia takýto ahistorický postup odmieta.

S komparatívnou metódou dal do súvislosti výskum reliktov v práve. Aj pritom vytýkal chyby minulosti, ked sa uplatňovali ilúzie romantického nacionalizmu o národnom a ludovom práve. Marxismom zdorazňovaný výskum právneho vývinu najnovšej doby výrazne ukázal, že jestvovali historické procesy, ktoré presahovali rámce národných štátov. Preto sa začali skúmat javy podobnosti,analógie a zákonitostí v roznych právnych sústavách.Preto bolo treba vypracovat zovšeobecňujúce triedenie a systematizáciu, ako aj typizáciu skúmaných javov. Pritom sa vynorili procesy prenikania (difúzie), recepcie a integrácie práv. V tej súvislosti nadobudla rozhodujúci význam socialistická historickoprávna typológia, ktorá vychádzala z marxistickej tézy o výrobe materiálnych majetkov ako základe ludských dejín.

Od aplikácie týchto zásadných poznatkov očakáva autor nový a veľký rozmach výskumu dejín Štátu a práva. Dokaz takého rozmachu už vidí vo výsledkoch sovietskych, českých a polských bádatelov, ako aj v rozšírení obzoru maďarskej historiografie štátu a práva. Osobitne kladne hodnotí výsledky spolupráce československých a madarských právnych historikov, ktoré vyplynuli z ich opätovných spoločných konferencií. Svoje závery zakončil autor zdoraznením potreby regionálne zoskupit právne sústavy a tak ich podrobit porovnávaciemu výskumu. Takéto zoskupovanie povedie podla jeho náhladu aj k poznatkom o všeobecných zákonitostiach právneho vývinu. Zvýšený význam tomu pripisuje pri regionálnom porovnávacom výskume právnych poriadkov v socialistických krajinách.

Svojimi metodologickými závermi o komparatistike v právnej histórii razil nový smer,zásadne odchýlny od tradičnej komparatistiky poznačenej buržoáznymi chybami. Nadviazal na výsledky marxistickej vedy o práve dosiahnuté v Sovietskom zväze za vyše polstoročia a v ostatných socialistických krajinách za vyše štvrtstoročia. Tak dospel k záverom, ktoré nútia právnych historikov všetkých socialistických krajín zamysliet sa a rozpracúvať nadhodené problémy. Kým prvou častou spisu prispel podstatným prínosom k maďarskej historiografii štátu a práva, druhou častou dal podnet na výskum aj za hranicami svojej vlasti, ba kritickým bádatelom aj vo svetovom meradle.

J. Karpat

Ján Baszkiewicz - Franciszek Ryszka, Historia doktryn politycznych i prawnych, Varšava 1973, 467 s.; Henryk Olszewski, Historia doktryn politycznych i prawnych,Varšava-Poznaň 1974, 475 s.

Dve polské učebnice dejín politických ideológií odzrkadlujú vysokú úroveň vedného oboru dejín politických ideológií v Polsku a súčasne ukazujú aj vývinové tendencie bádania a vyučovania tejto disciplíny v Polsku v posledných dvadciatich rokoch. Preto oboznamujeme čitatelov s ich obsahom v jednej recenzii.

Spoločným východiskom autorov prvej a druhej učebnice sú v tejto historicko-teoretickej oblasti bazálne polské práce neb. prof. K. G r z y b o w s k é h o: "Z Zagadnień metodologii historii doktryn politycznych",Czas. Praw.-Hist.,T. VIII., 21, 1956, 297 an. a skriptá "Historia doktryn politycznych a prawnych", Krakov 1959, I. diel (druhý diel nebol dokončený následkom tragickej smrti autora). K.Grzybowski je znalcom tejto disciplíny a príslušnej literatúry z druhej pol. 19. st., tzv. dejín filozofie práva. Dejiny sa obmedzili na prezentovanie veľkých teoretických systémov, vytvorených velkými myslitelmi, cez oslabenia elitárnej koncepcie identifikujúcej doktrínu so systémom koncom 19. st., keď niektorí meštiacki historikovia rozšírili svoje bádanie aj na analýzu prejavov politikov, politických dokumentov, reprezentačných diel krásnej literatúry, výtvarného umenia, odzrkadlujúcich ideologické ovzdušie toho - ktorého obdobia. Až marxistické poznanie zdoraznilo, že základom aj tejto disciplíny je ekonomická základňa spoločnosti a celkové spoločenské vedomie skúmaného obdobia. Obe publikácie vychádzajú z tézy K. Grzybowského, že dejiny politických ideológií, sú dejinami pohladov na politickú štruktúru spoločnosti a v nej predovšetkým dejinami názorov na štát a právo. Zdoraznením "pohladov" sa podčiarkuje čo najširšia heuristická základňa výskumu. Cielom výskumu a výuky je vysvetlenie vplyvu pokrokových, ale i konzervatívnych a reakčných ideológií na rozvoj vedy o štáte a práve.

Učebnica Baszkiewicza a Ryszku vyšla prvý krát r. 1969, ako prvá úplná vysokoškolská učebnica. V r. 1973 vyšlo už tretie vydanie, ktoré v porovnaní s povodným textom je opravené a rozšírené o náčrt vedeckého socializmu a o boj leninskej teórie štátu a práva s revizionizmom. V prvých dvoch vydaniach chýbali tieto state. Autori zastávali názor,že výklad politických ideológií končí tam, kde začína výklad marxistickej teórie štátu a práva.To znamená,že autori sa ešte nedopracovali k ohraničeniu svojej disciplíny od všeobecnej teórie štátu a práva, resp. od všeobecných dejín štátu a práva. Z tohto aspektu písali svoju učebnicu, ktorej aj prof. Olszewski "dakuje velmi vela", lebo mohol čerpat z hotových vzorov a využit v širokej miere jej didaktickú hodnotu (str.

8). Učebnica robila však - podla slov prof. Olszewského - právnikom pri "príprave na skúšky ... tažkosti, obzvlášt čo do materiálu,dotýkajúceho sa XIX. a XX. st." (str. 8).

Tretie vydanie učebnice profesorov Baszkiewicza a Ryszku je didakticky hodnotné dielo, v ktorom sa zpracovali najnovšie vedecké poznatky svetovej literatúry, z pedagogického hladiska velmi účinným sposobom, najma pokial ide o predsocialistické názory na štát a právo.Obsah tejto učebnice je tradične delený na ideológie otrokárskych štátov (kap.I-V), feudálnych štátov (kap. VI-X) a na kapitalistické a socialistické doktríny (kap. XI-XIV). Ťažisko práce je vo výklade predsocialistických ideológií. Kapitoly o starovekom blízkom Východe, Egypte, Grecku, Ríme a počiatkoch krestanstva,obsahujú pregnantně formulovaný pohlad na najstaršie názory na štát a právo. Civilizácie v Indii, Číne, nehovoriac o Afrike a Amerike, autori len spomínajú s poznámkou, že sa s nimi nemožu zaoberat, pretože nemali bezprostredný vztah k Európe. Týmto stanoviskom sa ale podčiarkuje prekonaný europacentralizmus, čo je na škodu diela.Predsocialistické ideológie zaberajú skoro tri štvrtiny textu, takže pre chýbajúci,aspoň krátky pohlad by sa bolo našlo miesto na úkor mnohokrát nepotrebných podrobností.

Následujúce kapitoly (počtom pät) sú venované feudalizmu. Ideologiu feudalizmu charakterizuje prof. Baszkiewicz rozborom diela jej najvýznamnějších predstavitelov. Pravda, neopomenul načrtnút celkovú epochu, jej významné spoločenské, ekonomické, kultúrne črty. Hlbokou analýzou, často presahujúcou úlohy učebnice, odkrýva pramene buržoáznej ideológie o štáte a práve v myšlienkovom bohatstve predchádzajúcich politicko-ekonomických formácií, menovite vo filozofických kategóriách, v pojmoch a formuláciách teoretických systémov. Učebný text predsocialistických ideológií je doložený faktografickými údajmi; je písaný z historického aspektu s analyticko- genetickou metódou a tým text získal skoro monografický charakter, so značnou didaktickou hodnotou.

Druhá časť knihy písaná prof. Ryszkom, má iné zameranie: ide o paralelný výklad kapitalistických a socialistických názorov na štát a právo. Materiu zpracoval v štyroch kapitolách (str. 283-464). V prvej rozoberá doktríny vzniklé po francúzskej revolúcii, od Viedenského kongresu r. 1815 do buržoáznych revolúcií r. 1848-1849. Poukazuje na význam triedneho boja proletariátu a končí vznikom marxizmu, prelomom v dejinách ideológií štátu a práva, reprezentovaným Komunistickým manifestom. Potom sa zaoberá ideológiami v Nemecku, kontrarevolučnými doktrínami vo Francúzsku, kritickým liberalizmom a skepticizmom.Hodnotí tieto názory kriticky, ale objektívne, synteticky, bez faktografickej zátaže.

Dalšia kapitola s nadpisom "Socialistické doktríny: od utópie k vede", obsahuje prehlad programov revolučných a národnooslobodzovacích hnutí revolučných demokratov, chartistov a revolúcií r. 1848-1849, teóriu utopistického socializmu, anarchizmu. Potom nasleduje krátka stať o vedeckom socializme, o Marxovi a Engelsovi. Výklad je výstižný, ale nie je sklbený s predchádzajúcim textom. Napokon sa autor zaoberá "evolúciou socialistických programov do prvej Internacionály". Nasledujúca kapitola s nadpisom "U konca storočia, éra pozitivizmu",obsahuje rozbor pozitivistických teórií v Anglii, v Nemecku, vo Francii, dalej neohistorizmus a korporacionizmus. Autor hodnotí kladné stránky pozitivizmu v oddelení vedy o štáte a práve od ostatných humanistických disciplín, vo vytváraní medzinárodnej právnej terminológie a vo vplyve na kodifikácie v buržoáznych krajinách. Na druhej strane, pozitivizmus legitimoval každú formu štátu resp. štátneho zriadenia, tedy i fašistické systémy.

Posledná, 14. kapitola s nadpisom "Počiatky XX. st. Na prahu súčasnosti", začína charakteristikou krízy kapitalizmu z aspektu diela V. I. Lenina, reformizmom a revizionizmom marxizmu. Pokračuje významom sociológie pre právnu vedu, psychologickou teóriou, funkcionalizmom a realizmom v Amerike, normativizmom v Rakúsku a decizionizmom v Nemecku. Autoritarizmom a fašizmom sa zaoberá autor v osobitnej podkapitole Posledná podkapitola sa zaoberá marxisticko-leninskou teóriou štátu a práva a bojom proti revizionizmu. Tu nájdeme krátku charakteristiku II.Internacionály a učenia Lenina o diktatúre proletariátu. Posledné stránky knihy sú venované počiatkom sovietskej vedy o štáte a práve, s poukazom na to, že další vývin marxistickej teorie štátu a práva už nepatrí do učebnice politických ideológií.Druhá časť knihy nie je pretažená faktami, aspekt zpracovania je viac teoretický, so syntetickým a kritickým pohladom a postojom k buržoáznym teóriám. Paralelitou výkladu trpia časti o marxizme-leninizme, i keď tento výsledok určite nebol predvídaný autorom.

Učebnica prof. Olszewského reprezentuje další významný krok dopredu vo vývine disciplíny. Na podklade dosiahnutých výsledkov v r.1956-1973, formuluje autor miesto tejto disciplíny v programe štúdia právnikov justičného a administratívneho smeru v Polsku. Tým sa mu podarilo spresnit rámec, rozsah, obsah a sposob podávania učebnej látky. Konštatuje (str. 7-8): Dejiny politických a právnych doktrín obohacujú teoretické vedomosti poslucháčov. Spolu s ostatnými historickoprávnymi predmetmi, s politickou ekonómiou, propedeutikou filozófie a s teóriou štátu a práva pomáhajú lepšie porozumieť problémy vedy o štáte a práve v súčasnosti. Prehlbujú historickoprávne vedomosti poslucháča. Tým, že sa v Polsku prednášajú v tretom študijnom roku, po dějinách štátneho

zriadenia, po rímskom práve a po dejinách filozofie,ukazuje sa integrujúca úloha tejto disciplíny. Štúdium tejto disciplíny výdatne pomáha porozumeniu mechanizmov a fungovania vlády, učí dialekticky uvažovat a komplexne chápat spoločenské a politické javy;učí pochopit teoretickú reflexiu, historickú konfrontáciu a politickú verifikáciu; formuluje znalosti chápania politických programov,deklarácií; učí vyhnút sa autoritatívnosti prejavu a pobáda k opatrnosti pri formulovaní prognóz. Podporuje u študenta vytváranie ovzdušia angažovanosti, formujúc integrálné a peršpektívné tj. politické posudzovanie problémov prítomnosti. Inými slovami: dejiny politických ideológií možu zohrat nie malú úlohu pri zvyšovaní politickej, včetne právnej kultúry poslucháča. Tento pohlad je obzvlášt významný,pretože právnické fakulty vychovávajú svojich poslucháčov aj pre činnost v štátnom aparáte, v politickej a kultúrnej oblasti str.(7-8).

Realizujúc tieto myšlienky, nie je pre autora už problémom,kde končí výklad politických ideológií- ako v prvej učebnici-, v čom sa táto h i s t o r i c k á disciplína liší od teórie štátu a práva. V porovnaní s prvou učebnicou, táto druhá obsahuje iné rozloženie akcentov pri výklade.

Text o ideológiách otrokárskych a feudálnych je zkrátený na nutné minimum (214 zo 465 strán), rozdelený do 5 kapitol (namiesto 10 u Baszkiewicza). Pritom obsah podkapitol je v podstate totožný s textom Baszkiewicza, ktorý je podkladom komprimovaného výkladu. Platí to aj pre výber ideologických smerov, systémov a reprezentačných myslitelov.

Rozdiel pozorujeme v VII. kapitole s nadpisom "Kapitalizmus" (str. 214-277). V úvode zdovodňuje a vysvetluje autor periodizáciu dejín buržoáznych politických ideológií.Po náčrte ich genézy s hlbokými koreňami v renesancii,ktoré sa upevňovali v ovzduší racionalizmu a individualizmu osvietenstva 18. st., poukazuje na kristalizačný proces základných zásad buržoázneho pohladu na svet, na štát, na právny poriadok v čase po nastolení buržoáznej moci v Anglii a v Holandsku,až po predrevolučné obdobie vo Francúzsku. V tomto období buržoázna ideológia si ešte nenárokovala monopolné postavenie a nebola vždy a všade antifeudálna. Situácia sa menila po francúzskej revolúcii, i keď kapitalizmus ako systém vládol len v časti Európy. Avšak kapitalistické výrobné vztahy postupne prenikali do ekonomiky a do štruktúr štátneho zriadenia, čím sa zabezpečila prevaha kapitalistickej ideológie. Inak to bolo v druhej polovici 19. st., keď sa kapitalizmus prestal rozvíjat bez konfliktov, keď dominujúcim konfliktom - prinajmenšom od revolúcie r.1905 - sa stal triedny boj medzi buržoáziou a proletariátom. Preto sú buržoázne politické doktríny po r. 1848 iné, ako v predchádzajúcich decéniách. Rozhodujúci prelom nastal v r. 1914-1918; prvá svetová vojna dokončila

formovanie sa imperializmu ako nového štádia vývinu kapitalizmu. VOSR uskutočnila ideály socializmu.Triedny boj proletariátu s buržoáziou stal sa bojom dvoch protichodných systémov. Výsledky druhej svetovej vojny to ešte výraznejšie potvrdili.Preto revidovala buržoázia staré konštrukcie a vytvárala nové názory aj v oblasti teórie štátu a práva. Z tejto jasnej skratky rozboru vyplývajú tri periodizačné epochy formovania sa novodobého politicko-právneho myslenia: 1. od Viedenského kongresu do Komunistického manifestu (1815-1848); 2. od buržoáznych revolúcií r. 1848-1849 do VOSR a zakončenia 1. svetovej vojny; 3. medzivojnové dve desatročia a vývin po druhej svetovej vojne.

V súlade s touto periodizáciou zaoberá sa autor v ďalších častiach VII. kapitoly predovšetkým so spoločenskými a politickými konfliktami a systematikou doktrín v r. 1815-1848. Konkrétne sa zaoberá kontrarevolučnými doktrínami vo Francúzsku, evolučným konzervatizmom v Anglii, politickým romantizmom v Nemecku;osobitne historickou školou,politickým idealizmom a politickým liberalizmom.Potom nasleduje utopistický socializmus, ideológia ruskej revolučnej demokracie a napokon prehlad polského spoločenského a politického myslenia.

III. kapitola je venovaná marxizmu (str. 277-298). Podkapitoly s názvom "Prízrak komunizmu - vesna ludu v Európe";'"Tvorcovia vedeckého socializmu. Ideologické pramene - Marx-Engels"; "Dialektický materializmus"; "Historický materializmus". Kapitola končí naznačením smeru vývoja marxizmu, ako jedine konkrétne revolučného a proletárskeho programu, menovite po r. 1871: charakteristikou diela Plechanova, Kautského, Mehringa, Luxemburgovej,Liebknechta a reprezentantov sociálnej demokracie v Polsku. Koncom 19. st. je marxizmus už širokým a hlbokým intelektuálnym prúdom, ktorý sa však pod vplyvom imperializmu narušuje reformistickými a revizionistickými odchýlkami, sústredenými v II. internacionále, ostro kritizovanej V. I. Leninom. Boj s marxizmom stal sa v r. 1848-1918 hlavnou tendenciou, ktorá prenikala a ovplyvnila buržoázne politické a právne myslenie.

Druhá periodizačná epocha zaberá dalšie dve kapitoly. Kap. IX. má nadpis "Na prahu imperializmu (1848-1918)". Po náčrte hospodárstva, vedy, techniky, kolonializmu, sociálnych problémov, robotníckeho hnutia oboznamuje autor systematiku doktrín. Potom analyzuje a hodnotí najdoležitejšie buržoázne ideológie. Na prvom mieste právnický pozitivizmus, rozvoj liberalizmu v druhej pol. 19. st., sociologický darvinizmus, rasizmus a nacionalizmus a katolícku spoločenskú doktrínu. V dalšom sa zaoberá reformistickými prúdmi v socialistickom hnutí, osobitne s revizionizmom, anarchizmom a syndikalizmom. Kapitola je zakončená vysvetlovaním ídeových konfliktov a krízou meštiackej ideológie v Polsku v r. 1864-1939. Táto chronologická nepravidelnost je odovodnená osobitným

významom národných dejín a tým, že by táto stať narušila charakter a obsah posledných dvoch kapitol.

Kapitola X.s nadpisom "Marxizmus-leninizmus", obsahuje (str.358-386) výstižné hodnotenie diela V. I. Lenina, menovite jeho prínos v týchto oblastiach: rozvoj marxistickej filozofie, teória imperializmu, kritika reformizmu, teória socialistickej revolúcie, diktatúra proletariátu, zásady straníckeho riadenia. Kapitola končí názormi V. I. Lenina na komunizmus, ako na vyššiu fázu socializmu a na reálne problémy spojené s bezštátnou spoločnosťou,ktoré se rozvinuli v programových dokumentoch XXII.zjazdu KSSS r. 1961.

Po tomto samostatnom angažovanom texte, nasleduje posledná XI. kapitola (str. 386-475), v ktorej autor prehladne vysvetluje podstatné črty boja medzi ideológiou imperializmu a socializmu, a to z nekompromisného aspektu marxizmu-leninizmu. Tým sa podarilo autorovi odstrániť tie slabé stránky výkladu, ktoré sme konštatovali v prvej učebnici. Posledná kapitola s nadpisom "Imperializmus a socializmus" sa začína všeobecnou charakteristikou epochy. Menovite náčrtom spoločenského a politického ovzdušia v r. 1918-1971, stavom vedy a techniky, imperializmom a socializmom v medzivojnovom období 1918-1938,v druhej svetovej vojne a po r. 1945 do prítomnosti. Prof. Olszewski sa prikláňa k stanovisku autorov prvej učebnice, že analýza rozvoja teórie marxizmu-leninizmu v súčasnosti sa vymyká z rámca učebného textu dejín politických ideológií. ale napriek tomu sa rozhodol pripomenúť najdoležitejšie etapy tohoto vývinu, pretože "bez toho by výklad nebol ukončený" (str. 391). Plne súhlasíme s ním. Kapitola obsahuje bohatý materiál zo súčasných imperialistických politických a právnych teórií, a to v takom presvedčivom kritickom podaní, aké málokedy nájdeme v súčasnosti používaných našich a ostatných učebniciach socialistických štátov. Osobitne sa hodnotí normativistická, psychologická, solidaristická teória štátu a práva, funkcionalizmus v americkom práve (genéza, všeobecná charakteristika, právnický idealizmus a realizmus),súčasne koncepcie prirodzeného práva. Zvláštna podkapitola je venovaná ideológii fašizmu (pramene, demagógia, nacionalizmus, ideológia nepriateľa, vodcovský princíp, právna veda, povojnové zbytky fašistických systémov a neofašizmus). V dalšom texte sa autor zaoberá s teóriou "Wohlfahrtstaat"-u (genézou, názormi Keynesa, základmi teórie štátu "blahobytu" a jej hodnotenie), dalej neoliberalizmom a koncepciou sociálneho "Rechtsstaat"-u; teóriou konvergencie a štátom technokratov (teória revolúcie manažerov) a evolúciou pápežskej spoločenskej a politickej doktríny od Pia X. - do Pavla VI.a II. Vaticanum). Významná je charakteristika sociálnej demokracie v 20. st. (historický prehlad, Labour Party a sociálna demokracia v NSR) a tak-

iste socialistických názorov v štátoch Tretieho sveta (India, arabský socializmus, socialistické ideológie krajín Čiernej Afriky).Tieto state sú obzvlášť originálne, zakladajú sa na najnovšej, všeobecnej menej známej literatúre sovietskej, polskej i západnej.Aj nasledujúca kratšia podkapitola s nadpisom "Filozofia a sociológia súčasného antikomunizmu" je podložená najnovšou polskou povodnou a prekladovou literatúrou (prácami K.Grzybowského, J.J. Wiatra, K. Kolczyńského, G. Cogniota,J.Janeckého a J. Bartosza). Posledná podkapitola (str. 460-463) s náčrtom rozvoja marxisticko-leninskej teórie štátu a práva po druhej svetovej vojne je reálne písaná stať,nezamlčujúca vážne peripetie vývinu a pozoruhodné výsledky sovietskej vedy,ako i výsledky v ostatných krajinách sveta (A. Gramsci, P. Togliatti, L. Lukács, A. Cornu atd.)

Po prečítaní knihy spomíname si na úvod, v ktorom autor pripomína právnikom, že dejiny politických ideológií nie sú lahkým predmetom. Vyžadujú dobré znalosti z dejín štátu a práva, zo všeobecných politických dejín, z dejín filozófie, z dejín hospodárskych a spoločenských hnutí, včítane dejín najširšie chápanej kultúry. Slúžia osvojovaniu si súčasnej marxisticko-leninskej teórie štátu a práva, avšak súčasne používajú jej zovšeobecnenia a preto predpokladajú aj základné teoretické vedomosti; spomíname si na túto konštatáciu autora a súhlasíme s ňou.A pridávame: takáto učebnica dáva nielen poslucháčom, ale aj hotovým teoretickým a praktickým právnikom mocné impulzy k tomu, aby sa bližšie oboznámili s touto disciplínou, pokial ju nepoznajú. Pomožu im pri tom aj zoznamy vybranej literatúry. Sú na konci každej podkapitoly.

L. Bianchi

Václav Král, Plán Zet, Praha 1973, 240 s.

Králove posledné práce: Československo-sovětské spojenectví v evropské politice 1935-1939,Praha 1970 a Zářijové dny,Praha 1971 (pozri HČ 1973, č.3) rozoberali širšie súvislosti československej otázky v rokoch 1935-39 a priamo v septembri 1938.Anotovaná práca sleduje miesto ČSR v britskej politike r. 1938 na základe novosprístupnených britských fondov najvyšších vládnych miest a v konfrontácii s komplexným materiálom medzinárodnej diplomácie i československej politiky. Králova publikácia spĺňa doležité poslanie: odhaluje podstatu a pozadie príprav Mníchova v opretí o najautentickejšie pramene k Mníchovu vobec, pramene vtedy rozhodujúcej mocnosti sveta, V. Británie. Dielo predstavuje analýzu Chamberlainovej politiky k Nemecku a ČSR od jeho nástupu v máji 1937 až do anglo-francúzskeho ultimáta Prahe 19. septembra 1938. Oproti známym stupňom britskej politiky v československej otázke - Halifaxove rozhovory v Nemecku v novembri 1937, londýnske porady v apríli 1938, pražská demarša v máji 1938, zintenzívnenie tlaku na Prahu v júni - septembri 1938 až po ultimátum ohladne odstúpenia Sudet - prináša publikácia detailné spresnenie všetkých krokov Chamberlainovej vlády a jej diplomácie, vrátane interných memoránd, návrhov a podnetov, ktoré ovplyvňovali kryštalizovanie koncepcie appeaserov až k "plánu Zet",plánu na Chamberlainovo rokovanie v Nemecku a k odstúpeniu českého pohraničia.

Královi sa podarilo sústredit a interpretovat obrovský materiál k "československej otázke" od leta 1937 až do 19.septembra 1938 a práve rozsah tejto dokumentácie umožnil spresnit a zvýraznit ciele, motiváciu i uskutečňovanie politiky appeasementu. Králova téza o antisovietizme appeaserov ako hybnej sile ich politiky ustupovania pred Hitlerom nie je len proklamáciou bez bližšieho podloženia prameňmi, ale nespočetně razy,z viacerých strán dokumentovaným záverom. Pozoruhodné v tomto smere je svedectvo o antisovietizme Chamberlainovej politiky rumunského vyslanca v Londýne, Grigorcen, uvedené v VI. kapitolke. Autor došiel k záveru, že strategická koncepcia Anglicka voči ČSR sa kryštalizovala hned po anšluse Rakúska a dokladá to memorandom Foreign Office, predloženým 18. marca 1938 vládnemu výboru pre zahraničnú politiku. Autorova analýza tohto memoranda vyústuje do konštatovania, že už v ňom sa objavili všetky doležité prvky anglického postupu voči ČSR až do Mníchova - tlak na uspokojenie sudetských Nemcov, myšlienka sprostredkovatelskej misie,akceptovanie nemeckej nadvlády v strednej Európe a zasadenie sa za to, aby sa nacistické požiadavky splnili mierovou cestou. Autor rozhodne odmieta argumentáciu appeaserov o vojenskej nepripravenosti západných velmocí a dokazuje, že táto mala len ulahčit prijatie línie

ústupkov Hitlerovi a hlavným motívom tejto politiky bol v skutočnosti antisovietizmus. Královi sa podarilo dobre vystihnúť zmysel anglického postupu voči ČSR - rád a návrhov na rýchle riešenie otázky sudetských Nemcov - ako formy na postupné presadenie rozhodujúcej pozície Nemecka v strednej Európe. Výborne vystihuje autor aj celú rafinovanú hru Chamberlaina s verejnou mienkou, zneužívajúcu princípy sebaurčovacieho práva na ospravedlnenie celej politiky ústupkov Hitlerovi a vysvetluje, ako mohlo dojst k tomu, že sa táto politika mohla uskutečňovat pod kontrolou anglickej verejnej mienky. Runcimanovu misiu hodnotí autor ako arbitrážny podnik a upozorňuje na jej nepriaznivý vplyv na uplatňovanie štátnej suverenity ČSR. Králove záverečné kapitoly o priebehu akcií britskej politiky v septembri 1938 sú významným príspevkom k osvetleniu rozhodujúcich udalostí, vedúcich priamo k Mníchovu. Je len škoda, že autor sa dopustil pri hodnotení HSLS paušálnych súdov (s. 52), ktoré bez príslušných dokazov zoslabujú vierohodnost interpretácie. Aj vysvetlenie nacistického odporu proti pripojeniu Slovenska k Maďarsku na jar 1938 nie je správne: nevyplýval z plánu na nemeckú "ochranu" Slovenska, ktorý možno dokumentačne zachytit až v roku 1939, ale z toho, že Nemecko žiadalo maďarskú vládu o vojenskú účast na agresii proti ČSR a táto na to nebola pripravená.

Králova kniha je neobyčajne prínosnou materiálovou štúdiou a posúva naše znalosti o Mníchove značne dopredu.

Ladislav Suško

V. Plevza, M. Řehůřek, Revolucia v nástupe, Bratislava 1975, 183 s.

V úvodu objasňují autoři i cíle, které vydáním knihy sledovali: přispět k objasnění a popularizaci politicko-třídního zápasu v období národní a demokratické revoluce, který u nás před více než třiceti lety probíhal, zápasu, v němž revoluce v Československu nastupovala svoji vítěznou cestu.

Práce je rozdělena do tří hlavních kapitol, které podle časových a věcných kritérií sledují fáze vývoje revoluce u nás: protifašistická revoluce a krystalizace jejího programu, průběh Slovenského národního povstání, dobojování osvobozovacího zápasu a momenty přerůstání revoluce v socialistickou.

V úvodní části se práce zabývá situací v tzv. Protektorátu a připomíná některé odlišnosti od poměrů na Slovensku, kde v prvém období došlo k poměrně velké hospodářské prosperitě, celkovému zlepšení poměrů atd. Na druhou stranu nelze přehlédnout, že protifašistický odboj měl stejné kořeny v obou částech republiky: byl internacionálním aktem, součástí boje demokratických národů proti fašizmu za jeho úplnou likvidaci. Správně je ovšem upozorněno na skutečnost,že národně osvobozovací boj má nutně i svůj třídní aspekt. Ten se v našich poměrech projevil v odlišnostech koncepce komunistického a buržoazního odboje doma i v zahraničí. Pro osvobozovací zápas mělo mimořádný význam napadení SSSR v roce 1941. Došlo k celkovému posílení našeho odboje i k sblížení obou jeho křídel na bázi spolupráce při porážce fašismu, ale ani tato skutečnost nijak nemohla setřít třídní antagonismus.

Zvláště příznivě pro rozvíjení revoluce se změny ve válečné situaci odrazily na Slovensku. V této souvislosti autoři podtrhují historické zásluhy V. ilegálního výboru KSS, který dokázal za relativně krátkou dobu připravit kádrově i organizačně politicky podmínky pro uskutečnění ozbrojeného povstání. Zvláště cenná je zde teoretická analýza uzlových momentů SNP, zejména subjektivního činitele v revoluci. Komunisté zde dokázali tvůrčím způsobem aplikovat Leninovu myšlenku o hegemonii dělnické třídy v buržoazně demokratické revoluci na poměry národně osvobozovacího boje u nás.

Třídní boj se prolínal všemi fázemi a rovinami odboje. Jsou připomenuta zejména moskevská jednání Beneše s komunisty v prosinci 1943, kdy Beneš setrvával na nerealistické doktríně čechoslovakismu, která byla škodlivá i v tom, že jí zneužívali ľuďáci, kteří zdůrazňovali opětovné ohrožení národní samostatnosti Slováků.

Třídní rozpor demonstrují autoři i na celkovém přístupu obou křídel k smyslu národně osvobozovacího boje. Buržoazie od počátku neměla jed-

notnou koncepci (na rozdíl od KSČ), v jejímž vytvoření jí bránila řada skutečností, jako ideová roztříštěnost, nesprávný odhad vývoje války, zejména úlohy SSSR při osvobozování střední Evropy atd. Své prozatímní státní zřízení budovala tak, aby jej bylo možno po osvobození Československa západními státy uplatnit i doma a tím zajistit moc buržoazii. Autoři správně dovozují, že tím byla též ovlivněna obava před rozšířením partyzánského hnutí, které nutně vedlo k radikalizaci mas.

Vlastní moskevská jednání byla výsledkem řady komponentů,daných tím, že Beneš musel v roce 1943 revidovat svá stanoviska k osvobození republiky a přijmout jednání s komunisty, kteří již předložili ucelený program. Je zdůrazněno, že již v těchto jednáních, kde Beneš sice v mnoha případech formálně souhlasil s návrhy komunistů, ale ve skutečnosti taktizoval a vykládal věci způsobem pro sebe vhodným (např. otázky národních výborů, Národní fronty, armády), krystalizovaly prvky třídně politického střetu, který se plnou silou projevil po osvobození v letech 1945-1948.

V závěru této kapitoly citují autoři nejdříve myšlenku G. Husáka (Zápas o zajtrajšok, Bratislava 1948), o tom, že londýnská vláda se snažila nejdříve zcela ignorovat SNR a v průběhu osvobozování Slovenska se chopit moci prostřednictvím vojenské diktatury, kterou zde hodlala zavést. V dalším vývoji se ukázalo, že Slovensko bude osvobozeno z východu, a proto se Beneš snažil zneužít dohody se Sovětským svazem z května 1944 a vytvořil úřad vládního delegáta, což bylo nejen v rozporu s duchem této dohody, ale i s reálnou situací na Slovensku (existence národních výborů a SNR).Stejný smysl sledovala i snaha po využití dr. Šrobára a čechoslovakistických důstojníků, akce při vytvoření tzv. Ústředního národního výboru atd.

Druhá kapitola je věnována Slovenskému národnímu povstání, které autoři označují za historický mezník, který bude ještě dlouho příznivě poznamenávat život, politické, ideové a etické postoje celých generací. Průběh a výsledky povstání jsou pak sledovány z několika rovin. Je připomenuto, že samotné SNP i jeho mocenské orgány, v nichž se uplatnila vedoucí úloha komunistické strany, významně upevnily pozice těch sil, které reprezentovaly koncepce nového poválečného uspořádání republiky. Progresivní charakter SNP podtrhuje i jeho internacionální ráz, zejména vztah k SSSR.

Pro vývoj povstání měla značný význam činnost SNR,a to jak ve vlastní politické a normativní činnosti, tak i v boji o získání resp. udržení svého postavení proti snahám Beneše postavit se do čela povstání. V této souvislosti je podtržen význam KSS, která zajišťovala důsledně revoluční orientaci SNR, což se projevilo i v normotvorné činnosti, na jejíž analýze autoři prokazují revolučnost SNR.

Zvláštní pozornost věnuje práce otázce národních výborů. Již od počátku se pravice snažila vtisknout jim charakter orgánů buržoazní samosprávy, kdežto komunisté prosazovali koncepci národních výborů jako orgánů typu sovětů. Právě v této podobě pak sehrály důležitou úlohu v průběhu povstání.

V oblasti politické si autoři na prvním místě všímají úlohy KSS, jako předvoje třídy, vychovatelky a organizátorky (Lenin). Značný význam zde měl slučovací sjezd KSS a sociální demokracie, který zajistil na bázi marxismu-leninismu politicko-ideovou a organizační jednotu dělnické třídy. Jako její protivník se již v tomto období objevila demokratická strana, která se ovšem ještě neodvážila vyvolat otevřenou roztržku. Pokud jde o další prvky politického systému, jsou do popředí vyzdvihnuty závodní výbory, které zajišťovaly např. chod výroby, udržování pracovní morálky, ale též očistu závodů od fašistů. Jejich význam vyvstal zejména v souvislosti se sjednocením odborů na Slovensku. Dík působení levicových sil se odbory jednoznačně vyslovily pro rozchod s koncepcí odborů z předmnichovské republiky a pro další rozvoj revoluce.

V rovině bezprostředního vojenského střetu se projevil význam partyzánských oddílů, a to jak při obraně povstaleckého území, kde po jejich boku bojovala i armáda, tak především po vojenské porážce a odchodu do hor. Autoři zde podtrhují úlohu, kterou sehrály partyzánské oddíly, které přešly na Moravu.

V úvodu třetí části, která má název Vítězství revoluce jsou nejdříve rozebrány příznivé podmínky, které se v průběhu osvobozování Slovenska Rudou armádou vytvořily: vývoj na Zakarpatské Ukrajině, silná pozice KSS, mimořádně vysoká aktivita pracujících atd. V souvislosti s tím je sledován vývoj jednotlivých složek institucionální a politické struktury na Slovensku, jako Národní fronty, ústředních orgánů moci, národních výborů atd.

Vývoj na Slovensku značně ovlivnila první pracovní konference KSS (28. 2.-1. 3. 1945), která jednak shrnula dosavadní zkušenosti, jednak vytýčila další úkoly, které před stranou stály, a to jak bezprostředně (pomoc při dokončení porážky okupantů), tak i v dalším období (pozemková reforma, retribuce atd.). Autoři poukazují na stanoviska, která konference zaujala při hodnocení národnostních a státoprávních poměrů, jež se později odrazily při koncipování Košického vládního programu. (Srovnej též M.Vartíková: Celoslovenská pracovná konferencia KSS v Košiciach ako prínos pri tvorbe programu prvej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov, Historický časopis 2/75, dále V. Plevza: Historický význam Košického vládného programu, zvláštní číslo Nové mysli 1975.)

V logické návaznosti je analyzován Košický vládní program, zejména z hlediska slovenské otázky, program, který práce označuje za východisko rozvíjení národní a demokratické revoluce. Zde jsou připomenuta i slova Kl. Gottwalda na konferenci funkcionářů strany 8.4.1945 ke způsobu realizace tohoto programu"je třeba důsledně uskutečnit demokratickou, národní revoluci, která nyní probíhá, a to až do konce, tak, abychom si v dalším mohli otevřít cestu k novým cílům, a to podle možností v široké Národní frontě a v čele národa."

Na osvobozeném území došlo k důležitým třídně politickým střetům, z nichž autoři staví do popředí:likvidaci snah vládního delegáta o získání moci,zajištění pozic revolučních národních výborů ve střetu s tzv. občanským blokem (nařízení SNR 26/45) atd. Je podtržen význam Národní fronty, která je sledována z hlediska geneze její koncepce a poukázáno na to, že se stala základnou sjednocení demokratických sil a izolace pravice.

Závěrečné části rozebírají vyvrcholení odboje v českých zemích. Stručně jsou určeny základní odlišnosti od situace na Slovensku a připomenuta činnost partyzánských oddílů,zejména do konce roku 1944. I zde sehrály důležitou úlohu národní výbory, které svoji činnost vyvíjely především na základě iniciativy KSČ. Jejich činnost je přiblížena na některých dokumentech, které doprovázely vznik a činnost těchto orgánů až do květnového povstání, jímž je práce uzavřena. Zvláštní pozornost je věnována pražskému povstání, které bylo vyvrcholením revoluční aktivity, antifašistického a národně osvobozovacího boje v dosud okupovaných částech země.

Celá práce vykazuje vysokou úroveň především z hlediska ideového a teoretického.V této souvislosti je třeba připomenout,že je to i praktický důkaz užitečnosti spolupráce pracovníků dvou, v daném případě si blízkých odvětví, tj. právní teorie a historie. Autoři zaujímají zásadní třídní stanoviska k řešení nejdůležitějších otázek krystalizace revoluce u nás a pomáhají tak čtenáři správně se orientovat ve faktografickém a dokumentárním materiálu. Kladně je též třeba hodnotit skutečnost, že přes vysokou úroveň je práce psána čtivým způsobem, který ji činí bez nároku na přesnost, logičnost atd. přístupnou poměrně velmi širokému okruhu čtenářů.

Pavel Mates

Z NOVÉ LITERATURY

Tajemství papyrů, vybral a přeložil Čestmír Vránek, Praha 1972, 127 s.

Tento výběr listin a listů na papyrusu předcházelo jejich vysílání rozhlasem v antickém pořadu v omezeném množství. Pro vydání tiskem pomýšlelo se asi na 60 stránek, ale v průběhu tisku byl autor vybídnut, aby rozhojnil počet stran na dvojnásobek. Mohl tedy uplatnit více dokladů a vznikl soubor jedné stovky dokumentů, ilustrujících denní život ve starém Egyptě. Je škoda, že toto první dílko, které předvádí jakoby na komorní scéně momentky z antického života, bylo vydáno jen jako neprodejná členská prémie Antické knihovny, protože by si přes vysoký náklad (29 600) zasloužilo širší publicity. Byly sice u nás již dříve vydány ukázky z papyrů, např. dopisy Z.K.Vysokým (Věda a život XV, 1949), a na četných ukázkách založila svůj spis "Když papyry promluvily", zpřístupňující laickému čtenáři život ve starém Egyptě, významná polská papyroložka Anna Świderková (český překlad v 2.vyd. 1973), ale nic podobného tohoto druhu jsme v naší literatuře neměli.

Nemůžeme se zde zabývat všemi doklady, jimiž vyplnil Č. Vránek po krátké předmluvě ("Život antického člověka ve světle egyptských papyrů"; str. 9-12) svou antologii, rozvrženou do čtyř oddělení: "Narození a výchova" (13-37), "Manželství a láska" (39-48), "Per aspera ad astra" (vezdejší starosti, práce apod., 49-94) a "Poslední věci člověka" (95-104). Musíme se však aspoň dotknout těch, které budí zájem právního historika; jde sice jen o překlady, někdy záměrně jen výňatky (např. str. 98), ale vzhledem k nepřístupnosti řeckých originálů dostatečně poučné. Některé jsou vysloveně právní povahy a obsahu, tak již v prvním oddíle "spor o dítě" a jeho "dozvuky" (str. 17, 18), "stvrzenka chůvy" za dvouleté služby u nemluvněte (19, 20), přiznání daňové výhody pro "athléta" (30, 31) a dvě smlouvy učební, otroka rychlopisu,a syny tkalcovství (32-34). V druhém oddělení nesměla chybět nejstarší svatební smlouva a zároveň jeden z nejstarších nám známých řeckých papyrů z r. 311/310 (43-45), a že se manželství někdy nevydařilo, svědčí dva doklady, první je stížnost na manželku (46, 47), druhý dohoda o rozvodu (47, 48). Nejvíce dokladů právní povahy je v třetím oddílu. Tak "práci hledají" a svou nabídku specifikují dva bratři,tkalci (51, 52) anebo malíř (52),o pronájmu jednají smlouvy, jež se týkají stáda koz (61,62) a pol-

ností (63, 64) . Kuriózní je smlouva o dílo (vyhubení krys,71) a známé smlouvy, týkající se angažování tanečnic, artistů, hudebnic a hudebníků k účinkování při slavnostech (74-76). Obsahem jiného papyru je půjčka pšenice (99) a dalšího koupě dvou palem (70). Tento doklad překvapuje, protože se stromy prodávají bez zmínky o půdě, ač se tak děje r. 348 n.l., a zasloužil by si odborné analýzy.

Několik papyrů má vztah k deliktům, tak "stížnost pro ublížení na těle v lázních" (87), "zpráva úředního lékaře" o známkách na těle po úderech (ßO), stížnost "přepadené zelinářky" (89) anebo "okradené dědičky" (90). Unikátní je "zatykač na uprchlé otroky" s podrobným popisem podoby a slibem odměny za dopadení (92, 93). Čtvrtý oddíl uvádí závěť (97),ukázku manumise mortis causa z jiného testamentu (98, 99) a některá hlášení z příčiny úmrtí (99-101), zejména však "lékařskou zprávu o ohledání mrtvého oběšence."

Z jiných, správního práva se týkajících dokladů jsou tu ukázky, ilustrující finanční vysávání obyvatelstva, jako "seznam obyvatel domu" (86, 87), "oznámení o narození dítěte" (15), protokol o smrti osmiletého otroka následkem úrazu (21,22) i zmíněná úmrtní hlášení. Na druhé straně mluví o péči státu bránit je proti vydřiduchům "opatření proti předražování oleje" (59) a "zákaz zvyšovat ceny oleje" (60). Patří sem i dozorčí stížnost "dvojčat-sestér" na funkcionáře 53 a ukázkou kontroly plavby je "výjezdní povolení" (57).

Výběr dokladů je doplněn poznámkami (107-115), jmenným a věcným seznamem (116-119) a ediční poznámkou (120). Z ní lze zjistit,že Vránek čerpal i z některých editiones principes, jako z Papiri Milanesi I, 1967, nebo z hamburských papyrů, vydaných 1954 B. Snellem.

Má-li se čtenáři dostat co nejživějšího obrazu, nutno sáhnout i po osvědčených dokladech, kterých bylo použito v dřívějších antologiích či chrestomatiích. Pro posouzení vysokého stupně Vránkova překladatelského umění je cenné srovnávat jeho přetlumočení s českými překlady,pořízenými z polských překladů z řečtiny ve zmíněném díle A. Swiderkové. V převážné většině vyzní srovnání pro Vránka příznivěji, zvláště pokud jde o právnické texty. Některé chyby jsou asi na účet tisku,jako monografos (107) místo správného nomografos. K případu tělesného ohledání (88) Vránek poznamenává, že okolnosti úrazu neznáme,A.Świderková uvádí (str. 136), že poškozeného přepadli a zbili neznámí útočníci; baz srovnání s originálem to nelze posoudit. O stížnosti dvojenek (53) informuje tato autorka rovněž podrobněji (143, 144).

Kdežto A. Świderková v onom popularizujícím spise místy anachronicky imputuje antickým lidem city moderního člověka (např. str. 68), omezuje se Vránkova snaha aktualizovat pramen zásadně na nadpis, ostatně dává slovo jemu samému. Také zevně se dílko představuje sličně, přinášejíc

i faksimile jednoho dokladu. V dvacátých a třicátých letech vycházely v mnichovské řadě "Tusculum" úhledné knížky tohoto druhu, arci s řeckým, resp. latinským originálem a německým překladem souběžně. Je potěšitelné, že Vránkovu antologii lze po vnitřní i vnější stránce s nimi srovnat. Na juxtapozici s řeckým originálem nelze u nás pomýšlet, spíše snad někdy s latinským.

J. Cvetler

Jaromír K i n c l, Servus suis nummis emptus, in: Acta Universitatis Carolinae-Iuridica, No. 4, 1973, 237-259

Je to skutočne neobyčajný a rovnako originálny prípad,že otrok sa "svojimi" peniazmi môže vykúpit.Neobyčajný a originálny preto, že je všeobecne známe, aké bolo právne postavenie otrokov a v akej ekonomickej a politickej závislosti sa nachádzali.

Udivuje na celej veci aj to, že k tejto problematike, rovnako zriedkavej ako výnimočnej, obrátil pozornost zatial iba jeden buržoázny romanista,a to ešte sposobom, ktorý udivuje nemenej,než samotná tématika. Áno, na prvý pohlad by sa zdalo každému čitatelovi, že S e u f f e r t ktorý uverejnil v roku 1907 príspevok do "Festschriftu" venovanom 300. ročnému jubileu univerzity v Giesene, bude svoj pohlad ladit v tóne, humanizujúcom rímske inštitúcie. Mal k tomu najlepšiu príležitost: ak sa vytýka rímskemu právu jeho neľudský postoj k otrokom, je predsa k dispozícii prostriedok, ako si otrok vlastným pričinením môže svoj spoločenský status zlepšit. Ak to S e u f f e r t neurobil, tak iste nie preto, že mu takáto možnost neprišla na um, ale preto, aby ukázal v duchu svojej doby a triedy, že otrok koniec koncov p r á v n e možnosti k výkupu z otroctva mal. Jeho názor je čisto dogmaticko-právny; nehovorí nič o tom, aké boli v praxi spojené s týmto výkupom ťažkosti apod.

V tomto smere je výklad J. K i n c l a v štúdii nazvanej S e r v u s s u i s n u m m i s e m p t u s vcelku presvedčivejší aj komplexnejší. Svoje argumenty upresnil najprv širším pohladom na právne postavenie otrokov v Ríme, na ich majetkovo-právnu subjektivitu a spôsobilost právne konat a poukázal na to, ako sa obmedzenia v tejto sfére pomaly prelamovali (právo trestné, rodinné, actio adiectitiae qualitatis, peculium servi ap.). Autor vykresluje pomocou textu Plautových komédií (Aulularia, Rudens a i.) rozsah postupujúcej nezávislosti neslobodných a poukazuje na dualistický prístup voči otrokovmu majetku, ktorí de iure patril pánovi, de facto otrokovi.

Vo výkupe otroka "svojimi" peniazmi vidí v podstate iba možnost získania slobody a nie právom zaručený nárok.Z tohto hladiska je redemptio servi suis nummis spočiatku len okrajovou záležitostou a ešte v období republiky niet presvedčivých dokladov o tom, že by z výkupu otroka boli vyvodené praktické právne dosledky. Až neskor, v čase cisárov Marka Aurélia a Lucia Vera - zrejme pod vplyvom začínajúceho sa rozkladu otrokárskych vztahov - stáva sa otrocký výkup normatívne upravenou situáciou.

Velmi závažného charakteru sú K i n c l o v e tvrdenia v spojitosti so vztahmi, ktoré vznikajú kúpnou zmluvou pri tzv. sprostredkovanej manumissio medzi redemptorom (sprostredkovatelom otroka) a pánom otroka. Kedže postavenie redemptora je komplikovanejšie,venoval sa jeho rozboru.

V spojitosti s výkupom otroka sa vynárajú dalšie otázky: aké sú teoretické a praktické dosledky redemptorom prepusteného otroka, či ide o účinky prepustenia na slobodu podla práva civilného alebo prétorského, či a do akej mieri bolo peculium materiálnym zdrojom výkupu a či bolo jediným takýmto zdrojom, ako postupovat v prípadoch,ked pán prijal ponúknuté peniaze pochádzajúce z krádeže a pod.

K i n c l opät osvedčil svoj velký záujem o problematiku právneho postavenia otrokov v starovekom Ríme,pričom nenecháva nikoho na pochybách, že túto otázku dokladne ovláda.

P. Blaho

K u n k e l W., Kleine Schriften. Zum römischen Strafverfahren und zur römischen Verfassungsgeschichte, Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar 1974, 636 s.

Na prvom mieste prejavoval svoj vedecký záujem K u n k e l o rímske právo súkromné. Jeho učebnica sa dnes stala už klasickým prejavom literárneho spracovania tohto druhu. V posledných rokoch sústredil však pozornost na oblast štátneho (ústavného) práva rímskeho a na rímsky trestný proces. S prihliadnutím na túto skutočnost, vyšiel v Nemeckej demokratickej republike zväzok ním publikovaných a sčasti tažko prístupných štúdií a kritických článkoch z trestného a štátneho práva rímskeho.

V prvej časti objemnej kn_hy sú štúdie venované trestnému právu a jeho dejinám (Quaestio, Ein direktes Zeugnis für den privaten Mordprozess im altrömischen Recht, Das Konsilium im Hausgericht, Die Funktion des Konsilium in der magistratischen Strafjustiz und im Kaiser-

gericht, Der Prozess der Goharíener vor Caracalla, Über die Entstehung des Senatsgerichts) a podrobná analýza štúdie J.Bleicken-a: Senatsgericht und Kaisergericht. Tieto štúdie doplňujú a opravujú v podstate výsledky K u n k l o v e j práce U n t e r s u c h u n g e n z u r E n t w i c k l u n g d e s r ö m i s c h e n K r i m i n a l v e r f a h r e n s i n v o r s u l l a n i s c h e r Z e i t z r. 1962. Úvodná štúdia P r i n z i p i e n d e s r ö m i s c h e n S t r a f v e r f a h r e n s ukazuje na najdoležitejšie autorove tézy z oblasti trestného práva procesného.

Druhá časť predstavuje komplex problémov štátoprávnych (Zum römischen Königtum, Gesetzesrecht und Gewohnheitsrecht in der Verfassung der Römischen Republik, Über das Wesen des augusteischen Prinzipats, Consilium, Consistorium). Okrem toho obsahuje obšírne recenzné správy (140 strán) o nových prácach z rímskych štátnych dejín (Siber J., Römisches Verfassungsrecht in geschichtlicher Entwicklung; De Martino, Storia della constituzione romana; Frezza P.,Corso di storia del diritto romano; Lübtow U.v., Das römische Volk. Sein Staat und Recht; Ellul J., Histoire des intitutions; Grosso G., Lezioni di storia del diritto romano; Béranger J., Recherches sur laspect idéologique du principat; Wickert L., Princeps (civitatis); Francisci P. de, Primordia civitatis (a ďalej tri kratšie analytické články k prácam z obdobia rímskeho cisárstva) Magdelain A., Auctoritas Principis; Crook J. A., Consilium Principis. Imperial Council and Counsellors from Augustus to Diocletian; D' Orgeval B., L' empereur Hadrien.Oeuvre législative et administrative). Kniha je ukončená vecným, osobným a pramenným registrom.

P. Blaho

Franz M a y e r, Causa Methodii. Die Welt der Slawen, Vierteljahrschrift für Slavistik, ročník XV., Wiesbaden 1970, str. 335-360

Autor je profesorom administratívneho práva na Právnickej fakulte v Regensburgu (NSR). Velmi jednoduchým a presvedčivým spôsobom reprodukuje proces bavorských biskupov z roku 870 proti arcibiskupovi diecézy v Sirmiu a pápežskému legátovi Metódovi, jednému z našej dvojice slovanských vierozvestcov vo Velkomoravskej ríši. Rozsudok znel na pozbavenie funkcie a na vykázanie do kláštora. Proces sa konal pravdepodobne v Regensburgu za prítomnosti kráľa Ludovíta Nemca.

Štúdia sa člení na popis osoby obžalovaného Metóda,ďalej na rozbor biskupského súdu, na reprodukovanie obžaloby a jej politického pozadia

na oboznamovanie s právnou situáciou vtedajších čias (kanonické právo, francké štátne cirkevné právo, aplikácia práva v Metódovom prípade), na priebeh procesu a výkon a kasáciu rozsudku (Kapitoly I.-VI.). V prameňoch sa autor dovoláva najviac prác Franca Griveca,Vladimíra Vavřínka a tiež práce akademika Václava Vaněčka o zahraničnej politike moravského štátu od r. 940-990.

V závere se vyslovuje názor (str. 359-360), že proces proti Metódovi bol výsekom rozporov medzi východnou a západnou Európou, teda vlastne ani nebol natolko sporom o slovanskú liturgiu v latinskej cirkvi.Vystupujú tu rozpory medzi cirkevnopolitickými predstavami franskými o vlastnom germánskom cirkevnom práve a medzi nárokom rímskeho biskupa, ktorý si ako nástupca sv.Petra robí nárok na supremáciu v celej cirkvi. V tomto spore nie je Metód mužom byzantskej cirkve,ani cirkevnopolitickým exponentom Slovanstva,ale človekom Ríma. Rozsudok sa vlastne vynáša proti pápežovi, a preto ho pápež Ján VIII. ruší a Metóda oslobodzuje. Pritom pápež poučuje Ludovíta Nemca o tom, ako porušil svojou účastou na súde práva apoštolskej stolice.

L. Bianchi

Jaroslav Ludvíkovský, Souboj sv. Václava s vévodou kouřimským v podání václavských legend. Studie o rukopisech XII, Praha, 1973. Ústřední archiv ČSAV, 1975, str. 89-100; týž autor, Listy filologické, 98, 1975, str. 164-172.

Autor srovnává vyprávění Kristiánovy legendy o válečném konfliktu a souboji sv.Václava s vévodou kouřimským (což je událost, o které prameny 10.stol. jinak mlčí) se zněním téže epizody ve václavských legendách 13. a 14.stol. (Ut annuncietur, Oriente iam sole, Dalimil a Karel IV). Zatímco J. Pekař pokládal Kristiána za zřejmou předlohu legendy Oriente, zastávali Z. Kalandra a R. Urbánek názor opačný. J.Ludvíkovský zasáhl do tohoto sporu recenzí spisů obou těchto autorů v Naší vědě 1949 a 1950, kde dovozoval prioritu a pravost Kristiánovy legendy jako literárního útvaru z konce 10. stol. V článku Václavská legenda XIII. století Ut annuncietur pt. (Listy filologické 1955) pak dokazoval proti Pekařovi, že tato legenda je starší než Oriente a vznikla v 1. polovině 13. stol. Tyto teze J. Ludvíkovského byly přijaty bez námitek. Teprve r. 1970 projevil Z. Fiala souhlas s Kalandrou a Urbánkem, jejichž pracemi byl prý spor o Kristiána "v meritu definitivně rozhodnut" (Mediaevalia Bohemica 1970,25). To by znamenalo, že Kristián napsal svůj "podvrh" až ve 14. století, používaje k tomu mimo jiné prameny i legendy

Oriente. Proti tomu se nyní opět ozval J.Ludvíkovský, který přesvědčivě dovozuje 1. závislost Kristiánovu na bavorské verzi legendy Crescente fide z 10. stol.; 2.závislost všech shora uvedených legend 13.-14. století na Kristiánovi. Zvláště přesvědčivý je závěr, že ze všech těchto pramenů jediný Kristián uzavírá kouřimskou epizodu logicky, ve shodě se smlouvou uzavřenou před soubojem: Kníže Václav upevnil bez boje svou moc nad povstaleckým Kouřimskem, při čemž doživotní vládu nad tímto krajem svěřil pokořenému vévodovi. I to lze pokládat za důkaz, že Kristiánovo vypravování je originální.

V širším rozsahu vrátil se J. Ludvíkovský ke kristiánovské problematice ve stati uveřejněné v Listech filologických 98, 1975, sv. 3, str. 164-172, kde podává řadu kritických poznámek k rozpravě Z. F i a l y, Hlavní pramen legendy Kristiánovy (Rozpravy ČSAV, řada spol.věd., 1974, roč. 84, seš. 1, stran 74). Z. Fiala šel v této rozpravě ve stopách Z. Kalandry a R. Urbánka a dal za pravdu J. Dobrovskému, že Kristiánova legenda byla napsána až po Dalimilově kronice, s níž prý se její zprávy nápadně shodují, a po tzv.Druhém pokračování Kosmově (Zlá léta po smrti krále Přemysla Otakara II.), z něhož prý použila jedno souvětí. K těmto dvěma domnělým důkazům o nepravosti Kristiánovy legendy a jejím pozdním původu pokusil se Z. Fiala připojit důkaz třetí, že totiž hlavním pramenem Kristiánovy legendy byla legenda Oriente iam sole z 13. století.

Tuto tezi J. Ludvíkovský podrobně vyvrací přesvědčivými argumenty, přidávaje ke svým dřívějším důkazům o pravosti Kristiánovy legendy některé nové argumenty i některé nové domněnky (např.že Kristián žil v břevnovském kláštеře mezi mnichy přivedenými z Itálie a že sám byl jednou nebo dvakrát v této zemi, odkud si mohl přinést motivy svých domnělých anachronismů). Fiala konstatuje v závěru své studie "se vší určitostí, že Oriente byla na četných místech Kristiánově legendě pramenem nebo přímo předlohou". Ludvíkovský mu vytýká, že zde neuvedl, že existují nejméně dvě legendy Oriente; že nevzal na vědomí úplnou českou recenzi Crescente fide z 10.stol., ani pozdější václavské legendy z 13. a 14. stol. (např. legendu Ut annuncietur) a hlavně - že si nedovedl poradit s Kristiánovou latinou. V této f i l o l o g i c k é oblasti je argumentace J. Ludvíkovského nejsilnější.

H. Bulín

J. Prawer, Historie du Royaume Latin de Jérusalem, I-II, Paris /C.N.R.S./ 1969-1970, stran 686 /I.díl/ a 616 /II.díl/.

Nejeden čtenář ví z vlastní zkušenosti, že jsou určité náměty, které se stávají znovu a znovu předmětem vědeckého zpracování, ať už z toho či onoho hlediska.

Jedním z takových námětů jsou dějiny středověkých křížových výprav do Palestiny, které tvoří významnou část nejen v dějinách Evropy, ale i v dějinách Středního východu.

Odrazem toho je rozsáhlá literatura,[1] jejíž počátky spadají do doby před sedmi sty lety. Nám samozřejmě nejde o tak stařou literaturu. Chtěli bychom jen připomenout, že i ve XX. století byla vydána řada prací, zabývajících se zmíněnou problematikou. Např. z období mezi oběma světovými válkami lze připomenout třísvazkové dílo R. G r o u s s e t a "Histoire des Croisades"(Paris, 1934-1936), z poválečného období rovněž třísvazkové dílo vynikajícího odborníka St. R u n c i m a n a "A History of the Crusades" (Cambridge University Press, 1950-1954). V uplynulých deseti, patnácti letech vyšla řada prací v nejrůznějších jazycích.[2] Také v novější české literatuře bylo dějinám křižáckých tažení na Střední Východ věnováno několik prací, at už překladových či původních.[3]

V rozsáhlé literatuře, věnované otázce křížových výprav, zaujímají Prawerovy "Dějiny Jerusalémského latinského království" zvláštní místo tím, že se soustředují na dějiny tohoto státu a dějiny křížových výprav posuzují a zkoumají především z tohoto hlediska.

Látku rozděluje Prawer do dvou dílů pod názvy "Křížové výpravy a první latinské království" (díl I) a "Křížové výpravy a druhé latinské království (díl II).

Z hlediska dějin státu a práva je přitažlivá a cenná především 5. část I. dílu (str. 463-535), nazvaná "Zřízení a společnost ve XII.

1) Srv. A.S. A t i y a, The Crusade. Historiography. Bibliography, London 1962; A. A. M a y e r, Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzuge, Hannover 1965; M. A. Z a b o r o v, Istoriografija krestovych pochodov (literatura XV-XIX vv.), Moskva 1971 atd.

2) Srv. např. K. M. S e t t o n (vyd.), A History of the Crusades, I-II, University of Pennsylvania Press, 1955, 1962; M.A. Z a b o r o v, Krestovyje pochody, Moskva 1965; H. E. M a y e r, Geschichte der Kreuzzuge, Stuttgart-Berlin, Koln-Mainz 1965.

3) K pramenům v českém překladu srv.; Jean De J o i n v i l l e, Paměti křižákovy, Praha 1965; USAMA I b n M u n k i z, Kniha zkušeností arabského bojovníka s křižáky, Praha 1971.

Z překladové literatury lze uvést populárně vědecké dílo A.D u g g a n a, Křižácké výpravy, Praha 1973 a stať o křižáckých výpravách v "Dějinách světa" (red. akademik Žukov), III.

Původní českou populárně vědeckou prací jsou "Křižáci v Levantě" od V. a M. H r o c h o v ý c h, Praha 1975.

století". Z ní se dovídáme nejen o základních rysech státního a společenského zřízení v Jerusalémském království, ale také o vývoji lenní soustavy, o postavení lén a seniorií ve státě, o struktuře státních orgánů, o vojenských řádech, o městské organizaci atd.Pozornosti zaslouží také 3. kapitola II. části II. dílu, nazvaná "Od feudální monarchie k oligarchické federaci" (str. 215-256), i když sám název vyvolává pochybnosti z hlediska posuzování historického typu státu. Pro zájemce o dějiny politických a právních učení je pozoruhodný výklad o vývoji ideologie křížové výpravy ve druhé polovině XIII.století ve 3. kapitole III. části II. dílu (str. 375-396).

Práce je doplněna rozsáhlou bibliografií (str. 15-85 I. dílu) a řadou mapek a fotografií, seznamujících čtenáře nejen s dobovými dokumenty, ale i s místy,která se nejvíce proslavila jak v dějinách křižáckých výprav na Střední Východ,tak v dějinách pro nás vždy poněkud exotického středověkého Jerusalémského království.

S. Balík

Miroslav Boháček, Einflüsse des römischen Rechts in Böhmen und Mähren, str. 1-162. Vyšlo ve sborníku "Ius Romanum medii aevi", V-11, Milán (Giuffrè) 1975

Připraven důkladnými dílčími studiemi z předchozích desetiletí podává autor v tomto pozoruhodném spisu svědomitý přehled jevů,jež lze zařadit do širokého a složitého tématu "vlivu" římského práva v Čechách a na Moravě ve středověku, tj. do konce 15. stol.,včetně ještě i díla Všehrdova. V mnohém ohledu se dostává, pokud mu to dovoloval předem vymezený rozsah jeho příspěvku, nad klasickou knihu E. Otta,starou dnes už téměř sto let (1879).

Těžiště Boháčkova přehledu je v otázkách české právní kultury 13.-14. století, kde se mu podařilo jedinečným způsobem skloubit a shrnout jak výsledky vlastního bádání, tak vše, co přinesla nová literatura. Stranou zůstalo naproti tomu, až na ojedinělé zmínky, husitské revoluční hnutí a jeho zdaleka ne jednoduchý poměr k učeným právům středověku. Právnickými hodnotami vyznačuje se velmi zdařilá a podnětná partie o římských prvcích v listinách a zápisech o soukromých právních jednáních u nás (§§ 27-32).

V této nejnovější Boháčkově práci je nutno spatřovat záslužné faktografické zpracování jednoho z klíčových problémů české právní medievis-

tiky, zpracování ovšem, jež teprve čeká na svou hlubší interpretaci ve smyslu historického a dialektického materialismu a marxistické vývojové syntézy.

V. Vaněček

Nikolaos I. Pantazopulos, Ta "pronomia" os politistikos paragon is tas schesis christianon-musulmanon-Symvoli is to etimikon kinodikeon tis engis Anatolis ke tis Notioanatolikis Evropis-To dikeon tis turkokratias IV-("Výsady" jako kulturní faktor ve vztazích mezi křesťany a muslimy-Příspěvek k obyčejovému obecnému právu Blízkého východu a jihovýchodní Evropy-Právo za turecké nadvlády IV.) Soluň 1975, str. 816-895

Autor zkoumá svobody kulturní povahy (výsady), jež muslimové přiznávali poddaným křestanům za různé náhrady.

Jde o problematiku, jež se časově vlastně kryje s obdobím od 7. do 20. století n.l. a prostorově se vztahuje k veškerým územím okupovaným původně Araby a potom Otomany. V souvislosti s tím konstatuje, že zkoumané výsady, i když pojmově jsou především spojeny s podmínkami svého vzniku na půdě islámských politických systémů, zažily vliv mnoha jiných civilizačních faktorů. Tyto faktory vedly zejména v období turecké nadvlády k velkým reformám, jež ovlivnily nejen právní postavení poddaných, ale i osud samotných okupantů, a to jak z hlediska vnitřního (správního, finančního), tak z hlediska vnějšího (mezinárodního) práva.

Právě z těchto důvodů soustřeďuje autor publikace pozornost na všestranné a jednotné hodnocení těchto svobod- "výsad"-, v jejich vzniku a vývoji, za účelem vyjasnění jejich základních teoretických východisek a prakticko-politického významu nejen v určitém období a území, ale i všeobecně.

Za tímto účelem provádí podrobnou analýzu předpokladů jejich vzniku, obecných zásad jejich působení, vyjasnění jejich povahy a jejich vlivu na změnu rovnováhy ve vztazích mezi vládnoucími a poddanými, prostředků, za jejichž pomoci docházelo k restituci této rovnováhy, eventuálních základních změn ve výše uvedených vztazích, problému pravosti zkoumaných "výsad". Dochází pak k závěru, že tyto "výsady" vycházejí z potřeby koexistence vládnoucích a poddaných, ale že jsou nestabilní a proměnlivé, závislé na obecných a zvláštních podmínkách, jež působí jak na jejich povahu, tak na jejich obsah. Autor proto doporučuje, aby byly vykládány jako dynamický-diplomatický prostředek, který používá každá z obou protikladných stran (muslimové a křestané) k tomu, aby podle daných okolností a možností posílila své postavení. Považuje je tedy za uplatnění

podle konkrétního případu stálých platných norem společenského chování,jež naznačuje jako "political-cultural universals".

Z tohoto hlediska objasňuje anotovaná práce i celkový vliv, který zkoumané "výsady" měly při formování současných práv menšin v dnešním mezinárodním právu.

Celkový přístup a koncepce díla zvyšuje jeho význam, který se nevztahuje pouze na problémy historicko-teoretické povahy, nýbrž i na otázky současné praxe ve světovém měřítku.

Autorovy závěry jsou opřeny o důkladnou analýzu původního pramenného materiálu a literatury, jejichž seznam je též v knize obsažen.

E. Pupti

Józef Matuszewski, Materiały do nazewnictva osad lokowanych na prawie niemieckim i wołoskim. Rozprawy Komisji Językovej ŁTN 19, Łódź 1973, str. 75-98

Materiálová studie publikuje texty,které jsou sestavením případů nového pojmenování míst lokovaných na právu německém (1304-1460) a valašském (1444-1572).Tyto názvy vznikly z vůle feudálů, z menší části panovníků, v převážné míře pozemkových vlastníků. Protože obě horní vrstvy byly administrativními orgány svého druhu, označuje autor názvy jimi vytvořené "názvy administrativní" a odlišuje je od hlavní masy místních názvů, vzniklých anonymně, ktere označuje jako "názvy lidové". Výzkum autorův obsáhl celé Polsko, včetně Pomoří, ale s vyloučením Slezska, kde proces "impositio nominis" začal nejdříve (slezské místní názvy zpracovává Slownik etymologiczny nazw geograficznych Ślaska). Autor použil jen texty tištěné v edicích, neprováděl výzkum v archivech. Texty seřadil do tří skupin: První (č. 1-116) zahrnuje akty práva německého, druhá (č. 117-124) - lokace na právu valašském, třetí (č.125-145) - "pravděpodobné administrativní názvy", u nichž chybí výslovná doložka názvotvorná. Autorův soupis lokovaných míst se stal materiálovým základem pro jeho další právněhistorické bádání o rozsahu a vývoji vesnické kolonizace na území středověkého Polska (viz J. M a t u s z e w s k i, Nazwy administracyjne osad lokowanych na prawie niemieckim, Łodź 1974, 155 stran).

H. Bulín

Jaroslav Pánek, Smolná kniha městečka Divišova z let 1617 až 1751, Středočeský sborník historický 8 (1973), str. 71-128

Zájem o smolné knihy není v historické literatuře i v ostatním písemnictví ničím novým. Stále vycházejí a jistě budou i vycházet nové práce podbarvené nejrůznějšími hledisky, počínaje třeba regionálním bádáním a konče dějinami kriminalistiky.Pánkův příspěvek má v této řadě postavení poněkud ojedinělé. Chce totiž divišovskou smolnou knihu osvětlit opravdu nejúplněji (podává např. její diplomatický, paleografický i stylistický rozbor) a současně zpřístupnit její věcný obsah tak, aby získané údaje byly natolik exaktní, jak zpravidla žádáme od přímé edice a přitom, aby nešlo o surový materiál. To, co tu autor čtenáři předkládá, je jakýsi předzpracovaný polotovar, který se výborně hodí k vytváření dalších závěrů, z nichž některé také autor sám formuluje. Článek je tedy nepochybně i metodicky podnětný a ukazuje cestu, jak literárně zveřejnit meritorní obsah určité památky, u níž nelze pomýšlet na kritickou edici. Divišovská smolná kniha je zajímavá z několika důvodů: především zachycuje výkon jurisdikce v poměrně pozdním období, tedy těsně předtím,než divišovské hrdelní právo bylo stejně jako řada jiných podobných soudů drobných venkovských městeček zrušeno; dále však i proto, co lze z ní vyčíst. Smolné knihy vyvolávají zpravidla velmi pochmurné představy, mezi nimiž přední místo zaujímají rozmanité druhy surových kapitálních trestů; autor tyto asociace v jistém smyslu rozptyluje a ukazuje, že řada případů projednávaných před divišovským právem končila nejvyšším trestem jen výjimečně.

V. Urfus

Jaroslav Bílek, K historickému významu a charakteru tzv. Německého jihlavského horního práva, Československý časopis historický, XXIII/2, Praha 1975, str. 249-262

Autor ve své stati podrobuje přádné kritice hypotézu Ant. Zychy, kterou zveřejnil v jedné ze svých monografií v roce 1900. Týká se kontinuity a obecné závislosti tzv. jihlavského práva mezi 13. a 16.stol., v rámci níž se snažil dokázat přímou závislost horního zákoníku českého krále Václava II. Ius regale montanorum na jihlavském horním právu. Bílek vychází z podrobného právněhistorického rozboru těch klíčových dokumentů, ze kterých také čerpají ony zastaralé názory na dějiny horního práva českých zemí. Patří sem tzv. jihlavská privilegia, především domnělý

originál opatřený pečetí Václava I. a jeho syna Přemysla, dále jeho rozšířený opis a tzv. Německé jihlavské horní právo (listina DIR). Přestože Zycha na své hypotéze, udržitelné jen prokázáním věcné souvislosti jihlavských listin s Ius regale montanorum, založil celou svou teorii vývoje horního práva, nebyl schopen ji vědecky podložit. Nejzávažnější nedoložený Zychův předpoklad, že listina DIR tvořila věcnou předlohu Ius regale montanorum, Bílek přesvědčivě vyvrací a dochází ke zcela prokazatelnému názoru, že shoda Německého jihlavského horního práva a Ius regale montanorum, je výsledkem logického historického vývoje. Královská politika se svazovala s prudkým rozmachem dovolání a jihlavské horní právo se stalo jedním z jejích nástrojů. Je potom přirozené, že Německé jihlavské horní právo, tak jak je známe z jihlavských listin, vzniklo až po vzniku a vyhlášení Ius regale montanorum, kdy četné články jihlavských listin se vypustily, popřípadě zrevidovaly podle Ius regale montanorum. Nicméně pokud Ius regale montanorum obsahuje některá jihlavská ustanovení, nelze to v žádném případě pokládat za zobecňování jihlavského horního práva. U příslušníků vládnoucí třídy se Ius regale montanorum stalo počinem velmi oblíbeným, neboť se v něm v duchu římského práva vychází vstříc utužování třídního panství, tj. v podstatě těch principů, na kterých je založeno i jihlavské horní právo. Tyto elementy jsou výsledkem složitého společenského vývoje a šlo pouze o převzetí některých vyhraněných formulací. Proto tedy všechny klíčové jihlavské listiny jsou jenom regionálními, modifikovanými výrazy přemyslovského horního práva.

J. Bílý

Karel Beránek, K otázce palatinátu (komitivy) pražské university (nobiles de Lauro), Acta Universitatis Carolinae-Historia Universitatis Carolinae Pragensis, Tom. XIII. (1973), fasc. 1-2, str. 83-98

Drobná práce pečlivého a pilného badatele je důkazem toho, že v dějinách pražského vysokého učení jsou stále ještě místa, která je možno pokrývat novými poznatky a jež si nadto i takovýto zájem zaslouží, byť by šlo zdánlivě o drobný detail. Základem článku je rozbor privilegia Leopolda I. z r. 1680, kterým do šlechtického stavu povyšuje všechny chovance tzv. Svatováclavského semináře - tedy jednoho z kolejních zařízení pobělohorské jesuitské university - jež dosáhnou výtečného prospěchu při studiu filosofie a jako výtečníci získají na prvém místě i magisteriát v tomto oboru. B. dovozuje, že nešlo o udělení tak řečené

komitivy či palatinátu, které byly propůjčovány z moci římského císaře, nýbrž o výsadu odvozenou z moci českého krále. Článek nastiňuje však ještě další a širší souvislosti. Leopoldovo privilegium zapadalo do obecnějšího rámce snah jesuitského řádu vydobýt pro pražskou universitu rozmanité prerogativy,jež měly - krátce poté,co řád universitu ovládl - zvýšit její společenský prestiž a učinit studium na ní žádoucím a vyhledávaným. Autor podává i seznam osob pošlechtěných na podkladě dotčeného privilegia (označení "nobiles de Lauro", běžně pro ně užívané, nebylo však v původním privilegiu zakotveno; z právníků mezi ně náležel Frant. Ferd. Schwarz de Lauro, jinak významný byrokrat. hodnostář Jan Václavík Mergelík). Beránkova práce je nepochybně zajímavá, ale i užitečná, jak ukazuje okolnost, že s její pomocí je možno vyjasnit i jednu z epizod Dobrovského životopisu (i D.bývá označován jako "šlechtic-laureát").

V. Urfus

Stanislav Polák, Spor o privilegia města Příbramě 1708-1741, Středočeský sborník historický 8 (1973), str. 31-54

Naše představy o českých městech v 18. stol. jsou stále ještě mlhavé a kusé. Ani tam, kde naše dosavadní poznání je již pevně opřeno, nelze se vyhnout dalším otazníkům, jejichž naléhavost se zvyšuje čím více se přibližujeme přítomnosti. Snad jen jedno se zdá být jisté:je to potřeba diferencovaného a konkrétního přístupu k jejich řešení. Nedávná práce o počátcích manufakturní průmyslové výroby ukázala dostatečně jasně, že existoval nepochybně značný rozdíl mezi venkovskou patrimoniální oblastí a tím, jak život probíhal za hradbami královských měst. Tradiční prostředí královských měst mohlo se stát sotva bez dalšího ohniskem nového vývoje; tato úloha byla spíše vyhrazena městům poddanským a municipálním. Navíc je tu třeba brát v úvahu skutečnost, že od určité doby vstupuje jako nový činitel do hry se stále rostoucím důrazem absolutistický stát, který nově přehodnocuje staré feudální rozdíly mezi městy, jak to odpovídá jeho zájmům. Začínat takto obecně koncipovanými úvahami recenzní zprávu o drobném článku nebývá obvyklé.Čtenáře Polákovy studie však podobné myšlenky - dříve nebo později - napadnou.Na podkladě bohatého pramenného materiálu líčí zdařile a výstižně úsilí příbramské obce o potvrzení starého privilegia Rudolfa II. z r.1579. Autor přesvědčivě dovozuje, jak měšťanské prostředí bylo vypjatě konservativní a jak jedině v obnovení starých feudálních výsad (jež byly namnoze

vykládány ještě šířeji, než jaký byl jejich skutečný smysl) vidělo cestu ze svých nesnází. Naopak státní orgány, mimo jiné zejména česká komora, jež prosazovaly již hospodářskopolitické zřetele absolutistického státu,tu vystupují v daleko příznivějším světle.Polákova práce je tedy cenná nejen tím, co přináší, nýbrž i tím, co napovídá. Autor je si toho také vědom. Neváhá např. zdůraznit, že josefinskou regulaci magistrátů, kterou události, jimž je věnován jeho článek, vlastně připravovaly, je nutno vidět i jako jistou modernizaci městské správy; tedy jako něco, co bylo jistě více než jen drsný zásah do plynulosti městského vývoje, jenž mohl bez tohoto usměrnění vytvořit jaksi sám ze sebe předpoklady pro rozvoj obecního zřízení v 19. stol. To jsou závěry, které recenzent nemůže než kvitovat s povděkem, neboť na konkrétním případě potvrzují - navíc nezávisle - jeho vlastní zjištění.

V. Urfus

György Bónis, Die ungarischen Städte am Ausgang des Mittelalters. In: Die Stadt am Ausgang des Mittelalters, Linz 1974, s. 79-94

Postavenie miest Uhorska sa tu chápe v zornom uhle stavovského zriadenia. Preto autor skúmal účast miest na sneme,vývin tavernikovského súdu a kodifikáciu mestského práva. Tieto tri črty chápal ako príznačné pre stavovský charakter miest Uhorska. Sledoval ich v troch obdobiach, a to v polovici 15. st., za vlády Mateja Korvína (1458-1490) a za vlády Jagellovcov (1490-1526).

V prvom období si zachovali charakter miest tzv. slobodné královské mestá a banské mestá. Pravidelne ich pozývali na snemy, ale ich účast nebola pravidelná. Významný výdobytok dosiahli mestá tým,že tavernikovský súd sa stal najvyšším súdom nad mestami. Prísediaci tohto súdu pochádzali zo siedmych najvýznamnejších miest, zvaných "tavernikovské". R. 1456 vznikla aj kodifikácia práv pro uvedený súd.

V druhom období badat rozmach mestečiek (oppida), z ktorých viaceré král povýšil na slobodné královské mestá. Matej Korvín vo všeobecnosti podporoval meštanov. Ale na snem ich nepozýval a aj tavernikovský súd zasadal zriedka. Mestá síce uzatvárali spolky (banské mestá, hornouhorské a dolnouhorské mestá, 5 východoslovenských miest), ale nezdružili sa v celokrajinskom meradle ako stav.

Po smrti Mateja Korvína nastala reakčná vláda vysokej šlachty a feudálna anarchia.Vyskytli sa tendencie znížit postavenie slobodných královských miest na úroveň poddanských. Zrušenie stahovacej slobody po-

stihlo aj mestečká.Zástupcov miest síce pozývali na snem, ale ich účast nebola pravidelná. Tavernikovský súd zasadal málo a jednotlivé mestá dostávali výsadu odvolávat sa ešte od neho na súd "osobnej prítomnosti" (personalis praesentia) panovníka. Tam boli šlachtickí prísediaci.Mestá jemu podriadené boli tzv. personálske.

Táto štúdia sa zakladá na nadmerne bohatom bibliografickom aparáte a dáva vynikajúci súhrn doterajších výsledkov výskumu. Na to nadviazal autor svoje vlastné závery.

J. Karpat

Alexandr Sergejevič Myľnikov, Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století (Prameny národního obrození), Praha 1974 (Universita Karlova), z ruštiny přeložila H. Lincová, str.260

Jméno leningradského právníka, historika a slavisty,který je autorem práce, jíž jsou věnovány následující řádky, má v české odborné veřejnosti ustálený zvuk. Jeho poslední kniha, vyšlá česky, připoutá pozornost však i z celé řady jiných důvodů. V neposlední řadě proto, že M. v ní dokazuje,že není bohemistou jen svou specializací, nýbrž i srdcem. Jen skutečně vážné zaujetí mohlo být základem tak velkého pracovního úsilí, kterého bylo zapotřebí k tomu, aby autor prošel téměř ve vyčerpávající úplnosti literaturu vztahující se k dané tématice.Český čtenář ocení však ještě více to, že výsledkem, k němuž autor dospívá, není jen duchaplná kompilace, nýbrž pokus o syntetický jasný a koncepčně sevřený pohled na tak významné období našich novodobých dějin, jakým bylo národní obrození, popř. doba, která je bezprostředně připravovala.Mylnikov ví velmi dobře,co chce a kam směřuje.Základní tezí,kterou rozmanitě obměňuje a dále propracovává je tvrzení, že rozvoj osvícenských idejí byl u nás od počátku spojen s vytvářením nacionálně osvícenské ideologie. Jinými slovy řečeno: nebylo žádného samostatného, přípravného, jen "čistě" osvícenského předstupně, který by předcházel vlastnímu rozmachu našeho obrozeneckého nacionalismu; stejně tak - viděno z jiné strany - dospívá M. k závěru, že nacionalistické a vlastenecké projevy, jejichž rozvoj v Čechách doprovází již vyzrálé osvícenství,jsou důsledkem logického vnitřního vývoje tohoto myšlenkového proudu, a ne snad jen dílčí reakcí na státoprávní centralismus a germanizační politiku, která byla charakteristickou pro rakouský osvícený absolutismus. Autorova koncepce národního obrození je tedy koncepcí, která počítá s výraznou kontinuitou nacionálních představ, spojující působení osvícen-

ských idejí s dobou předcházející, popř. s vývojem ještě starším. Jeho práce přispívá proto významným způsobem i k souhrnnému ocenění přelomu našeho 17. a 18. stol., tedy k souhrnnému ocenění období, které jsme si zvykli, i když v poslední době již se stále více uvědomělou licencí, označovat jako dobu "temna". Mylnikov tu zdůrazňuje kulturní aktivitu českého prostředí, která v tomto období podle jeho názoru nikdy zcela nepřestala ani na poli vytváření vyloženě nacionálních postojů. Dokladem toho, že se dovede podívat na tyto otázky vskutku nezaujatě,je především váha, kterou přisuzuje nacionálním stanoviskům tehdejšího pozdně feudálního měštanstva, v nichž vidí rozhodující element pro další vývoj. (Znovu se tu potvrzuje, jak potřebný a užitečný by byl podrobný výzkum českých měst právě v tomto časovém úseku!). Tomuto činiteli dává rozhodně přednost před ostatními podobnými jevy, teritoriálně patriotické projevy šlechty nevyjímaje. I úlohu protireformační církve vystihuje způsobem, který ji zasazuje do členitějších souvislostí, než o kterých se zpravidla uvažuje. Konec 17. a prvá desetiletí následujícího století jsou v jeho pohledu nejen živnou půdou všeho pozdějšího, nýbrž i jakýmsi spojujícím mezičlánkem, který prostředkuje vývojovou linii mezi vlastním národním obrozením a dobou starší. V rámci tohoto přechodného období zdůrazňuje i úlohu myšlenky slovanské vzájemnosti, což je nepochybně zřetel, na který v tomto kontextu bylo dosud upozorňováno jen zřídka.

Že všechny naznačené závěry podněcují k přemýšlení i badatele, jehož profesionálním zájmem jsou dějiny státu a práva, je jistě zbytečným dodávat. Co však je možno dodat, je okolnost, že Mylnikův pohled přehodnocuje pro dotčené období i některé další vžité kategorie. V jeho obrazu jsou setřeny ostře viděné hranice mezi teritoriálně zemsky laděnými patriotickými názory a mezi vlastenectvím, jež se otevřeně hlásí k nacionálně jazykovému pojetí. Práce je jistě dílem záslužným, které bude dlouho v popředí zájmu, tím spíše, že vedle souborného obrazu počátků národního obrození je i příspěvkem - máme-li užít autorovy vlastní dikce - k typologii obrozeneckého vývoje u národů, které se počaly přetvářet v národy v novodobém smyslu v podmínkách podobných českému vývoji.

V. Urfus

Hans-Jürgen Karp, Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittilalters, Forschungen und Quellen zur Kirchen-und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, vyd. Bernhard Stasiewski, sv. 9, Köln-Wien 1972, str. XXIV - 184

Karpova kniha, vzešlá z jeho bonnské disertace z r.1969, se řadí k velmi intenzivním pokusům současného bádání o zjištění historických hranic v Evropě. Budou proto nutné i konfrontace jejích výsledků s podobnými pracemi, zejména s nedávnou knihou Labudovou, Polska granica zachodnia, Poznaň 1971, k nimž již Karp nemohl přihlédnout. Autor chápe svůj úkol od jiných prací stejného tematického zaměření odlišně, když se pokouší především o určení historického vývoje pevných linií hranic z neurčité pohraniční územní masy. Tím se jeví jeho záměr v dost vyhraněné míře jako úkol historické geografie.

I když nelze popřít jeho snahu o přesnost a postižení maximálního množství pramenů, přece jen je sporné, zda takto určený cíl práce přispívá v předpokládané míře historickému poznání. V jeho pojetí totiž při sledování hraničních linií dosti zaniká podstata takových posunů hranic, jak je přinášejí politické změny území pod mocenským tlakem sousedů, posunutí hranic sídelními proměnami a tím i některé změny státoprávní, které nelze od podobného zkoumání oddělovat.

Jinou výtkou může být i nedostatečný zřetel k literatuře, zejména polské, ze které mu, vzdor jeho snaze o úplnost, přece jen hodně prací uniká, a to i takových, které přinášejí důležitý materiál mapový. Kniha Karpova také není doprovázena dostatečnými přílohami mapovými, když jedná přehledná mapa střední Evropy nemůže nahradit analytickou práci kartografickou.

Ačkoli některé partie knihy prokazují autorovu pečlivost a snahu po dosažitelné přesnosti podání a obsahují i cenné výklady (např. analýzu převzetí slovanského slova "granica" do němčiny - "Grenze"), přece jen bude třeba pracovat s jeho závěry opatrně, doplňovat případné mezery v literatuře a především domýšlet nedostatečně osvětlené otázky politických a státoprávních dějin při změnách hranic a tím i státního území.

J. Kejř

Nikolas I. Pantazopulos za spolupráce Despiny Tsurka-Papastati, Kodix mitropoleos Sisaniu ke Siatistis 17.-19. ai (Kodex metropole Sisaniu a Siatisty 17.-19. století). Díl A - Dikeika metabyzantina mnimia - (Právní pobyzantské památky) vydávané profesorem N.I. Pantazopulosem. Soluň 1974, 29 - 208 s.

O národním řeckém právu ve formě, ve které platilo v severním Řecku po pádu Byzantské říše,je velmi málo známo. Z doposud publikovaných zpráv vyplývá, že existovaly některé oblastní kodifikace, jako např. v městech Serre, Kozani, Menelikon aj. Avšak z těchto svědectví není možné dospět k uspokojivým závěrům ani o povaze tohoto práva, ani o jeho rozdílech ve srovnání s byzantským nebo otomanským právem, ani o metodách a způsobech jeho praktického uplatňování.

Lidové právo platilo většinou jako právo nepsané, jehož obecné zásady, opřené o staleté tradice, nacházely své vyjádření zejména v soukromoprávních písemnostech. Právě tato skutečnost zdůraznila ještě více právněhistorickou potřebu hledání jiných původních pramenů. Mezi tyto prameny rozhodně patří i dosud nevydané metropolitní kodexy severního Řecka, ve kterých se zapisovaly úkony veřejného i soukromého života Řeků.

Zvláštní význam těchto kodexů jako původních zdrojů pro právněhistorické bádání spočívá tedy v tom, že zachycují skutečný stav působení v praxi různých právních systémů (otomanského, byzantského, obyčejového řeckého) a dovolují úsudky o jejich vzájemném prolínání.

Z tohoto důvodu je také velmi cenná anotovaná publikace: "Kodex metropole Sisaniu a Siatisty", známý také jako kodex Zosima - podle jména arcibiskupa, za jehož funkčního období došlo k největšímu počtu záznamů. Kromě vlastního textu a fotokopií obsahuje kniha seznam písařů tohoto kodexu, indexy míst, jmen kněží, příjmení a věcí, jakož i malý právněhistorický glosář.

Nejvýznamnější částí díla jsou ovšem jednak předmluva profesora N.I. Pantazopulose, pod jehož iniciativou a vedením dochází k vydání pobyzantských právních památek, jednak úvod jeho nejbližší spolupracovnice Despiny Tsurka-Papastati. Seznamuje-li předmluva čtenáře s výchozí koncepcí celého badatelského průzkumu v této oblasti, jehož dotyčná publikace je pouze prvním krokem, pak úvod D. Tsurka-Papastati má nedocenitelný význam nezbytné pomůcky k pochopení celého díla. Autorka podává zde nejen popis kodexu, nýbrž celou řadu praktických rad a vysvětlivek, které lze označit za východisko k dalšímu bádání o této významné právní památce a právu v ní zachyceném.

E. Pupti

Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Rechtsgeschichtliche Abhandlungen. Publikationen des Lehrstuhls für Ungarische Rechtsgeschichte an der Eötvös Lóránd Universität, Heft 6. Ed.: Kálmán K o v á c s, Budapest 1974, 178 s.

Táto zbierka 6 štúdií maďarských historikov štátu a práva dáva výstižný obraz o tom, ako sa formovali jednotlivé úseky práva za kapitalizmu v Uhorsku, resp. potom v Maďarsku, v občianskoprávnej oblasti. Štúdie sú zoradené v časovom poradí skúmaných období, ako aj postupne od všeobecnejšej tematike ku špeciálnej.

Andor C s i z m a d i a skúmal snahy o kodifikáciu občianskeho práva v tzv.reformnom období, ktoré predchádzalo revolučnému roku 1848. Osnova občianskeho zákonníka, ktorý mal nahradit obyčajové právo,vznikla už v 30. rokoch 19. stor., ale na nátlak reakčných dvorských kruhov sa neuzákonila. O to viac sa pretriasala potreba tejto kodifikácie v literatúre. Po vydaní prvej uhorskej ústavy v marci 1848 sa opät velmi zosilnilo kodifikačné úsilie, ale dalšie udalosti ho zmarili.

Časove na túto štúdiu nadviazal príspevok, ktorý vypracoval Kálmán K o v á c s o začiatkoch snáh vydat občianskoprávny kódex v Uhorsku v rokoch 1866-1877, teda v čase vyrovnania a po ňom. No reakčné kruhy sa bránili kodifikácii ako nežiadúcej novote. Rozvinula sa diskusia na úrovni vládnych orgánov, aj vo vedeckých kruhoch. Jej výsledkom boli elaboráty, ktoré sa síce neuzákonili, ale mali vplyv na prax aj vedu o občianskom práve.

Vyskytol sa aj pokus osobitne kodifikovat dedičské právo, o čom napísal štúdiu Elemér P ó l a y. Osnovu na to vypracoval István Teleszky v rokoch 1871-1882. Na to sa nadviazala živá polemika, ba vznikol aj protinávrh. Nakoniec však osnova zlyhala.

O procesnom konaní vo veci výkupu plnení z vinohradníckeho majetku po zrušení poddanstva napísal štúdiu Gábor M á t h é. Tento výkup sa začal riešit už r. 1848, ale normoval sa až zákonom r. 1868. Spory riešil osobitný rozhodcovský súd, ktorý mal aj odvolacie inštancie. Taká inštancia bola aj v Trnave a podla jej spisového materiálu autor zhrnul hlavné zásady procesného konania vo veci daného výkupu.

Vývinom patentového práva v Uhorsku sa zaoberal János S z i t a. Nadviazal na celoeurópsky vývin a ukázal, že aj v Uhorsku sa patenty začali vydávat vo forme výsad. Prvá normatívna úprava sa uskutočnila r. 1822 nariadením uhorskej miestodržitelskej rady. Stavovské živly v stoliciach (župách) sa tomu úspešne vzopreli. Potom sa uhorské patentové právo utváralo v závislosti od rakúskeho, až r. 1896 vyšla úprava ministra obchodu,kterou sa celá oblast tohto práva normovala na európskej úrovni.

Napokon prispel do tohto zborníka Pál H o r v á t h štúdiou o právnych pomeroch kapitalistických monopolov a kartelovom zákonodarstve v Uhorsku, resp. Maďarsku. Skúmal, ako proces rozmachu týchto monopolov na prelome storočia vyvolal istý druh protekcionizmu. Hlavne vplyvom velkostatkárov súdna prax smerovala proti monopolom. Táto tendencia sa udržala aj po prvej svetovej vojne. Potom sa síce monopoly velmi vzmáhali, ale štát zasahoval do hospodárskeho života svojím kartelovým zákonodarstvom. Napokon vyšiel r. 1931 zákon o kartelech,ktorým sa však činnost kartelov podstatne neobmedzila.

J. Karpat

Helmut S l a p n i c k a, Österreichs Recht ausserhalb Österreichs, Der Untergang des österreichischen Rechtsraumes, Wien 1973, 106 s.

Meno autora je dobre známe čitatelom časopisu Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, kde autor sústavne recenzuje československú literárnu produkciu z oblasti dejín štátu a práva.V danom prípade sa podujal na velmi pozoruhodný pokus sledovat, ako prežívalo po r.1918 niekdajšie rakúske právo vo vtedajších nástupníckych štátoch. Načrtnul tak plastický obraz, ktorý ešte oživil 6 mapovými prílohami. Rakúske právo nechápe ako národný produkt rakúsko-nemeckej kultúry, ale ako výsledok tvorivej činnosti reprezentantov právnej kultúry všetkých národností niekdajšej západnej polovice Rakúsko-Uhorskej ríše.Preto rakúske právo podla jeho mienky tak dlho pretrvalo zánik tejto ríše, ba rozvíjalo sa dalej, a to ešte aj poza bývalé ríšske územie.Nástupnícke štáty povodne prevzali rakúske právo tzv. recepčními normami, čo sa chápalo ako prechodné opatrenie.Pritom tieto nové štáty vznikli zlúčením aj takých územných oblastí, ktoré predtým nepatrili do rakúskej ríše. Preto sa ich vlády usilovali právo zjednotit, ako to názorne ukazuje aj príklad Československa. Tak sa vynorila potreba unifikácie.V novo vydaných zákonoch nástupníckych štátov zo stránky obsahovej často tiež prežívalo rakúske právo. To platilo aj o osnovách zákoníkov, ktoré se zväčša nerealizovali, ako bola v Československu osnova trestného zákonníka, občianskeho súdneho poriadku a občianskeho zákonníka. Ale aj nové rakúske právo z čias po r. 1918 vplývalo na právo nástupníckych štátov a navzájom prijímalo od nich podnety. To platilo najmä o judikatúre.Na Slovensku sa vzpierali tomu, aby sa na jeho územie rozširovala platnost bývalého rakúskeho práva. To zdôraznil r.1937 na právnickom zjazde v Bratislave prof.Luby. Podiel národností rakúskej ríše na tvorbe práva

sa prejavil účastou právnikov inej než nemeckej národnosti na formovaní práva, jeho aplikácii a vedeckom spracovaní. V tej súvislosti uviedol autor aj mená známych českých právnikov, ako boli Randa, Krčmář, Pražák Hoetzel,Funk, Henner, Horáček a Drachovský, na Najvyššom súde Rybička, Petruška, Popelka, Ott a i.

Celé dve desatročia po páde Rakúsko-Uhorska sa udržalo rakúske právo v nástupníckych štátoch v mnohom ohlade prakticky nedotknuté.Tento stav sa zmenil, až keď nastala prestavba spoločenského zriadenia v oblasti strednej Európy. V Československu to bolo najmä po r. 1948. No aj tu sa udržalo rakúske právo pozemkových kníh až do r. 1964.

Kniha obsahuje veľmi bohatú bibilografiu, ako aj vecný a menný register.

J. Karpat

Helmut Slapnicka, Die Sprache des österreichischen Reichsgesetzblattes. In: Zeitschrift für Ostferschung 23, 1974, s. 440-454

Po vydaní marcovej ústavy r. 1849 sa vyskytol pokus publikovat v novo zavedenom ríšskom zákonníku normy vo všetkých 10 rečiach ríše, medzi nimi aj v češtine, ktorá sa kvalifikovala nejen jako český jazyk, ale také ako "súčasne spisovná moravčina a slovenčina" Čeština tedy pritom nahrádzala aj slovenčinu, ktorá vtedy ešte nemala ustálenú tradíciu, ba Štúrovu snahu potierali Kollár a Šafárik. No aj češtine a ostatným slovanským rečiam chýbala rozpracovaná právnická terminilógia.Preto vznikla osobitná 20-členná komisia pre slovanskú právne politickú terminológiu. Predsedom bol Šafárik,českí členovia boli Rybička,Erben a Šebmera, slovanskí Kollár a Kuzmány. Komisia sa podla národností rozdelila na 5 sekcií, z nich jedna bola "česko-moravsko-slovenská". Táto komisia predložila ako prvá svoj elaborát, kde sa vedla českých termínov uvádzali aj slovenské odchýlky. Po rozpustení komisie redaktori prekladov nestačili načas prekladat vydané normy do všetkých 9 rečí.Preto Ministerstvo spravedlivosti dostalo zmocnenie odložit prekladanie do tých rečí, do ktorých to nebolo naliehavé. Aj spotreba papiera bola privelká a redaktorov na prekladanie bol nedostatok. Keď potom Schmerling vyhlásil, že vydávanie 10 autentických znení ohrozovalo jednotu práva a istotu sudcovského rozhodovania, zastavilo sa koncom r. 1852 vydávanie prekladov. Len nemecký text mal byt autentický a jeho preklady sa ponechávali na krajinské (Zemské) zákonníky. Ničmenej malo vydávanie českého prekladu velký vplyv na vývoj právnickej slovenčiny. R. 1852 vydal Hattala

slovenskú gramatiku a súčasne Radlinský používal terminológiu českej sekcie vyššie spomínanej komisie, ked posobil ako redaktor slovenského vydania vládneho vestníka pre Uhorsko. Ostatne už pred vydaním spomenutej terminológie ríšske Ministerstvo vnútra nariadilo vydávat vyhlášky určené pre slovenské obyvatelstvo v "staroslovenskej reči". Aj vládou vydržované "Slovenské noviny" vychádzali vo Viedni v "staroslovenčine". t.j. v češtine ríšskeho zákonníka obohatenej slovakizmami.

J. Karpat

Endre Varga, A királyi kúria 1780-1850 (Kráľovská kúria 1780-1850), Akademia, Budapešť, 1974, 274 s.

Posledná monografia neb. Dr. E. Vargu, býv.riaditela Krajinského archívu v Budapešti, aj u nás dobre známeho maďarského právneho historika, nadväzuje na jeho dlhoročný výskum v oblasti súdnictva pozdného feudalizmu v Uhorsku a zhrňuje vysledky,zverejnené o význame najvyššej súdnej inštancie Uhorska (napr. Reorganizácia uhorského súdnictva za Jozefa II, Századok 1960; Najvyšší súd feudálneho Uhorska, Budapest 1967; Civilné súdne konanie na král. Kúrii 1724-1848/49,Levéltári közlemények (Arch. zprávy, 1968). Monografia vyhodnocuje organizáciu, úradovanie, sposob súdneho konania v poslednej fáze feudalizmu a počas revolučných premien, tedy v čase, ked sa príslušnost a posobnost Kúrie ustálila a súdny poriadok sa fixoval. V záujme syntézy tejto matérie skúma autor aj vývinové tendencie Kúrie od XVII. st. V súlade s problematikou, je kniha rozdelená na tri časti. Prvá obsahuje historický prehlad postavenia Kúrie v spoločenskom a štátnom živote Uhorska. Menovite reformy Jozefa II. a z nich širšie analyzovanú reorganizáciu súdnictva v Uhorsku, známu pod názvom "Novus Ordo" v r. 1783-1790, reštitúciu starej organizácie v r.1790-1808, rozklad Kúrie a jej zrušenie v r. 1840-1849, Nové súdne inštancie, zriadené za buržoáznej revolúcie r.1849 a napokon obnovu kúrie a novšie zastavenie jej činnosti r. 1850. Dejiny uhorského najvyššieho súdu líči autor na pozadí spoločenských a politických pomerov Uhorska v rokoch 1780-1850 a tým sa mu podarilo nakreslit zaujímavý a podrobný obraz o vzájomných vztahov feudálnej justície a spoločenského pohybu v predrevolučných a revolučných rokoch 1848-1849.

Druhá časť knihy oboznamuje podrobne s príslušnostou a posobnostou troch zložiek Kúrie, tj. královskej tabule, sedmipanskej tabule a najvyššieho zmenkového súdu, resp. Kúrie ako celku. Tretia časť analyzuje civilný a trestný súdny poriadok na Kúrii. Po osobitnom závere, v kto-

rom autor hodnotí činnost Kúrie, nasleduje zoznam archívnych prameňov s vysvetlením skratiek a základná bibliografia.

Monografia sa neobmedzuje na naznačené otázky; v rámci výkladu charakterizuje uhorskú kráľ. Kúriu ako jeden z najvýznamnejších orgánov feudálneho štátneho aparátu Uhorska, so značným vplyvom na spoločenský život krajiny. Okrem toho prináša aj nové poznatky ohľadne sposobu zavedenia reforiem Jozefa II.v Uhorsku. Samotnú kráľ. Kúriu charakterizuje autor ako konzervatívnu, ba kontrarevolučnú korporáciu,uzavretú voči každému pokroku, bojujúcu aj po buržoáznej revolúcie za zachovanie feudálnych praktík v trestnom súdnictve, pri výkone trestov,aby sa zahatil každý progres a predĺžil život starého poriadku podla záujmov rakúskej dvorskej reakcie.

L. Bianchi

Gyorgy Bónis, Pest-Budai hivatali utasitások a XVIII. században (Pešť-budínske úradne inštrukcie v 18. st.), Budapešť 1974, 178 s.

Špecializovaná edícia prameňov Gy. Bónisa má značný význam pre právne dejiny miest v pozdnom feudalizme.Autor vystihol pramennú hodnotu úradných inštrukcií, vydaných počas absolutizmu pre korporáciu, úrad, úradníka, v ktorých sa podrobne vymedzila náplň ich práce. Inštrukcie sú teda prvotriedné pramene dejín mestskej správy. Autor vybral z archívu Budína a Pešti po 25 typických inštrukcií,vydaných komornou administráciou a adresovaných mestskej rade, ako i inštrukcie rady pre jednotlivých mestských úradníkov. Dokumenty (v latinskej a nemeckej reči; len jeden je v madarčine: vzor služobnej prísahy mestského radcu z r. 1753) sú vzorne publikované, opatrné vysvetlivkami, odkazmi na doležité spojitosti z dejín úradu, s potrebnými archívnymi signatúrami. Úvodná štúdia Gy. Bónisa podáva stručný pohlad vývinu mestskej správy sesterských miest Budína a Pešti od obnovenia ich samosprávy a samostatnosti r. 1703, do konca 18.st. Oboznamuje čitatela rozdielom medzi inštrukciami, (decretum, statutum) vydanými mestám nadriadenou budínskou komornou administráciou a inštrukciami, vydanými mestskou správou resp. královským komisárom mesta podriadeným úradníkom a nižším zaměstnancom. Informuje o personálnom obsadení vedúcich miest v rade, o vnútornej štruktúre mestskej správy v Budíne a v Pešti a najmä o kompetenciách jednotlivých významnejších mestských úradníkov, menovite budínskeho meštanostu, peštianskeho richtára, prísažných prísediacich,"vormündera" (zástupcu meštiactva, tribunus plebis), notára, archivára,kancelárskych zamestnancov, komorníkov, daňových úradníkov, kontrolórov,zdravotníkov,

úradníkov pozemkovej knihy, mestského sudcu, fiškála, trhového sudcu, velitela mestskej stráže apod. Celá mestská správa, tak ako mala účinkovat podla predstáv nadriadených orgánov sa plasticky odráža vo zverejnených textoch.

Koncepcia a realizácia tejto edície može byt vzorom aj pre našich právnych historikov, zaoberajúcich sa dejinami mestskej správy za feudalizmu. (Doteraz sa venovala pozornost zväčša len formulám prísah mestských funkcionárov a úradníkov v Bratislave, Levoči, napr. štúdie a články R. Hornu, P. Horvátha, I. Sládka). Autor dáva k tomu bezprostredne impulzy, keď nezabudol zdoraznit, že prvú inštrukciu v Uhorsku vydala bratislavská komora r. 1528, že počet takýchto inštrukcií narastal v druhej polovine 16. st. a v 17. st. a ako vzory spomína dve inštrukcie mesta Kremnice z r. 1676 a 1677. Autor poukazuje aj na tú doležitú okolnost, že viedenské vládne miestá chceli pomocou inštrukcií zjednotit správu v celej monarchii. Tak napr. r. 1743 zostavila Uhorská komora text služobnej prísahy richtára v Šoproni podla vzoru, používaného v Bratislave, a na Budíne. Funkcia meštanostu sa zaviedla v Pešti podla príkladu Bratislavy, Košic, Šopronu a Budína.

Edícia je doplnená menným registrom, vysvetlivkami latinských a nemeckých odborných výrazov, nachádzajúcich sa v zverejnených dokumentoch a rezüme v anglickej reči.

L. Bianchi

Voici l' Aube. L immortelle Commune de Paris. Éditions sociales, Paris 1972, 458 s. Komuna Paryska. Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo XXXVII, Wroclaw 1972, 281 s.

Jsou práce, byť i ne zcela nejnovějšího data, jejichž přiblížení zájemcům nejen o dějiny státu a práva, ale i dějiny mezinárodního dělnického hnutí, je stále užitečné.

A je to tím užitečnější, jde-li o problematiku vědecky i politicky tak významnou, jako Pařížská Komuna 1871.

Ze zahraničních prací, věnovaných Pařížské Komuně, bych chtěl uvést alespoň dvě. Jsou to:

1."Voici l´Aube.L' immortelle Commune de Paris.

2. Komuna Paryska.

První z nich "Voici ľ Aube. L' immortelle Commune de Paris" je sborníkem materiálů z mezinárodního vědeckého kolokvia, pořádaného Institutem Maurice Thoreze v Paříži ve dnech 6.-9. května 1971 za účasti vědců, zástupců komunistických a dělnických stran a mezinárodních organizací z více než 20 zemí.

Sborník zahrnuje přes 80 referátů a diskusních příspěvků, přednesených v osmi zasedáních kolokvia. Tyto referáty se zabývají problematikou Pařížské Komuny, jejím vlivem nejen v samé Francii, ale i za jejími hranicemi, ukazují širší mezinárodní souvislosti, vliv Komuny na mezinárodní dělnické hnutí atd.

Z hlediska dějin státu a práva zasluhují pozornosti zejména stati P. Chauseta "Comment la Commune a administré Paris" (str. 48-53), E. Labrousse "Complexités et dominantes de la Commune"(str.78-82) a M.Picart-Weyl "La Commune, la souveraineté et le droit" (str. 378-382).

Polská publikace "Komuna Paryska" zahrnuje materiály vědeckého zasedání, pořádaného Institutem dějin státu a práva university ve Wroclavi dne 18. března 1971. Obsahuje deset referátů, zabývajících se problematikou Komuny z různých hledisek. Z hlediska dějin státu a práva zasluhují pozornosti zejména referáty Teresy Janasz na téma "Przyczyny i skutki Komuny Paryskiej" (str. 77-112) a Janusze Trzcińského "Komuna Paryska jako prototyp Rad w pogladach Lenina" (str. 251-262).

Sborník, zajímavý a užitečný nejen pro právního historika, ale i pro zájemce o dějiny mezinárodního dělnického hnutí ad., je zpřístupněn širšímu okruhu čtenářů také díky cizojazyčným souhrnům.

S. Balík

Pavel Mates, K právní stránce nacionalizace průmyslu v českých zemích /1945-1948/. In: Acta Universitatis Brunensis-Juridica No 12-Sborník učitelů Právnické fakulty-IV, Brno 1974, s. 121-145

Autor sa v úvode zaoberá predpokladmi nacionalizácie a poukazuje na nacionalizačné pokusy v prvej republike, potom reprodukuje politické stanoviská v období odboja za druhej svetovej vojny, najmä Benešove slová o konfiškácii majetku nepriatelov, ďalej jeho posolstvo k Štátnej rade zo začiatku r. 1944, kde sa zmieňuje o nutnosti znárodnenia ťažkého priemyslu, baní a bánk.

V ďalšom delí svoju štúdiu na päť kapitol,ale v recenzovanej práci realizuje len tri: národnú správu, konfiškáciu a znárodnenie (nacionalizáciu v užšom slova zmysle).Opiera sa v práci o súčasnú právnickú literatúru z rokov 1945-1948 a porovnáva závery významnejších právnikov. Správne konštatuje, že národná správa, konfiškácia aj znárodnenie z roku 1945 boli významnými prejavmi prerastania národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú. Upozorňuje na zákon č. 50/1945 Zb. o znárodnení filmu. Končí konštatovaním, že znárodnenie znamenalo

likvidáciu závislosti Československa na zahraničnom kapitáli a založilo štátny socialistický sektor. V štúdii chýba rozbor zákonov o znárodnení č. 114-126/1948 Zb., lebo autor končí svoje úvahy Februárovým víťazstvom.

L. Bianchi

Ladislav Hubenák, 30. výročie Slovenského národného povstania v Západoslovenskom kraji, Bratislava 1974, 112 s.

Účelem tejto publikácie bolo ukázat, ako prebiehal na západnom Slovensku boj ilegálnej Komunistickej strany za okupácie a počas Slovenského národného povstania. Tento boj začal ihned po zákaze činnosti strany začiatkom októbra 1938. Po 15. marci 1939 sa ešte zintenzívnil a mal za účel obnovit Československo a v jeho rámci slobodné Slovensko. Prvé ilegálne organizácie KSS vznikali v Bratislave a na okolí,najmä vo velkých priemyselných závodoch. Ich siet sa šírila a nadviazala na iné odbojové organizácie a skupiny.Keď r.1941 vstupom ZSSR do vojny vzriastala nádej na porážku Nemecka, začala ilegálna KSS akciu sabotáží, ktorá sa rozriastla v rokoch 1942-1943. Napokon sa organizovali ozbrojené partizánske skupiny. Po sovietskom víťazstve pri Stalingrade sa začalo organizovat ozbrojené povstanie.Až do vypuknutia tohto povstania v Banskej Bystrici ostala Bratislava strediskom činnosti ilegálnej KSS. Jej vedúci predstavitelia Husák, Šmidke a Novomeský v dohode s inými odbojovými skupinami utvorili ilegálnu SNR,ktorá vydala koncom r. 1943 známu vianočnú dohodu. V nej urobila KSS isté ústupky nekomunistickým odbojovým zložkám. Zahraničná vláda v Londýne nemala voči týmto odbojovým podujatiam kladný postoj. Najmä Beneš trval na ideológii československého národa. Na Slovensku však všetku smerovalo k ozbrojenému povstaniu. To pripravovali aj ilegálne národné výbory na západnom Slovensku. K tomu sa pripájali sovietski občania, ktorí utekali z nemeckého zajatia. Až vypuknutím SNP sa presunulo politické a vojenské stredisko odboja do Banskej Bystrice. Odtial sa organizovala nová sústava mocenských orgánov.Západné Slovensko načas vyradili z tohto diania udalosti, ktoré znemožnili v plnej miere rozšírit povstanie aj na toto územie. Najmä to bol zásah nemeckých vojsk. Len v okresoch, ktoré súsedili so stredným Slovenskom, sa uskutočnili povstalecké akcie. Tým pokračovalo na tomto území partizánske hnutie, ktoré vyústilo do národno demokratickej revolúcie.

Kniha je bohato ilustrovaná fotografiami archívnych materiálov,

portrétmi vedúcich politických činitelov a zábermi najmä z povstaleckých udalostí. Poznámkový aparát o 91 poznámkach informuje o prameňoch a literatúre k danej problematike. Táto dokumentárna vybavenosť dodáva knihe črtu solídnej publikácie o významnom úseku štátoprávnych dejín Slovenska.

J. Karpat

Bohuslav Roučka - Vladimír Růžička, Pracovní heslář českého právněhistorického terminologického slovníku. Ústav státu a práva ČSAV, Praha 1975, 774 str., ofset.

Tento interní tisk našeho předního pracoviště v oblasti právních věd znamená velký krok kupředu v realizaci projektu, který v průběhu 20. století prošel několika proměnami. Ačkoli je v úvodu skromně označen jen jako "prozatímní pracovní heslář", bude tento slovník bezpochyby již v dané podobě velmi užitečnou pomůckou při výuce právních dějin na právnických fakultách a při práci s historickými prameny právnického charakteru vůbec, zejména také v našich archívech.

"Právněhistorické studie" věnovaly přípravným pracím na historickém slovníku české právní terminologie průběžně pozornost, jak o tom svědčí stati z pera Vl. Růžičky ve svazcích 2 (1956), str. 60 ad.; 3 (1957), str. 137 a d.; 4 (1958), str. 275 a d.; 8 (1962), str. 281 a d.; 11 (1965), str. 75 a d. Dnes je možno konstatovat, že konečná fáze zpracování slovníku (pravděpodobně ve třech svazcích lexikonového formátu) rýsuje se zcela konkrétně a zřetelně, jak to přesvědčivě dokládají str. 708-773, na nichž jsou podány dobře promyšlené ukázky definitivního zpracování řady vybraných hesel. Bohatství shromážděného materiálu ukazuje heslo "Rozsudek" zaujímající zde 17 (!) stránek. Pokračovat v tomto díle a úspěšně je dovršit, jeví se nyní prvořadou kulturní nezbytností, na níž mají zájem stejně historikové, jako právníci a linguisté.

V. Vaněček

Fani Milkova, Istorija na bălgarskata dăržava i pravo /Izvori, izsledvania, tezisi/, Sofija 1974, 302 s.

Čtenářům našeho sborníku známá profesorka právních dějin sofijské university předkládá v této příručce dějiny bulharského státu a práva pře-

devším studujícím, ale protože jsou pečlivě uspořádaným přehledem právního vývoje v Bulharsku od dob nejstarších až do současnosti, jsou užitečnou pomůckou komukoli, kdo hledá o něm informaci. Autorka totiž postupuje tak,že po stručném charakterizování jednotlivého období otiskuje v něm vydané prameny, a to podle jejich významu buď v úplnosti anebo ve výňatcích, připojuje ke každému období zvlášť literaturu, jednak povinnou, jednak doporučenou, a u důležitých pramenů popisuje vývoj a hodnotí jejich význam.

Je tím podáno stručné a přehledné vylíčení dějin státu a významných pramenů práva všeho druhu, jehož svéráznost tkví v tom,že autorka dává pokud možno co nejvíce promlouvat pramenům samým. V jejich řeči je slyšet nejen hlas oficiálních normativních aktů třídy, v té které době vládnoucí, ale i protesty utlačovaných, tak stížnost Balju Ilieva z r. 1932 (str. 178, 179), oběžník č. 9 Ústředního výboru dělnické strany z r. 1933 (176, 177), program Vlastenecké fronty ze 17. 7. 1942 (239, 240) nebo Výzvu k bulharské mládeži z října 1942 (240-243).

Autorka dělí příručku na tyto hlavní části: I. středověk,kde uvádí zejména Krumovo zákonodárství, Odpovědi papeže Mikuláše I. na otázky Bulharů, Zeměděl̆ský zákon, 17. titul Eklogy a Zakon sudnyj ljudem,II. osmanský feudalismus, z něhož otiskuje tři ukázky. V III. části (od Osvobození r. 1878 do konce I. světové války 1918) je otištěna ústavní listina obnoveného bulharského státu z r. 1879 s pozdějšími změnami (1893 a 1911) a několik norem, ilustrujících snahu buržoazie překonat přežitky osmanského feudalismu a vyrovnat se s pracovními i sociálními postuláty doby.

Nejvíce ukázek je sneseno v obsáhlé části IV. (107-249), která se zabývá buržoazním bulharským státem v letech 1918-1944. Je rozdělena na šest pododdělení podle systému v té které době vládnoucího. Je to vláda Bulharského zemědělského lidového svazu,na to Demokratické dohody (Sgovoru), po té Lidového bloku, dále vláda převratu z 19. května 1934, období do II. světové války a konečně protifašistický zápas v jejím průběhu. V této téměř půlstoleté době bylo vydáno pochopitelně mnoho zákonů a jiných norem, např. známý zákon o pracovní povinnosti obou pohlaví z r.1920, ale nejvíce zájmu věnuje autorka zákonu na obranu státu,který se rodil za vlády Sgovoru po zářijovém povstání r. 1923. Autorka, která je uznávanou znalkyní této problematiky, věnovala jí kromě monografie, o které bylo referováno i v tomto sborníku ( ),řadu článků a předběžných studií. Ve zvláštní příloze (str. 132-162) vykládá příčiny a genezi, otiskuje osnovu, pozměňovací návrhy i pozdější osudy tohoto reakčního zákona.

Výmluvným dokladem,jak byla potlačena poslední zdání buržoazní demokracie a jak nastupoval fašismus, je i likvidace obecní i ostatní samo-

správy r. 1934. V části V., zahrnující období poválečného socialistického Bulharska,otiskuje autorka zvláště Dimitrovskou ústavu Bulharské lidové republiky (255-287).

J. Cvetler

J. E. Fagg, Latin America. A General History, 2nd edition, London 1971, s. XIII - 814
E. Bradford Burns, Latin America, A Consise Interpretative History, Englewood Cliffs, New Jersey 1972, s. XV - 272

Země Latinské Ameriky vystupují v posledních letech stále více do popředí a stávají se předmětem zvýšeného zájmu světové veřejnosti.

V této souvislosti vzrůstá i zájem o jejich dějiny, ať už politické, ekonomické a kulturní, či dějiny státu a práva.

Hlubší poznání a pochopení vývoje státu a práva však vyžaduje všestrannější znalost vývoje latinsko-amerických zemí, znalost jejich vývoje politického, hospodářského, kulturního, sociálního atd. Je proto nutno studovat nejprve práce, které takové poznatky poskytují, které se mohou stát výchozími díly při studiu právněhistorické problematiky.

Mezi takovými novějšími výchozími pracemi lze uvést např.:

1. J.E. F a g g, Latin America. A General History.
2. E. Bradford B u r n s, Latin America. A Concise Interpretative History.

První z uvedených prací, F a g g o v a kniha "Latin America. A General History", se zabývá v osmi částech dějinami Latinské Ameriky od nejstarší doby do konce šedesátých let XX.století. Čtenář z této knihy získá řadu poznatků o formování koloniální soustavy, o revolučních válkách za nezávislost, o postavení latinsko-amerických zemí tváří v tvář Spojeným státům americkým. Z hlediska právněhistorického je nejpřitažlivější nepochybně část III.,pojednávající pod názvem "The Institutions of Imperialism" mimo jiné o správě španělského imperia,o církvi ve španělském či portugalském imperiu, atd.

Kniha je opatřena bohatou bibliografií (str. 779-793), rejstříkem (str. 797-814) a několika mapami, které usnadní čtenářovu orientaci.

Podobně jako Faggova práce zahrnuje i kniha E. Bradforda B u r n s e "Latin America. A Concise Interpretative History" v sedmi kapitolách výklad o dějinách Latinské Ameriky od nejstarší doby do r. 1970. Autor se v knize zabývá aspekty ekonomickými, politickými ad. Z hlediska právněhistorického je nejpřitažlivější kapitola 2., rozebírající pod názvem "Institutions of Empire" v přehledu otázky půdy, práce, státu, církve ad. Ve stati, věnované půdě a práci najdeme i výklad o práv-

ních formách vykořistování domorodého obyvatelstva (jako byly encomienda, repartimiento, zvláštní forma repartimienta, nazývaná mita, atd.).

Kniha je doplněna řadou příloh (obrazy,statistiky, mapy), slovníkem, bibliografií a spojeným rejstříkem osobním a věcným.

S. Balík

Jozef Cięgwa - Adam Lityński, Teksty źrodłowe z historii państwa i prawa Polski (1864-1945), Katovice 1974, 276 str.

Učitelia Slezskej univerzity v Katoviciach vydali texty pre poslucha-čov prvého ročníka právnických fakúlt v Polsku, a to pre judiciálny i pre administratívny smer. Rozsah zväzku,obsahujúceho len pramene bur-žoázneho štátu a práva v Polsku sa zdovodňuje tým, že v Polsku toho ča-su neexistuje učebnica dejín štátu a práva pred r.1818,učebnica za roky 1918-1939 je prakticky vypredaná a na obdobie druhej svetovej vojny resp. ludovodemokratického Polska nebola doteraz napísaná. Texty majú poslucháčom umožnit nielen prípravu na semináre, ale aj na skúšky. Pre obdobie rokov 1848-1864 existuje v Polsku chrestomatia prof. J. Sawic-kého. Zbierka obsahuje v prevážnej väčšine štátoprávne dokumenty (ústa-vy, ústavné zákony), charakteristické časti civilných, trestných, pra-covnoprávnych kodexov a zákonov; ukážky z medzinárodných dohod a doku-menty antifašistického odboja a národnooslobodzovacieho boja polského ľudu i dokumenty oslobodenia. Výber 87 dokumentov je reprezentatívny pre celé obdobie buržoázneho štátu na území Polska. U jednotlivých do-kumentov boli by namieste bližšie údaje o význame zákonov, ich spoji-tosti s ostatnými normami, resp. vysvetlenie podstaty kódexov.

L. Bianchi

Florián Sivák - Jozef Klimko, Dokumenty k dějinám štátu a práva na území ČSSR, časť I-II, Bratislava 1974, 155 - 135 - 290 s.

Slovenská zbierka učitelov PF UK v Bratislave vo svojej prvej časti obsahuje 62 úplných a čiastočných dokumentov z obdobia feudalizmu v Če-chách a na Slovensku. Výber je dobrý. Niektoré doležité dokumenty chý-bajú, napr. dekrét Ludovíta z r. 1351 (povinný výber deviatky od podda-ných, una et eadem libertas šlachty), výtah z Tripartita (právne posta-

venie poddaných,výsady šlachty),výtah z niektorej mestskej knihy (normy mestského civilného, trestného práva) a pod. Druhá časť pozostáva z 39 dokumentov, zväčša z oblasti národného obrodenia Čechov a Slovákov, utláčania Slovákov v Uhorsku, triednych bojov v prvej ČSR a antifašistického národnooslobodzovacieho boja.Následkom obmedzeného rozsahu publikácie vypadli aj v tejto časti napr. ukážky z noriem vyrovnania r. 1867, z buržoázneho zákonodarstva za dualizmu, a najmä z prvej ČSR: ako pozemková reforma, župný zákon, krajinské zriadenie atd. Pri prípadnom druhom vydaní zbierky nebolo by od veci, znova premysliet výber a publikovaný rozsah dokumentov. V celku má slovenská chrestomatia v porovnaní s polskou a bulharskou, dobrú úroveň.

L. Bianchi

KRONIKA

Zpráva o mezinárodní konferenci, „Vznik a vývoj socialistického práva", konané v Praze, ve dnech 22.–27. 9. 1975

Katedra dějin státu a práva právnické fakulty v Praze podala v roce 1974 vedení fakulty návrh na uspořádání mezinárodní právněhistorické konference "Vznik a vývoj socialistického práva".

Přípravou konference pověřil děkan právnické fakulty docent Vladimír Delong organizační výbor v čele s docentem Jaromírem Kinclem. Organizačním tajemníkem výboru byl jmenován dr. Karel Malý a vědeckým sekretářem docent Karel Malý, členové katedry dějin státu a práva.

Na konferenci, která byla připravována více než jeden rok, se sešlo 34 předních právních historiků a právníků ze socialistických zemí (z toho 6 ze Sovětského svazu, 3 z Bulharska, 12 z Madarska, 5 z NDR, 5 z Polska a 3 z Jugoslávie) a 43 vědeckých pracovníků z oblasti právní vědy z Československa.

Konference byla slavnostně zahájena 22. září 1975 v historických prostorách Karolina, kde byl pro účastníky konference uspořádán pod záštitou děkana právnické fakulty koktejl. Hosty konference přivítal v Praze prorektor Univerzity Karlovy profesor Zdeněk Češka a popřál jim mnoho úspěchů v jejich vědecké práci.

Vlastní jednání konference bylo zahájeno 23. září ve velké posluchárně v Celetné ulici. Účastníky uvítal děkan právnické fakulty. Úvodní základní projev, velmi významný pro další jednání konference, přednesl akademik Václav Vaněček, který se zabýval hlavními otázkami metody a metodologie zkoumání dějin socialistického práva. S československým referátem "Hlavní etapy vývoje socialistického práva" pak vystoupil proděkan právnické fakulty docent Miloslav Doležal.

Jednání prvního dne bylo společné a konalo se za plné účasti zahraničních i československých hostů. Bylo zajištěno simultánní tlumočení projevů do ruského, německého a francouzského jazyka. Jménem zahraničních účastníků pozdravil přítomné profesor Andrejev z Bulharska (Sofie). Dále hovořili profesor Rogožin ze Sovětského svazu (Charkov) na téma "O základních zákonitostech socialistického práva" a profesor Horváth z Maďarska (Budapešť) na téma "Úloha komparatistiky při zkoumání právního vývoje v dějinách socialistických právních řádů".

Před zahájením odpoledního jednání byli účastníci konference přítomni vernisáži výstavy "30 let socialistického státu a práva v ČSSR" v hale právnické fakulty.

Odpoledne vystoupili na konferenci profesor Csizmadia (Pécs, MLR, "30 let maďarského ústavního vývoje"), docent Cirtautas (Vilnius, SSSR, "Úloha přejímání ústavněprávních institucí v procesu socialistické revoluce v Litvě v r. 1940"), docentka Melzerová (Berlín, NDR, "K vytvoření socialistického práva v NDR"), profesor Gaber (Skopje, SFRJ, "Několik aspektů vnitřní dialektiky práva"). Z československých právníků přednesl velmi podnětný referát "Vznik lidovědemokratického práva v ČSSR z hlediska marxisticko-leninské teorie historického typu práva" docent Josef Mečl (Ústav státní správy, Praha).

Večer uspořádala právnická fakulta pro účastníky konference ve velké aule Karolina slavnostní koncert Talichova kvarteta. Na programu byla díla B. Martinů, A. Dvořáka a W. A. Mozarta.

V následujících dnech probíhalo jednání konference ve třech sekcích, z nichž první se zabývala obecnými otázkami historického vývoje státu a práva, druhá problematikou historického vývoje soudní organizace, procesního práva a úpravou vlastnických vztahů a třetí věnovala pozornost otázkám vývoje ústavního, správního a trestního práva.

V sekcích se střídali ve funkcích předsedů zahraniční hosté s československými. Jednání v sekcích byla četně navštívena a řada referátů vyvolala živou diskusi. Panovalo zde soudružské pracovní ovzduší a vzájemné porozumění. Byla vyslovena řada podnětných názorů o historických podmínkách vzniku a vývoje socialistického práva, úloze práva v socialistické revoluci a vzájemném vztahu socialistického práva a socialistického právního vědomí. Byly tu formulovány zákonitosti vývoje socialistického práva a poukázáno na specifické rysy vývoje práva v jednotlivých socialistických zemích. Cíl, který sledovali organizátoři konference - zajistit co nejširší a nejplodnější výměnu názorů právních historiků a právníků na otázky vzniku a vývoje socialistického práva byl úspěšně dosažen. Konference přispěla svou politicky významnou náplní také k boji proti buržoaznímu právu a buržoazní ideologii.

Odpoledne druhého dne byla zorganizována pro zahraniční účastníky prohlídka Prahy. Večerní program byl zajištěn v Národním divadle (Smetanova Libuše) a jiných pražských scénách.

Odpoledne a večer třetího dne konference byli účastníci hosty Jednotného zemědělského družstva Libeř u Prahy, nositele Řádu práce. Představitelé družstva seznámili přítomné s jeho historií a úspěšnou prací družstevníků. Za zahraniční hosty pronesl zdravici profesor Rogožin ze Sovětského svazu.

V pátek 26. září pracovala dopoledne ještě první a třetí sekce. V 11 hodin se konalo v Karolinu společné závěrečné zasedání, na kte-

rém zhodnotil průběh konference akademik Václav Vaněček. Ve svém projevu shrnul hlavní výsledky jednání, přičemž zdůraznil historický význam tohoto právněhistorického setkání, které přispělo ke sblížení a spolupráci právníků zemí socialistického tábora.

Účastníci konference schválili závěrečnou rezoluci, jež zejména také nastíňuje budoucí úkoly v oblasti bádání o vzniku a vývoji socialistického práva a stanoví tématiku dalších setkání, která budou zorganizována v letech 1977-1980 v Budapešti, Berlíně, Praze a Sofii. Zdůrazněna byla naléhavá potřeba mezinárodní socialistické právněhistorické organizace, která umožňovala spolupráci na široké základně.

Na společných zasedáních a v sekcích bylo přednesено 70 referátů a hlavních diskusních příspěvků, které znamenaly podstatný přínos pro právní historii a právní vědu vůbec. Vědecké materiály konference budou zpřístupněny ve formě sborníku nejširší vědecké veřejnosti. Teprve potom bude možno plně zhodnotit význam konference jak v teoretickém, tak v praktickém ohledu.

Konference měla mimořádný ohlas v hromadných sdělovacích prostředcích - v televizi, v tisku a v rozhlase. Vzhledem k tomu, že se jednalo o první mezinárodní konferenci, která se komplexně zabývala otázkami vzniku a vývoje socialistického práva, byl to ohlas plně zasloužený.

Na závěr je třeba vyzvednout, že zásluhu na uskutečnění této konference měla právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze se svou katedrou dějin, která ji uspořádala na počest 30. výročí osvobození Československa Sovětským svazem.

Adamová-Kocích

OBSAH

Články

Václav Vaněček, Nad dvaceti ročníky Právněhistorických studií 5
Bohumil Kučera, Košický vládní program a znárodnění 13
Jozef Beňa, Štátoprávne aspekty riešenia vzťahu Čechov a Slovákov v rokoch 1944-1946 25
Dieter Fally-Sell,Vznik a tvorba lidového vlastnictví - ekonomická základna pro vývoj dělnické třídy v NDR (1945-1949),..... 55
Jan Hurdík, Právní aspekty ekonomických přeměn v československém hospodářství v letech 1945-1948 71
Pavel Mates,K procesu nacionalizace průmyslu střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1949 93
Lubomír Kubů, Normativní teorie v historickém kontextu buržoazního právního myšlení 113
Valentin Urfus, "Zakázané" knihy v knihovně tereziánského centra- listy 133
Stanislav Balík, Státní ústrojí Massachusetts v letech 1629-1644.. (Z dějin ústavního práva USA v koloniálním období) 145
Christel Siemon, Sociální a právní důsledky zrušení nevolnictví v Meklenbursku 161
Jiří Kejř, Možnosti a meze právněhistorického bádání o počátcích měst 177

Materiály

Leonard Bianchi, Hlavní procesy s luďáky před Národním soudem v Bratislavě v letech 1945-1947 205
Peter Blaho, Štát a právo antického Ríma, Bibliografia československých štúdií za roky 1945-1975 229

Recenze

Hans Julius Wolff,Die banknotarielle Urkunde des römischen Ägypten; Hans Julius Wolff, Juristische Gräzistik - Aufgaben, Probleme, Möglichkeiten (Jiří Cvetler) 253
Jaromír Kincl, Otroci ve franckých právních pramenech 6. a 8.století (Jiří Cvetler) 255

Alexander Patschovsky, Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen (Jiří Kejř) 266
Leslaw Pauli, Infirmitas sexus. Sytuacja prawna kobiet w świetle przepisow karnych ustawodawstwa statutowego miast wloskich (Štefánia Mertanová) 269
Józef Matuszewski, Polskie nazwisko szlacheckie (Hynek Bulín) 273
János M. Bak, Königtum und Stände in Ungarn im 14.-16. Jahrhundert (Jozef Karpat) 277
Pál Horváth, Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből (Jozef Karpat)..... 281
Ján Baszkiewicz - Franciszek Ryszka, Historia doktryn politycznych i prawnych; Henryk Olszewski, Historia doktryn politycznych i prawnych (Leonard Bianchi) 286
Václav Král, Plán Zet (Ladislav Suško) 293
V. Plevza, M. Řehůřek, Revolucia v nástupe (Pavel Mates) 295

Z nové literatury 299

Kronika

Zpráva o mezinárodní konferenci "Vznik a vývoj socialistického práva" 331

Právněhistorické studie 20

Václav Vaněček, Bohumil Kučera, Jozef Beňa, Dieter Fally-Sell, Jan Hurdík, Pavel Mates, Lubomír Kubů, Valentin Urfus, Stanislav Balík, Christel Siemon, Jiří Kejř, Leonard Bianchi, Peter Blaho

Vydala Academia,
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1977

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace Běla Riegrová
Technická redaktorka Marie Šonská

Vydání 1. – 336 stran
Vytiskla Polygrafia, n.p., závod 6, Praha 8 – Libeň
25,24 AA – 25,64 VA
Náklad 400 výtisků – 02/20 –7521
21–047–77

Cena brožovaného výtisku 43,- Kčs
509–21–827